

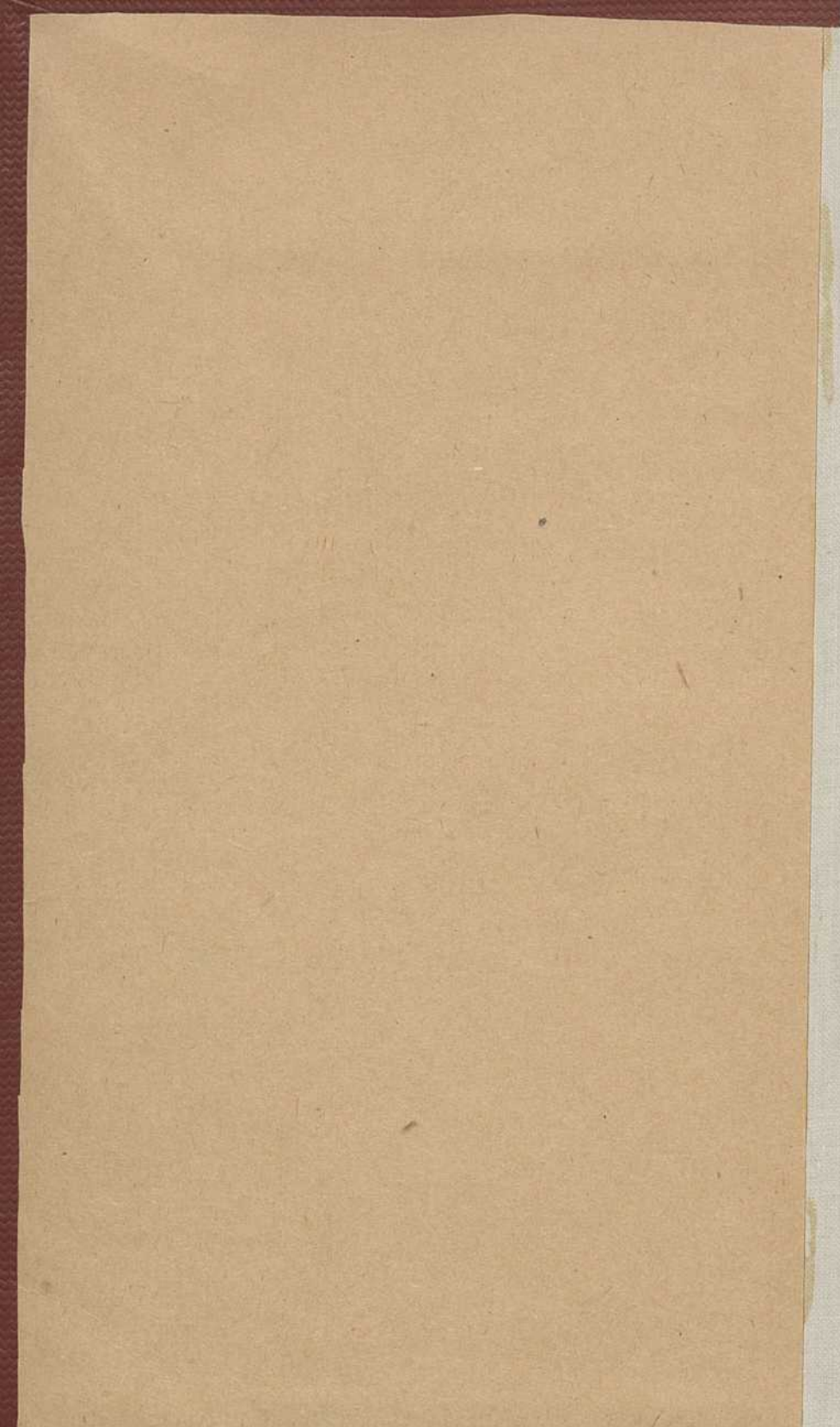
Ба 445

Ба 53 920

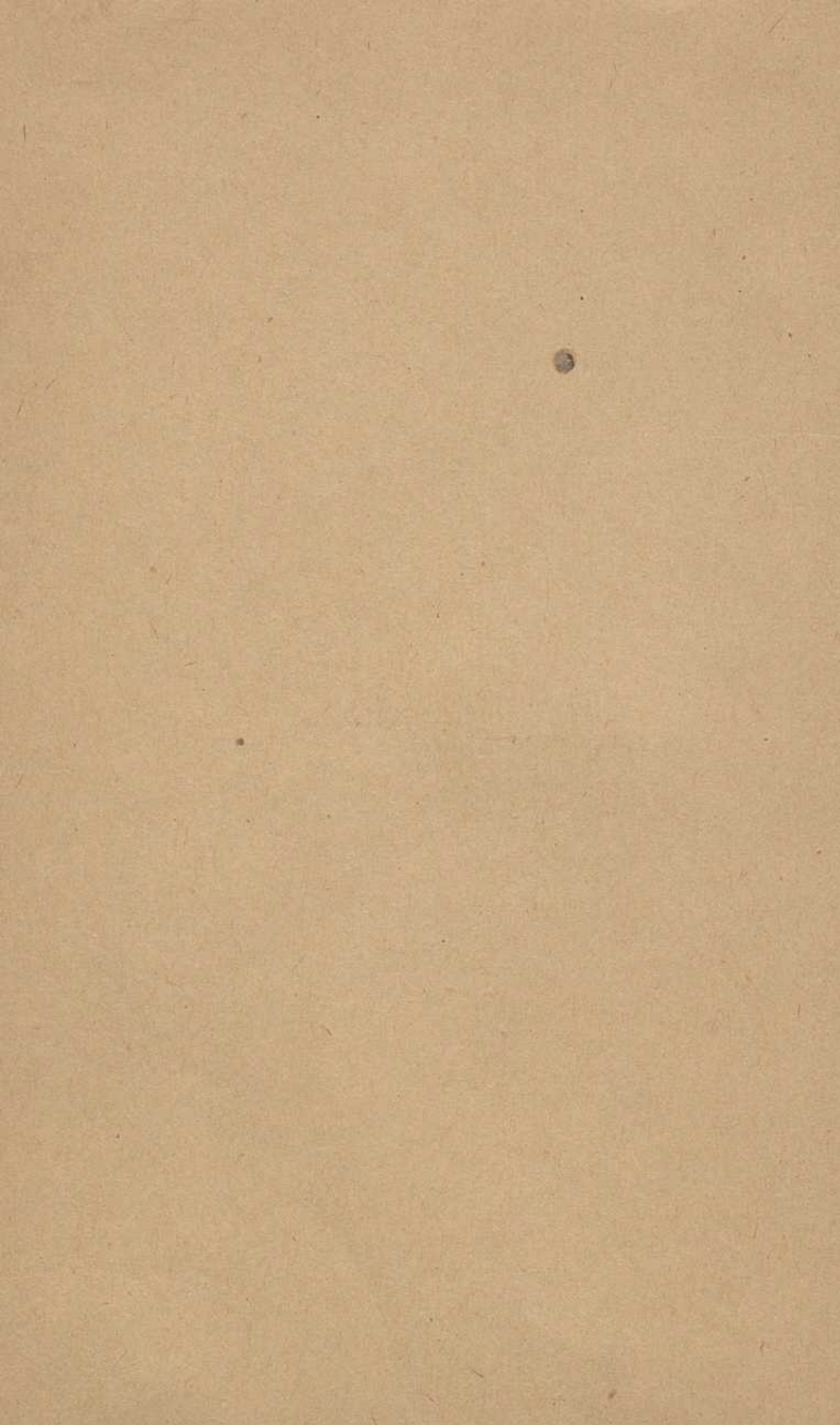
Гушча Тарас

НА ПРАСТОРАХ
ЖЫЦЦЯ.

1926

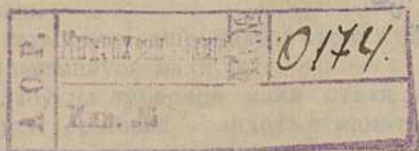
Ба 53 920

ТАРАС ГУШЧА
(ЯКУБ КОЛАС)

НА ПРАСТОРАХ ЖЫЦЬЦЯ

ЗБОРНІК АПАВЯДАНЬНЯЎ

Бел. аддзел
1994 г.

ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА БЕЛАРУСІ

МЕНСК—1926

ХАҢОТГАҢИ АН
ЖЫЛЫ

25. 04. 2009

БДВ № 158.

Галоўліт № 20732

Друк. Профтэхшколы, Зак. № 638. У ліку 3.000 экз.

ХАІМ РЫБС

I

Хаіма Рыбса выбралі завочна на гэту пасаду. Што гэта была за пасада, адразу і сам Хаім Рыбс ня мог сабе ўтлумачыць.

Чым кіраваліся члены сходу, выбіраючы Рыбса? Адны бралі на ўвагу сталасць, пісьменнасць Рыбса, а характар яго рукі, як ён зазначаў сам, быў вельмі прыгожы; другія бралі на ўвагу яго розум, трэція, пацьвярждаючы ўсё гэта, яшчэ дадавалі яго шырокае знаўства жыхароў, сярод якіх жыву стары крамнік Хаім Рыбс і на карысць якіх цяпер павінен ён быў працаваць.

Сам Хаім Рыбс глянуў на свой выбар крыху з другога боку.

— Уй, місюгіны, рады запрагчы чалавека і ехаць па ім толькі дзеля таго, што ня быў на сходзе і ня мог, як мае быць, пабарабаніць языком.

Але як гэта навіна была прынесена суседам іцкам Шпэралем, асобай прыватнаю, то Хаім Рыбс, крыху ўскіпеўшы, зараз і астыў і покі што супакоіўся, хоць там, дзесь у сярэдзіне, і карцела тармасьлівая думка. Праўда, Рыбс пайшоў на двор тупаць каля свае гаспадаркі, і скоро неспакойная думка зьнікала з памяці.

Пад вечар таго-ж самага дня Хаім Рыбс, прыбраўшы свой дворык і прыпыніўшы гаспадарскія справы, сядзеў у сваёй краме...

Эх, і крамка гэта цяпер была далёка ня тая, якою была яна, ну сказаць, гадоў пяць таму назад. Тагды яна была паўнютка ўсялякага тавару, і народ снаваў тут, як пчолы каля вульля. А між тых чатырох старых хвой, што стаяць проціў крамы, карміліся, бывала, сялянскія коні, і жоўты пясок пад хвоямі быў заўсёды ўтоптаны конскімі капытамі і зацярушаны сенам і канюшынаю.

Цяпер і яны, гэтыя хвой, асірацелі, і ніхто з даўнейшых знаёмых больш не прыпыняўся каля іх.

Хаім Рыбс сядзеў на тубарэце каля стала, на якім калісь зьвінелі і бразгацелі срэбныя і залатыя манэты, сядзеў і абчымаўся думаў.

Аб чым?

Голья сьцены крамы, пустыя паліцы, што даўней угіналіся ад цяжару наваленага тавару, а цяпер дзе-ні-дзе стаялі парожныя і заржавелыя бляшанкі і іншая дрэнь, пазіралі тужліва.

Ад іх патыхала запусьценьнем, няпрытульнасьцю. А розныя вынікі і пагрозы, што павісьлі над галовамі местачковага жыхарства? А гэты агульны заняпад жыцьця? Хіба можа ўсё гэта даваць страву для добрых думак?

Хаім Рыбс у вадказ сваім думкам часта глыбока ўздыхаў.

— І эхе-хе-хе!

Рыбс сядзеў, паставіўшы локці на стол, падпёршы рукамі сківіцы, і думаў. Зірнуўшы ў зашклянены верх дзвярэй, Рыбс убачыў пасыльнага ад мясцовага „Спаўкому“. Ён якразшоў да Хаіма, і праз колькі хвілін дзверы здрыгануліся, заскрыпелі сваім асаблівым бразгатам, да якога прылучыўся гук няшчыльна закітаваных шыбак.

— Добры вечар, пане Рыбс!

— Добры вечар, Язэп! Што скажаш?

— А вось, расьпішыся тут.

Язэп разгарнуў кніжку, дзе ляжала паперына, на якой значылася: „Квартальнаму мястэчка Новы Стан т. Хаіму Рыбсу“, падаў яму гэту паперку і ткнуў пальцам у тое месца кнігі, дзе павінен быў расьпісацца Хаім Рыбс.

Паводле таго, як чытаў Хаім Рыбс атрыманую паперку, твар яго мяняўся, бровы ссоўваліся ніжэй, вочы рабіліся злымі, і, здаецца, самі сабою ўскідаліся плечы.

Але гэта было нядоўга, і твар яго зноў прасьвятлеўся, бы той пакат гары, з якога толькі што зьбег цень ад хмары. Хаім Рыбс падняў вочы на Язэпа, глядзеў доўга, і губы яго разышліся ў усьмешку. Але што гэта была за ўсьмешка! Гэта была адна гіронія, адзін сарказм!

— Ну, зусім павар'яцелі!—спакойна сказаў Хаім Рыбс і засьмяяўся.

— Ой, місюгінэ, місюгінэ!

— От галава!—прамовіў Язэп:—ёсьць аб чым думаць, чым клапаціцца. Цяпер, брат, так: сягоньня зранку ты проста Хаім Рыбс, пад вечар ты квартальны, заўтра загадчык прадкому, пазаўтра—ляскому, а там—невядома... Часы, брат, такія... Нічога, брат, паслужы!

— Квартальны!—як-бы да сябе самага прамовіў Хаім Рыбс і засьмяяўся доўгім сьмехам, і гэты сьмех скончыў тым, што замахаў абедзвюма рукамі, як-бы атрасаючы і адкідаючы ад сябе гэтага квартальнага.

— Хася! Хаська!—гукнуў ён сваю жонку.

У краму ўвайшла Хася.

— На, пабач!

Хася прачытала паперку і зірнула на Хаіма.

— Ха-ха-ха!—рагатаў Хаім Рыбс.

II

— Квартальны Рыбс тут живе?

— Тут! А што вам трэба?

— А дзе ён?

— Ну, ён зараз прыдзе. Я паклічу яго.—І маладая, высокая дзяўчыня, дачка Хаіма Рыбса, вышла на двор клікнуць „квартальнага“. Малады хлопец у фрэнчы, з чырвонаю гвездаю, пацёр пальцамі пад носам, дзе былі астаўлены брытваю невялічкія кавалачкі вусоў, як дзьве плямкі пад носам табаканюха, агледзіў галіфэ і кінуў грозны погляд навакол. Як відаць, ён быў асобны поўнамоцны і сваю місію лічыў самаю важнаю на сьведе, перад якою не павінна быць і не магло быць ніякіх перашкод.

Прышоў Хаім Рыбс.

— Ну, што вам трэба?

— Вы квартальны?

— Ну, я.

— Праз пятнаццаць мінут дастаць мне падводу да мястэчка Вухналі! Вось мой мандат.

— Ня турбуйцеся,—замахаў рукамі Хаім Рыбс:—я і так вам веру.

Малады і зухваты поўнамоцны, здавалася, быў крыху абражан такою няўвагаю квартальнага: як гэта ён не пацікавіўся мандатам? Мандат ясна зазначае, хто такі патрабуе падводу.

— Дык будзе падвода? каб быць пэўным.

— А вы лепш зрабілі-б, каб пайшлі пехатой. Гэта было-б хутчэй.

— Ня ваша гэта дзела, як будзе хутчэй... Я патрабую падводу, і вы назначце яе. Праз пятнаццаць мінут каб мне была падвода! Вось мой мандат!

— Ну, і на што мне ваш мандат? Раз вы прышлі, значыцца, вам падвода трэба... Ну, добра: падвода будзе.

— І не пазьней, як праз пятнаццаць мінут,—дадаў поўнамоцны, выняўшы гадзіннік і зірнуўшы на прыгожую дачку квартальнага.

— Падводу прышлеце мне да Абея Цацкіна.

— Ну, добра—падвода будзе.

Гэты першы кліэнт новага квартальнага вышаў, а Хаім Рыбс усьміхнуўся яму ўсьлед і махнуў рукою.

— Мандат!—прамовіў ён:—сядзь на свой мандат і едзь куды хочаш.

Хаім Рыбс павярнуў у сваю каморку і, адкінуўшы коўдру, прылёг на пасьцель. Ён пастанавіў цвёрда змагацца, каб адкаснуцца ад свайго квартальніцтва. Не прайшло і пятнаццаціх мінут, як Хаім Рыбс спаў смачным сном.

Малады поўнамоцны пачынаў траціць цярпеньне. Разоў дваццаць паглядаў ён у вакно, разоў дзесяць выходзіў на двор і колькі разоў хапаўся за свой портфэль. Выпадковыя падводы праяжджалі каля хаты Абеля Цацкіна і ўводзілі ў зман напружана чакаючага ад квартальнага падвода маладога поўнамоцнага. Адзін раз ён нават запытаў:

— Ад квартальнага падвода?

— Га?—спытаў чалавек з каламажкі.

— Чарговая ці што падвода? Не квартальны назначыў цябе?

— А чорт яго ведае, твайго квартальнага,—адазваўся чалавек, палічыўшы, што з яго сьмяюцца, і пагнаў кабылу.

— Тфу! што за пракляты саботаж!—вылаяўся малады поўнамоцны, схпіў шапку, портфэль і злосна паімчаўся да квартальнага.

На гэты раз дзьверы грукнулі яшчэ мацней, яшчэ дзічэй забрызгацелі слаба закітаваныя шыбкі.

— Дзе квартальны?

Хаім Рыбс павольна ўзняў галаву, шырока расчыніў рот і смачна пазяхнуў.

— Чаму няма дагэтуль падводы?

— Як?—здзівіўся Рыбс:—яшчэ няма падводы? Ну, я-ж вам казаў, што без падводы вы скарэй былі-б там, дзе вам трэба.

— Чорт-бы вас тут пабраў з вашымі размовамі! Мне трэба падвода, чуеш? Дзе падвода? Вось мой мандат. Знаць нічога не хачу! Гэта саботаж!

— Ну, чаму гэта саботаж? І што гэта такое „саботаж“?

— Чаму вы так кажаце?.. Слухайце, каб я быў Майсей, я-б падышоў да гары і сказаў: „Гара, дай вады!“ і яна-б дала вады. Але-ж я чалавек просты, і гара мяне не паслухае, і дарма вы злуяце. Каб гэту падводу я мог выламаць з свайго калена,—Хаім Рыбс узняў правую нагу і пачаў згінаць калена:—я-б яе выламаў і сказаў-бы: „Вось вам падвода, сядайце, калі ласка, і едзьце“...

— Дурак ты, ці заўзяты саботажнік? Тфу, прападзі ты!—малады хлопец злосна павярнуўся, плюнуў і вышаў вон.

— Хася, Хаське!—звярнуўся Рыбс да жонкі:—ведаеш што? Ён ужо больш ня прыдзе сюды.

І вясёлая ўсьмешка асьвяціла твар Хаіма Рыбса.

III

Хаім Рыбс атрымаў цэлую кучу паперак, якія трэба было выпайніць у самы карацейшы тэрмін, бо паперы ўсе былі надзвычайна экстраныя, і кожная мела адзін канчатак: За неспаўненьне—рэвалюцыйны суд.

Прачытаўшы гэтыя паперы, Хаім палажыў іх на паліцу і задумаўся.

З чаго тут пачаць?

Выслаць пяць чарговых падвод вазіць дровы. А дзе іх узяць? Ні аднае жывёлы няма дома: час рабочы, усе коні на полі. Гэта раз. Другое, калі дзе і застаўся на ўсё мястэчка адзін недабоек, то яго ня выпіхнеш з двара. Значыцца, пра гэта і думаць няма чаго.

Станцыя запатрабавала выслаць дваццаць пяць чалавек на грузаць вагоны. Адкуль-жа ўзяць гэтулькі народу? Хто паслухае і хто пойдзе? Ёсьць яшчэ паперы ад спаўкому, прадкому, мясцкому. Той кажа адно, другі патрабуе другое, трэцяму трэба іншае. А ўсім трэба выстарчыць у вадзін момант, і ўсе пагражаюць судом.

Хаім Рыбс махнуў рукою і вышаў на двор уходжвацца каля гаспадаркі.

Крыху счакаўшы, зьяўляецца прадстаўнік улады.

— А дзе твае рабочыя для пагрузкі вагона?

— Ну, чаму яны мае, а ня вашы?

— Як то мае, а ня вашы?

— Ну калі яны мае, то і вашы.

— Ты многа гаворыш, а мала робіш. Чаму ня высланы рабочыя?

— Хто-ж мяне паслухае?

— Як—хто паслухае?! Назначыць—і баста!

— Ну, я іх назначу, а яны ня пойдучь.

— Міліцыянэраў прышлём.

— Слухайце: у вас ёсьць і міліцыянэры,—узятлі-б самі і выслалі людзей.

— А ты на што?

— Я? Я ня ведаю, на што тут я.

— Ты ня ведаеш? А паперку—прадпісаньне—ты атрымаў?

— Я цэлую кучу атрымаў іх. Хто толькі ні піша: і спаўком, і кувырком, і кулаком...

— Што за жарты?!—крыкнуў прадстаўнік улады.

— Паслухайце, якія-ж тут жарты?

— Маўчы! у гэту-ж хвіліну назначыць рабочых! Колькі даць міліцыянэраў?

— Дваццаць пяць рабочых, дваццаць пяць міліцыянэраў,— спакойна адказаў Рыбс.

— Ды ты што? Насьмяхацца?!

— Іначай я не бяруся выслаць рабочых,— цвёрда заявіў Хаім Рыбс.— На кожнага рабочага трэба па салдату; дваццаць пяць рабочых—дваццаць пяць міліцыянэраў.

— Гэта чорт ведае што! Гэта выяўнае насьмяханьне над распараджэньнем ураду... Ідзі са мною!

— Хася, Хаська!—гукнуў Хаім Рыбс,—адрэж мне два фунты хлеба.

Хаіма Рыбса арыштавалі за неспаўненьне прыказаў, за неакуратнасьць і саботаж і адвялі ў „халодную“. Халодная была змайстравана на скорую руку і памяшчалася недалёка ад спаўкому. У гэтым доме, у лепшых пакоях яго, мела прыпынак і міліцыя.

Хаім Рыбс быў там не адзін: там ужо сядзела чалавек шэсьць мужчын і кабет, крыху раней пасаджаных. (Хаім запэўняў, што там былі і кабеты).

Усе яны былі добра знаёмы нашаму квартальнаму і спаткалі яго, як добрага сябра і дарагога госьця. Твар Хаіма Рыбса расплыўся ў самую добрую ўсьмешку. Адказаўшы на пытаньні сваіх тутэйшых сяброў і распытаўшы іх самых, як вядзецца ў такіх выпадках, Хаім Рыбс стаў знаёміцца з гэтым саматужным астрогам.

Акінуўшы вокам сталы і сьцены, ён паківаў галавою, як гаспадар, для чыйго вока знайшлося так многа прыкрага і няпрыемнага, бо Хаім Рыбс, жывучы ўвесь век з вясковым і местачковым людам, меў сваю гаспадарку і любіў у ёй парадак.

Паміж рознага хламу, наваленага ў арыштным памяшчэньні, стаялі дзьве скрынкі з усялякім стар'ём, фузам і брудам. Каб даць сабе работу і здаволіць сваю цікавасьць, Хаім Рыбс стаў разглядаць гэтыя скрыні і перабіраць увесь гэты хлам. У вадным кутку скрыні, разгарнуўшы лямец і стружкі, абмацаў ён горла бутэлькі. Пацягнуўшы за рыла, Рыбс пачуў, што бутля была цяжкая. Гэта была чвэрць ад даўнейшай гарэлкі. Бутэлька была амаль што поўная. Выцягнуўшы затычку, Хаім паднёс рыла бутлі да носу. Пах, які йшоў з бутлі, быў далёка ня чужы для яго носа. Вочы яго заблішчалі, і, трывожна зірнуўшы на вокны, Рыбс адышоўся з бутляю ў куток.

— Баўтрук!—звярнуўся ён да аднаго з арыштаваных:—ідзі сюды—панюхай!

Уся кампанія зьбілася каля Хаіма і Баўтрука. Баўтрук, чуць

толькі пацягнуўшы сваім дасьледчым носам, адразу зьмяніўся з твару, і вочы яго таксама кінулі іскры.

— А брат ты мой: самагон!

— Ну, і што будзем рабіць?—спытаў кварталны.

— Мы былі-б найбольшымі дурнямі ў сьвеце, каб ня ведалі, што тут рабіць. Дазволіш?

І, не чакаючы дазволу, Баўтрук паднёс бутлю ў сваю пастку. Расмакаваўшы першы глыток, Баўтрук як, цяля да каровы, прыпаў да бутлі. Хаім Рыбс і ўся кампанія, здаецца, прыліпі вачамі да гэтай бутлі і самі цягнуліся да яе рукамі.

— Агонь! Сьпірытус!—натхненна закрычаў Баўтрук, перадаючы бутлю Хаіму Рыбсу.

— Ах, родненькія мае! штось жывое, лагодненькае разьліваецца ў вантробах... Благаславёны-ж няхай будзе час, у якія пазнаў цябе, сьвятая халодная, няхай будзе благаславёна тая рука, што ўпіхнула мяне сюды. Благаславёны будзь і ты, Хаім Рыбс, наш вялікі кварталны.

А Хаім Рыбс тымчасам цягнуў з бутлі, прыліпшы да яе, як п'яўка. Ледзьве адарваўся...

— На, Тамаш, пацягни,—сказаў ён суседу, а сам з вялікім здавольнем пагладжаў свой жывот.

— Уй, добра! Уй, прыемна!

Бутля абышла ўвесь круг. Усе прыпадалі да яе, як да забавеньня. Твары праясьняліся, языкі разьвязваліся, гаворка павялася ўсё мацней і мацней. Пасьля другога кругу ў бутлі засталася зусім мала, затое-ж усе арыштаваныя былі нязвычайна вясёлыя, душы іх адчыняліся, і, як аказалася, усё гэта былі душы ня простыя, а душы нязвычайнай дабраты і вялікай вартасьці. Цяпер гэта ўсё былі брацьці і сёстры, гатовыя пайсьці на крыж адзін за другога. Халодная напоўнілася шумам, гоманам, і далёка па мястэчку нёсься гэты гармідар п'янай кампаніі. Дзьве кабеты, пабраўшыся за рукі і прыпёршыся да сьцяны—стаць пасярэдзіне не адважыліся, бо ня было веры ў крэпасць сваіх ног,—тупалі нагамі, скакалі і падпявалі самі сабе.

— Таварышы!—гукнуў Хаім Рыбс,—мяне пасадзілі сюды за вас, бо я стаяў на варце вашых інтарэсаў. Няхай мяне сядзяць кожны дзень, я не пайду проціў свайго народу, не пашлю яго на работу...

— Ты маладзец, даль-бог, маладзец!

— Слухайце, слухайце!—крычаў Хаім Рыбс.—Я не спаўняў прыказаў, я—саботажнік, я—арыштант, але я пачаставаў вас самагонам...

Хаім Рыбс ня скончыў сваёй прамовы і пачаў рагатаць.

І ўсе рагаталі разам з ім, а чаго? ня ведалі і самі. Потым Хаім раптоўна і ні для каго нечакана завёў:

Іх вiл зiнген фрэлiхэ лiдэр
Лям-там тыдры, лям-там-там!
Трынкт зэ бранфэн, лiбэ брыдэр!
Там-там тыдры, тыдры-драм!

Я запяю вам вясёлую песьню (прыпеў).
Пеце гарэлку, мiлыя браццi (прыпеў).

Памiж арыштаваных падняўся нязвычайны шум, усё грымела і дрыгацела.

— Што ў вас тут за кірмаш?!—дзверы халоднай адчыніліся, і на парозе стаяў старшы мiлiцыянэр з двума памоцнiкамі.

Зiрнуўшы на скрыню і ўгледзеўшы пустую бутэльку ад самагону, мiлiцыя сцямiла ўсё. Па тым, як змяніліся iх твары, можна было дагадацца, што гэтая бутля была ў мiлiцыi на „строгiм вучоце“ і што нейкі выпадак, нейкая абмылка пакинула тут самагон.

Страшэнны гнеў і абурэнне ахапiў аглядчыкаў парадку. Ускочыўшы ў халодную, пачалі яны штоўхаць арыштаваных. Старшы мiлiцыянэр ад злосьцi ня мог стрымацца і гукнуў:

— Адчыняй дзверы і гані вон гэтую сволач!

Дзверы адчынілі і арыштаваных у карк павыганялі з халоднай.

Хаім Рыбс успамiнае ўсё гэта са сьмехам і любiць апавядаць, як ён быў квартальным.

КУРСКАЯ АНОМАЛІЯ

I

Каб ня ўводзіць людзей у зман, скажу зразу, што гэта ня тая аномалія, якая знаходзіцца ў нутрах Курскай зямлі і якую дасьлядуе профэсар Лазараў.

Не, ня тая.

Праўда, і гэта аномалія таксама курская, але аномалія зусім другога парадку. Наогул трэба заўважыць, што Куршчына—край аномалій. Напрыклад: з Куршчыны вышаў вядомы дэпутат дзяржаўнае думы Маркаў II. Таксама і курскія салаўі ёсьць да некатораў ступені аномалія.

І яшчэ адна аномалія мела месца ў тэй-жа Куршчыне. Выявілася яна так.

Рыгор Андрэевіч Угоднік—такое было яго прозьвішча—ляжаў на цьвёрдым ложку, закінуўшы ногі на жалезнае біла. У яго пакойчыку было пуста, няветла і няпрытульна. Дух стаяў сьпёрты і цяжкі. Было холадна і сыра. Пабел на сьценях разьмяк ад вільгаці і адкідаўся. На выступах сьцен нагусьцілася многа пылу. Угары, каля столі, цэлымі кудламі зьвісала павуцьцё. У павуцьці над печку гойдаўся шкілет мухі. Яна заблуталася там яшчэ да рэвалюцыі 1917 году, а цяпер ужо быў марац 1918 г.

Рыгор Андрэевіч ляжаў і думаў. Ён думаў аб тым, што на гэтым самым ложку ляжала і Настася Мікалаеўна Гулькіна. Яна была тут настаўніцаю да яго. Бачыў яе разы са два, і тым ня меней сягды-тады яна прыходзіла яму на памяць. Настася Мікалаеўна была сваячка папа і жыла цяпер у горадзе, таксама настаўніцаю ў школе другой ступені. Цяпер, можна сказаць, ён аб ёй перастаў думаць. Не, цяпер яго думкі не такія. Ён думаў аб сваім жыцьці, аб тым, што няма чаго есьці. Ці не паехаць і яму па хлеб на Украіну, як езьдзяць усе? Толькі вось пытаньне: навошта выменяць хлеба? Засталося адно толькі паліто, можа і далі-б пуд хлеба. Але як яго прывязеш? Адбяруць у дарозе, і ня будзе ні паліта, ні хлеба. І вось яшчэ кепска, што аддзел народнае асьветы ня плаціць пэнсіі. Яшчэ за два леташнія месяцы ня выплацілі.

І яшчэ думаў Рыгор Андрэевіч і аб „трудавых процэсах“ у школе. „Трудавыя процэсы!“ Аб іх толькі цяпер і гутаркі. Аб іх пішудь, аб іх гавораць, але што яны такое, як уживаць іх у школе, у якіх формах карыстацца імі, ня ведае ніхто: ня ведае загадчык аддзелу, таварыш Гітман. Ды і скуль ён можа ведаць, калі ён—кравец па профэсіі? Ня ведаюць і школьныя інструктары. Адны кажуць—трудавыя процэсы: наламаць з вучнямі дроў, вымыць падлогу, наносіць сабе вады. Другія ходзяць з вучнямі рэзаць дубцы і плятуць кошыкі. Ломяць голавы бедныя пэдагогі, як і чым утрудзіць сваю школу. Сказана проста, што ніякіх програм у школе не павінна быць. Школа—гэта кузьня, дзе выкоўваецца і загартоўваецца новае жыццё.

Кузьня то яна кузьня, але калі няма жару і вуглёў, то ня выкуеш і клямкі.

Праўда, у яго школе ня было ніякіх процэсаў: ні трудавых, ні гультайскіх. Ня было проста з тае прычыны, што ні да каляд, ні пасья каляд ні разачку не прапальвалася ў печы, і вучні самі пакідалі хадзіць у школу. Школка гэта была царкоўна-прыходзкая. Яна больш была дапасована дзеля таго, каб вартаваць царкву, чым да навукі. А кнігі, якія былі ў школе, парасьцяганы і раскураны.

А ўрэшце, аб іх і шкадаваць няма чаго. Папершае—кнігі старыя, падругое—царкоўна-славянскія і патрэчые—адзін школьны інструктар чытаў даклад на павятовым зьездзе настаўнікаў даклад на тэму: ці можна навучыць дзяцей грамаце бяз кніг, паперы і карандаша або пяра?

З дакладу выходзіла, што можна. Адзін настаўнік тут-жа зазначыў, што ён навучыў сваіх хлопцаў пісаць палкамі на сьнезе! І ўсе знаходзілі, што гэта орыгінальна і проста.

Можа яно і можна. Сам Рыгор Угоднік такой спробы не рабіў. З гэтае прычыны яму было крыху і нядобра, проста няпрыемна была сама мысьль, што ён ніякае карысьці, як настаўнік, за гэты год ня прынёс. Вось людзі жывуць ня лепей за яго, але яны нешта робяць, нават ухітраюцца вучыць пісьму на сьнезе.

Настаўнік паварушыўся на сваім цвёрдым ложку, зняў ногі з біла і лёг на бок. Трэба было так ці іначай выходзіць з гэтага застою. Ён чуў, што ён апускаецца на нейкае дно, што жыццё прыдушыла яго, і невядома, ці ён сьпіць, ці жыве. І ўсё на сьвеце страціла для яго цікавасьць. А тымчасам трэба было нешта рабіць, трэба было кудысь пайсьці. Але куды і чаго?

Тут ён успомніў, што яшчэ зранку была ў яго думка схадзіць да Міканора Платоныча, заможнага селяніна-крупарушніка. Ці не разжыўся-б там карвегі хлеба. У той час, калі зьявілася

гэта думка, Рыгор Андрэевіч знаходзіў, што гэты візыт ён зробіць лёгка і проста і дастане карвегу хлеба. Але вось цяпер гэта ахвота хадзіць прайшла. Ну як-жа гэта прыйсьці да чалавека і сказаць:

— Міканор Платоныч, дай хлеба.

Чаму Міканор Платоныч павінен даваць яму хлеба? І як напрасіць: кусок ці цэлы баханец? Даваць кусок, як жабраку, Міканорка пасароміцца, а даць цэлы баханец пашкадуе.

Рыгор Андрэевіч ведае з практыкі, чаго варты такія раздабыткі і як балючы яны і няпрыятны. І ён застаўся ляжаць на сваім цвёрдым ложы.

II

А жыцьцё білася сваім пульсам і пісала замыславатыя старонкі свае кнігі. Усе даступныя нашаму назіранню і разуменьню формы яго напаяніліся ім, жылі, гаманілі на свой лад. І нават сам Рыгор Андрэевіч жыў ня толькі ў сваёй цеснай і халоднай каморцы: ён жыў таксама і на сходцы, што адбывалася ў тэй-жа самай вёсцы, дзе меў сваю настаўніцкую пасаду Рыгор Андрэевіч.

На сходзе разглядаліся самыя звычайныя вясковыя пытаньні. Пасьля таго, калі павестка дня была разгледжана, нечакана вынікла адно важнае для вёскі пытаньне, якое ня значылася на павестцы. Цяпер, уласьціва кажучы, і пачалася самая жывая, самая цікавая часць сходкі.

Справа ў тым, што вёска ўжо поўгода жыве без папа. Стары бацюшка памёр, а месца яго пустуе да гэтага часу. А бяз бацюшкі вельмі неспадручна: ці да хворага паклікаць, дзіця ахрысьціць, адслужыць паніхіду, ці жаніцца хто,—у кожным разе трэба ехаць за некалькі вёрст да чужога папа. А ці мала на гэта зводзіцца часу? Ну, каб ужо ня было цэрквы або прыпынку папу, а то і цэрква ёсьць і ўсё ёсьць, няма толькі папа. Усе другія прыходы маюць папоў, а чаму яны ня маюць? І калі сказаць праўду, то тут справа датыкаецца іх гонару: чым яны горшыя, скажам, за Бабрышова, Красьнікава або Рудавец? У Рудаўцы таксама памёр поп, але цэрква не запусьтала: на Украіну трапілі, а папа дасталі, і поп ня кепскі. Проста людзі сьмяюцца з іх.

— Няўжо мы так-такі някудышныя, што ня можам папа свайго мець?—скончыў свой даклад Міхайла Хвёдараў, царкоўны стараста.

З першых-жа слоў усіх прамоўцаў выявілася, што патрэба ў папу насыпела пільная, і пытаньне аб ім трэба развязаць ня

толькі ў тэорыі, але і прывясыці яго ў жыццё і прывясыці неадкладна.

— Яно-то вядома, без папа не выпадае,—аформліваў жаданні грамадзян старшыня сходу, ён-жа і старшыня сялянскага камітэту. Гэта быў рослы і шырокі селянін з паважнаю барадою.

— Але вось у чым задача: дзе ўзяць папа? Ня ехаць-жа і нам на Украіну.

— Ты думаеш, на Украіне папоў з галушак табе вылепліваюць? Калі рудаўчане прывезьлі адтуль, то гэта і ня поп быў, а дыякан, а ўжо потым на папа яго высьвецілі.

— А ці ня ўсё табе роўна, хто ён быў, ці дзяк ці дыякан? Абы цяпер папом быў,—асадзіў Міхайлу дзед Сьвішч.

— А вы паслухайце, рабяты, што я вам скажу,—выціснуўся дзесь з-пад парогу дзядзя Мітрыч і апошні раз з засосам пацягнуў дыгарку:—Нашто нам ламаць голавы, калі можна абабраць за папа й Рыгора Андрэіча, нашага вучыцеля. Чым ня поп будзе?

На адно мгненне сход замёр, а потым усе, як адзін, бурна запляскалі ў далоні.

— Брава! брава, Мітрыч!

— Вось гэта называецца слова сказаў!

— Лепшага папа й не сасьніш!

— Поп—што твая разьлюлі-маліна!

Некаторы час на сходзе стаяў гул і густы шум.

Дзядзьо Мітрыча за яго трапнае слова хацелі нават на руках пагушкаць. Старшыня сходу забыў пра свае старшынёўскія абавязкі і даў поўную волю сходу выявіць бурлівую радасьць і сам ня меней другіх выказваў яе.

У чым-жа былі вартасьці кандыдата ў папы?

Перш за ўсё і галоўным чынам кандыдатура гэта збаўляла ад лішняга клопату. Ня трэба было вандраваць па сьвеце ў пошуках папа. З папом на старане заўсёды больш клопату. Раз поп пачуе, што ў ім ёсьць патрэба, само сабою зразумела, ён заломіць і цану сабе і будзе моцна таргавацца. Затым, з такім папом усё роўна не абмінеш і консысторыі. Праўда, так ці іначай з консысторыяй мець дачыненне прыдзецца, але адно дзела, калі ты ўжо маеш гатовага папа, і зусім другая справа, калі гэтага папа трэба яшчэ лавіць.

Другое: намечаны кандыдат—чалавек малады, значыцца, можна спадзявацца, што ён і жыць будзе доўга. Што-ж датыкаецца яго здольнасьцяй, як папа, то і з гэтага боку ніякіх перашкод няма: чалавек вучоны, сьпяваць у царкве ўмее, апостала чытае выразна і прачула. А папактыкуецца яшчэ, то такі выйдзе поп, што і сабор гарадзкі можа пазайздросьціць.

Усё гэта было на сходзе прынята пад увагу. Але тут было і яшчэ нешта такое, што павялічвала вартасць высунутай кандыдатуры: настаўнік быў чалавек бедны, і толькі тут, на сходцы, выявілася, што за жыццё няшчаснага настаўніка. Жыве адзін, жыве ў холадзе, у голадзе, ні родных, ні сваякоў, хто-б дапамог яму, ня мае. Ну, як тут не зрабіць чалавеку добра? Мала таго, што сялянства, выбіраючы за папа Рыгора Андрэевіча, разьвязвае проста сваю папоўскую справу, яно яшчэ дапамагае чалавеку выбіцца з яго цяжкага лёсу, бо хто ня дасць папу на пражытак? Тут, нават, выявілася спогадзь, дабрата і мяккасць сэрца сялян. Адным словам, кандыдатура Рыгора Андрэевіча мела ў сабе такое шчаслівае злучэнне, калі агульная справа разьвязваецца як найлепей, у інтарэсах абедзвюх старон.

Вось чаму, калі старшыня сходу паставіў на галасаваньне кандыдатуру Рыгора Андрэевіча, усе рукі, як адна, падняліся ўгору.

На гэтым, разумеецца, справа не магла быць скончана, — гэта быў толькі яе добры пачатак.

Як вядома, поп павінен мець і пападзьдзю. Рыгор-жа Андрэевіч быў чалавек халасты. Ужо гэта палажэнне падказвала сялянству, што трэба было таксама падумаць і аб жонцы яго. У гэтым пытанні сьпярша ня было згоды ў поглядах сялян. Адны казалі, што жонка — справа прыватная, лепш усяго пытаньне аб ёй можа разьвязаць сама зацікаўленая асоба, г. зн. сам Рыгор Андрэевіч. Другія даводзілі, што калі сход прыймае такую рэзольцыю, то яна пашкодзіць агульнай справе, і раз само вобчаства падняло гэту справу, то яно павінна само паклапаціцца і аб пападзьдзі. І толькі пасля таго, калі слова ўзяў сам старшыня, спрэчка была спынена і вырашэнне справы прыняло другі характар.

Старшыня казаў:

— Таварышчы, не памыляйцеся! Калі выбар жонкі даручым самому кандыдату, то мы паступім пабуржуйску. Гэта раз. Другое. Раз мы самі выбіраем сабе папа, то павінны самі-ж і выбіраць яму жонку. І яшчэ: Рыгор Андрэевіч чалавек ціхі, ён ніколі першы не зацэпіць бабы, і покі ён сам жэніцца, можа прайсці год і болей. А мы тут павінны — раз, два! і гатова!

Сход дружна запляскаў старшыне.

— А як ён не захоча яе або яна яго, тады што? — спытаў якісь скептык з натоўпу.

— Што значыць, не захоча? — грозна спытаў старшыня: — раз вобчаства выбрала, то, значыцца, і быць так, гэта табе не старыя парадкі... Цябе мы можам папом паставіць! — яшчэ больш грозна наваліўся старшыня на скептыка, — і ты ня сьмееш ад-

мовіцца. Мы можам выбіраць, кооптаваць, рэквізаваць папу жонку і калі скажам—вось твая жонка!—ён павінен і мець яе за жонку!

Пасьля такога талкаваньня грамадзянскіх правоў сходу аставалася прыступіць да выбару пападзьдзі. Усе мясцовыя кандыдаткі пасьля некаторай парады былі адкінуты і вось па якіх мотывах. Пападзьдзя павінна быць з папоўскага роду, бо на тое яна матушка, ёй часам і ў руку прыдзецца пацалаваць. А як ты будзеш цалаваць, скажам, Маланцы або Марынцы, хоць яны пападзьдзі былі-б і ня кепскія? Усё-ж яны—свая мужыцкая кроў. І што скажуць людзі? Ды і сам іх поп меней меў-бы павагі. Калі поп, то трэба, каб поп быў ува ўсіх формах.

І сход пастанавіў: выбраць у жонкі свайму папу Настасю Мікалаеўну Гулькіну, а камісіі з трох асоб—старшыні, царкоўнага старасты Міхайлы Хвёдарова і дзядзі Мітрыча (яго заслугі перад грамадзянствам ня былі забыты)—даручыць пастанову сходу прывясьці ў жыцьцё.

III

Павярнуўшыся на бок, Рыгор Андрэевіч зноў думаў. Цяпер ён думаў аб тым, што трэба зьбірацца куды-небудзь у другое месца, пашукаць другое пасады, хоць-бы замацавацца прыказчыкам у коопэратыве. Паволі ён губляў контроль над сваімі думкамі і ўжо сон пачынаў замыкаць яму вочы, але ён пачуў, як бразнулі дзьверы ў адным канцы школы і зараз-жа за гэтым некалькі пар ног загрузалі наўперад у школе, а потым і ў карыдорчыку між школаю і яго кватэркаю.

Рыгор Андрэевіч прыслухаўся. Шлі якраз да яго.

— А можа яго і дома няма,—казаў адзін голас.

— А дзе-ж яму быць?—прабубніў басам другі.

— А вось пабачым!—і з гэтымі словамі Міхайла Хвёдараў папхнуў дзьверы ў пакойчык настаўніка.

Дзьверы былі замкнёны.

— Хто там?—спытаў настаўнік.

— Дома, дома,—адгукнуліся з карыдорчыку дзядзя Мітрыч і стараста Міхайла.

Рыгор Андрэевіч падняўся з ложка і адамкнуў дзьверы.

Увайшла камісія ў поўным складзе.

— Здарова, Рыгор Андрэевіч!

Усе члены камісіі павіталіся з сваім кандыдатам за руку. Кандыдат, чарнявы, прыпухшы ад голаду і холаду, ускудлачаны, досыць панурага віду, стаяў перад сваімі госьцямі здзіўлены і ўстрывожаны.

— Ну, як жывеш?—запытаў старшыня.

— Аг!—махнуў рукою настаўнік,—каму гэта цікава, як я жыву?

— Стала быць цікава, калі аб гэтым пытаюць,—адказаў за старшыню Міхайла. А дзядзя Мітрыч яшчэ дадаў:

— Чудачэц ты, Андрэіч, права слова, чудачэц! Няўжо-ж ты думаў, што вобчаства ніколі не паклапацілася аб табе? Або вобчаства ня ведае, як ты жывеш? Ведае, брат, і яно гатова памагчы табе, толькі сам дурак ня будзь.

Сказаўшы так, дзядзя Мітрыч незаметна зірнуў на другіх членаў камісіі, каб на іх тварах прачытаць, ці добры тон узяў ён. Старшыня і Міхайла былі спакойны і нічым ня выказалі стану сваіх душ. З гэтага дзядзя Мітрыч вывеў заключэнне, што ён памылкі не зрабіў.

Настаўнік здзівіўся яшчэ болей і чакаў выясьнення іх прыходу.

Мітрыч у сваю чаргу палічыў, што ён пачатак зрабіў, а цяпер няхай кажуць яны. Тут трэба і меру ведаць.

— Гавары, дзядзя Мітрыч, ты,—сказаў Міхайла.

— А сам што-ж? без зыска? Цябе гэта бліжэй датыкаецца,—ухіліўся дзядзя Мітрыч.

Міхайла крута павярнуўся да настаўніка.

— Справа, бачыш, ты, Андрэіч, такая: вобчаства, значыць, выбрала цябе папом.

— Правільна!—пацьвердзіў старшыня і дзядзя Мітрыч.

— Значыцца, Андрэіч, вобчаства цябе любіць, вобчаства чэсьць табе аказвае,—дадаў яшчэ ад сябе дзядзя Мітрыч.

— Мяне? папом? Што за чапуха?—здзівіўся настаўнік і засунуў рукі ў свае чорныя валасы.—І ніколі я ня думаў папом быць.

Члены камісіі заварушыліся ўсе разам. Кожны з іх хацеў цяпер сказаць сваё слова. Міхайла, як болей жывы і вёрткі, папярэдзіў сваіх таварышоў. Ён борзэдзенька сунуў адну руку ў бок старшыні, другую ў бок дзядзі Мітрыча, даючы ім гэтым знак не мяшаць яму, і сказаў:

— Пустое, Андрэіч, што ты ніколі ня думаў папом быць. Вось што ты мне скажы: ці думаў ты калі, як плодзіцца кракадзіл.

Зьбіты з тропу, настаўнік шырока расчыніў вочы і пазіраў на Міхайлу.

— Ну?!—энэргічна спытаў Міхайла зноў і, чутачку счакаўшы, сказаў:

— І я ніколі ня думаў, а вось прышлося падумаць. Быў я ў вучэбнай камандзе. На акзамінах пытае афіцэр аднаго:

— Скажы, як разводзяцца кракадзілы? Яй-богу, так і спытаў!

Пры гэтым Міхайла моцна стукнуў рукамі па нагах вышэй кален.

— Ну, хто-ж мог ведаць, як ён там плодзіцца? І вось я ўспомніў, як гадоў пятнаццаць таму назад нам адзін бацюшка казаў, што кракадзіл, як і курыца, з яйца выходзіць. Вось і падзі-ж ты! Такая вялікая падла — і яйца нясе!

— Хто ведае?—пытае афіцэр.

— Я ведаю, ваша блagarодзіе!—кажу я.

— Ну, скажы, Хвёдараў!

— З яйца выходзіць, ваша блagarодзіе!

— Маладзец, Хвёдараў!

Дык вось, бачыш, так і ты: ня думаў, а падумаць прыходзіцца. Дый чаму табе папом ня быць? Перш-на-перш, ты ня будзеш у гэтым чулане сядзець, як воўк, а будзеш жыць гаспадарзінам у папоўскім доме. Табе, брат, і корвег, і ляпёшак, і сала наносаць, бо бяз гэтага к папу ня прйдзеш. Чалавек ты вучоны, сьпяваеш пацаркоўнаму добра, апостала чытаеш і таго лепей. Будзеш сабе кадзілам памахіваць і гора ня знаць. Ды і фамілія твая, як ня трэба лепей, да месца даходзіць.

Думка аб папоўстве на першы раз паказалася Рыгору Андрэвічу дзікаю і недарэчнаю, але па меры таго, як Міхайла і другія члены камісіі пачалі разрысоўваць папоўскія кругглядны, протэст у яго душы ўсё слабеў і слабеў. Урэшце ён толькі сказаў:

— Да я-ж і нежанаты. Каб быць папом, то трэба жонку мець.

— Кінь, Андрэіч, пустое казаць!—у вадзін голас загаманілі члены камісіі і рукамі замахалі,—перастань ты курэй сьмяшыць: падумаць—важнасьць якая, жонкі няма,—у два мігі жонка будзе табе! У чым, у чым, а ўжо ў гэтым дабры недастачы ня будзе.

— Да мы табе і жонку знайшлі, чудацэц ты гэтакі,—прамовіў дзядзя Мітрыч.—Само вобчаства ўсімі спосабамі на дапамогу табе йдзе, затым што ты нам чалавек ёсьць прыятны.

Тут ужо проста цікава стала самому Рыгору Андрэвічу, і ён не без некаторага хваляваньня запытаў:

— А хто такая?

— А ты ўгадай,—прамовіў Міхайла.

Тут члены камісіі ясна ўбачылі, што іх справа выйграе, а дзядзя Мітрыч пастукаў рукою па плячы Рыгора Андрэвіча і з некаю цеплатою ў голасе сказаў:

— Настасю Мікалаеўну Гулькіну выбралі табе!

Рыгор Андрэвіч пры гэтым мімавольна падкруціў свой чорны вус, а дзядзя Мітрыч казаў далей:

— Чудачэц ты, Андрэіч! Няўжо ты думаў, што мужык не разумее нічога, што мужык далікацтва ня знае? Разумее ён, мілан ты мой, дзе, што, як і к чаму затым, што ты нам, кажу, чалавек ёсьць прыятны.

— А вы-ж хіба пыталіся ў яе, ці згодна яна пайсьці за мяне?—асьведаміўся Рыгор Андрэвіч.

— А што пытацца? За вочы скажу табе: ня пойдзе—пабяжыць,—адказаў Міхайла, а старшыня дадаў:

— Няхай папрабуе фярдыбацтвы свае паказаць! Мы, брат, жывым макарам прыструнім яе. Раз вобчаства, значыць—закон!

— Да аб чым тут гутарка можа быць?—прамовіў дзядзя Мітрыч:—скажы, Андрэіч, проста: згодзен ты быць у нас папом?

Рыгор Андрэвіч крыху замяўся.

— Ну, разумеецца, згодзен, ці вы ня бачыце?—адказаў за яго Міхайла і тут-жа схпіў яго руку і стаў трасьці яе.

Тое самае зрабілі старшыня і дзядзя Мітрыч.

Праз нейкі нядоўгі час пасья гэтага, так, здаецца, каля веснавога Міколы, у іх быў свой бацюшка—а. Рыгор Угоднік і матушка Настася Мікалаеўна. Настася Мікалаеўна была вельмі давольна, што яна цяпер не настаўніца, бо яе больш за ўсё на сьвеце палохалі трудавыя процэсы ў школе.

0256559

ЦАРСКІЯ ГРОШЫ

I

Сівыя валасы палезьлі з барады і з галавы Яхіма Судніка. Ня так ад старасьці, як ад тых згрызот.

Чорт ведае, што на сьведзе пачало тварыцца... Вір, вар'яцкі вір закруціў людзей, і ўсё паляцела дагары нагамі.

— Ой, кепска будзе, Яхім, кепска!—круціў Яхім галавою, як-бы перасьцерагаючы сябе самога ад нейкага няшчасьця.

Яхім Суднік любіў пагаманіць сам з сабою. Ёдзе сабе адзін і гаворыць:

— Трэба табе, Яхім, падгладзіць жарабка да напакровы прадаць... Зьбірай, Яхім, грошы: будуць грошы, і ўсё будзе.

Або:

— А памеркаваў-бы ты, Яхім, да ці ня купіў-бы клін Тагуроў? Табе ён, ой, як-бы згадзіўся!

Яхім Суднік—чалавек зацяты. Ня горнецца ён да людзей, не кампануе з імі, бо Яхім—курашчуп, капейкі лішний прапусьціць баіцца. Можа з гэтае прычыны і гаворыць ён з сабою.

— Чаму ты, дзядзька, усё з сабою размаўляеш?—запытаў яго раз Стафан Драбок.

— А, ведаеш, люблю з разумным чалавекам пагутарыць,—адказаў Яхім.

Яхім Суднік, сказаць, і ня зусім прасты чалавек: ён засьцяняковы шляхціц. Праўда, ходзіць ён і есьць, і наогул жыве ня лепш ад мужыка, а ў хату яго хоць і носа не паказвай—бруд, грязь, чарната, але знадворку хата мае зусім шляхецкі выгляд. І тым ня мяней шляхецкага фасону і гонару Яхім ня траціць. А калі, бывала, у нядзельку, асабліва яшчэ да вайны, едзе ён з жонкаю да касьцёлу, то запражэ кабылу ў брычку. Вупраж масяняжовымі бляшкамі аздоблена. У руках пуга са стусінавым доўгім пужальнам і з чырвоным кутасом. На галаве „варшаўская“ шапка, якую звычайна носяць усе дробныя панкі. А на жончынай галаве капялюш красуецца. Хоць гэты капялюш і адстаў гадоў на сорок ад моды, але усё-ж такі капялюш, а ня чырвоная хустка мужычкі. Часамі любіць Яхім і форсу за-

даць і праехаць з шыкам. А каб худая, замучаная работаю кабыла шпарчэй бегла, то не шкадаваў ёй і поўбутэлькі гарэлка ўліць.

Яхімавы згрызоты пачаліся з вайны, калі яго Юліся ў войска забралі. Пайшоў Юлісь ваяваць. Паваяваў з месяц, а потым у палон да немцаў папаў.

— І маладзец твой Юлісь, — казаў Яхім: — кончыцца вайна, дадому вернецца.

І стаў чакаць канца вайны. А вайна ўсё не канчалася, а тут яшчэ гэтая „калатуша“ пачалася, рэволюцыя гэтая самая.

Паслухаў, паслухаў Яхім, што людзі пра рэволюцыю кажуць, і сказаў сабе:

— Не, Яхім: ня будзе добра! Цяпер начальства скідаюць, а там за паноў возьмуцца, а потым і да цябе, Яхімка, дабаруцца. Калі ўжо Тодар Галатур, гультай гэты, забастоўшчык, у начальства пайшоў, то не спадзявайся ты, Яхім, добра.

І яшчэ больш панурым стаўся Яхім. Хадзіў, спусьціўшы вочы ў землю, як-бы чаго шукаючы, усё нешта думаў і часьцей сам з сабою гаварыў.

— І скажы ты мне, Яхім, што гэта за пошасьць такая пашла, „імперыялізм“, „капіталізм“, „эсэры“, „меншавікі“, „бальшавікі“, „дэмократы“? Чаго ім, ліха іх матары, трэба? Усім ім, гадам, плаціць грошы прыдзецца.

А потым дачуўся Яхім, што свае-ж генэралы з Керанскім учебкі брацца пачалі.

— Скінулі цара, а цяпер усе самі царамі хочуць быць. Хто-ж на вас працаваць будзе? Кончылі-б ужо гэтую валынку ды Юліся дадому пускалі-б.

А тут і народ па сёлах заварушыўся. Пачалі нейкія стрыгалікі наяжджаць ды ўсё балабаныць: „Таварышы, воля, свабода, наша зямля, бяскроўная рэволюцыя, вайна проціў немцаў, нашы саюзьнікі“... Як-бы гарохам з мяшка сыплюць. Напэўна, добрыя грошы бяруць, калі так гавораць, аж хрыпнуць з тае гаворкі.

— Эх, Яхім! усіх вар'яцтва апанавала. Нават гэтыя капуста-нікі й тыя пачалі языкамі на сходах мяньціць. Толькі тае работы, што рукі падымаюць ды гавораць.

II

Трывожны час настаў для адных, мінуты надзей і радасьці перажывалі другія. Здавалася, у самым паветры звінела хмельная суматоха волі, і самі галовы вышэй падымаліся, вальней дыхалі грудзі, ясьней пазіралі вочы на гэтыя залітыя сонцам далі.

Адзін толькі Яхім Суднік туліўся ад усяго новага і глядзеў на ўсё скоса і падазрэнна. І яшчэ быў у засьценку чалавек, якога, здавалася, нічога не кранала, ня цікавіла і не захапляла. Чалавек гэты—Стафан Драбок. Траціць яму ня было чаго, а збіраць скарбы—не ў яго натуры. Проста ён быў вясе́лы чалавек, любіў сыпелы і музыку. У той час, калі ўсё вакол кіпела і бурліла, бы ў тым катле, і калі людзі гатовы былі распорваць жываты адзін другому, Драбок высьпяваў нейкі новы свой мотыў, ходзячы каля паветкі. Стафан Драбок быў музыка. Усю музыку свае песьні ён укладаў у два словы:

Дзында-дрында! дзында-дрында!
Дзында-дрында-дрында-да!

Хістаўся стары лад у самых асновах сваіх, у муках болі нараджаўся другі, новы парадак, а Яхім Суднік жыў сваім жыцьцём. У яго быў адзін вялікі клопат, і ўсе яго думкі вярцеліся цяпер каля аднаго. Дачуўся Яхім, што грошы ў банках прападаць пачалі. Яхім-жа ўсё сваё жыцьцё над капейкаю тросься і, як той крумкач косьці, збіраў грошы. Душыўся нісчымнаю картофельлю і заціркаю, абы толькі выгадаць лішні рубель і прыхаваць яго. З гэтым рублём, напэўна, злучаліся нейкія пляны. І вось цяпер гэтая няпэўнасьць збіла Яхіма з яго звычайнай каляіны, а чуткі аб грошах яго моцна краналі. Праўда, Яхім дзяржаў свае грошы дома, бо на банк Яхім не пакладаўся.

— Вось бачыш, Яхімка, я табе і казаў—памятуеш?—не кладзі, Яхім, у банк грошы, не ганяйся ты за процантамі. Так яно па майму й вышла... Разумны ты ў мяне, Яхім, чалавек! А вось Татур няхай сам сябе за зад кусае.

Вечарам таго-ж самага дня зачыніўся Яхім у сваёй сьвятліцы. Было ўжо позна. Засьценак спаў. Яхім наўперад паглядзеў, ці добра зачынены акянціцы, прыслухаўся і, як злодзей, ціхенька вынуў з патайнага месца свае грошы. Прысеў тут-жа на заслончык. На прымурку курэла газоўка. Прадаўгаваты, кругленькі агоньчык як-бы боязна тросься, дрыжаў. У пустой цішыне чуткае вуха чужь-чужь разьбірала яго нясьмелы шапатак. Яхім разьвязаў скрутачак, загорнуты ў хустачку, анучачкі і паперку. Хустачка была замусьлена, заплямлена. Яхім азірнуўся і трывожна прыслухаўся—тая-ж цішыня, жудасная, зацятая. Па куткох сьвятліцы нагусьціўся мрок і, здавалася, сачыў за кожным рухам Яхіма. Асьцярожненька перагартаў Яхім зложаныя папалам бумажкі. Ёх было многа, жмуток ёмкі і важкі, бы кантычка, па каторай часамі маліўся Яхім Суднік. Яхім павагаў у руках жмуток, палажыў на заслончык і доўга ўглядаўся на грошы. Вочы яго блішчалі, сьвяціліся, гарэлі прагавітым

агнём. Тут усё яго жыцьцё, сэнс жыцьця, яго праца, недаяданьне, яго трывога і надзея.

Яхім здрыгануўся—як-бы дзесь нехта шворыцца, крадзецца. Борэздзенька засунуў за пазуху грошы і стаў слухаць. Рукі яго трасьліся, і сэрца застукала моцна. Дарэмная трывога—тая-ж нямая цішыня. Супакоіўся, загарнуў жмуток і палажыў у патайнае месца, у пячурку ўнізе печы. Пячурку гэтую зрабіў спэцыяльна сам Яхім, гэта і ёсьць яго „банк“. Зроблена пячурка хітра. Ніколі не замеціць яе чужое вока.

Вышаў на двор. У засьценку было ціха. Толькі на Татуровым хутары разьліваўся сіпаваты брэх сабакі. І нейк дзіўна адбіваўся ў вушох Яхіма гэты брэх, як-бы ён выбіваўся з калодзежа і праз нейкую вузкую шчылінку ўрываўся ў пустую Яхімаву сьвятліцу і разьліваўся па ёй нейкім болям няяснай перасьцярогі. А брэх быў упарты, жалобны, аднастайны, з нязьменным моташным падываньнем:

— Гаў—у! гаў—у! гаў—у!

Яхіму пачулася, што Татуроў сабака падзяляе гора свайго гаспадара, а разам з тым і плача над сваёю сабачаю доляю. У чэрстым Яхімавым сэрцы ўзварухнулася жаласьць да Татура—ляснулі ў банку яго грошыкі! Задумаўся на момант, свае грошы ўспомніў і ўздыхнуў. І тут-жа сказаў сабе:

— Твой банк, Яхім, ня вораг табе. Процантаў не дае, а ісьціну верне.

III

Чым далей, тым болей заблутваўся гэты й без таго зблутаны перамот жыцьця. Падзеі, бы тыя неспакойныя навальнічны хмары, расьлі, стыкаліся, падганялі адна другую, каб зьліцца ў нешта адно грознае, нячувалае і грымнуць страшным выбухам. Паразвальваліся скрэпы, паскідаліся абручы, і ўсякі закон страціў сваю сілу, нікога страху ня было ў народзе.

У Яхіма Судніка вывалаклі некалькі вульлёў, пачысьцілі яго засекаі.

— Казаў я табе, Яхім: ня будзе добра, ой ня будзе добра.

Навала насоўвалася на Яхіма і з другога боку: пайшла гаворка, што ў Яхіма зямлі многа, што ў Яхіма набытку многа і наогул „у Яхіма трыбух шырокі і лапы заграбастыя“. З бядняцкіх хат гаворка гэтая йшла. Паглядаў Яхім на бядняцкія хаты надобрым вокам.

— Колеш ты ім, Яхімка, вочы, бо Яхім не лайдакаваў. А вы-ж дзе былі? Яхім пот ліў, а вы плячамі платы падпіралі ці

бядзяліся нямаведама дзе. Або гэты лайдак Франусь—сена зімуе на лузе, а сам толькі манішку начэпіць ды на фэты цягаецца. А цяпер аглядзеўся, што Яхім гаспадарку мае і рот расчыніў... А як-жа! Нагатаваў на вас Яхім! Калі ласка, Франусь, бяры, што табе трэба... А каб цябе боль узяла! Да вы папрабуйце хоць ката выгадаваць да хоць сабацы будку пабудуйце. А на Зьмітра і баба хітра.

Адным словам цяжкі час перажываў Яхім. Але гэта ўсё яшчэ нічога. Покі Яхім пры грошах, Яхім нікога не баіцца, бо грошы—усё. Але галосна пранеслася чутка, што царскія грошы нічога ня варты: іх нідзе ўжо браць ня будуць. Ці хто ў банк палажыў—прапалі, ці хто дома дзяржаў—усё адзін чорт, хоць выкінь іх сабаку пад хвост.

Яхіма як-бы па галаве абухом стукнула. Вось дзе яна, сапраўдная бяда, настаяшчае ліха.

— Як-жа гэта, каб грошы цану страцілі? Царскія грошы!.. Быць гэтага ня можа! За грошы людзі вешаліся, рэзаліся, на катаргу йшлі... Ня можа гэтага, Яхім, быць!

Мароз хадзіў па Яхімавай сьпіне, а перад вачмі нейкая бездаць адчынялася.

Некалькі дзён хадзіў Яхім, як пад зямлёю. Учарнеў, бы тая махнуша, пахудзеў, асушыўся, вочы ў лоб запалі. Адзерванеў, аслупянеў. А ў вачох „кацярынкі“ стаяць. Ідзе Яхім і спыніцца, у землю, як няпрытомны, глядзіць. Але надзеі яшчэ ня траціў Яхім. Дый людзі некаторыя казалі, што царскія грошы яшчэ будуць хадзіць, бо цяперашняя, бальшавіцкая ўлада ня доўга пакрасуецца. Між надзеямі і адчаяньнем вагаўся Яхім. І тым ня меней прапалі царскія грошы. І вось як праканаўся ў гэтым Яхім.

Надумаўся Яхім у мястэчка пайсьці, каб у знаёмых гандляроў праўды даведацца. Як толькі ўвайшоў Яхім у мястэчка, яму кінулася ў вочы кучка малых хлопчыкаў. У хлопчыкаў у руках розныя бумажкі былі: у пяць рублёў, у дзесяць, а адзін бегаў з дваццаціпяткаю. Яхім яе вельмі добра ведае: па тоўстаму твару і па шырокай царскай барадзе пазнаў.

Хлопчык размахваў гэтаю бумажкаю, хадзіў, адбіваючы крокі і прыгаворваючы:

— Ішоў поп каля коп, а капа каля папа.

Яхім аж затросься і спыніўся мімаволі. А жэўжык адзін падбег да яго і, паказваючы пяць рублёў, прамовіў:

— Прадай, дзядзька, мне шапку—пяць рублёў дам!

А Яхім Суднік толькі запытаў самаго сябе:

— Ну, што ты цяпер, Яхім, скажаш?

Пад вечар дадому вярнуўся Яхім. Увесь сьвет як-бы з

вачэй яго зьнік. У вачох „кацярынкі“ стаяць, а ў вушох Стафанова песьня гучыць, як-бы чорт увёў яе ў вушы яму:

Дзында-дрында! Дзында-дрында!
Дзында-дрында-дрында-да!

На дварэ Яхім спыніўся, уставіўся ў зямлю вачамі, як-бы нешта разважаў. Пастаяў, зрушыў, у гумно зайшоў, стаў на сярэдзіну току, абедзьвюма рукамі за галаву схваціўся. А ў вушох гудзе:

... Дзында-дрында! дзында-дрында!..

— Тфу! тфу!—плюнуў два разы Яхім, ці каб ад паганай песьні адвязацца ці з другой прычыны. Да познага вечару на дварэ соваўся.

— Што ты, Яхім, усё ходзіш?—са страхам і трывогаю запытала жонка. Але Яхім як-бы і ня чуў яе.

— Прапалі, Яхім, грошы, ляснулі твае грошы,—марматаў Яхім:—дзеці гуляюць імі.

А позна ўвечары зноў у сьвятліцы зачыніўся, акянціцы прыкрыў і вокны завесіў, грамнічную сьвечку запаліў і на абразы доўга-доўга пазіраў, пазіраў моўчкі і ўпарта. Залажыў за сьпіну рукі, па сьвятліцы прашоўся раз і другі.

—Тфу! тфу!

Падняў вочы на бальку. На бальцы кантычка ляжала... Да-стаў кантычку, разгарнуў яе, прысеўшы на лаве каля стала, і зацягнуў сьвятую песьню:

Кто хцэ паньне Марыі служыць,
А ёй асаблівым мілосьнікем быць...

Ціхі, жаласьлівы Яхімаў голас гнусава загучаў у сьвятліцы і раптам асекся. У кутку каля печы, дзе быў Яхімаў „банк“, як-бы нешта мільгатнулася. Яхім зірнуў туды, зірнуў—і аслупянеў: абапёршыся локцем левай рукі на край печы, стаяў там цар Аляксандар III, высокі, здаравецкі, барадаты. У правай руцэ дзяржаў жмут Яхімавых грошай, а сам пазіраў кудысь далёка-далёка, як і належыць пазіраць усякаму, хто сягае далёка, асабліва, калі ён яшчэ цар, каб хоць гэтым паказаць глыбіню свайго розуму, хоць можа розуму ў яго і ня так ужо многа.

Яхім паглядзеў, паглядзеў на цара, паківаў галавою і сказаў:

— Бачыш, Яхім, забраў сабе грошы і ня лыс: глядзіць, як-бы гэта і не яго работа... Добры інтэрас!

Усё гэта так забавіла Яхіма, што губы яго пачалі распывацца ў усмешку, а цар перавёў вочы на Яхіма.

— Гэта—царскія грошы,—сказаў цар, трасучы жмуткам, і намерыўся палажыць іх у кішэню.

— Ня руш! не чапай!—дзіка закрычаў Яхім. Вочы яго бліснулі нядобрым агнём. Схапіў кантычку і—бразь ёю ў цара!.. Не папаў! Кантычка ёмка пляснулася ў сьцяну, выскачыла з сваіх вокладак і пакацілася на падлогу.

Яхім сарваўся з лавы, згарнуў кулакі і рынуўся на цара.

— Вурррр!—забурчаў Яхім, як сабака, і пачаў матлашыць кулакамі пустое паветра.

— Давай грошы! Аддай мае грошы!—нема крычаў Яхім.

На крык выскачыла жонка. Пачала стукацца ў дзьверы сьвятліцы,—на крук зашчэплены.

Зьбегся народ, выламалі дзьверы. Насілу-насілу зьвязалі Яхіма. А ён усё крычаў:

— Нашто забраў грошы? Грошы аддай! Аддай грошы! Грошы!!! Ой, прапалі грошы!.. Цар! цар!.. Трасца табел!.. Гро-о-ошы!

НАЗЫВАЕЦЦА—ЗАРАБІУ*)

I

Што дзед Баўтрук быў ня ў гуморы, ясна было і рабой сьвіньні, бо, звычайна, калі дзед выходзіць з хаты, ён заўсёды знойдзе добрае слова на прыветнае роханьне лапавухай дзэдзі.

— Ну, што ты, морда сьвіная?—запытае дзед. У голасе яго чуецца ласка. Часамі нават і за вухам пачухае рабую. А цяпер, не звважаючы на самыя далікатныя, самыя замілаваныя тоны яе роханьня, ён досыць няветла сказаў:

— Усь, каб ты здохла!

І пайшоў на двор.

Гэта праўда: дзед Баўтрук быў угневан...

І чаго ён тут сядзіць? Ці-ж навіна яму, што з гэтае капачкі толку ня было і ня будзе? З першага разу разгадаў яе! І чым больш прыглядаецца дзед да свае нявесткі, тым цьвярдзей умацоўваецца ў гэтых думках...

І хто тут гаспадар: ён ці яна?

Глядзела-б лепш хаты ды парадку ў доме, а ня соўвала-б нос, куды ня трэба. У хату носа паказаць нельга: неахайнасьць, бруд, смурод. Міскі нямытыя на стале стаяць, хлеб няпрыбраны. І мухі, і куры па стале гуляюць... Тфу!

Плюнуў дзед ужо каля клуні.

Адчыніў клуню. Ня то, што-б дзеду патрэба там была, а проста нейк па прывычцы зайшоў туды. І ў клуні заўсёды весялей на душы робіцца. Сена, саломы, кучка сечкі, шулы, цапы, граблі,— усё гэта бясслоўныя, але шчырыя памоцнікі сялянскага жыцця, або маўклівыя, але ўважлівыя сьведкі яго працы.

Дзед азірнуў клуню.

Уся яна, разам з гэтымі шуламі, сохамі, кроквамі і латамі, і ўсе гаспадарскія прылады ў ёй зроблены рукамі дзеда Баўтрука. І клуня, і кожная рэч у ёй, каб умелі гаварыць, казалі-б цікавую гісторыю свайго паходжання: разумеецца, асяродкам гэтае гісторыі быў-бы дзед Баўтрук...

*) Апісаныя падзеі адносяцца к часу, калі ня было цьвёрдых грошай—чывонцаў.

Добрая клуня, але беднавата ў ёй.

Да ці-ж дзіва гэта?

Зноў забірае дзеда абурэньне проціў нявесткі.

Жарабка прадала! Прадала, ня глядзечы на тое, што дзед усімі сіламі працівіўся гэтаму. З чым-жа гаспадарку падымаць будзеш. Эх, Тодар, Тодар! пакукуеш ты за сваёю жонкаю. Змые табе яна гаспадарку.

Тодар з вайны яшчэ не вярнуўся. Дый вайна гэтая, што-б яе агні высмалілі, канца сабе ня мае. Гніў у нямецкіх акопах, а цяпер... Што цяпер? Чорт яго ведае, што цяпер робіцца!.. Буржуі, пролетары. Адкуль яны ўзяліся? Які лысы чорт на сьвет іх пусьціў? Якое трасцы яшчэ ім трэба?

Яшчэ раз плюнуў дзед Баўтрук і вышаў з клуні.

Тупае стары Баўтрук і месца сабе не знаходзіць, як-бы гэты сьвет цесны стаў яму. Аставацца-ж тут няма чаго.

Чаму?

Ды проста ён тут лішні. І ня тое, каб лішні: мужчынскае вока тут павінна быць. Але калі ты бачыш, што ў гаспадарцы робіцца ня так, як хацеў-бы ты і як павінна-б рабіцца, то хіба-ж ты ня лішні тут? І так цяпеў чорт ведае колькі.

А за што? А чаго?

Эх, брында ты, брында! Ня слухаеш старога—скулу мець будзеш.

Зірнуў неўзаметкі на хату. Нявестка, падол падаткнуўшы, з двара выходзіла—ці ня зельле рваць? Счакаў з хвілінку дзед і назад у хату павярнуў. У сені вайшоў, патупаў і ў патайную мясьцінку руку засунуў. Дастаў прыхованыя тры „керанкі“ па сорок рублёў. Разгарнуў—ляжаць, падлы. З гэтымі „керанкамі“ ня так даўно сякія-такія надзеі дзедавы злучаліся—адзержу справіць сабе хацеў, ды спазніўся: „керанкі“ хадзіць перасталі. Цяпер за іх і нюх табакі ня купіш. Паглядзеў на іх дзед—страта, але што ты зробіш?.. Ну, згодзяцца—ня згодзяцца, няхай сабе ляжаць—есьці ня просяць.

І палажыў іх дзед у патайную кішэньку суконнага пільчака.

Дзед Баўтрук ведае, што яму рабіць. Ты яго не напалохаеш, а покі ён ходзіць па зямлі, у яго і хлеб будзе.

Сабраўся дзед Баўтрук, забраў сякія-такія рэчы, сякерку сваю цясьлярскую вострую ўзяў і, не аказаўшыся нявестцы, вышаў з хутару на дарогу. Паплёўся ў той бок па дарозе, дзе бярэзіна стаяла. І хлеба не захацеў узяць з сабою ў дарогу.

II

Параўняўся з бярэзінаю дзед, поглядам акінуў яе—сярод тысячы бярэзін пазнаў-бы яе, як-бы гэта і ня дрэва, а нейкі

блізкі прыяцель. Уздыхнуў дзед, мінаючы бярозу, на бітую дарогу вышаў, направа павярнуў. Сустрэчны ветрык абняў яго, адзінокага, з рэдзенькаю, пасівелаю дзедаваю бародкаю гуляе. Побач дарогі—лясок, па другі бок—поле, а ўгары папялястыя хмаркі паўзуць. На елачцы дрозд прымасьціўся і высьвіствае свае песні, а дзед свае думкі думае.

Эх, многа думак перадумана ў дарозе адзінокімі галовамі! І дзед Баўтрук—чалавек адзінокі, адзінокі з таго часу, як пахаваў сваю старэнькую, вечны ёй пакой.

Цярэбіць вецер дзедаву бародку, касмыком сівых валасоў пагульвае. А дзед ідзе з цясьлярскаю сякеркаю. На бярозавым хутары ёсьць работа: сьвіранок перасыпаць ды паветку змайстраваць Адольфу Даўнару. Ужо колькі разоў наказваў дзеду Баўтрук Даўнар, каб на работу прышоў, а пазаўчора і сам па гэтай справе заходзіў.

Мінуў дзед і трэці лясок, яшчэ адно поле прайшоў і ўлева на Бярозавы хутар на дарожку павярнуў. Добры хутар! Месца вясёлае, усе выгады пад рукою. Тут табе і зямля, і паша, і дровы. І зямля ня кепская... Добра жыве, падла Даўнар!

Апошнімі часамі, як гэтая вайна з палякамі пачалася, скубянулі трохі Даўнара. Адыходзілі бальшавікі і забралі яго стаеннага жарабца, а замест жарабца пакінулі раненую дзесь у бойцы з палякамі кабылу. Але Даўнар, можна сказаць, нічога на гэтым ня траціў. Вылечыў яе, падправіў—як печ, кабыла, жарабыт добрых вадзіць будзе. І цяпер Даўнар толькі ў вус пасьмейваецца. Тут і сам дзед Баўтрук у вус усміхнуўся—Даўнарову жонку ўспомніў.

Па сьлядох бальшавікоў палякі прышлі. Вынесла Даўнарыха з хаты стол, белым абрусом пакрыла, з хлебам і сольлю палякаў спаткала і нават прамоваю іх прывітала:

— Вышлі грабіцелі, пшышлі збавіцелі.

А гэтыя „збавіцелі“ дзевюх лепшых кароў Даўнарыхіных забралі.

— Вось табе і „збавіцелі“,—казаў Даўнар. Паплакала Даўнарыха і „полшчыць“ з таго часу перастала.

Сам Даўнар сустрэў дзеда ў варотах і руку прыветна паціснуў. У зацішку на бяровеньнях прыселі, курэцкія прылады дасталі і Даўнаровага тутуна закурылі. Пагутарылі аб парадках сучасных, аб нягодах жыцьця, аб клопоце-згрызотах сваіх пагаманілі. А потым і да справы прыступілі.

Дзед Баўтрук быў работнік сумленны. Гарачкі ў рабоце не пароў, а рабіў паважна, але гладка і акуратна. За гэта і цанілі дзеда гаспадары. Агледзелі сьвіранак. Даўнар свае меркаваньні вылажыў, і дзед, як спэц, патрэбныя ўвагі зрабіў і адпаведны матэрыял адабраў. Таксама і паветку ўдвух абмеркавалі, а за-

тым ужо ў хату пайшлі, каб папалуднаваць і за полуднем абцане дагаварыцца.

— Дык колькі-ж, васпане майстру за работу возьме?—запытаў Даўнар.

Дзед трохі падумаў.

— А колькі-ж? Я ўважаю так, пане Даўнару: за сьвіронак сем пудоў, калі на жыта лічыць, і за паветку пяць.

— А ня дорага будзе, васпане майстру?

Патаргаваліся, на дзесяці пагадзіліся.

— А як-жа плаціць вам: збожжам ці грашамі?

— А лепей грашамі,—сказаў дзед:—з жытам клопату болей. А нявестка яшчэ жарабка прадала.

Пры гэтым дзед аж уздыхнуў, але болей нічога не сказаў.

Даўнар был чалавек-прайдоха, спрытны і хітры. На курсе савецкіх грошай таксама не давай маху.

— Ну, што-ж? Як вам лепей. Грашамі, дык грашамі.

— А колькі цяпер пуд жыта каштуе?—пацікавіўся дзед.

Даўнар зірнуў на рог печы.

— Сто дваццаць тысяч,—сказаў ён і таксама ўздыхнуў. Гэты яго ўздых як-бы казаў: „Ось бачыш, браце, якія грошы я павінен плаціць табе.“ Тым-жа часам у такой цане жыта было з месяц таму назад. А дзед, пачуўшы тысячы, аж падскочыў.

— Сто дваццаць тысяч!.. Ці бачылі вы? А-а-о! Бадай іх пярун: сто дваццаць тысяч! Колькі-ж гэта трэба часу, каб іх зьлічыць?.. Вар'яцтва, чыстае вар'яцтва!.. А колькі-ж гэта за дзесяць пудоў будзе?

— Мільён дзевьесце тысяч, васпане майстру.

Вочы вырачыў дзед.

— Мільён ды яшчэ дзевьесце тысяч!

Галавою паківаў дзед Баўтрук і ўрэшце прамовіў:

— Тфу, каб ты згарэла! І галава ня зносіць.

А Даўнар заўважыў:

— Цяпер, васпане майстру, усе мільянэрамі сталі. Калені голяя, па карку вошы ходзяць, а мільёнамі кідаемся. Вось яно што!

— Дзівота!—ніяк ня мог апамятавацца дзед Баўтрук.

Папалуднаваўшы, за работу ўзяўся дзед і пільчак з трыма „керанкамі“ скінуў. Весела застукала цясьлярская сякера па звонкіх бяровеньях, а лясок кожны стук яе падхватае і на свой лад перадражнівае. Чэша дзед Баўтрук сякераю і думае, колькі-ж гэта выбівае з бярвяна рублёў кожны адзін яе гак, і нейкі сьмех паварушвае часамі пасівельныя вусы дзедавы. І яшчэ думае дзед, якія слаўныя боты вычаша ён сабе гэтаю сякераю... Мільён ды яшчэ дзевьесце тысяч! Гэта табе не ў яйцы пішчыць.

Два тыдні стукаў цясьлярскаю сякераю дзед Баўтрук. Пра згрызоты свае дамашнія забыўся. Мільён ды яшчэ дзевяць тысяч усё засланіў сабою. Ці мог спадзявацца хто, думаў дзед, каб ён свае заробаткі мільёнамі лічыў? І Даўнароў афорызм таксама з галавы ня выходзіў: „Калені голяя, а мільёнамі кідаемся“... Ну, як-бы там ні было, а боты ён сабе справіць.

Праз два тыдні сьвіран, як новы, зазьяў—сам дзед залюбаваўся ім. А калі Даўнар аглядаў яго, то з-пад гаспадарскіх вусоў сьмех задаваленьня выбіваўся, і твар, як ружа, зацьвіў. А паветка—хоць ты вачэй не адводзь.

Падзякаваў Даўнар здольнага майстра, мільён ды яшчэ дзевяць тысяч адлічыў яму і навучыў, нават, як тыя грошы пазнаваць. А пра тое, што за гэтыя грошы цяпер ужо і пуда жыта ня купіш, нічога не сказаў, гад.

Разьвіталіся дзед з Даўнаром у найлепшай згодзе. На дарогу добрую папушку тутуну гасьцінцу даў дзеду Даўнар.

Вясёлы дзед з хутару пайшоў.

І злосьць дзедава адлягла на нявестку. Таксама і па ўнуках трохі замаркоціўся дзед, асабліва па Андрэю. Шэсьць гадкоў хлопчыку. Слаўны малыш, і па дзеду пайшоў. Ну, і Танька ня кепская дзяўчынка. Абы толькі выгадаваць іх, як належыць. Хацелася дзеду на хутар дамоў, дзе тая бярэзіна стаіць, але надумаўся па дарозе Лукаша даведацца, свайго старшага сына, як яны там жывуць.

І пайшоў дзед Баўтрук да Лукаша. Яно так яму яшчэ і зручней. А ў Лукаша і работа для дзеда знайшлася. У цялежы трэба было лёсткі новыя даць, аглабіцы замяніць і вузгалоўе другое палажыць. На цэлы тыдзень затрымаўся дзед у Лукаша, а яшчэ дні праз тры ў Менск на кірмаш пайшоў, бо дачуўся дзед, што савецкія грошы падаюць. Як яны там падаюць, дзед добра і ня ведаў, бо дзеда болей цікавіла пытаньне, ці ходзяць савецкія грошы наогул, а раз ходзяць, то з яго кішэні яны не пападаюць.

III

Ужо гадзіны тры ходзіць дзед у Менску па Траецкай гары. Тады яшчэ яна не называлася „Площадь Парыжской Коммуны“, а проста была Траецкая гара, якою памятаў яе дзед гадоў шэсьцьдзесят. Чакаў дзед, покі торг разгарыцца, бо тое, што ён там пачуў, яго нашчэнт з нагі зьбіла.

Убачыў дзед—боты хтось носіць.

— Прадаеце боты?—запытаў дзед.

— Прадаю.

Узяў дзед іх у рукі, памацаў тавар, кіпцем па падашве правёў, яшчэ павярцеў іх трохі і запытаў:

— А колькі хочаце?

Худы і бледны чалавек з ботамі паглядзеў дзеду ў вочы і сказаў:

— Як аддаць—трыццаць лімончыкаў.

Дзед Баўтрук і рот разявіў.

— Трыццаць мільёнаў?! Колькі-ж гэта будзе на старыя грошы?

— За такія боты і да вайны пяць рублёў браў.

— Пускаеш ты, чалавеча, туман у вочы,—пачаў дзед Баўтрук худога чалавека на чыстую воду выводзіць:—да вайны я прадаў сем пудоў—і боты сабе справіў і не такія, як гэты тандэт, а настаяшчыя гаспадарскія боты, з падкоўкамі.

Чалавек з ботамі на дзеда паглядзеў, з нейкім дакорам галавою патрос.

— Галава твая капусьцяная,—прамовіў ён:—я-ж прашу з цябе тры пуды. Дай тры пуды жыта, і боты бяры.

Яшчэ больш здзівіўся дзед Баўтрук.

— То так-бы і казаў, а то—трыццаць мільёнаў! У мяне дзесяць пудоў за мільён і дзевесяце тысяч пайшло, а ён свае тры пуды за трыццаць мільёнаў лічыць.

„Жулік“, падумаў дзед, завярнуўся і пайшоў ад чалавека з ботамі.

— Тфу, пень дурны!—пачуў дзед за сабою.

— Чорт цвьілы!—асекся дзед і пасунуў далей. На сярэдзіне рынку спыніўся. Бачыць тавар: падэшвы, падноскі, перадкі, халявы новыя, халявы старыя. Узяў дзед кусок скуры, так падэшвы на дзье, пагнуў-пагнуў яго ў руках і пытае:

— Колькі за гэта?

— Пяць мільёнаў.

Выпусціў дзед падэшву з рук, гандляру ў вочы зірнуў і моўчкі адышоўся.

Што-ж гэта за ліха? Пяць мільёнаў падэшвы!

Пайшоў дзед знаёмых людзей шукаць.

Каля аднаго возу кучка сялян сабралася, гамоніць. Аб грошах гутарка йдзе.

— Што цяпер мільён?—пытаў адзін селянін, спусьціўшы з возу ногі. І тут-жа сам адказаў на сваё пытаньне, адказаў адным толькі словам. А потым і прыкладам паясьніў яшчэ:

— За мільён цяпер ня купіш і таго добра, што за адзін раз карова накладзе.

— А пэўна-ж ня купіш,—згадзіліся слухачы.

— Бывала можна было і прыхаваць капейку, а цяпер—маеш гэтую брыду, дык і дамоў не вязі: што купіш раницаю, таго ня купіш вечарам.

— Ня купіш, ня купіш.

Агульны вывад усіх гэтых гутарак быў адзін: калі маеш грошы, то дадому іх не вязі—праз два дні скулу за іх купіш.

Слухаў дзед Баўтрук і шалопаць пачынаў, што значыць „падаюць грошы“ і чаму ня трэба іх доўга ў кішэні насіць.

Адышоўся ціхенька дзед Баўтрук, патыліцу паскроб.

„Назваецца—зарабіў! Сьвіран перасыпаў і паветку паставіў. Дзесяць пудоў жыта! І людзям брыдка сказаць... Але-ж і Даўнар!.. Ой, круцель, круцель, трасца матары“.

І пашоў дзед па рынку хадзіць, ходзіць, па сваіх грошак тавар выглядае. Каля кучы гаршчкоў і збаноў спыніўся. Спарышыкі дзеду ў вочы кінуліся, асабліва вось гэтыя: якраз, як некалі нябожчыца яго Агата купіла. Расчуліўся нават дзед, на гэтыя спарышы гледзячы. У руку іх узяў, а другую ў кулак згарнуў і чучкамі па спарышох зьлёгка пастукаў. Касьцельным звонам спарышы зьвіняць. Ахвота падпала спарышы тыя купіць. Паўтара мільёна просяць за іх. І стаў дзед Баўтрук спарышы таргаваць. З гадзіну таргаваўся. За мільён вытаргаваў іх ды яшчэ ўпрыдачу казельчыка-сьвісьцёлачку для ўнука Андрэя вымучыў. А на рэшту грошай тутуну сабе купіў і дзьве пляцкі забіяцкія і дамоў пайшоў.

Прысеў адпачыць ў дарозе, Даўнаровага тутуну закурыў, пакупкі свае агледзіў яшчэ раз. З кішэні казельчыка вынуў—зграбны пада: ножкі па каленцы, пад чэраўцом рыжаваты, хвосьцік угору задзёрты, а ў хвосьціку дзірачка, пад хвосьцікам дзірачка і па бакох па дзірачцы. Паднёс дзед хвосьцік у рот, падзьмуў—сьвіснуў казельчык, аж рэха па лесе пашло. Усьміхнуўся дзед Баўтрук: вось будзе рад унучак Андрэй!

З БОКУ ЖЫЦЦЯ

I

Восемдзесят пяць гадоў дзеду Паўлу. І калі набралася іх столькі—не аглядзеўся дзед: няўзнакі накастрэжыліся гады. Эх, няма на сьвеце болей спрытнага злодзея, як гэтая старасьць: так ціха, так зладзейскі ціха выкрадаецца, нялюбая, што і ня ўбачыш, як яна асядлае цябе.

Не вялікі разгон цяпер у дзеда Паўла: цесная сялянская хатка і такі-ж цесныя дворык. Хіба толькі ў самыя грыбныя часы вырвецца дзед у лясок, што за чыгункаю зелянеецца пад танюсенькім полагам сіняватай смугі. Шэрыя дзедавы вочы яшчэ захавалі сваю былую зоркасьць, і трудна баравіку схавалі ад іх.

А слаўна ў тым лесе, што за чыгункаю стаіць! І так многа ён гамоніць сэрцу дзеда Паўла. Вось хоць-бы гэтыя дзьве хвоі, што стаяць пры дарозе. Ладныя дрэўцы, бы дзьве родныя сястрыцы-красуні. Высока ўзьнялі яны свае пышныя кудлы над маладым сасоньнікам і купаюцца ў залаціста-блакітных сонечных хвалях. А ці даўно былі яны невялічкімі хвойкамі? На вачох дзеда радзіліся яны на сьвет, на яго вачох гадаваліся і вырасьлі ў прыгожыя сталыя дрэвы. А вось гэтыя дарогі, дарожкі, сьцежкі? Гэта ўсё—жывыя малюнкi, вобразы, сымболі, каторымі запісана гісторыя сялянскага жыцця, сялянскае працы. І так многа-многа ўспамінкаў, думак, разважаньня выклікаюць яны ў дзеда Паўла! Слаўна ў лясочку!.. Эх, толькі няма калі разгуляцца ў ім дзеду!

Не работнік ужо дзед Павал. Ні ў полі, ні ў лузе... І ня гэтыя восемдзесят пяць гадоў прычына таму, бо крэпак яшчэ дзед Павал, і розум яго ясны, і рукі яго яшчэ моцны, толькі ногу пакалечыла яму бярвяном. Семдзесят шэсьць гадоў служылі дзеду ногі, на семдзесят сёмым калекам стаўся, кульгавым. Сын з нявесткаю заступілі дзедава месца. А дзед дома сядзіць, і зіму, і лета. Але дзед любіць усякую работу, а няма работы, ён знойдзе яе.

Сядзіць ці стаіць цэлы дзень над калыскаю дзед Павал, Нінку, меншую ўнучку, калыша ці забаўляе.

Душна ў хаце. Гудуць мухі, чорным роём уселі стол, у вочы надаедна лезуць. Душна і цесна ў калысцы дзедавай Нінцы, ёй хочацца волі і прастору, хоць яшчэ і ня ведае думка яе ні волі, ні прастору; плача дзіця, капрызіць. Цярпліва няньчыць яе дзед Павал, мухі адганяе і сьпявае ёй песьню:

Угі-угі, у-гу-гу!
Угу-угу, у-гу-гу!

А дзіцяці што? Абы толькі голас знаёмы, лагодны, бяз злосьці чуць. А жыцьцё ў нязьменным поступе сваю песьню сьпявае. І ў гэтай песьні, як і ў песьні дзеда Паўла, слоў няма, але рытмы яе ўладарна садрыгаюць зямлю і надзем'е.

Угі-угі, угу-гу!
Угу-угу, угу-гу!

Гэта дзед Павал Нінцы сьпявае.

Ру-ру-ру-ру-у!

Дзед Павал у вакно пазірае. Па небе раскінуліся клубястыя хмары, расквешчаны на сонцы чубы-завітушкі. Моцы набраліся хмары, громамі песьню сьпявае прырода. У дзедавых думках цэлая злучнасьць вобразаў правясецца: луг, касавіца, касцы, копы сена, пракосы, пажайцелья нівы... І ўсё гэта выплыве засаб, як нейкі рысунак, напісаны рукою мастака.

Угу-угу, у-гу-гу!
Угу-угу, у-гу-гу!

Гэта дзед Нінцы песьню сьпявае.

Джуг! джуг! джуг! джуг!

У вакно ўрываецца шум з чыгункі. Зноў у дзедавых думках узварухнецца цэлы рой вобразаў. І той час успомніцца, калі яшчэ ня было тут чыгункі. Чыгунка ў дзеда—рубеш, што глыбокаю баразною прайшоў у яго прадстаўленьні аб жыцьці. Той час, калі ня была яшчэ праведзена чыгунка, быў адзін сьвет, а пасья чыгункі—другі. І сьветы зусім не падобныя. Тады нават і зімы другія былі: такія выпадалі сьнягі, што й да калодзежа дайсьці было нельга—сьнег у печ на воду ставілі. І гэтыя думкі ў дзедавай галаве мільгатнуцца. А часамі і ня ўспомніцца.

Дзед стаіць ці сядзіць на палку пры калысцы. Хіба-ж не дакучыць такая работа? Напэўна дакучае і моцна дакучае, але нічым ня выкажа гэтай дакукі дзед Павал. Спакойны, цярплівы—хоць-бы цень таго незадаваленьня ці злосьці, бо што-ж дарма і хлеб есьці?

Угі-угі, у-гу-гу!
Угу-угу, у-гу-гу!

Мурмыча дзед свой просььенькі напеўчык.

Гумммм!..

Сьмелы, магутны, з мэталю скованы голас аэропляна залятае і ў дзедаву хатку. Ох, да чаго мудры стаў чалавек—і пташку закасаваў! Дзівіцца дзед мудрасьці людзкой. Новы сьвет паўстаў. Нарадзіліся новыя людзі. Ну, што-ж? Так трэба, так павінна быць—усяму свой час.

Дзедава думка сваёю дарогаю йдзе, а яго просььенькая песьня над калыскаю сваім парадкам сьпяваецца!

Угі-угі, угу-гу!
Угу-угу, угу-гу!

А дзесь у полі трактар грукоча. Напэўна з аднаго саўхозу ў другі пераяжджае, заглушаючы дзедаву песьню.

II

Марудна цягнецца ў хаце летні дзень. Горача. Гудуць і кружацца роем мухі, у вочы лезуць. Заснула Нінка. Разгінае сьпіну дзед Павал, ад калыскі адыходзіць, кульгаючы. Покі Нінка сьпіць, трэба трохі ўдзяліць увагі і Верцы. Малая яшчэ—тры гадкі ёй. І есьці ёй трэба даць, прыбраць, і пахадзіць за ёю. Ну, але ўжо з Веркаю клопату меней, з ёю нават ужо і пагаварыць трохі можна.

— Ты-ж, Верка, не раскідай яду па стале, а то мухі ўвесь твой полудзень зьядуць, табе нічога ня будзе.

— Гай!—весела скажа штось Верка і ножкаю затрапеча.

— Вот табе і будзе „гай!“ Зьядуць твой полудзень мухі і паляцяць у гай.

А мухі і праўда, апаноўваюць Верку. Махне дзед рукою, абароніць на момант дзяўчынку, а яны зноў сьляпіцаю лезуць.

— Вось бачыш, накапала тут і мухі лезуць.

Бярэ дзед анучу, заслон выцірае, белую капку заціркі па заслоне размазвае. На сьвежы сьлед упарта мухі насядаюць. Многа іх, заслон увесь укрылі. Пазірае на іх дзед. Спакуса

забірае яго—шаргануць-бы чым-небудзь па мухах. Бярэ дзед скарач, канцы ў вадзе мочыць, выкручвае, прылаўчаецца ямчэй па мухах сёгануць.

— Шлёп!

Цэлая куча мух на заслоне і на падлозе засталася.

Весела сьмяецца Верка, што дзед так моцна скарачом стукнуў.

— Асьце!—просіць яна.

— Зараз, зараз,—адзваецца дзед і падымае скарач, чакае, каб мух болей насела. І дзед і Верка на момант як-бы заміраюць. Верка сочыць за дзедаваю рукою з скарачом, а дзед на мухі глядзіць, мінуту ўлучае. Мгненьне—і скарач ёмка сячэ па заслону.

— Вось як мы іх!—гаворыць дзед, а Верка сьмяецца.

— А дзе Агатка?—пытае дзед унучку, калі гэтая забаўка з мухамі перастае іх цікавіць.

Верка глядзіць на дзеда сваімі сінімі вочкамі, а ручкаю паказвае кудысь за акно.

— Там.

— Дзе-ж гэта „там“?

— Там.

— Ох, нягодная, ня хоча з Веркаю гуляць. Ну, мы-ж ёй пакажам: есьці не дамо!.. А цяпер давай прыбіраць... Вазьмі венічак, падмяці хату. Верка злазіць з лавы, бяжыць у куточак па венік і няспрытнымі дзіцячымі рукамі водзіць венікам па падлозе. А дзед пахвальвае сваю маленькую работніцу.

— Вот мая ўнучка, вот маладзец! Як яна слаўна мяце!.. Во так! во так!.. Вучыся парадак дзяржаць, каб было чысьдэнька... А тут ужо я сам падмяту... Дай-жа венічак.

Верка ахвотна аддае дзеду венік і пільна глядзіць, як дзед падмятае і мяркуе, ці так яна мяла, як дзед мяце.

Потым забывае ўсё і на двор бяжыць.

— Ідзі-ж, ідзі пагуляй на дварэ.

Дзед прыбірае ў хаце, потым сам на двор выходзіць і покі Нінка не абудзіцца, робіць такі-сякі парадак на дварэ.

У найлепшай згодзе жыве дзед Павал з сваімі ўнучкамі і любіць іх. Ніколі і голасу не падыме на іх, бо іх трэба вучыць ласкаю. А калі вечарам прыдуць з работы сын з нявесткай, то дзеці часамі і раскрычацца, то да маткі, то да бацькі прыстаюць. А тыя, галодныя і спрацаваныя, бывае, злосна прыкрыкнуць на іх, з нядобрым словам да іх адзавуцца:

— А каб вас халера пабрала!

Ня любіць такіх слоў дзед Павал і ніколі ўжо ня ўмоўчыць бацьком. Бяз злосьці, але строга ім скажа:

— Вас няхай халера пабярэ! Чым дзеці вінаваты? На тое-ж яны і дзеці...

І дадасьць з дакорам:

— Любіце іх на сьвет пускаць, а гадаваць дык ня хочаце.

III

Цяжкую школу жыцьця прайшоў дзед Павал; многа працы зьнеслі яго старыя, колісь крэпкія плечы. Многа ўсякіх надзей, зьмен адбылося на яго памяці, а цяпер ён стаіць як-бы з боку ад усяго і са спакоем мудраца аглядае жыцьцё. Глядзіш на дзеда і дзівішся, скуль у яго столькі гэтай яснасьці мыслі, дабраты сэрца і сілы духа, і жыцьцёвай мудрасьці? І на ўсякія прыгоды жыцьця аклікнецца дзед Павал, бо ў яго багаты запас назіраньня над жыцьцём, над зьявамі прыроды.

Над пажатым полем і яшчэ няпрыбраным лугам панесьліся грымотныя хмары. Срэбраводныя дажджавыя ніці густа-густа зьвісьлі з хмар і белымі невадамі паплылі над зямлёю. Спынілася работа на полі, выліліся рэчкі з берагоў, паплылі пракосы, копы. Забялеліся ўзьлескі ад порхавак.

Сядзіць дзед на палку каля калыскі, дамарослы тутун пакурвае з люечкі, сваю звычайную песьню сьпявае і разважліва скажа:

— Гэтага і трэба было спадзявацца. Вы заўважце: калі вясною малая паводка, то яна возьме летам, а свайго не падаруе.

Рупіць дзеда і тое, што з поля ня ўсё яшчэ прыбрана, і нейкая думка снуецца ў яго вачох—выказаць яе ці не? бо можа ня ўсім прыемна будзе паслухаць яе.

— А!—трэсе дзед галавою:—і самі трохі вінаваты—разгультаіліся. Была пагода, на што ўжо лепшая пагода дзеля ўборкі? Можна было-б і прыбраць... Да дзе-ж вы бачылі! Бывала, калі надыдзе касавіца, то ці-ж будзеш ты спаць, покі сонца ўгрэе? За гадзіну да ўсходу з касою выйдзеш. А росная трава мякчэй косіцца. Апала раса—кладзі касу, граблі бяры, паварушвай сена: на заўтра і ў таку будзе.

І сынам трохі незадаволены дзед: нядбайны. Паспаць любіць. То печы, то жонкі пільнуецца.

І яшчэ адна крыўда на сыноў жыве ў дзедавым сэрцы. Ня можа забыць яе дзед.

Яшчэ тады, калі дзед сам правіў гаспадаркаю, завёў ён сад. Невялікі, але ладны садок. Было ў ім штук з васьм яблынь, і грушы былі. Хадзіў каля іх дзед, абвязаў у мароз і гною пад іх падкладаў, бо ўсё-ж любіць догляд. Зацьвіце вясно сад—паглядзець было любя. Пчолкі гудуць над ім, і такі пах стаіць

у садочку ну, проста як-бы сам табе ў душу ўліваецца. А пасьпее—было што і самім зьесці і людзям даць. Пажаніліся сыны, дзяліцца пачалі. Усё падзялілі, не маглі толькі саду падзяліць, а каб нікому крыўды ня было, узялі ды высеклі сад. Балела дзедава сэрца, і плакалі яго старыя вочы. Цяпер ужо гэта трохі забылася, але надыдзе часамі такая мінута, калі ў вачох, як жывы, устане садок.

Угу-угу! угу-гу!
Угі-угі! угу-гу!

Спявае дзед песьню, а дзедавы думкі сваю песьню сьпяваюць, невясёлую песьню, песьню аджытага жыцьця. І часам падымецца дзесь там, у нутрох, нейкі бунт, недаваленьне, протэст проціў законаў людскога жыцьця. Ды каму яго выказаць? Хто пачуе цябе і хто паможа табе?

Глядзяць кудысь у глыб вочы дзедавы, нясупынныя думкі яшчэ больш маршчыняць яго лоб. Аднастайна гудзе старэцкі голас яго.

Угу-угу! угу-гу!
Угі-угі! угу-гу!

А Г А Т К А

I

Дзіўная дзяўчынка маленькая Агатка. Ёй шэсьць гадоў, а выглядыць гадкоў на чатыры. І гаворыць яна добра ня ўмее. Гаворыць пасвоему, а разабраць яе трудна. І гаворка яе больш выказваецца ў нейкіх гуках, чым у словах. Глядыць на яе дзед Павал і галавою часамі заматае. Напэўна думае—няшчаснае дзіця яго ўнучка: не стае ёй чагось у галаве. Малая будзе з яе дапамога ў гаспадарцы. І жаласьць абудзіцца да яе ў дзедавым сэрцы. Расьце дзіця бяз роднае маткі. Няма таго догляду, тае ласкі, увагі, што цячэ ад матчынага сэрца. І Агатка напэўна адчувае гэта сваім дзіцячым сэрцам, бо нейкі смутак прабяжыць іншы раз па яе замурзанаму тварыку.

Раненька падымаецца Агатка, часамі раней свае мачыхі. Сядзе на лаву каля акна. Слаўна там, на дварэ. Неба такое яснае, сьветлае. Па саломеных стрэхах разьліваюцца ўсьмешкі сонца, а верабейчыкі, як дзеці дурэюць, чырыкаюць, а часам і ў чубкі возьмуцца. Пацеха з імі! Агатцы хочацца туды, страх як хочацца! Там яе жыцьцё, яе радасьць, там прастор і воля. Баязьліва паглядае Агатка на мачыху, украдкамі кіне свае вочкі за акно. Рана яшчэ. Расы ўсюды многа. Па вуліцы каровы затухкалі, забляялі авечкі, ляснуў пугаю пастух. Агатка прыліпае да акна. Эх, як там цікава! Ня хочацца ў хаце сядзець. Бо што-ж тут у хаце? Душна, цесна, мух многа. І на-дакучыла дзеду песьню слухаць, бо дзед Павал увесь дзень стаіць каля калыскі і ўсё мармоча:

Угу-угу! угу-гу!

Крычаць на Агатку дома, бо яна валакітка вялікая. Як пойдзе з хаты зранку, так і прападзе на цэлы дзень. Не падабаецца гэта мачысе: трэба-б і да работы прывыкаць. Да і людзі могуць думаць, што Агаткі затым ніколі дома няма, што ў яе нядобрая мачыха. І бацьку часамі пажаліцца. А бацька

сярдзіты. Рука яго цяжкая і слова яго жорсткае. Вось толькі дзед пагаворыць з ёю. Лагодненька ўмее гаварыць дзед Павал.

— Не хадзі ты, Агатка, далёка: бацька сварыцца будзе. Забылася, як бацька на цябе крычаў? Ты каля хаты гуляй, на прыгумень ідзі.

Агатка на дзеда зірне, засьмяецца. Нічога дзед ня ведае. А дзед ёй кажа:

— Няможна аднэй па полі хадзіць. Воўк з кустоў выскачыць. Ты ня бачыла воўка—страшны, страшны, ого!

Агатка сьмехам заліваецца. Яна не баіцца ваўка. Што ёй воўк зробіць? А то проста перастае дзеда слухаць і аб чымся другім думае. А аб чым, дык і згадаць трудна. На дзеда Агатка глядзіць, а з дзеда на хлеб вочы пераводзіць і кажа:

— Дай.

Дзед да стала кульгае, унучцы кусок хлеба адрэжа.

Агатка бярэ хлеб, чуць ня выхватае з рук дзеда і стралою на двор вылятае. А дзед Павал галавою патрасе і яшчэ больш сур'ёзным стане.

II

Ня ўтрымаць Агаткі дома. І дзе толькі ні апыніцца яна за дзень! На мінутку на дварэ прыпыніцца, каб разглядзецца трохі, у які бок ёй кінуцца. Зачынены весніцы на вуліцу. Адчыняць ёй цяжка. Яна спрытна пералазіць весніцы. Вось і вуліца.

У вадзін і ў другі канец вуліцы глядзіць Агатка. Не: няма дзе разгарнуцца тут. Цесна. Па вуліцы дзеці бегаюць. Лужыны стаяць па ёй: учора дождж уліўны прайшоў. Парыцца на сонцы вуліца, шумяць звонкія галасы дзяцей. Не: Агатка з імі не кампануе. Ёй аднэй весялей.

Упоперак вуліцы перабягае, цераз суседзкі двор на поле бяжыць Агатка. У полі так прасторна! Бяжыць яна туды, дзе шпурамі нівы прэзлеглі. Спыняецца Агатка: такая прыгожая красачка расьце па ўзьмежку. Агатка радасным сьмехам сьмяецца і нейкія словы гаворыць. З красачкаю размаўляе. Зрывае, нюхае і далей бяжыць.

У полі так добра! Прастору многа. Жаўранкі сьпяваюць. Белыя хмаркі праходзяць, а скрозь іх такая слаўная просінь відна. Зусім ня відаць Агаткі: вусаты ячмень з аднаго боку, з другога—мятлісты авёс. Гнецца поле каласамі. А красачак колькі тут! Агатка забывае ўсё. Ну так тут добра, што аж прысядзе дзяўчынка, на прыполіну красачкі перабірае, гаворыць з імі, сьмяецца ім. Потым яшчэ далей падаецца Агатка. Вось і мяжа

скончылася. На дарогу вышла. Людзі кудысь едуць, Агатка прыводзіць вачамі кожную фурманку.

А вунь там, як мурашачка, выпаўзае з-пад лесу яшчэ адна і яшчэ. Куды яны едуць? А побач з дарогаю чыгунка бяжыць. А там, далёка-далёка, дымок белаваты паказаўся. Глядзіць туды Агатка—гэта-ж поезд ідзе! Крыкнула Агатка. Кулём на другі бок чыгункі кідаецца, бяжыць туды, дзе спыняецца поезд, выбірае сабе мясьцінку, каб усё відаць ёй было.

А тут і незнаёмыя людзі сталі збірацца, ня тутэйшыя. Гэта—дачнікі. Але яны не займаюць увагі Агаткі. Яна глядзіць на поезд. Клубок беллага дыму ў бок заламаў, дзесь знік за кустамі. Агатка глядзіць, ці пакажацца ён зноў, ці не. Няўжо так і не пакажацца? Агатка ня зводзіць вачэй з тых кустоў, і радасны крык вырываецца ў Агаткі: выскачыў поезд разам з цэлым хвостом кучаравага дыму.

Прыпыняецца поезд, бег свой змяншае, падыходзіць сьмелы, магутны, тупоча сотняю жалезных ног. А з вокан вагонаў цэлыя букеты людзкіх галоў пазіраюць. Спыніўся. Як пчолы з вульля, высыпаюць з вагонаў людзі. Шум, гоман, сьмех дзяцей. Агатка пазірае, адкуль-жа гэта так многа дзяцей? Ды ўсё з нейкімі чырвонымі стужкамі на шыях. У рады пастроіліся. Музыкі ім граюць на трубах.

Ня ведае Агатка, навошта глядзець ёй: ці на гэтыя трубы бліскучыя, ці на дзяцей, ці на іх чырвоныя павязкі. Гукнуў поезд, нехта ў сьвісток засьвістаў. Здрыгануліся вагоны, паймаўся поезд далей.

Разыходзяцца людзі то кучкамі, то па аднаму, і толькі стройная колёна дзяцей з чырвонымі павязкамі кудысь у лес пайшла. Агатка ідзе за імі, глядзіць. Хто яны такія? Чаго прыехалі сюды? Ах, якія прыгожыя стужкі ў іх! Агатка яшчэ трохі праходзіць за імі, потым спыняецца, стаіць, залажыўшы ручкі за сьпіну. Напэўна весела дзецям, а яна адна. Каб у яе была такая чырвоная стужка, то можа і яна пайшла-б з імі. Але як толькі адвяла ад іх Агатка вочы, то і думкі аб чырвонай стужцы спыняюцца. Аб чымся другім думае Агатка і павольна ўжо ў той цёмны яловы лес ідзе. Чаго яна ідзе туды? Да проста ёй хочацца кудысь яшчэ падацца, і ідзе яна проста так сабе, абы на адным месцы ня быць. Чуе Агатка—грукача дзесь нешта, тарахціць, аж паветра ломіцца. Кідае погляд дзяўчынка, разглядаецца. Гэта той страшны жук гудзе, самаход. Вось ён, як віхор, імчыцца. Пыл курыць. Агатка адбягаецца ў бок, на горку ўскочыла, за хвойку прытулілася. Праляцеў самаход. Агатка кулачком патрэсла на яго. А ён спалохаўся: борзда ад Агаткі ўцякае.

Агатка навокал азіраецца—хоць-бы пабачыў хто, як гэта бліскучы жук ад яе ўцякае.

III

Далёка ад дому адышла Агатка. Вакол яе поле ды гэты цёмны яловы лес. І пуста, нялюдна тут. Глуха. Але Агатка не баіцца. Каго ёй баіцца? Ёй нават добра тут, бо зусім нікога няма. Але Агатка раптам спыняецца, ці ня бацька яе унь там каля лесу ходзіць?

І конь пры лесе ў арэшніку стаіць... Не, гэта хтось невядомы, чужы. Адлягло трошкі ад сэрца Агаткі. Пасьмялела. Аж бачыць—недалёка ад яе другі чалавек. І твар яго неспакойны. Трывога на ім. Усё гэта нейк адразу кінулася ў вочы Агатцы. І нядобрым вокам Агатку акінуў гэты пануры чалавек. Што рабіць ёй? Страх нейкі адчувае цяпер Агатка. І чаго яны тут? Чаго яны прышлі замінаць ёй? Хто іх прасіў, хто клікаў? А страшны чалавек другому, што каля лесу быў, рукою махнуў. Сышліся. Гавораць. На Агатку паглядаюць.

А людзі твая намову вядуць.

— Ліха-ж яе ведае,—кажа адзін.

— І адкуль яе чэрці нанеслі!—злосна гаворыць другі.

Яны хавалі тут контрабанду. Колькі часу патрацілі, колькі страху набраліся! З-пад самай граніцы вязьлі. Зарабіць можна чорт ведае колькі. Цяпер небяспечна: малое то малое, а шкоды нарабіць можа.

Дзіка заварушыліся вочы ў таго, што ад хурманкі падышоў. Азірнуўся навокала.

— Прыдушыць!—шыпіць чалавек.

— Глядзі, каб ліха не нажыць... Ах ты, паршыўка праклятая! Каб такая паскуда ды столькі клопату нарабіла... Хіба перахаваць?

— Куды перахоўваць? Па сьлядох пагранічнікі ціснуть... Ідзі да каня!

Абмерла Агатка: незнаёмы чалавек да яе зьверам ідзе.

Дзіка закрычала Агатка, бегчы кінулася. Дзесятак шырокіх крокаў,—і крэпкая рука за сукенку на сьпіне схваціла.

Момант—бурканула Агатка ў паветры і аб землю моцна стукнулася.

Нічога больш не памятае Агатка.

Толькі пад вечар расчыніла яна вочкі. Тое-ж самае поле, той самы лес, але страшных людзей тут ня было. А тут хлопцы з дому адпачынку гулялі і на той час, калі над Агаткаю была занесена рука сьмерці, яны праходзілі тут, нічога ня ведаючы. Праходзілі—і спалохалі контрабандыстага.

І ўсё яно нейк дзіка і недарэчна спялося, і ніхто ня ведаў трагедыі дзіцячай душы.

У пасыцелі некалькі дзён паляжала Агатка. Падсядаў да яе дзед Павал, гладзіў шурпатаю добраю рукою па яе галоўцы і словы добрыя казаў ёй:

— Закіданае ты дзіця. Мацеры ў цябе няма. І галоўка твая дурная... Ды што ты зробіш? Ачуньвай, гадуйся. Жыві!

ДЗЯДЗЬКАЎ СЬВЕДКА

(З МІНУЛАГА)

I

Ухадзіўся з работаю дзядзька Марцін. Яшчэ на тым тыдні скончыў сеяць грэчку. Патраіў і папар пад жыта. А да касьбы яшчэ астаецца тыдні са два. Здаецца, можна было-б і адпачыць трохі цяпер. Але адпачынкi ня ў дзядзькавай натуре: цяпер якраз і аб зіме час паклапаціцца, дроў падгатаваць трэба. Няхай сабе падсыхаюць за лета.

Узяў дзядзька Марцін грошы, пайшоў у лясніцтва і купіў асыгнату на сажань дроў. А назаўтра з раніцы засунуў за пояс спрытную сякерку, узяў разак, прыстасаваны такім парадкам, каб можна было ім аднаму пілаваць, і пайшоў у лес.

У лесе многа дроў, а вось як пачнеш меркаваць, то не такая ўжо простая рэч паставіць сажань дроў, як гэта можа паказацца адразу. Трэба паставіць дровы так, каб і вывозіць іх з лесу было лёгка, каб і пад'ехаць да іх латва было ды і каб і збіраць ня цяжка было. І калі пачнеш усё гэта браць пад увагу, то трэба такі парадкам патупаць па лесе, каб добрае месца натрапіць. Але дзядзька Марцін ведаў лес добра, у лесе гадаваўся, быдла пасьвіў, грыбы збіраў... Да ці мала чаго бываць яму ў лесе здаралася. Яшчэ ідучы ў лес, намеріў сабе мясціну дзядзька Марцін, дзе дроў было многа, хоць трохі і далекавата.

За два дні работы нарэзаў, назьбіраў дзядзька цэлую кучу дроў, а на трэці дзень пайшоў у сажань складваць. І месца добрае выбраў, грудок сухі. А каб ад зямлі не нацягала сырасьці, то падлажыў дзьве падвалінкі. Адзін бок сажню прыпёр да хвоі. Адмераў сажань ад хвоі і пачаў бяргвенца ў зямлю забіваць, каб апора была дровам з другога боку. І так гладка работа пайшла—ну, проста ахвота брала дзядзьку Марціна. Складаючы дровы, дзядзька Марцін думаў вось аб чым. Калі ён браў у лясніцтве асыгнату на гэтыя дровы, то сустрэўся там з аб'езчыкам Барбутовічам.

— Што, дровы стаўляць будзеш, Марцін?—пацікавіўся Барбутовіч.

— А так,—кажа дзядзька Марцін,—трэба-то паставіць.

— Уш-гу!—буркнуў Барбутовіч.

Дзядзька Марцін ведаў, што Барбутовіч дагаварваўся, каб дзядзька зрабіў яму фундацыю.

Да дзе-ж ты набярэшся на ўсякага лысага чорта? Дый з якой рацыі?

Але цяпер успомніў дзядзька гэтае спатканьне і тую размову. Чапляцца будзе, гад, каб прыдрацца да чаго. Вось чаму дзядзька пільна сачыў, каб ніводнага палена не знайшлося такога, што-б не падышло пад меру або перабрала гэтую меру. Злажыў дзядзька сажань акуратненькі, бо ня любіў рабіць абы-як. Калі і людзі не пабачаць яго, то самому-ж паглядзець добра на сваю акуратную работу.

— Не,—сказаў сам сабе дзядзька Марцін:—не падкапаешся, брат! І яшчэ раз зірнуў на дровы. Хацеў ужо дадому йсьці. Аж глядзіць—Барбутовіч з лесу выходзіць. Падышоў і давай тыя дровы аглядаць. Да кожнага палена прыглядаўся—ды так прыглядаўся, як-бы сярод іх знаходзіўся сваяк яго або добры прыцель. Сьмех браў дзядзьку Марціна, як Барбутовіч аглядаў тыя дровы.

— А гэта што?!—сярдзіта спытаў Барбутовіч і ткнуў палкаю ў падпорку. А падпорка была дубовая. Знайшоў дзядзька Марцін гэтую разгаціну вілаватую дубовую. На падпорку яна якраз і гадзілася.

— Падпорка,—адказвае дзядзька Марцін.

— Але-ж гэта толькі вяршынка, а самы дубок дзе?

— А чорт яго бацьку ведае, дзе дубок. Гэта ўжо пану лепей ведаць, бо я лесу ня пільную.

— Ты ня пільнуеш, то я пільную. А за гэты дубок ты ў мяне паскачаш, галубок!—Так і сказаў, у тахту, складна сказаў. Дастаў з-за пазухі кніжку і пачаў запісваць.

А дзядзька Марцін, ужо сярдзіты, стаяў і казаў паціхоньку:

— Пішы сабе, пішы, няхай тваю шкуру чэрці сьпішуць.

На гэтым і разышліся.

Барбутовіч у лес пасунуўся, а дзядзька Марцін дадому пайшоў.

II

Пачалося лета, а з ім і работа навалілася: касьба, а там і жніво. Дзядзька Марцін і думаць перастаў пра стычку з Барбутовічам. Сказаць на праўдзе, ён і значэньня не прыдаваў гэтай стычцы—глупства: Барбутовіч проста застрашаў яго, каб дзядзька

ка ня надта казырыўся перад ім і на згоду пайшоў. Карацей сказаць—Барбутовіч хацеў, каб дзядзька Марцін зафундаваў яму ўсё-ж такі.

Урэшце дзядзька Марцін прышоў да думкі, што можа ён і паставіць Барбутовічу гэтую самую „фундацыю“, бо мала што можа там здарыцца—бяз лесу-ж чалавеку цяжка быць. Дык лепш ужо ў згодзе жыць, няхай іх пярун паб'е.

Мінулася лета, зноў вальнейшы час выдарыўся. Дзядзька Марцін каля дому тупаў, зьбіраўся жыта на насенне акалаціць коп з пяць, а цяпер ток глінаю падмазваў. Аж прыходзіць да яго стараста Мацей Карнавух.

Паздароўкаліся.

— Тут, брат, ёсьць для цябе карталюшка адна,—сказаў стараста і зняў шапку: у шапцы насіў ён свае паперы.

Зьдзівіўся і спалохаўся дзядзька Марцін, бо тыя карталюшкі, што разносіць стараста, нічога добрага ня скажуць табе. А тымчасам стараста ўзяў адну такую карталюшку, доўга прыглядаўся да яе, а потым сказаў:

— Здаецца, што гэтая,—і падаў Марціну паперку. Дзядзька Марцін быў чалавек пісьменны. І рукі затрасьліся ў яго, калі ён вычытаў: „Павестка“.

А як далей стаў чытаць, то вычытаў, што земскі начальнік пазывае на суд за парубку дубка. На дваццаць чацьвертае верасьня суд назначан.

Ссунуў дзядзька Марцін шапку на лоб, патыліцу пачухаў, а потым у вочы старасьце зірнуў і з вялікім дакорам галавою патрос.

— А бадай на іх упадкі і паморак бог наслаў! Ці-ж ёсьць на сьвеце тая праўда, браце Мацей? Да які-ж гэта дуб? Да хто яго сек, каб тваю шкуру боль пасек! А бадай-жа ты ў вадзе стаяў і піць прасіў! А каб ты па гары хадзіў ды сонца ня бачыў! А каб вас халерыя павыдушвала! А каб ты выхвараў да выстагнаў, абармоціна ліхая!

Прыпынуў дзядзька сваё красамоўства, вочы ўніз спусьціў.

Старасьце часу ня было слухаць усяго таго, што казаў дзядзька Марцін, а калі дзядзька Марцін хацеў расказаць, як справа была, то стараста адышоўся ўжо досыць далёка. Узрушаны дзядзька Марцін вышаў на прыгумень, кісет дастаў і стаў папяросу вярцець. З вачэй яго сыпаліся іскры злосьці, а мысьлі заварушыліся шпарка-шпарка, і калі дзядзька Марцін выпусьціў першы клубок дыму, то ў яго ўжо быў гатовы проект абароны на судзе. А калі абурэньне ўляглося, то дзядзька Марцін стаў больш спакойна абмяркоўваць гэты проект. Тое, што радзілася ў мінуту злосьці, у стане спакойнага разважання, пачало разьвівацца, вырысоўвацца болей яскрава і пуката.

Гэты проект захапіў дзядзьку Марціна сваёю простасьцю і ў той-жа час непераможнаю сілаю свайго доваду. Так ён і зробіць. І цікава будзе паглядзець, куды дзене свае вочы гэты кусок басяка, Барбутовіч, калі дзядзька Марцін зробіць на судзе тое, што ён цяпер замысьліў?

Дзядзька Марцін высока падняў галаву, згарнуў кулак, грозна падпёр ім адну ноздру, а ў другую так смаркнуў, што і пыл і ўсё тое, што было ў палавіне носа, разьяцелася малюпасечкімі пырскамі, а вераб'і ад страху шуганулі ў паветра і толькі на страсе Сальвэсэвай клуні да памяці прышлі.

— Паглядзім, хто каго ў лапці абуе,—прамовіў дзядзька Марцін на прыгуменьні.

Назаўтра-ж пайшоў дзядзька Марцін у лес пад той сажань. Стаіць сабе ў лесе—і горачка мала. Але ўся ўвага дзядзькі Марціна спынілася на дубовай падпорцы, на тэй падпорцы, што і дала пачатак усёй гэтай квэстыі. І каб людзкае што: паршывенькі раскарака, пазіраць няма навошта. І тут патрос галавою дзядзька Марцін і сказаў:

— І за такую брыду ў суд цягнуць!

Прынёс дзядзька другую падпорку, а гэтага раскараку з зямлі дастаў, яшчэ раз зірнуў на яго, а потым закінуў яго на плячо—і вагі ў ім было ня больш, як фунтаў пятнаццаць—і панёс дамоў. А калі сустрэўся яму Сыцёпка Зажмура і спытаў, што гэта нясе дзядзька Марцін, то дзядзька Марцін сказаў важна і сур'ёзна:

— Гэта, брат, сьведка мой!

III

Кожны сьведка звычайна карыстаецца пэўнаю павагаю ў тых, каму ён сьведчыць зьбіраецца. І слова добрае скажуць яму, і горкаю пачастуюць. І дзядзькаў сьведка таксама ў пашане быў.

Папершае, дзядзька Марцін нёс яго на сваіх плячох вёрст пяць, з лесу, а падругое, прынёшы дамоў, адвёў яму месца ў клуні—і добрае месца: адзін канец пад стрэху падправіў, а другі над жытам зьвісаў, дзе і суха было і падыхаў чысты ветрык. На вольным ветрыку ён падсыхаў і рабіўся яшчэ больш мізэрны. Для чалавека гэта было-б нядобра, а дубоваму чурбаку гэта найлепшая павага. Ня было таго дня, каб дзядзька не падумаў пра свайго сьведку, а прыдзе ў клуню, то першым дзелам на яго зірне, як ён маецца там, пад страхою.

Адным словам, гэты дубовы чурбанок з часам набываў у вачох дзядзькі Марціна значэньне пэўнай асобы: гэта ня толькі яго сьведка, але нават і адвокат. Дзядзьку часамі прыходзіла

ў галаву думка ачасаць крыху свайго сьведку сякеркаю, каб ён меў трохі больш шляхетны выгляд, бо яму-ж прыдзецца стаяць перад вачамі земскага начальніка, але ачасаць яго ўсё-ж не адважыўся: у яго ўласным адзеньні і выглядзе больш натуральнасьці, больш праўды, больш адпаведнасьці самому факту.

У суботу 24 верасьня, раненька, увайшоў дзядзька Марцін у клуню, палез на жыта і выцягнуў з-пад страхі свайго сьведку.

— Пойдзем, брат, судзіцца!

Палажыў на плячо і пайшоў на суд.

Азірнуўся дзядзька Марцін—нікога ня відаць, загуменьнем на дарогу вышаў, уздыхнуў вальней і пайшоў. Да земскага начальніка трэба было вёрст 12 зрабіць. Незнаёмыя людзі, мінаючы дзядзьку Марціна, аглядаліся назад, а знаёмым ён казаў: — На суд іду і свайго сьведку нясу.

Земскі начальнік жыў у мястэчку. У дзесяць гадзін раніцы дзядзька Марцін на месце быў. Уваходзячы ў дом, дзе жыў земскі начальнік, дзе была яго судовая камэра, дзядзька Марцін зьняў з пляча свайго сьведку, узяў пад паху і памаленьку ў карыдор увайшоў. Спусьціў паціхеньку сьведку на падлогу, ня ведаючы, што з ім далей рабіць, дзе яго дзець. Каля дзвьярэй канцылярыі спыніўся, паставіў чурбак у куточку каля дзвьярэй і сам прыпыніўся там. А калі вышаў пісарчук і заўважыў дзядзьку Марціна з дубовым чурбаком, то вельмі здзівіўся і ня ведаў, што сказаць—спалох узяў, мусі быць. А дзядзька Марцін растлумачыў:

— Сёньня мой суд назначан, а гэта мой сьведка.

— Ага!—казаў пісарчук і, відаць, зусім здаволіўся такім тлумачэньнем, а потым запытаў:

— А як твая фамілія?

— Марцін Ражка. Калі ласка, ці ня можна мне тут пастаяць, покі не паклічуць мяне?

— Стой сабе,—адказаў пісарчук і пайшоў у канцылярыю. Стаіць дзядзька Марцін каля дзвьярэй, прытрымліваючы свайго сьведку, каб ён не пакаціўся і грукату не нарабіў тут, а сам то вуха да замка прыложыць, то ў замочную дзірачку гляне. У другія дзверы земскі начальнік увайшоў і адразу надзяе на сябе ланцужок з мэдаллю.

Штурхануў дзядзька Марцін локцем свайго сьведку і шапнуў яму:

— Трымайся, брат!

Гадзіны са дзье прастаяў дзядзька Марцін каля дзвьярэй, прыкладаючы то вуха, то вока да замочнай дзірачкі.

— Марцін Ражка!—пачуў дзядзька Марцін і так перапа-лахаўся, што і сьведку выпусьціў.

— Я! — гукнуў дзядзька Марцін, колькі моцы было, а дзядзькаў сьведка — джаджух аб падлогу! Як-бы там з гарматы выстралілі, аж земскі начальнік на крэсьле падскачыў.

Борздызенька падняў дзядзька Марцін свайго сьведку, шапку яшчэ раней у кішэню ўпхнуў, адчыняе дзьверы і з дубовым чурбаком у суд уваходзіць.

— А гэта што такое? — крыкнуў земскі начальнік.

— А гэта мой сьведка, ваша высокародзіе! — адказаў дзядзька Марцін.

— Тры рублі штрафу за паяўленьне ў судзе не ў належным відае! — крыкнуў земскі начальнік, — і сем рублёў штрафу за парубку дубка, — дадаў ён.

— Ваша высокародзіе...

— Вынасіся за дзьверы, мужлан, а не — пад арышт пасаджу!

Выбег дзядзька Марцін, як апараны. Крыўдна, горка і сорамна стала дзядзьку Марціну.

— Вось, брат, і насьведчыў ты мне! — сказаў ён свайму сьведку: — і дзе-ж падзець мне цябе?

Ішоў вуліцаю дзядзька Марцін, паглядаў, куды-б яму сьведку закінуць. А потым шкада стала кідаць яго, і прышоў з ім дадому, палажыў пад страху: няхай ляжыць, можа ён яшчэ скажа слова сваё.

ПРОКУРОР

I

Рабілася гэта тады, калі ня было ні дроў, ні газы, ні солі, а важныя чыноўнікі сядзелі бяз службы.

Зіма.

Тут можна было-б сказаць, як бушаваў на дварэ вецер, як на вокны з чыста маладняцкім задзёрам пёрся мароз,—ну, адным словам, зрабіць апісаньне на цэлых тры рублі шэсьцьдзесят чатыры капейкі. Але мне хочацца як найскарэй перайсьці да самага „стержня“ (шпяня) справы, а дзеля гэтага я кажу: — Прападай мае 3 руб. 64 капейкі!

* * *

Міхайла Іванавіч Вядзёркін быў важнаю асобаю: ён быў прокурорам! Што ён быў за прокурор, аб гэтым добра ведаюць тыя, каго абвінавачваў Міхайла Іванавіч на судзе. Ня любіў Міхайла Іванавіч, калі людзі выходзілі з граніц закону, страх як ня любіў!

Пякучы быў прокурор!

Міхайла Іванавіч навальваўся на сваіх ахвяр з усім жарам, з усёю палкасьцю свайго прокурорскага красамоўства.

„Забыта чэснасьць, забыты прынцыпы моралі, парушаны сьвяшчэнныя правы ўласнасьці!“—грымеў Міхайла Іванавіч.

Мароз прабягаў па скуры падсудных.

А раз адзін з падсудных сялян—судзіліся за аграрныя беспарадкі—таркануў локцем свайго суседа і шапнуў:

— Гад ён, гад! Каб-жа людзі былі сьвятыя і ня судзіліся, то ты-ж першы з голаду здох-бы: табе-ж бы рабіць тады ня было чаго!

І вось цяпер надышоў на яго гэты час безработьця.

Хіба-ж можна „чэснаму“ чалавеку служыць у гэтых расколаў? Гэта адно, а другое—„яны“ напэўна і на службу ня возьмуць... Да гэтага мала: могуць яшчэ і пасадыць куды—хіба-ж будучь яны лічыцца з яго высокім станам прокурора?

— Эх, шантрапа!

Значыць, самае лепшае, што можна цяпер прыдумаць,—сядзець цішком. Міхайла Іванавіч так і зрабіў. Ён перабраўся ў глухі павятовы гарадок, наняў кватэру і жыве, жыве ў тэй надзеі, што ўся гэта „каша“ скончыцца, і тады поле яго чыннасьці шырока рассуне свае граніцы, а голас яго, Міхайлы Іванавіча, змоўкшы на некаторы час, загрыміць дванаццацідзюймаваю гарматаю.

Яго можна было прыпадобиць цяпер да таго вандроўніка, якога захапіў у дарозе дождж і які зьвярнуў з дарогі пад куст, каб перачакаць непогаду. Міхайла Іванавіч сядзеў пад сваім кустом храбра і ўпарта, ня гледзячы нават на тое, што цяпер з яго жыцця былі выкасаваны дваццатнікі, а запасы яго падыходзілі к канцу.

Ну, што-ж? трэба і пацярпець, на тое-ж ён—ахвяра рэволюцыі. Ды жыццё не бяз сьветлых момантаў. Нядаўна Міхайла Іванавіч дачуўся, што Карнілаў удёк з Быхава на Дон з сваімі вернымі тэкінцамі. Гэта падавала духу Міхайлу Іванавічу, і ён звысака пазіраў на тое жыццё, якое стварала рэволюцыя, і на тых, хто кіраваў гэтым жыццём, а ў душы пасьмейваўся і думаў:

— Пачакайце вы! Карнілаў на Дон пайшоў ня так сабе: вернае прастолю казацтва яшчэ скажа сваё слова. А Карнілаў жартаваньня любіць.

Міхайла Іванавіч пачынаў думаць аб Карнілаву...

Не, сам лёс прызначыў яго выканаць вялікае прызначэньне! Сьмелы, храбры ён уцякае з аўстрыяцкага палону, куды папаў ранены, праходзіць пехатой палавіну Аўстрыі, робіцца зноў баявым генэралам, камандуе корпусам, потым арміяй, потым становіцца на чале ўсяе арміі, ідзе за Керанскага, але гэты віхляй, бязвольнік, сабачы хвост, не падтрымаў сьмелага чалавека ў патрэбную часіну, сам зьяцеў—туды яму і дарога,—а Карнілаў пападае пад стражу ў Быхаў. І вось ён цяпер удёк адтуль!..

Адным словам, Карнілаў—гэта той чалавек, якога чакае Расія, які і можа выратаваць яе з бальшавіцкай няволі.

Міхайлу Іванавічу ўспомніўся несьмяртэльны Пушкін і яго словы:

Он нам твердит о той године,
Когда народной веры глас
Воззвал к святой твоей седине:
„Иди спасай!“ Ты встал и спас!

У Міхайлы Іванавіча выступаюць сьлёзы ўміленьня. Яму робіцца цяпла на душы ад гэтых думак; яму хочацца з кім-не-

будзь падзяліцца гэтымі думкамі, пагаманіць аб значэнні гэтага факту. А жонцы ён нават сказаў:

— Эх, Аксаначка! шкода, што не салдат: пайшоў-бы я ў рады Карнілава.

— Ну, дзе-ж гэта відана, Міша, каб прокурор з карабінам хадзіў?

— Не, каб я ўмеў ваяваць, то я няіменна пайшоў-бы,—стаяў Міхайла Іванавіч на сваім, у той-жа час вельмі рады, што ён не салдат.

Міхайла Іванавіч ідзе на вуліцу, на самую глаўную вуліцу г. Н. Праходзіць праз плошчу.

Яна пустая.

Сям-там каля падвалаў стаяць сялянскія хурманкі. На вазах ляжаць мяшкі ні то з бульбаю, ні то з зярном. Міхайла Іванавіч глядзіць на крамы—зачынены наглуха. Усё як-бы вымерла. Дзеравяныя будачкі-крамкі абязьлюдзелі. Дзе-ні-дзе прашнуруе каля іх маркотная постаць спекулянта і прыпыніцца. Як на дарагую магілу, прышоў ён сюды, каб пасмуткаваць аб сваёй гандлярскай долі і аддацца ўспамінкам аб мінулым росквіце свайго жыцця.

Душа Міхайлы Іванавіча агортваецца нейкім лірычным настроем. Яму хочацца выказаць спачуванне гэтаму чалавеку—і яго пакрыўдзілі ўсё тыя-ж бальшавікі. Але ён стрымлівае высокае парыванне свае душы. Ён у сваім часе адмеціць гэты штрышок у сваёй прамове, калі будзе граміць гэтых адшчапенцаў.

Мінуўшы плошчу, Міхайла Іванавіч выходзіць на вуліцу.

Будынак быўшага земства.

Цяпер у ім другія гаспадары. Тут месцяцца розныя камісарыяты. Каля будынку таўкуцца людзі. Лузгаюць семечкі, спрытна выкідаюць лупінкі і ні на кога не зварачаюць увагі. Нехта нават ухітрыўся стрэльнуць лупінкаю ў нос Міхайлы Іванавіча. Але гэта вышлася проста так, бяз удзелу злой волі. Сыцены знадворку ўвешаны рознымі плякатамі, лёзунгамі, дэкрэтамі, прадпісаннямі, загадамі. На гэтых сыценах рэвалюцыя піша сваю волю.

Кідаецца ў вочы загад аб мобілізацыі.

„Эгэ“, думае Міхайла Іванавіч: „ці не Карнілаў ужо вам холоду нагнаў?“

Міхайла Іванавіч ідзе далей, прыглядаецца сваім прокурорскім вокам на ўсё, што выходзіць з асадак законнасьці і парадку.

Перад ім доўгі хвост, загнуты адным канцом на вуліцу. Насустрач адтуль ідзе стары. Профэсію яго вызначыць трудна. Ідзе ломанаю, нямоцнаю паходкаю, ногі пастаўлены праўцом, як-бы ім абрыдла згінацца за часы свае хады. У ваднэй руцэ хлеб, у другой кацялок з нейкаю страваю.

Стары робіць маленькія крочкі, чужь суне ногі. Ён аступаецца, хлеб вывальваецца на тротуар і рассыпаецца на дробныя кавалачкі. Стары спыняецца, пазірае на хлеб, нешта шамкае губамі, трасе галавою і сярдзіта сунецца далей.

Міхайла Іванавіч зварачае з тротуару, каб абыйсьці хвост. Гарадзкая галота збілася каля сталоўкі з кацялкамі, збанамі і вёдрамі.

„Вось яна, комуністычная кулінарыя!“ зьняважліва зазначае сам сабе Міхайла Іванавіч.

Дайшоўшы да канца кварталу, Міхайла Іванавіч прыпыніўся. То, што ён тут убачыў, яго і пазабавіла і разьвесяліла.

На дашчанай агарожы было абабрана месца, дзе вывешвалі розныя абвесткі. Паміж другіх дэкрэтаў і загадаў, таксама быў наклеен загад аб мобілізацыі. З суседняга двара выходзіць каза і такім-жа ўважлівым поглядам, як і Міхайла Іванавіч, аглядае вуліцы. Яна зьнюхала клей, падышла да абвестак і, стаўшы „дубка“ і ўпёршыся пярэднімі нагамі ў агарожу, зьдзірае зубамі „мобілізацыю“ і есьць кускі паперы разам з клеём, есьць, відаць, з вялікім смакам, аж барада яе трасецца.

Міхайла Іванавіч пускае сьмех у свае пышныя прокурорскія вусы. Будзе яшчэ адна тэма для сьмеху. А як пасьмяецца а. Мікалай, калі раскажаць яму пра казу і мобілізацыю!

У добрым гумары Міхайла Іванавіч павярнуў налева. Недалёка, каля цэрквы прарока Їльлі, стаяў дом а. Мікалая.

Адзін толькі дробны выпадак папсаваў добры настрой Міхайлы Іванавіча. Каза так усьцешыла яго, што ён дастаў папюросу і закурыў. Але не пасьпеў зацягнуцца разоў пару, як да яго падышоў нейкі невядомы „пролетар“.

— Дазволь, таварыш, прыкурыць,—прамовіў ён і нарыхтаваўся прыкурваць.

Міхайла Іванавіч зьмерыў яго з ног да галавы грозным прокурорскім вокам.

— Я з табою красьці не хадзіў. Па якому праву называеш мяне таварышам?

Сустрэчны не спасаваў. Ён у сваю чаргу акінуў поглядам прокурора.

— А ты, што-ж? больш любіш красьці адзін? злодзей-індывідуалісты? Ёш, ты, буржуацкая морда!

На гэтым і скончылася іх спатканьне.

II

А. Мікалай сядзеў, як кажучь, павесіўшы нос на квінту. Не-вясёлая была і „матушка“ Кацярына Пятроўна. Можна было

падумаць, што яны пасварыліся. Але ўсяму гораду было вядома, што жылі яны згодна.

У чым-жа прычына?

Прычына была такая.

Не далей, як тры гадзіны таму назад, да іх зайшоў кварталны Сівалдайкін. З ім было яшчэ чалавек два невядомых асоб у шэрых шынэлях. Прышоў і рэквізаваў мяккую мэблю ў а. Мікалая.

Вось гэтая рэквізыцыя і была прычынаю засмучэння а. Мікалая і „матушкі“ Кацярыны Пятроўны.

А. Мікалай сядзеў некаторы час у глыбокім разважанні і ў смутку. Але ён успомніў многапакутніка Іова, заспакоіўся і сказаў:

— Што тужыць, маці? Бог даў, бог і ўзяў.

— Даць то бог даў, а забраў Сівалдайкін,—паправіла яго матушка.

А. Мікалай не захацеў заставацца ў даўгу і заўважыў:

— Гасподзь і Сівалдайкіных абірае прыладаю свае кары.

Прочіў гэтага матушка не знайшла чаго сказаць, дык казаць ня было калі: у дзьверы нехта пастукаў. А. Мікалай пайшоў адчыняць, але на ўсякі выпадак запытаўся.

— Хто?

— Міхайла Іванавіч,—пачулася з-за дзьвярэй. Твар а. Мікалая прасьвятлеўся.

— Ах, гэта вы!—і борздзенька адчыніў дзьверы.

Міхайла Іванавіч галантна пакланіўся. Здароўкаючыся з матушкаю, мяльнуў, як певень, нагою і падалаваў у руку.

— Ах, Міхайла Іванавіч, я да таго знэрвалалася, што кожны стук у дзьверы змушае мяне трасьціся і дрыжаць.

— І ня дзіва, паважаная Кацярына Пятроўна: мы перажываем час знаходу гунаў, батыевай арды, Тамэрлана і ўсяго ў гэтым родзе. Расьперазаўся ніз, наверх усплыў Сахалін. Законнасьці няма. Капралам можа быць усякі, хто возьме палку, хто не палянуецца яе ўзяць.

— Праўду вы кажаце, Міхайла Іванавіч,—згадзілася матушка:—ня толькі законнасьці,—сумленьня няма ў людзей, няма ў сэрцы бога.

— Божае папушчэньне, яго сьвятое праізваленьне: у гневе справядлівым карае ён народ,—панура і ў той-жа час пакорліва прамовіў а. Мікалай.

— Мой бацька за апошнія часы зусім галаву страціў: ён гатоў з усім і з усімі пагадзіцца,—з ноткаю незадаваленьня прамовіла матушка.

— Я толькі застаюся хрысьціянінам,—адказаў а. Мікалай:—„Ашчэ хто захошчат судзіцца з табою і ўзяць ад цябе верхнюю адзежу, аддай яму і ніжнюю“.

— Да ўжо-ж аддаў Сівалдайкіну мяккую мэблю, чаго-ж болей?

— Я не аддаваў: ён сам забраў яе... І кінь ты, маці, гаманіць аб гэтым! Людзі яшчэ і ня гэтае трацяць.

А. Мікалай забарабаніў пальцамі па стале і сядзеў панурыўшыся.

— Я дзіўлюся перамене вашых поглядаў, а. Мікалай,—скажаў Міхайла Іванавіч:—і няўжо-ж вы можаце пагадзіцца з цяперашняю ўладаю? Няўжо вы будзеце „возносіць“ за яе малітвы госпаду богу?

— Па доўгу і абавязку хрысьціяніна я павінен за яе маліцца, бо ў сьвятым пісаньні сказана: любіце ворагаў вашых, рабеце добро тым, хто вас ненавідзіць. І далей: усякая ўлада ад бога, і няма ўлады, якая-б была не ад бога.

— Ну, а. Мікалай, вы проста сталі маладушным: як-жа можна маліцца за тых, хто „папірае“ нагамі сьвятыні? Маліцца за тых, хто ўрываецца ў ваш дом і забірае ваш набытак?.. А вы ведаеце, што Карнілаў са сваімі вернымі тэкінцамі на Дон уцёк? Вы ведаеце, што ён там збірае казацкія палкі? Вы ведаеце, што вакол яго гуртуюцца афіцэры?

А. Мікалай раптам павесялеў.

— Яно, разумеецца, маліцца за сваіх ворагаў цяжкавата: маліцца тады, калі не ляжыць да гэтага сэрца... І вы напэўна ведаеце, што Карнілаў на Доне?

— Да ўжо і большавікі ў сваіх газэтах паведамляюць аб гэтым. Мобілізацыю абвясцілі!

А. Мікалай высока ўскінуў шырокім рукавом і моцна стукнуў сябе па калене.

— Вось маладзец! Вось гэрой! Агонь генэрал! За яго я з ахвоткаю памалюся.

А. Мікалай перахрысьціўся і благаславіў крыжам Карнілава, абярнуўшыся тварам у бок Дону, хоць гэты Дон быў за тысячу вёрст адгэтуль.

— Памажы табе божа і сьвятыя ўгоднікі! „Сім победиши!“

А потым, крута зьмяніўшы малітвены тон, а. Мікалай павярнуўся ў другі бок, патрос кулаком і сказаў:

— А ты, Сівалдайкін, вернеш—сам прынесеш мне мяккія крэслы!

І весела зарагатаў...

Кароткі зімні дзень ахінаўся мрокам, саступаючы месца ночы. У дамох не хваталіся запальваць агні, бо паліць ня было чаго. Лямпы даўно стаялі без ужываньня; іх замянялі самадзельныя кураўкі рознай конструкцыі. А. Мікалай таксама змайстраваў сабе такую газовачку. Гэта была досыць прыгожая бутэлекка ад матушкіных духоў. У бутэлекку быў усунут корачак,

а праз гэты корак прапушчана бляшаная трубка з кноцікам. Але трэба было сядзець вельмі спакойна, бо варта было толькі чуюць-чуюць чмыхнуць носам, каб патушыць гэтую газавачку. Звычайна-ж а. Мікалай карыстаўся асьвятленьнем пад абразамі. Гэта было таней і богу прыймней. Масла-ж можна было запазычыць у цэркві, пакрыўдзіўшы каго-небудзь з угоднікаў. Цяпер а. Мікалай успомніў, што Фядос Чарнігаўскі вось ужо з месяца, як пазірае ў пустую лямпадку.

А. Мікалай падняўся.

— Возжэм сьвяцільнік госпаду богу,—прамовіў ён і запаліў лямпадку.

Міхайла Іванавіч пры гэтым заўважыў:

— А ведаеце—прыемна гэтае асьвятленьне: яно ўлівае нейкі спакой і мір у тваю душу... Як гэта сказана ў поэтаў?

Міхайла Іванавіч так і ня прыпомніў, як казалі поэты: на парозе зьявілася новая фігура. Гэта быў настаўнік з прыходзчай школы. Школа яшчэ нядаўна была пад загадам а. Мікалая. Настаўнік быў яшчэ досыць малады чалавек, гадоў пад трыццаць, з доўгімі валасамі, у пільчаку з пацёртымі локцямі, у ботах з задзёртымі, як палазы, насамі. Ён увайшоў незаметна праз кухню, спыніўся на парозе, момант пастаяў моўчкі, потым нізка пакланіўся гаспадаром і госьцю і сказаў громка, выразна і важна:

— Чмак!

Сказаў і не парушыўся з месца, чакаючы, якое ўражаньне зробіць яго „чмак“.

— Што вы казалі, Андрэй Мартынавіч?—спытала яго матушка.

— Чмак!—паўтарыў Андрэй Мартынавіч, а потым растлумачыў:

— „Чмак“ у перакладзе на мову сучаснасьці азначае: чэсьць маю кланяцца!

Матушка звонка засьмяялася, а бацька толькі зьлёгка расхіліў свае валасатыя губы.

— А ведаеце,—зьявруўся да ўсіх Андрэй Мартынавіч,—як называемся мы, школьныя работнікі?

— А як, як?—пацікавілася матушка.

— Шкрабы.

— Гэта нешта на манер „швабры“,—заўважыў Міхайла Іванавіч.

— Іменна „швабры“,—падхапіў а. Мікалай, і живот яго закалыхаўся ад сьмеху.

— Вось камэдыянты!—зласьмешна прамовіў Міхайла Іванавіч:—ня ведаюць ужо, што рабіць, дык давай крывіць мову!

— О, не, Міхайла Іванавіч,—адказаў Андрэй Мартынавіч:—

ведаюць яны, добра ведаюць, што робяць, і, трэба аддаць ім справядлівасьць, робяць начыстую і гладка.

— А як вы палагаеце: у гэтай рабоце ёсьць які-небудзь сэнс?—спытаў Міхайла Іванавіч.

— Вядома, ёсьць. Чым, напрыклад, кепска разьвязана зямельнае пытаньне? Царскія міністры думалі-думалі, лысымі парабіліся ад гэтых думак, покі іх, як няздольных, вон не павыганялі. А бальшавікі разьвязалі гэтае пытаньне адным махам: аддалі ўсю зямлю мужыком і баста. Пан на зямлі не працуе, а працуе мужык, дык няхай і будзе мужыцкая зямля. Проста і разумна. Затым—даўней былі ў дзяржаве прывілеі пэўных станаў, цяпер іх няма: усе станы роўны. А гэта чым кепска? А ўзяць хоць-бы школу: школа зроблена даступная для ўсіх, ліквідуецца няписьменнасьць... Адным словам, пракладаецца шырокая дарога для вольнага жыцьця, а калі часамі гэтая дарога ня зусім гладкая, дык тут не яны, можа, вінаваты.

— Аднак, вы пачынаеце прасякацца ідэямі бальшавізму,—едка сказаў Міхайла Іванавіч.

— А гэта толькі сьведчыць аб тым, што ідэі бальшавізму маюць моцную жыцьцёвую сілу, бо імі прасякнут народ у сваёй большасьці—у гэтым іх сіла. А вы глядзеце: колькі ні рабілася патуг скінуць бальшавізм, нічога ня вышла—яны ўсё скідаюць з свае дарогі, ідуць далей, ідуць і мацнеюць.

— Ну, а як павашаму,—уставіла слова матушка:—добра яны робяць, што абразы выкідаюць са школы?

— А што-ж тут кепскага? Раз яны ім непатрэбны, дык і выкідаюць.

— Вы яшчэ не запісаліся ў бальшавікі?—спытаў настаўніка Міхайла Іванавіч.

— Не, не запісаўся.

— Чаму? Вы-ж зусім разважаеце пабальшавіцку.

— Паразважалі-б вы ў мяне так год таму назад,—сказаў а. Мікалай, нахмурыўшы бровы.

— Год назад былі проклятыя буржуазныя часы,—агрызнуўся Андрэй Мартынавіч.

Ён любіў часамі падражніць а. Мікалая і прокурора. Ён гаварыў то жартліва, то сур'ёзна, але трудна было сказаць, наколькі ўсё гэта гаварылася шчыра.

— Вось мы тут судзім бальшавікоў,—кажа Андрэй Мартынавіч:—у нас тут ёсьць прокурор, ёсьць адвокат і судзьдзі, няма толькі самога падсуднага—няма бальшавіка сярод нас.

— Да вы-ж бальшавік,—кінула матушка:—нашто-ж лепей. Вы знаходзіце, што яны разумна робяць, выкідаючы абразы са школы.

— І робяць грабства, якое яны называюць рэквізыцыяй,— буркнуў Міхайла Іванавіч.

— Не, я не бальшавік, я нават, калі хочаце, іх і не бараню: я самы звычайны рэгістратар фактаў і кажу, калі-б тут быў сапраўдны бальшавік, то ён давёў-бы нам, што не яго трэба судзіць, а вас; а так, таварышы, ні да чаго не дагаворымся.

— Сівалдайкін вы і больш нічога,— сказаў а. Мікалай.

А Міхайла Іванавіч рукамі замахаву і вушы заткнуў.

— На міласьць бога, не кажэце мне гэтага ненавіснага слова!

— Да вы-ж самі, Міхайла Іванавіч, былі некалі таварышам... прокурора. І чым кепскае слова „таварыш?“ Не, таварышы, дарма вы накідаецеся на бальшавікоў. Яны энэргічны, упарты, паступовы. Іх толькі можна паважаць, у іх трэба вучыцца. І за гэта ўсё я кажу:

— Няхай жывуць бальшавікі!

А. Мікалай нахмурыўся, але з хрысьціянскаю пакорлівасьцю, уздыхнуўшы, прамовіў:

— Няхай жывуць... покі жывецца.

Міхайла Іванавіч сярдзіта пакусаў вус.

— Ха-ха-ха!— зарагатаў настаўнік.— А. Мікалай! што-б вы мне на гэта сказалі, ну, год таму назад? А вы, Міхайла Іванавіч, якую стацьцю закону падвялі-б мне? А цяпер, вось бачыце— я з вамі спакойна разважаю і нічога не баюся... Вось у чым моц бальшавікоў.

— І ў гэтым трагізм нашага палажэньня,— панура прамовіў Міхайла Іванавіч.

— А хто вам вінаваты ў гэтым трагізьме? Чаго-ж перціся проціў ражна? Ну, чаму-ж бы вам не перайсьці на службу да бальшавікоў? Прыймаюць-жа яны і непартыйных, абы толькі чэсна служылі. На вашым месцы я напісаў-бы ліст да камісара юстыцыі Стучкі. Так і так. Я быў прокурорам і хачу па сваёй спэцыяльнасьці юрыстага служыць у вас. І будзьце пэўны— прыняў-бы вас.

— Ну, свае дарады палажэце ў сваю кішэню,— сурова прамовіў Міхайла Іванавіч.

III

Міхайла Іванавіч ня ў гуморы.

Прычына— Андрэй Мартынавіч.

Тфу! каб што людзкае, а то „шкраб!“

Хоць адно да добрае слова прыдумалі бальшавікі.

Слова „шкраб“ гэта— першы пункт, на якім Міхайла Іванавіч згадзіўся з бальшавікамі. І вось гэты самы „шкраб“ чытае яму нотацыю— яму, прокурору, перад якім яшчэ нядаўна дры-

жала гэтая драбязя! І яшчэ дараду дае—пісаць пісьмо да Стучкі!

Проста—нагласьць!

Міхайла Іванавіч прайшоўся па пакоіку.

Холадна.

Цёмны вечар насоўваецца з усіх шчылін. Ён воража заглядае ў вокны, хоць праз іх нічога ня ўбачыш: шыбы густа-шчыльна засьнежаны марозам.

Холадна, неміласэрна холадна.

Міхайла Іванавіч падышоў да печы і прылажыў руку. Даўно прапаленая печ і прапаленая „лёгка“, настыла, як жалеза.

— Тфу ты, чорт! Мазгі скоро замерзнуць,—прамовіў Міхайла Іванавіч і засунуў рукі ў рукавы пацёртага паліта.

А тут яшчэ жонка больш паддала стравы гэтаму і без таго няпрыемнаму настрою.

— Ты ведаеш, Мішанька, у нас вугалькі вышлі. Ужо ня ведаю, як і самавар наставіць.

Ксеня Паўлаўна, адзетая ў забракованую ёю кофту і ў хустцы, мела выгляд далёка ня тэй дамы, якая колісь вальсавала ў салі дваранскага сабранья.

Міхайла Іванавіч маўчаў.

— Чым ты гэтак засмучаны, Міша?

— Да так, ведаеш... ня жыцьцё, а проста нейкая зоолёгічнае гібеньне.

— Ах, якое ты добрае, трапнае слова сказаў, Міша, іменна зоолёгічнае гібеньне!

Калі Міхайла Іванавіч быў ня ў гуморы, то Ксеня Паўлаўна прымала ўсе меры, каб вярнуць мужу спакой душы і адагнаць яго ліхія думкі.

Міхайла Іванавіч ведаў гэтую асаблівасьць свае жонкі. Ён нават сумыслу паглыбляў свой пэсымізм, сваю панурасьць, проста пачынаў куражыцца, абы толькі жонка разважала яго, бо яму было прыемна паслухаць, што ён за чалавек.

— Вось вам плады захапленьня вольнадумствам: да чаго яны давялі!.. Праўду казаў а. Мікалай: мы пераходзім у зьвярыны стан, і можа настаць той час, калі мы на чатырох пажым у лес і пачнем выць і гаўкаць. Бывала на сабраньнях, на банкеттах вяліся гутаркі аб мастацтве, аб музыцы, поэзіі, літаратуры. А цяпер толькі і чуеш, што пайкі, газа, дрэвы... Тфу, ты чорт вазьмі! Панастаняшчаму—пусьціць-бы сабе кулю ў лоб і—баста!

— Ну, што ты, Міша, гаворыш? хоць-бы ты мяне пажалеў. Ці прыстала табе так гаварыць, табе, прокурору Вядзёркіну, таму Вядзёркіну, пры паяўленьні якога шапталі дамы: „Вядзёркін! Вядзёркін! наш судовы златавусты!“

Ксеня Паўлаўна ўсьміхнулася хітра і многазначна.

Міхайла Іванавіч незаметна паставіў вышэй вус, але не кра-нуўся гэтымі словамі.

— Я ведаю, Аксана, што я табе прычыняю боль, але-ж зразумей і ты мяне, зразумей маю кіпучую натуру: я не магу глядзець на ўсё спакойна, не магу спакойна перанасіць, як гіне вялікая Расія, і лепш самагубства, чым гэтае гіненьне дзяржавы, гэтае зоолёгічнае гібеньне. Лепш сыйсьці са сцэны, як сказана ў Лермантава:

Не кинувши векам ни мысли плодovitой,
Ни гением начатого труда!

— Мне здаецца, Міша, рана яшчэ рабіць такія вывады: усё можа змяніцца, змяніцца ў лепшы бок.

— Ну, гэта, друг ты мой, віламі на вадзе пісана,—панура адказаў Міхайла Іванавіч, хоць сам і верыў у гэтую „добраю“ змену:— зараза большавізму глыбока пусьціла сваё карэнне. З кожным днём гэтая зараза шырыцца, захапляе ўсё больш і глыбей станы грамадства.

— Ну, Міша, ты ўсё перабаршчаеш. Зусім гэта ня так, як ты мысьліш: пераважная большасьць інтэлігенцыі, гарадскога насяленьня ды, напэўна, і большасьць сялянства не на іх старане... І я ня люблю, Міша, калі ты гаворыш тое, у што ты ня верыш. Я стараюся, з усіх сіл б'юся, каб перажыць гэтае ліхалецьце. Я адпусьціла прыслугу, сама ўходжаюся, мяю падлогу, сама хаджу на рынак. А ты ныеш, гаворыш нямаведама што, і толькі расстройваеш мяне.

Ксеня Паўлана ўзяла ды заплакала.

Гэта быў яе апошні козыр, свайго роду цяжкая артылерыя, якая звычайна разьбівала няпрыступныя пазыцыі Міхайлы Іванавіча.

Так і цяпер. Фронт Міхайлы Іванавіча захістаўся.

Ролі мяняліся.

Міхайла Іванавіч уцяшаў жонку. Праўда, прыступаў ён да ролі суцяшальніка ня зразу. Даўшы Ксені Паўлаўне некаторы час паплакаць і зрабіўшы некалькі паваротаў, ён ціха падыходзіў да жонкі і клаў ня яе галаву руку.

— Аксаначка! ня плач мілая... Ну, кінь!

Ксеня Паўлаўна адхіляла руку Міхайлы Іванавіча і яшчэ плакала, плакала ціха, як плача праўдзівае гора.

Міхайла Іванавіч глыбока ўздыхаў, каб паказаць, як блізка прымае ён да сэрца жончыны сьлёзы, і моўчкі рабіў яшчэ некалькі рэйсаў па пакоіку і потым зноў падыходзіў да Ксені Паўлаўны.

— Ну, ня плач, мілая. Ты-ж ведаеш мой характар.. Ну, вядома, я многа чаго сказаў непатрэбнага. Я, разумеецца, ня веру ў сур'езнасць таго, што я сказаў—ты правільна заўважыла; можа быць, тут проста адгукнулася мая прокурорская прывычка—даваць волю языку. І ты добра ведаеш, Аксаначка, што калі мой язык і лягне што часамі, то гэта толькі справа языка, а ня сэрца... Ну—ня гневайся, Аксанюсенька мая!

Ксеня Паўлаўна ўжо не адхіляла рукі Міхайлы Іванавіча, і шляхам пэўных сямейных метадаў непаразуменьне згладжвалася, адганялася.

Ксеня Паўлаўна і Міхайла Іванавіч больш рэальна пераходзяць да разгляду свае эканомікі, і тое, што выявілася на гэтым разглядзе-рэвізіі іх дабрабыту, прышыбла Міхайлу Іванавіча. Нават Карнілаў з яго вернымі тэкінцамі адышоў цяпер на задні плян.

І невядома, па якіх ужо законах псыхалёгіі ў вушох Міхайлы Іванавіча завярцеўся мотыў романсу:

Забыты нежныя лобзанья...

Так, палажэньне было цяжкае. На дварэ крэпілі маразы, а дроў ня было. Ня было ў запасе хлеба, мукі, солі. І самае важнае—ня было за што дастаць усяго гэтага. Затым—і дастаць было трудна. Трэба было мець, у дадатак да ўсяго, і пэўны спрыт, каб дастаць нават за грошы.

Да і грошы, трэба сказаць, у гэты час ня мелі цаны, і імі мала хто цікавіўся.

Усякія гандлёвыя справы засноўваліся на мене. Горад нёс у вёску адзежу, каб выменяць яе на бульбу або той ці іншы сялянскі продукт. Гэта быў той час, калі старыя дзяды ў сёлах, лежачы на печы і філёзофічна сынтэзуючы праявы жыцця, казалі:

— Ага! прышоў такі бот пакланіцца нашаму лапцю.

Цяжкія былі часы!

— Як-жа быць?—упалым голасам спытаў Міхайла Іванавіч.

— Ужо і ня ведаю, Міша,—азвалася Ксеня Паўлаўна:—ты—мужчына, і ты гэта павінен лепей ведаць.

Міхайла Іванавіч успамінаў, што і праўда ён—мужчына. А калі так, то трэба-ж праявіць свой мужчынскі розум. Але як ні тужыўся Міхайла Іванавіч, нічога добрага прыдумаць ня мог. Урэшце ён сказаў:

— А ведаеш, Аксана: каб мне казалі падвесьці пад стацьцю закону гэтага самага „шкраба“, то я гэта жыва зрабіў-бы, а вось тут нічога пуцёвага прыдумаць не магу.

Прайшоўся па пакоіку і, павярнуўшыся назад, ён раптам стукнуў сябе па лбе і шпарка падышоў да Ксені Паўлаўны.

— Гэніяльная мысль!—у захапленні прамовіў Міхайла Іванавіч:—давай-ка разгледзім мой гардэроб. Здаецца, у мяне сёе-тое знойдзецца.

— Мысль, паложым, далёка не гэніяльная, і я аб гэтым і сама думала.

— Ты ня хочаш уступіць мне гонару прышынства,—весела сказаў Міхайла Іванавіч,—ну, няхай будзе патвойму.

Запалілі свечку і сталі перабіраць гарнітуры Міхайлы Іванавіча. Запас іх аказаўся досыць вялікім, што паслужыла прычынаю вясёлага настрою Міхайлы Іванавіча, і ён нават пажартаваў:

— У Эўропе быў толькі адзін чалавек, што мог паспрачацца ў багацьці гарнітураў са мною: гэта—кароль Англіі, Эдуард VII.

Гэты перагляд гардэробу быў да некаторай ступені чытаньнем гісторыі самога Міхайлы Іванавіча, і гэтае „чытаньне“ зацікавіла яго і Ксеню Паўлаўну, бо яно жыва напаміла ім маюнак пражытага жыцця.

— Ты глядзі, яшчэ захаваўся мой кандыдацкі пільчак! Міхайла Іванавіч падняў за каўнер кандыдацкі пільчак, патрос яго і прадэклямаваў:

„Былі когда то и мы рысаками!“

Так, студэнтам быў... Шчасьлівыя студэнцкія часы!

От зари до зари,
Лишь зажгут фонари,
Вереницей студенты
Шатаются!

— А цяпер, мой друг, ты пойдзеш на базар жыцьцёвай суяты! І, як ахвяру жыцьцёвай суяты, адкінуў яго ў бок.

— А гэта вот—„жылетка“ (камзэлька), калі я быў членам акружнага суду.

І „жылетка“ паляцела ў адну кучу з кандыдацкім пільчаком.

— А гэта... ну, гэта свайго роду музэйная рэдкасьць. У гэтым сурдуце я пазнаёміўся з табою, Аксаша. У Вільні гэта было; у магазыне Залкінда з Пятром Антонавічам набіралі. Добрая матэрыя, і лепшыя віленскія краўцы яго шылі.

Сурдут абудзіў у памяці Міхайлы Іванавіча і Ксені Паўлаўны лепшыя романтычныя ўспаміны, і калі Міхайла Іванавіч намерыўся кінуць сурдут у кампанію з кандыдацкім пільчаком і камзэлькаю, то Ксеня Паўлаўна запротэставала і палажыла яго ў болей пачэснае месца.

Гардэроб быў разгледжан, меней патрэбнае было адабрана. Аставалася толькі рэалізаваць усё гэта ў продукты.

Тэхнічную работу па гэтай рэалізацыі ўзяла на сябе Ксеня Паўлаўна; Міхайла Іванавіч абмежаваўся толькі тым, што даў дараду зьвярнуцца да матушкі Кацярыны Пятроўны. Такім парадкам, чорныя хмары, што былі зьвісьлі над іх галовамі, былі адагнаны, і толькі шпага Міхайлы Іванавіча выклікала пэўныя разважаньні. Тут ужо пытаньне стаяла ў другой плошчы, пытаньне больш этычнага, чым практычнага характару, бо за гэтую шпагу, калі цьвяроза паглядзець, у вёсцы не дадуць і гнілой бульбіны.

IV

Прайшоў год часу, год напружанага змаганьня рэволюцыі з контррэволюцыяй. А Міхайла Іванавіч усё яшчэ сядзеў пад сваім кустом. Ён не хацеў зразумець тых праяў, якія адбываліся на яго вачох.

Карнілаў пакасаваўся нядоўга: дзесь на Кубані ў баі з бальшавікамі ён быў забіт. Каледзін застрэліўся сам. Быў Скорпадзкі, ды скоро паў. Прыходзілі немцы—іх прагналі. Уцяклі з Адэсы французы. Біліся бальшавікі, біліся, ня маючы генэралаў, і мелі бяспрэчны посьпех. Падымаліся бунты—іх заразжа ліквідавалі. Сяляне падзялілі землі, падзялілі спакойна і не пабіліся. А Міхайла Іванавіч, прызнаўца, пакладаў надзеі на сялянскую калатню за панскія землі. Прыходзілася прызнаць, хоць і не хацелася прызнаваць гэтага, што „шкраб“ Андрэй Мартынавіч казаў праўду: ідэі бальшавізму пайшлі шырока ў народ. Але некаторыя козыры былі яшчэ ў думках Міхайлы Іванавіча: дзесь на далёкім усходзе і на поўдні вынікалі крывавыя цені контррэволюцыі: Калчака, Дзянікіна. Міхайла Іванавіч ня траціў яшчэ надзеі. Новае жыцьцё білася навокала яго, чулася ўпартая воля гэтага жыцьця, але Міхайла Іванавіч закрываў вочы на яго, і з вышыні ўсё яшчэ свайго прокурорства пазіраў на яго зьняважліва.

Прышла другая зіма, марозная, сьнежная.

Міхайла Іванавіч схаваў на ўсякі выпадак у больш патайнае месца сваю шпагу. Сурдуд, ня глядзячы на яго романтичную прошласць, прышлося вынесці „на базар жыцьцёвай суцаты“. Жыць станавілася цяжэй. Дасьціпныя бальшавікі пралазілі ўсюды, а іх анкеты не давалі жыць спакойна. Не абмінулі анкеты і Міхайлы Іванавіча, хоць ён і на службе ня быў.

Запаўняючы анкеты, Міхайла Іванавіч сьвядома пісаў ня праўду, тую няпраўду, за якую так заядла накідаўся калісь на сваіх ахвяр.

Як-бы там ні было, а Міхайла Іванавіч быў ужо далёка ня тым прокурорам, якім яшчэ быў год таму назад. Вусы яго павысякаліся, грознасьці бадай што зусім не заўважалася, адным словам, Міхайла Іванавіч набываў від і постаць звычайнага „савецкага“ чалавека.

Кватэра Міхайлы Іванавіча была ў канцы вуліцы, тае самае вуліцы, што зараз-жа пераходзіла ў шлях. У кватэры быў страшны холад. Ногі качанелі; кроў, здавалася, застывала ў жылах. Апрунуўшы, колькі можна было апрунуць адзежын, Міхайла Іванавіч тым ня меней дрыжаў ад холаду. Першы раз пазнаў Міхайла Іванавіч, што такое холад. І бяда была ў тым, што дастаць дроў было вельмі трудна.

Але ў адзін час павалілі сялянскія падводы, нагружаныя дубовымі круглякамі. Але гэта былі дровы для розных устаноў.

Раз, пасяля таго, як прыехаў такі абоз, Міхайла Іванавіч, узяўшы вядро, пайшоў па ваду. Калодзеж быў унізе, каля рэчачкі. Параўняўшыся з мастком, Міхайла Іванавіч заўважыў досыць ёмкі дубовы кругляк. Кругляк скаціўся пад адкос дарогі і ляжаў у сьнезе. Міхайла Іванавіч азірнуўся. На яго шчасьце нікога ня было. Знаходка была важная. Міхайла Іванавіч прысыпаў кругляк сьнегам, а вечарком, калі ўжо сьціямнела, гэты кругляк стаўся поўнаю ўласнасьцю Міхайлы Іванавіча.

У гэты вечар Міхайла Іванавіч быў рад. Такую радасьць адчуваў ён толькі тады, калі яму далі „статскаго советніка“.

Кругляк быў парэзан і паколат. Усё гэта зрабіў сам Міхайла Іванавіч. Работа яго захапіла. Калоў ён паленцы акуратныя, тонкія, каб яны лепей гарэлі. А праз некаторы час Міхайла Іванавіч сядзеў проціў групкі разам з Ксеньяю Паўлаўнаю.

Сядзелі, грэліся.

Каб я не баяўся, што мяне палічаць чалавекам набожным, то я тут напэўна сказаў-бы, што гэты кругляк быў падсунут Міхайлу Іванавічу ні кім другім, як самым чортам, можа і ня зусім кваліфікаваным чортам, але ўсё такі чортам, бо хто-ж, як ня чорт, мог так насьмяяцца з прокурора?

Міхайла Іванавіч сядзеў проціў агню і грэўся.

Калі вы хочаце правесці некалькі прыемных мінут, то шчыра вам раю пасядзець каля групкі, калі ў ёй гарыць агонь. Не сядзеце толькі тады, калі ў грушцы гараць дровы ад такога кругляка, які здабыў сабе Міхайла Іванавіч, бо я баюся, каб ня здарылася таго, што здарылася з Міхайлам Іванавічам.

Міхайлу Іванавічу было цёпла, настолькі цёпла, што ён скінуў з сябе некалькі адзежын і таксама скінуў шапку. Апошнімі часамі Міхайла Іванавіч ня толькі хадзіў у шапцы, але і спаў у ёй, бо ў Міхайлы Іванавіча была досыць пачэсная лысіна (з некаторага часу я пачынаю гаварыць аб лысінах з пэўнаю

павагаю). А як вядома, мароз ня любіць лысін, аб гэтым могуць пасьведчыць паважаныя лысыя галовы. Дазвольце ўжо мне крыху далей адхіліцца ад „сцержня“ расказу і сказаць, што непрыязнь паміж марозам і лысымі жыве ўжо з даўных часоў. І не дарма-ж, калі хочуць знішчыць мароз, то лічаць лысых. А з тае прычыны, што лысіны маюць тэндэнцыю няўхільна павялічвацца, можна спадзявацца, што наш клімат зробіцца болей мяккім, і нам ня прыдзецца езьдзіць на цёплым воды.

Грэючыся, Міхайла Іванавіч разважаў, разважаў аб вяласьці славянскай натуры і яе слабай прыспасобленасьці да жыцьця. Трэба больш рухлівасьці, больш энэргіі, гэтай самай дынамікі, і тады шмат лягчэй можна будзе справіцца з нягодамі жыцьця.

Гэты дубовы кругляк, што гарэў цяпер у печы, разгортваў перад Міхайлам Іванавічам цэлыя старонкі мудрасьці і, урэшце, навёў яго на думкі аб большай актыўнасьці. Чаму, напрыклад, Міхайла Іванавіч мёрз, калі мог і ня мёрзнуць? Вось сёньня ён праявіў пэўную энэргію, і цяпер грэецца. Праўда, дубовы кругляк выпадкова скаціўся, выпадкова Міхайла Іванавіч яго знайшоў і скарыстаў, наогул, дубовыя круглякі гэта ня тое, што манна нябесная, але...

Ну, як сабе хочаце, а тут без нячыстай сілы не абышлося, бо як толькі ў думках Міхайлы Іванавіча выплылі гэтыя два словы „манна нябесная“, і не пасьпела, як мае быць, адбіцца гэтае „але“, як у яго вачох зусім выяўна вырысаваўся вобраз агарожы павятовага камісарыяту асьветы.

Гэтую агарожу зрабілі манахі. Агарожа была вялікая, але ўжо запушчаная і мела шмат праломоў. Тут быў манастырскі сад. Цяпер-жа ў будынку манахаў заснаваўся камісарыят асьветы.

На гэтай агарожы і спыніліся думкі Міхайлы Іванавіча, але пэўных вывадаў з гэтых думак Міхайла Іванавіч не зрабіў.

Печ выпалілася, нагрэлася добра. У гэту ноч Міхайла Іванавіч спаў смачна, а лысіна яго адчувала прыемную цяплыню і лёгкасьць. Толькі пад раніцу прысьнілася яму, што ў агарожы камісарыяту асьветы забівалі манахі дзіркі новымі дошкамі, а старыя аддзіралі і складалі ў кучу.

Тры вечары й тры ночы грэў і песьціў Міхайлу Іванавіча дубовы кругляк, тры вечары калыхаў яго мысьлі і сьпяваў яму песьні аб агарожы камісарыяту асьветы. Вынікам усяго гэтага была разьведка гэтай агарожы. Разьведка была зроблена тонка і незаметна. Але гэта яшчэ ня ўсё: той-жа дубовы кругляк вельмі спрытна выканаў ролю агітагара і ўзьняў Міхайлу Іванавіча на вышыню пэўнага погляду, які не прызнае сьвяшчэннага права за прыватнаю ўласнасьцю.

На трэці вечар дубовы кругляк згарэў, распаўся на свае складаныя часткі, аб якіх ведае адна толькі хімія. А мароз, як на зло, насядаў і насядаў, і яшчэ большы холад запанаваў у кватэры Міхайлы Іванавіча.

Быў трэці вечар пасля таго, як дагарэў дубовы кругляк. На дварэ гуляла мяцеліца, скавытаў вецер і біў акяніцамі аб сьцены. Міхайла Іванавіч адзеўся цяплей, абуў боты з доўгімі халявамі, глыбей насунуў на вушы цёплую шапку, а паўзь-верх адзежы закруціў ёмкую вяроўку.

Было ўжо гадзін адзінаццаць ночы, калі Міхайла Іванавіч рушыў у паход. Яшчэ з вечара чакалі яго на дварэ санкі. Міхайла Іванавіч прыслушаўся—поўная глуш, толькі вецер бушаваў, падымаючы белыя слупы. Міхайла Іванавіч спусьціўся ўніз з свайго дворыка, перакінуў цераз плот санкі й пералез сам і апьніўся на лузе: луг падыходзіў адным сваім краем да самага гораду. У трох чвэрцях вярсты адгэтуль, на горцы, стаяў манастыр з яго будынкамі, дзе і зьмяшчаўся камісарыят народнае асьветы. Міхайла Іванавіч некаторы час блукаў па выгане, намацаваючы дарогу.

Мясцамі сьнег быў глыбокі, мясцамі пазьдзімаў яго вецер. Сяк-так Міхайла Іванавіч натрапіў на дарогу. Дарога, здавалася, не адважвалася адыходзіць у поле, а тулілася бліжэй да горкі, на якой раскінуўся гарадок. А можа гэта была і не дарога—хто яе тут разьбярэ. Пад горкаю было зацішней. Сьнег тут ляжаў белым роўным абрусам, і Міхайла Іванавіч падаваўся наперад досыць шпарка, дзержачы кірунак на манастыр і не адыходзячы далёка ад горкі. З няпрывычкі было трохі страшна. Зноў прыпомніўся Пушкін:

Еду, еду в чистом поле,
Колокольчик—дин-дин-дин!
Страшно, страшно поневоле
Средь неведомых равнин!

Так, было такі страшна. Але Міхайла Іванавіч загадзя зляжыў плян свае экскурсіі, прыняўшы пад увагу розныя выпадкі. Калі, скажам, яго спытаў-бы хто, куды ён вандруе, то ён адказаў-бы, што проста адвозіць санкі інструктару фізычнай працы пры школе, як называліся тады старажы. Міхайла Іванавіч акінуў вокам сябе самога: у гэтым адзеньні ён і сам быў цяпер падобен да „інструктара фізычнай працы“.

Постаці панурага манастыра і манастырскага саду вырысоўваліся цёмнаю плямаю з перавітага сьнежным пылам мроку. Вецер шумеў аголенымі верхавінамі груш і яблынь, шумеў жудасна і злосна. Шум гэты зьліваўся часамі ў няпрыемны дзікі

гуд, як-бы сьпяваючы нейкі пахавальны марш над закачанелаю прыродаю.

Міхайла Іванавіч параўняўся з манастыром. Манастыр стаяў на высокай гары над страшным ярам. Гэты яр рабіў яго няпрыступным з аднаго боку. Міхайла Іванавіч спыніўся. Цяпер яму стала яшчэ страшней. Зірнуў на манастыр—стаіць, глухі, зацяты, пануры. А вецер на гары калашмаціць палыселя галовы дрэў і гудзе. Слухаць жудасна! Міхайла Іванавіч для храбрасьці злажыў губы трубкаю, але не засьвістаў, а так толькі ціхенька выводзіў:

Ху-ху-ху-ху-ху-ху!

І ўсё такі было страшна. Але тут зірнуў яму ў вочы дубовы кругляк,—добра было сядзець і грэцца! Дубовы кругляк як-бы падмацаваў Міхайлу Іванавіча. Ён зрушыў з месца, агібаючы спуск з манастырскай горкі. Натрапіў на сьцежку і пашыбаваўся на горку. Вар'ят-вецер наляцеў на Міхайлу Іванавіча і чуць не сапхнуў яго назад. У вадказ на такое прывітаньне ветру, Міхайла Іванавіч прадэкламаваў у думках:

Смело, братья! ветром полный
Парус мой направил я,
Полетит на быстры волны
Легкокрылая ладья!

Але „ладья“ Міхайлы Іванавіча нікуды покі што не ляцела: стаяў ён, стаялі каля яго і санкі. Падумаў трохі Міхайла Іванавіч. Не! санкі трэба схаваць, пакінуць тут. Агарожа камісарыяту народнае асьветы—вось яна. Міхайла Іванавіч пайшоў туды бяз санака. Выбраў найболей глухое месца. Вось і пралом. Міхайла Іванавіч пралез праз гэты пралом у сад.

Ух, як няпрыемна! Пачуцьці яго і адчуваньні перавіліся ў нейкі заблытаны клубок, але разьбірацца ўва ўсім гэтым ня было калі.

Міхайла Іванавіч азірнуўся на ўсе бакі.

Ну, што-ж? Каб хто і быў?

Ён проста ідзе садама. Быў у знаёмых і, каб скараціць дарогу, ідзе цераз сад.

Прыслухаўся...

Зноў вярнуўся да пралому, прасунуў галаву і азірнуўся.

Ну, што-ж тут такога нязвычайнага?

Проста—папрабаваў, ці моцна яшчэ агарожа.

І тут адразу наваліўся Міхайла Іванавіч плячом на дошку.— Кррах!—затрашчала дошка і зламалася.

Міхайла Іванавіч адскочыў.

Гэтае „крах“, што пачулася ад зломанай дошкі, нейк дзіўна адбілася ў вушох і ў сьвядомасьці Міхайлы Іванавіча, прыняўшы вобраз пэўна акрэсьленага сэнсу. У гэтым „крах“ пачулася Міхайлу Іванавічу крушэньне яго старой, заскарузлай прокурорскай ідэолёгіі, крах яго моралі, надзей і чаканьняў.

Ад натужаньня і страху сэрца застукала моцна. І нават чуў Міхайла Іванавіч нейкі гук.

— Кях-ках-ках!

Нібы ў горле аддавалася.

Міхайла Іванавіч борзда адарваў зьнізу і зьверху канцы зломанай дошкі і кінуў на сьнег.

Прыслухаўся яшчэ...

Нікагутка. Толькі вецер гудзе ў садзе.

Другая дошка падалася яшчэ лягчэй.

Міхайла Іванавіч завіхаўся, нават пэўны спрыт набыў у сваёй зладзейскай рабоце.

Лезьлі ў галаву абрыўкі ўсякіх мысляў. Але Міхайла Іванавіч стараўся не замячаць іх. Адна толькі думка надаедна вярцелася ў галаве, вымагала, каб Міхайла Іванавіч зьвярнуў на яе ўвагу.

„А ты, што-ж? больш любіш красьці адзін? Зладзей-інды-відуалісты?“

І толькі калі Міхайла Іванавіч цягнуў на санках дошкі на сваю кватэру, то яму прыпомніліся некаторыя выразы з яго прокурорскай прамовы:

„Забыта чэснасьць, забыты прынцыпы моралі, парушаны сьвяшчэнныя правы ўласнасьці“.

Але Міхайла Іванавіч тут-жа і папраўку зрабіў да сваіх старых прамоў:

„А якая цяпер уласнасьць? Яе няма: яе скасавалі“.

Прайшоў яшчэ год.

Міхайла Іванавіч— „совслуж“.

На адным зьездзе, выступаючы з прамоваю, Міхайла Іванавіч казаў:

„Таварышы! нам, непартыйным, патрэбен быў час, каб перарадзіцца ў сваёй псыхолёгіі, каб успрыняць, зразумець і ацаніць глыбокі сэнс Вялікай Кастрычнікавай рэвалюцыі“.

„КОЛЕКТЫЎ“ ПАНА ТАРБЕЦКАГА

„Дзядзька Тарас шукаў люлькі. Злосьці набраўся, шукаючы, а люлькі ніяк знайсці ня можа. Тады сказаў яму пляменьнік: „Дзядзька, плюнь!“ Дзядзька Тарас плюнуў, і з зубоў выпала люлька“.

(З расказаў нябожчыка „Дзынгалы“)

I

Некалькі слоў наконта загалоўку майго расказу.

У нас паны не ў пашане. Але калі хто назаве пана Тарбецкага грамадзянінам, то Тарбецкі крывіцца, а скажаш „таварыш Тарбецкі“,—адварочваецца і гаварыць з табою ня стане. А назавеш „пан Тарбецкі“, тады вочы яго пазіраюць лагодна, і ён робіцца другім чалавекам. Адгэтуль і выходзіць, што яго трэба называць—„пан Тарбецкі“, як гэта і зрабіў я. Чалавек ён стары, а старасьць вымагае пашаны.

Сам дзень падняў заслону. Бо падышоў той час, калі зямля, па абавязку свае профэсіі, павінна прыступаць да пастановак на сцэне жыцця. Першым, хто выступіў у гэты дзень на сцэне, быў сам пан Тарбецкі. Ён толькі што аддамкнуў калодзеж і стаяў у двух кроках ад яго, залажыўшы рукі ў рукавы чырвонага кажуха. У губох дымілася досыць паважная, запраўленая ў тоўсты муштук цыгара—уласная прадукцыя пана Тарбецкага з яго-ж уласнай плянтацыі. Непадалёку ад калодзежа на сцэне аднаго з трох дамоў пана Тарбецкага была напісана мелам і ўласнаю-ж рукою: „Не заплаціўшым грошы, браць воду забараняецца“. Гэты напіс сьведчыў, з аднаго боку, што справа беларусізацыі пасунулася наперад, а з другога—што гаспадарскае вока пана Тарбецкага не драмала. У варотах мільгатнулася жаночая постаць з вёдрамі. Згледзіўшы пана Тарбецкага, гэтая постаць спынілася на момант, а потым павярнула назад, не заходзячы ў двор.

— Заплаціш грошы, тады будзеш браць воду,—строга сказаў пан Тарбецкі і не парушыўся з месца. Стаяў і разважаў.

Разважаў пан Тарбецкі аб тым, чаму цяпер людзі такія заразы. У сваім дварэ многа такога добра, а тут з чужых двароў яшчэ суне нос, не заплаціўшы за воду. І вочы пана Тарбецкага самі падняліся на вокны кватэры, дзе жыве вось гэты самы санітар, каб яго боль узяў. Што зрабіў ён з кватэры? Хлеў, сьвінушнік! куры ў пакоі трымае, кватэры не апальвае. У кахлянай печы бульбу сьвінныя парыць. І грошай ня толькі за воду—за кватэру ня плаціць! І горш усяго тое, што нічым не дапячэш гаду. Гэта-ж каб даўней—ці-ж трымаў-бы такога сьвінтуха?

З кватэры санітара вочы пана Тарбецкага зірнулі на вокны другога кватаранта, суседа санітара, электрафікатара. Гэта ён упусьціў сюды завалу гэтага, грубіяна-сьвінтуха. А цяпер цацкайся з ім. Да і сам электрафікатар плаціць, колькі сам хоча. Профсаюзны, каб ён запаветрыўся.

У гэты час, калі пан Тарбецкі пазіраў на кватэры санітара і электрафікатара, з кватэры процілежнага дому, з самай галубятні,—называецца яна салькаю,—стаяла швачка Алена Мастоўская, жонка камуністага. Сам ён невядома дзе, а яна тут адна і за кватэру ўжо тры месяцы не плаціла.

— Стаіць, слуп стары, каб яму вочы калом пасталі!—гаворыць у сальцы швачка. Ёй якраз трэба вады, а гэты „слуп стары“ ад калодзежа не адходзіць.

— Давай я табе прынясу!—сама выклікаецца Мальвіна Грында.

Мальвіна Грында—адна з выдатнейшых асоб у колектыве пана Тарбецкага. Злыя языкі распусьцілі аб ёй пагалоску, што яна мае дваістую прыроду: часамі яна—баба, часамі—мужчына. Касьцістая, шырокая фігура, размашыстыя рухі, рэзкая хада, грамавы голас, вялізарныя боты,—усім гэтым яна зразу зварачае на сябе ўвагу і выклікае да сябе пэўны страх і паслушэнства.

Алена Мастоўская, пачуўшы грубы голас, раптам паварочваецца ў бок Грынды, лагодна ўсьміхнуўшыся.

— А, калі ласка! Я ўжо потым аднашу вам.

— Добра, добра—адносіш! Дзе тваё вядро?

Грында парывіста бярэ вядро і з грукам спускаецца па ўсходах, выходзіць на двор, ідзе да калодзежа, вітае пана Тарбецкага скупым „дзеньдобры!“, вешае на калодзеж вядро і тарахціць помпаю. Пампуе так энэргічна, што пан Тарбецкі падаецца назад.

Занёшы адно вядро, Грында ідзе з другім, з трэцім.

Пан Тарбецкі ківае галавою, дагадваючыся, што Грында цягае ваду камусь другому. Некаторы час стаіць, паглядае, потым кашляе і, урэшце, адважваецца.

— Куды гэта столькі вады цягаеш?

Грында стаўляе на зямлю ядро, становіцца проціў пана Тарбецкага. Пан Тарбецкі зноў падаецца назад, азіраецца, ці чуюць людзі.

— На ўвесь горад нашу!—злосна адказвае Грында. Злосьць яе расьце, маршчыністы твар нейк зразу мяняецца, вочы бліскаюць маланкамі.

— Дамоў я ня маю, няма каму на мяне рабіць, буржуі праклятыя! Абмываю вас! Ня ты-ж, дармаед, будзеш за меня бялізну мыць... Куды ваду цягаеш! А, каб з цябе кішкі павыцягалі! Ты—што-ж? З чэрава свайго вады ў зямлю напусьціў? Ты калодзеж рабіў, каб табе ў грудзях рабіла? Хто на цябе робіць? На чые грошы калодзеж паставіў? Вады яму шкода!..

Зьбянтэжаны і зьняважаны пан Тарбецкі задам накіроўваецца на поле адступленьня, палахліва аглядаецца, пазірае на кватэры свайго колектыву і, калі апынецца па-за межамі беспасярэдняй небясьпекі, гаворыць сам сабе:

— Тфу, паскудэтва! Во, зараза! А бадай табе язык адсох! І адкуль яны такія бяруцца? Вось халера!

Бясслаўнае адступленьне пана Тарбецкага ад калодзежа надае Грындзе яшчэ больш пыху і прыводзіць яе ў поўны стан натхненай лаянкі. Сячэ словамі, як шрапнельлю, і голас яе разьлягаецца па ўсёй ваколіцы, заглушаючы брэх сабачай акадэміі каля трэцяе часьці. А ў той час, калі пан Тарбецкі гатовы ўжо зызнуць у дом свае кватэры, яна высока падымае свой здаравецкі кулак і грозна трасе ім у паветры.

— Я табе выведу гэтую моду стаяць каля калодзежа, буржуй ты, крывапівец, храпавідла сьвіное!

Колектыў пана Тарбецкага заварушыўся. З усіх вуглоў выпоўзваюць члены гэтага колектыву, бо ўсім цікава даведацца прычыны заядлага літаньня і паслухаць мастацкую лаянку. Другія, больш далікатныя, прынікаюць да акон сваіх кватэр або чуюць-чуюць прыадчыняюць дзьверы. Вясёлы сьмех блукае на іх твары.

На ганак выходзіць электрафікатар, чмыша перш у вадну, потым у другую ноздру, праводзіць рукою па вусох і слухае. Жонка санітара зьяўляецца на другім ганку. Сьвінабой з сваёю жонкаю, наваліўшы сьвінінаю ручную цялежку, гатовыя зрушыць у дарогу на рынак, запыняюцца, і хоць яны і не спачуваюць такой лаянцы, але азнаёміцца з яе зместам вельмі цікава. Усе стаяць моўчкі і толькі тады, калі Грында з ядром хаваецца за вугал дома, пераглядаюцца з усьмешкамі і перакідваюцца кароткімі ўвагамі.

— Вот дык баба!—голсам адабрэньня аклікаецца санітарыха.

— А ўсячаскі няпрыйтна папасьці пад такі язык,— заўважае электрафікатар.

З-за вугла паказваецца Марыся Шпала, аглядае ўсіх і заліваецца вясёлым, высокім сьмехам.

— Хэ-хэ-хэ-хэ! але-ж і дала рэзолюцыі!

II

Насяленьне двара пана Тарбецкага складаецца з дзвюх часьцей: з „працоўнага элементу“ і „элементу непрацоўнага“, або, іначай—з людзей працы і з дармаедаў. Да дармаедаў адносіўся сам пан Тарбецкі, прачка Грында, прачка Варакса і яе напалавіну замужня дачка Анэта, Марыся Шпала, сьвінабой Вадап'ян і поп Лагода, а рэшта: кравец Самабыль, швачка Самабыліха, шавец Сякач, доцэнт, асыстэнт, электрафікатар, проста тэхнік, хлебапёк і яшчэ іншыя людзі з двара пана Тарбецкага належалі да людзей працы.

Праўда, людзкое жыцьцё і чалавечую істоту вельмі цяжка ўлажыць у пэўны рэестар, адгэтуль і выходзяць часамі няўхільныя шурпатасьці і недарэчнасьці. Вось хоць-бы і сьвінабой Вадап'ян, які значыцца ў сьпіску непрацоўных. На праўду-ж ён працуе найболей з усіх членаў двара пана Тарбецкага. Апошнім кладзецца спаць і першым падымаецца. У той час, калі сам ён увіхаецца каля дзялянак сала, яго жонка запраўляе сьвіныя кішкі рознаю сьвіною-ж дрэньню на патрэбу чалавека і ў першую-ж чаргу на патрэбу колектыву, у склад якога ўваходзіць і сьвінабоева сям'я. У кірмашныя дні, наваліўшы ручную цялежку сьвінінаю, сьвінабой і яго жонка цягнуць яе на рынак, чуць толькі разднее. Завёзшы сьвініну, ён варочаецца назад, пакінуўшы там жонку, а па дарозе прыхваціць пару бітых ці жывых япрукоў, парадкуе іх, калі яны ўжо старгаваны і куплены бітымі. Калі-ж япрукі жывыя, то іх трэба яшчэ ўзважыць, таргаваць і разоў дваццаць пляснуць далоньню аб далонь прадаўца. У гэты час двор пана Тарбецкага дрыжыць ад сьвінога піску, асабліва тады, калі япрука зьнімаюць з воза і кладуць на вагу. Доцэнт, пад вокнамі якога адбываецца гэта сьвіная справа, сярдзіта зрываецца з пасьцелі і нэрвова бегае па сваіх пакоях, праклінаючы Вадап'яна і яго профэсію. А часамі няўтрымае, падбяжыць да акна і праз фортку крыкне сьвінабою:

— Ці ў цябе іншага месца няма, што ты пад маімі вокнамі сьвіней душыш? Ты мне спаць не даеш, работу рабіць перашкаджаеш!

Вадап'ян часамі і не расчуе гэтых слоў, а пачуе, то моцна пакрыўдзіцца.

— Паны ўсё, трасца вашай галаве, і хваробы ў вас панскія. Нябось, папрадуй, як трэба, то будеш спаць, хоць шыла ўваткні.

Доцэнт у нічога болей не застаецца, як толькі сказаць „кулак“ і на гэтым заспакоіцца. У Вадап'яна ёсць пэўная жыццёвая задача: яму трэба перш за ўсё вырвацца з двара пана Тарбецкага, бо гэты двор паганы, сварлівы і няма дзе тут разгарнуцца. А пану Тарбецкаму плаці кожны месяц дваццаць пяць рублёў за кватэру, а згрызот тых не абабрацца. І Вадап'ян працуе, як чорны вол, каб баржджэй прыблізіць тую часіну, калі ён паставіць свой дом на гэтым васьм пляцы, што стыкаецца з пляцам пана Тарбецкага. Вадап'ян гандлюе, збірае капейку. Ад зоркага вока колектыву пана Тарбецкага нічога ня можа схавання. А хтось нават распусьціў такую чутку, што сальнік купляе залатыя дзесяткі і складае іх—дзе? Трудна дадумацца: пад сучкаю Знайдаю, што прывязана каля хлява, дзе стаіць сьвінабоева карова.

Ну, хіба-ж гэта жыццё? А тут яшчэ—сусед-асыстэнт! Жыць з ім на адным дварэ—трэба мець цяпеньне. Бяда з гэтым чалавекам ды годзі!

Як тая хвоя—зімою і летам усё адным цвётам, так і гэты асыстэнт: зімою і летам ходзіць усё ў адной і тэй-жа шапцы. Цяпер такіх шапак ужо ня знойдзеш. Хіба можа яшчэ ў якога старога ляснічага захавалася такая. Шырокі верх, як добры скавароднік, машэставы акалыш, сапраўдны колер якога вызначыць вельмі цяжка, бо шапка зьявілася на сьвет яшчэ тады, калі склікалася першая Дзяржаўная Дума. Але самае важнае, што было ў гэтай шапцы, дык гэта—засалены плех у тым месцы верху, дзе ён стыкаецца з круглым выступам галавы асыстэнта. Плех быў ёмкі, бліскучы, а па яго краёх ішлі вельмі замыславатыя ліні-стрэлы, як тыя праменьні ад сонца. Гэты плех ня проста плех, а мядаль, падараваная галавою шапцы за яе верную службу.

Як чалавек адукаваны, асыстэнт ня можа спакойна глядзець на тую някультурнасьць і неахайнасьць, што б'е ў вочы на кожным кроку. Ён прабаваў зварачаць увагу гэтых някультурных людзей на іх някультурнасьць. Але, апрача няпрыемнасьці, нічога ня выходзіла. Найбольшы-ж вораг яго ў гэтым сэнсе—грамадзянін Вадап'ян. З таго часу, як пасяліўся тут сьвінабой, адразу нейк горш стала жыць. Куды ні павернешся, усюды так ці іначай натыкаешся на гэтыя Вадап'янавы карэньні. То дзеці блутаюцца пад нагамі, то гэты праразьлівы, траскучы голас сьвінабоевай цешчы ці жонкі рэжа вушы, то самі шнуруюць каля яго кватэры, ходзячы ў хлёў да каровы. Каля хлява пачала расьці куча гною і ўсякага броду, і на гэты бруд прыходзіцца пазіраць разоў шэсьцьдзесят на дзень. Некалькі разоў

звараचाў асыстэнт увагу сьвінабоя на тое, што гной ня ёсьць украса двара пана Тарбецкага, што гной ёсьць расаднік усякай заразы і ліха.

— Калі бог не папусьціць, то нічога благога і ня здарыцца,—адказвала на гэта Вадап'янава жонка. У такіх разох асыстэнт пазіраў на яе, як на заразьлівую бактэрыю. І злосьць брала яго. Гэтая някультурнасьць і цемра калыхала яго душу да самага дна.

„Някультурнасьць—найбольшае зло на сьвеце“.

Вось тая гэза, што запаўняла цяпер усю яго істоту. З гэтаю гэзаю ён падыходзіў, як з меркаю, да зьяў жыцьця і ёю расцэньваў і тлумачыў усё яго хібы.

І горш за ўсё васьм гэтая сьлепата, глухата, нячуласьць людзкая да пытанняў навукі і культуры, бо калі асыстэнт прабаваў давесьці, што ў кучы гною гнязьдзяцца шкодныя бактэрыі, ад якіх можна захварэць і памерці, то з яго проста пасьмяляліся. А кравец Самабыль засьмяяўся сваім глыбокім добрым сьмехам і сказаў:

— Я гэтыя бактэрыі зьем, і мне нічагута ня будзе. А як загну яшчэ добрага ёршыка, то ўсе яны ў жываце павыдыхаюць.

Калі хто ня ведае, што такое „ёршык“, то няхай налье поўшклянкі піва і поўшклянкі самагону і вып'е. Гэта і будзе „ёршык“.

Асыстэнт пачуў сваё адзіноцтва ў колектыве пана Тарбецкага, сваё акружэньне морам някультурнасьці і броду. Аб гэтым бродзе гаварыла тая-ж куча гною. Яшчэ з большаю сілаю паднялося ў ім абурэньне, і гэтае абурэньне ў першую-ж чаргу накіравалася на сьвінабоя, бо сьвінабой—першапрычына ўсяе гэтае гісторыі.

— Не! пакідаць гэта так нельга!—казаў сам сабе асыстэнт:— я навучу вас культурнасьці!

Якім спосабам навучыць культурнасьці, асыстэнт спачатку і сам ня ведаў. Але ва ўсякім разе аб гэтым ён думаў. А покі што, ідучы ад пана Тарбецкага са збаном малака і з папяросаю ў зубох, або нясучы ядро вады, ён казаў таму-сяму з суседзяў, што кішкі або каўбасы, сфабрыкаваныя Вадап'янам, чорт ведае з чаго, ні ў якім разе ня можна ўжываць, калі ты хочаш жыць на сьвеце. Такія гутаркі даходзілі да вушэй Вадап'яна. Усё гэта толькі спрыяла той варожасьці, што лягла між асыстэнтам і сьвінабоем. Урэшце, асыстэнт надумаў ужыць проціў сьвінабоя цьвёрдыя меры, бо мала таго, што тут ляжала куча гною,—Вадап'ян яшчэ наклаў каля кватэры асыстэнта і кучу дошак. Між тым на двор пана Тарбецкага занеслася шкарлятына і якраз захварэлі дзеці Вадап'яна.

— Вот вам рэзультаты нечыстаты і някультурнасьці!—гарыў асыстэнт.

У яго самога былі дзеці. Трэба было бараніцца ад заразы. Зачыніў асыстэнт сваю сям'ю ў кватэры. Цэлую зіму ні жонка, ні дзеці на дварэ не паказаліся. Але гэтага мала. Каб адрэзаць хваробам усякія дарогі ў кватэру, асыстэнт прынёс формалінавыя ляпёшкі і стаў акурываць імі ўсе ходы-выхады і парогі. Нарабіў такога смуроду, што прачка Грында,— а яна жыла ў суседзтве з асыстэнтам,—падняла цэлы гвалт.

— Чорт яго ведае, што ён робіць! Падушыць хоча нейкаю атрутаю, газы пускаць пачаў, каб з дому ўсіх павыкурваць і самому заняць цэлы дом! Вось яшчэ скулу бог наслаў!

Грында чакала толькі здарэньня, каб прабраць асыстэнта, як трэба, і вывесці яго на чыстую воду.

У выніку цвёрдых мер, прынятых асыстэнтам, сюды завітаў міліцыянэр. Двор пана Тарбецкага, і без таго шумны і гучны, ажывіўся яшчэ больш. Сабраўся чужыя цэлы мітынг. У той час, калі асыстэнт выкладаў стан і сутнасьць справы міліцыянэру, надшоў і сам пан Тарбецкі, і ўся процэсія пад кіраўніцтвам асыстэнта пайшла да кучы гною. Каля гэтае кучы асыстэнт прачытаў цэлую лекцыю па хіміі і з некаторых аддзелаў гігіены. Опонэнтам выступіла Вадап'яніха. Яна давяла, што гной—факт звычайны, што на холадзе ён нават і смуроду ня мае, а прыдзе вясна, яго з ахвотаю людзі купяць. А цяпер дзе-ж яго падзець? Не палажыць-жа яго на галаву асыстэнту. Уся грамада, асабліва прачка Грында, выразна сталі на старану опонэнткі.

— Вялікія паны завяліся, на гной пазіраць ня могуць! Куды-ж гной цяпер падзець? Ён-жа—мёрзлы!—прачка Грында ўзяла зразу высокі тон:—Вучоныя!.. Калі ён табе ня міл, дык не пазірай на яго, а калі ён табе сьмярдзіць—заткні свой вучоны нос!.. А сам ты ня робіш смуроду? Якою ты атрутаю карыдор абкурваў і абкурваеш?.. Людзей трудіш, прайці нельга, а яму гной тут сьмярдзіць!.. Ведаем цябе! Годзі ўжо! Досьць нас буржуі мучылі! Не для таго іх скінулі, каб пасадзіць сабе на шыю новых!

Націск на асыстэнта быў такі энэргічны і напорны, што міліцыянэр толькі сказаў:

— Гной трэба прыбраць.

— Ня будзе яго, вядома, прыбярэцца, т. міліцыянэр!

Што датыча дошак, то цяпер гэта быў такі нікчэмны козыр у руках асыстэнта, што аб іх ня варта было і губы расчыняць. Міліцыянэр вышаў з двара, а асыстэнт змушан быў прызнаць сваё паражэньне, але ён усё-ж такі астаўся пры сваёй думцы, што найбольшае зло на сьвеце—някультурнасьць. І асыстэнт

зачыніўся ў сваёй кватэры і акурваў яе формалінавымі ляпёш-камі, каб засьцерагчыся ад заразы.

III

Калі ня больш, то ва ўсякім разе і ня менш ад Вадап'яна, была занята работаю і сама пані Тарбецкая. Гэта добрая, ціхая жанчына, здаецца, на тое толькі і створаная, каб працаваць. Яна, галоўным чынам, назірае за парадкам на дварэ, падмятае яго, скрбае, чысьціць, ходзіць за кароваю, выконвае самую брудную работу па ачыстцы самых гіблых закуткаў свайго двара. Яе-ж рукамі робіцца работа і ў садзе, і ў агародзе. І робіць сваю работу ціха, бяз шуму і крыку. Яна-ж першаю адгукнецца на ўсякае няшчаснае здарэньне на дварэ. А на дварэ бывалі ўсякія здарэньні.

Салюта, жонка электрафікатара, прачнулася рана і ніяк не магла ўжо заснуць. Звычайна яна ў такія мініуты думала аб амбуляторыях. А сёньня якраз і Ганна яе штось кашлянула нядобра. Трэба павесыць яе паказаць дактаром, але ці ня лепей запісаць яго на дом? Ва ўсякім разе справу гэтую яна развяза-ла, і тым ня меней у яе на сэрцы чамусь ня было спакою. Нешта як-бы карцела, але што—ніяк не магла сьціяміць. Перабірала ў памяці і тое, і гэтае,—не, чагось не хапае. І раптам яе асьвятліла: ляжак на гары праваліўся! Праўда, ня іх ляжак, а ляжак іх суседа-кватаранта, санітара. Ня глядзячы на тое, што правал у лежаку пагражаў пажарам, санітар і вухам ня вёў: ёсьць гаспадар, пан Тарбецкі,—няхай ён яго і правіць. А калі загарыцца дом, дык чорт яго бяры!

Салюта цяпер думае, як быць з гэтым лежаком. Прадумала яна з гадзіну, покi не прачнуўся электрафікатар.

— А ўсячаскі няпрыятна з ім,—сказаў пасья некаторага разважаньня электрафікатар.

— Вочэнна дажа нават няпрыятна,—пацьвердзіла і жонка.

Устаўшы, электрафікатар пайшоў да санітара, блага жыў ён блізка—праз дзьверы. Павёўшы рукою па вусох, электрафікатар сказаў:

— Ну, што рабіць з лежаком? Трэба даваць якую раду: дым, іскры і агонь на гору валяць. Пажар можа быць. І дзе ты потым дзенешся?.. Нядобра, брат.

— А чорт яго бяры: няхай гарыць!—панура адказаў санітар і ў вочы суседу не глядзіць. Ён нагатаваў дробных паленцаў, зьбіраючыся раскладаць агонь на прыпеку.

— Гаспадар ёсьць—няхай правіць,—установіла слова санітара.

— Гаспадар кажа, што вы самі вінаваты: неакуратна ў печы паліце, раскладаеце на прыпеку агонь. Дый гаспадару што? Згарыць дом, страхоўку возьме. А даходу з дому яму няма...

— Калі гаспадар не клапоціцца, то якое дзела мне? Няхай гарыць, — адказвае санітар і кладзе на прыпек паленцы.

— Давай удвух самі заложым: многа тае работы!

— Чорт яго будзе закладаць! — заладзіў сваё санітар.

Так ні да чаго і не дагаварыліся.

Электрафікатар на службу пайшоў, а Салюта на гору палезла і прастаяла ўвесь час каля лежака, покi санітарыха на прыпеку паліла. З-за гэтага праклятага лежака і амбуляторыю прыйшлося прапусьціць, што з Салютаю здаралася вельмі рэдка.

„Вось-жа людзі, каб на іх упадкі!“ — злавалася на гары Салюта: „пільнай іх, каб пажару не нарабілі!“

Санітарыха скончыла паліць. Салюта зьлезла з гары і пайшла да суседкі, доцэнтавай жонкі, і расказала аб здарэньні з лежаком. Санітар, электрафікатар і доцэнт жылі пад аднёю страхою. Пажар у ваднакай ступені пагражаў і электрафікатару, і доцэнту. Пачуўшы такую навіну, доцэнт спалохаўся і закіпеў злосьцю на санітара: пажар ды яшчэ зімою нікому на сьвеце, апроч хіба санітара, ня мілы. Ён доцэнта ёсьць навуковыя працы, а ў пажары яны лёгка могуць прапасьці. Злосьць доцэнта пайшла па двух лініях: па лініі санітара і па лініі пана Тарбецкага. Але з санітара нічога ня возьмеш. Пайшоў доцэнт да пана Тарбецкага.

Пан Тарбецкі яшчэ быў у пасьцелі.

— Пана Тарбецкі! трэба меры прымаць якія: у санітара ляжак праваліўся. Гэта-ж ня жарты!.. Калі вы ня прымеце мер, то ня гневаіцеся — у міліцыю заяўлю.

Пан Тарбецкі закрахтаў і пачухаў патыліцу.

— А няхай яго халера возьме! Паліць сырымі дрывамі, агонь раскладае на прыпеку. Ну, дзіва, што ляжак разваліцца! Ды яшчэ бульбу ў кахлянай печы сьвінны варыць.. Што з кватэры зрабіў? Хлеў, сьвінушнік.

Ён пайшоў, і пайшоў скардзіцца пан Тарбецкі. Доцэнт слухаў, слухаў, і злосьць яго астываць пачала. Але, урэшце, ён усё-ж такі напамніў пану Тарбецкаму аб міліцыі яшчэ раз.

— Дык трэба даваць нейкую раду, — сказаў пан Тарбецкі.

А гэтым часам па ўсяму двару стала вядома аб здарэньні з лежаком. Калі загарыцца адзін дом, то могуць пагарэць і другія. З гэтае прычыны ў лежаку быў зацікаўлен увесь колектыў пана Тарбецкага. Пры гэтым выявілася, што санітар найбольш вінаваты, і агульнае незадаволенне было накіравана на яго.

Увесь гэты дзень прайшоў пад знакам санітаравага лежака. Вечарам доцэнт настроіў радыё, асядлаў галаву пружынаю і

наладзіўся слухаць канцэрт, каб трохі адпачыць і забыць усе гэтыя згрызоты, звязаныя з лежаком і санітарам.

— Айро! Айро! т. т. радыослухачы! Зараз доктар Розэнталь прачытае лекцыю аб санітарнай асьвеце.

— Тфу!—плюнуў доцэнт і зняў пружыну:—ад санітара зьбегчы хацеў, а тут—санітарная асьвета!

І на другі дзень ляжак заставаўся ў тым-жа стане. Але санітар пачаў варушыць мазгом, бо з усіх бакоў на яго напірала опозыцыя. Выходзіла, што ён вінаваты, і нават Грында яго не падтрымала. Але ня хочацца яму за ляжак гэты брацца У яго ёсьць такое праконаньне, што ляжак павінен паправіць хто-небудзь другі. Калі ня пан Тарбецкі, то электрафікатар. Дачуўшыся, што справа можа дайці да міліцыі, санітар надумаўся сам зьвярнуцца да яе. Папершае, гэтым ён зьніме з сябе адказнасьць і, падругое, напэўна дазнаецца юрыдычную падставу гэтага самага лежака, і адпаведна з гэтым ён возьме належную лінію захаваньня.

Але покi што гарачкі ён не пароў: дайці да міліцыі ён пасьпее. А тымчасам электрафікатар, падбіваны жонкаю,—а ёй к таму-ж прышлося патраціць адну амбуляторыю,—замысьляў проціў санітара нядобрую справу: палезе на гору і заб'е ў лежаку дзірку. Тады пабачым, як ён разлжыць агонь на прыпеку. Электрафікатар быў палез на гору, загатаваўшы патрэбны матэрыял. Але ён схамянуўся, што дым з кватэры санітара можа найці і ў яго кватэру. Дый колькі крыўды будзе і злосьці! Няхай яго лепш халера задушыць. І электрафікатар зьлез з гары. Санітарысе строга сказаў:

— Ну, як сабе хочаце: заб'ю ў коміне дзірку, душэцца ў дыме.

І гэтая опозыцыя, і пагроза, і адказнасьць перад суседзьмі змусілі такі санітара зьвярнуцца да міліцыі. Зьвярцеў папіросу, закурыў і пайшоў. Спыніўшыся на парозе канцэлярыі, санітар кінуў вокам на адзін, на другі і на трэці стол, да каго тут лепш зьвярнуцца. Спыніўся на стараватым пісцу. Падыходзіць, пытаецца, расказвае пра ляжак.

Пісец быў яшчэ старое школы, і старая закваска выбівалася з-пад сівых броў і нават у самым яго поглядзе.

— Дык што-ж твой ляжак—самагону напіўся?—запытаў пісец санітара. А гэтае пытаньне трэба разумець так, што праступленьне лежака не такога роду, каб справу аб ім разьбіраць у міліцыі, што і выявілася з далейшых слоў:

— Калі ляжак не ў парадку, то трэба зьвярнуцца ў пажарную каманду.

Раз зрушыўшыся з месца, санітар наш раскалыхаўся і пайшоў да пажарнікаў. У яго зьявілася ахвота давесьці справу да канца.

Праз поўгадзіны санітар быў у пажарнікаў. І там расказаў справу аб ляжаку. І, урэшце, паставіў пытаньне рубам:

— Хто-ж павінен паправіць ляжак?

— Гэта ня наша дзела разьбіраць, хто павінен папраўляць вам коміны. Наша дзела—тушыць пажары, і калі ты будзеш гарэць, то мы прыедзем тушыць цябе.

Санітар астаўся незадаволеным такім адказам. Ён нават пачаў у сваіх думках выказваць абурэньне на непарадкі ў савецкіх установах і чужь-чужь не дайшоў да контр-рэвалюцыі. Пры гэтым яму ніяк ня прышло ў галаву, што ўся гэтая ляжачная справа ня варта цэвілога гроша, і што варт яму патраціць толькі поўгадзіны часу, каб ліквідаваць непарадкі і не змянаць савецкім установам рабіць сваю справу. Праўда, санітар—чалавек бедны, а беднасьць часта робіць чалавека злым, дурным і неўспагадным.

У той час, калі санітар уваходзіў у двор пана Тарбецкага, пані Тарбецкая якраз злазіла з гары, прычым рукі яе былі ў гліне. Покі санітар даходзіў праўды, яна замазала ляжак і гэтым самым зьліквідавала пытаньне аб ім. А санітар і да гэтага часу напэўна ня ведае, хто-ж павінен папраўляць нам ляжакі?!

IV

Кравец Самабыль—шчыры сын зямлі. Радзіўся і вырас у вёсцы. Профэсіі свае ня любіць: горкая бядота, беззьямельле змусілі яго шукаць іншага спосабу да жыцьця. Вынікам гэтага шуканьня і зьявілася краўцоўства. Але і тут у ім выказваецца дух зямлі: Самабыль на гарадзкіх ня шые, ён спэцыяльна абслугоўвае вёску, адкуль і мае заказы. Сярод вясковага люду аўторытэт Самабыля, як краўца і слаўнага чалавека, стаіць надзвычайна высока. Яго бяруць чужь ня з бою, каб завербаваць у сваю вёску або на свой хутар. З вёскі яму трудна вырвацца—так завальваюць работаю. Кормяць яго скваркамі, яечняю, частуюць лепшым гатункам самагону. З далёкіх вёсак прыяжджаюць да яго людзі і ня з пустымі рукамі, а з бутэліцаю самагону, каб мець прыемнасьць выпіць яго ў кампаніі з Самабылем. Гэтую сялянскую прадукцыю Самабыль ставіць вышэй саракаградуснай. Быць можа, і тут яго густ падпарадкоўвае таму-ж вясковаму патрыотызму, а можа гэтая любасьць да самагону выходзіць з асаблівасьці яго натуры.

— Ямчэй, брат, выпіць самагону: ён табе і ў горле дзярэ, і ў жываце пячэ, і такім душком адрыгаецца!

І ня дарма-ж ён прымаў самы дзейны, самы гарачы ўдзел, калі быў зроблен строгі экзамен самагону і саракаградуснай.

Яго прыяцель Баўтрук Шкель прывёз самагону. Было гэта тады, калі саракаградусная ў продаж вышла. Устрывожаны Шкель вынуў пляшку свае продукцыі.

— Падсякуць, брат, заробкі мне, — казаў ён. — І цікавасьць ўзяла чалавека: у якой меры саракаградусная будзе конкурэнткаю самагону. Дасталі ачышчанай. Налілі ў чарапок, сталі падпальваць — пшыкае, а не гарыць. Павесялеў Шкель. Паднёс запалку да самагону — сінім агнём заняўся!

Самабыль і Шкель у вочы адзін аднаму паглядзелі і дружна зарагаталі — наша бярэ!

— Таней толькі прадаваць прыдзецца, — сказаў Шкель.

З радасьці выпілі гарадзкой і вясковай. Выпіў, развесяліўся Самабыль, жартамі сыпле.

— Смычка вёскі з горадам! Ха-ха-ха-ха!

Ня любіць Самабыль жыць у горадзе. І тут ён стараецца завясыці сялянскі быт. У яго ёсьць малюсенькі кусочак зямлі напроціў кватэры, дзе жыве. Як толькі згоніць сьнег, ён зараджа выходзіць у свой гародчык, дзе стаіць сьліва, груша і дзьве яблыні, і тут распачынае работу. Падбярэ чысьценька кожную цэглёнку, кожную сьмяцінку, засьцеде гноем зямлю, капае яе рыдлёўкаю, разьбівае на градкі. Насадзіць цыбулі, буракоў, морквы. Ня так гэта ўсё патрэбна яму для жыцьця, як для прыемнасьці працаваць на зямлі, хоць ён і апраўдваецца тым, што ў яго жывёла ёсьць. І праўда, у Самабыля ёсьць розная жывёнасьць: куры, трое парсят, дзьве казы і трусы. Дзівяцца людзі, як разьмяшчае Самабыль сваю жывёлу ў такім маленчкім хлявушку. Хлеў яго называюць яшчэ Ноевым каўчэгам. І сапраўды, колькі ў ім клятушак, катушкоў, перагародачак! Мяркуе Самабыль, як тут латвей жывёлу разьмясьціць. Надумаўся другі паверх пастроіць. Два дні майстраваў там. На гэты паверх саломы наслаў і пачаў туды сваіх япрукоў перасяляць. Ня ўсё-ж сьвіньні ў гразі качацца: няхай і сьвіньня хоць пакаштуе панскага жыцьця! Але панскія палацы не па нутру прышліся япручком. Пішчаць там пачалі, непакоіцца, галадоўку аб'явілі і сьвінятых прысмакаў не захацелі есьці.

— Не, брат, — казаў тады Самабыль: — сьвіньня — такая жывёла, што ня можа ад зямлі адрывацца, ёй патрэбна зямля, як рыбе вада.

І пазьнімаў сваіх япрукоў з другога паверху.

— На другім паверсе лепей козам жыць, бо козы любяць лазіць па вярхох, гэта іх спэцыяльнасьць. Можа там і нічога сабе было-б козам, але ад сьвіней ішоў цяжкі дух, а козы — жывёлы далікатныя. Прышлося і коз адтуль забраць і ліквідаваць другі паверх. Але-ж чалавек павінен вучыцца, каб на ўсё мець практыку.

— Няма мне, брат, дзе разгарнуцца. А я гэтую гаспадарку так люблю, што проста здаравею каля яе.

Уходжываваючыся каля свае „гаспадаркі“, Самабыль часта зьяўляецца сьведкаю цікавых падзей, што маюць месца на дварэ пана Тарбецкага. Двор-жа пана Тарбецкага яшчэ мае тую асаблівасьць, што на ім надзвычайна многа дзяцей. Пан Тарбецкі ў сваім часе зьвярнуў на гэта ўвагу, нават ганарыцца гэтым, бо яго колектыў множыцца, а бязьдзетным людзям часамі параіць перабрацца ў яго двор, бо ў яго няма ніводнае такое жанчыны, каб яна тут не прывяла дзіця. На гэты раз пан Тарбецкі незадаволены толькі тым, што сярод дзевяці новых членаў яго колектыву папаўся ўсяго адзін хлопец, а то ўсё дзяўчаты.

— Зганьбілі мне двор,—казаў пан Тарбецкі:—якая з дзевак карысьць?

У цёплыя дні двор аж кішыць дзяцьмі. Няма тае гадзіны, каб яны не пабіліся. Пакрыўджаныя з плачам бягуць да сваіх бацькоў. Якому-ж бацьку або матцы ня шкода свайго дзіцяці, і заўважце—найлепшага дзіцяці? Бацька або маці, гледзячы па іх натуры ці па ступені пакрыўджанасьці іх дзіцяці, бураю ўрываюцца ў кватэру бацькоў крыўдзіцеля. Вынікі ад гэтага бываюць розныя: часамі вінаватага бацькі пакараюць, а часамі заступяцца за яго і самі пасварацца. Сварка выносіцца на двор і часамі прымае зацяжны характар, а часамі пераходзіць у новую фазу свайго разьвіцьця, канчаючыся бойкаю. Самабыль толькі тады зварачае ўвагу на сварку, калі яна вядзецца энэргічна, з належнаю доляю запалу.

Тады ён адводзіць вочы ад град і кажа:

— Во, гэтыя пачалі добра!

На звычайную-ж сварку адзываецца:

— Глупства: абы языком мяньціць—рабіць людзям няма чаго.

З прычыны таго, што сварка—бытавая зьява шырокага размаху, на яе трэба было-б зьвярнуць належную ўвагу, чаго, на жаль, ня робіцца дагэтуль. Літаратура таксама займаецца ёю мала, а калі і займаецца, то ня так, як трэба, разглядаючы яе з надворнага боку, адзначаючы пэўныя факты. Істота-ж гэтае сваркі, яе так сказаць, дынамічнасьць, яе мэтодычны бок астаюцца ў цені. Скажам, ня высьветлены такія пытаньні: у якой паступовасьці трэба разьмяркоўваць самы матэрыял сваркі. Што трэба казаць наўперад, а што потым? Куды трэба пазіраць, калі лаешся з чалавекам? Якую ногу трэба выставіць наперад? Якое выражэньне трэба даць твару? Як трымаць рукі? У які момант трэба згарнуць хвігу? Калі пераходзіць ад слоў да дзела, або, другімі словамі, калі кідацца ў атаку?

Да гэтага часу сваркі вяліся і вядуцца саматужным спосабам, а трэба было-б злажыць простую, усім даступную, схэму для практычнага карыстаньня ў інтарэсах эканоміі часу і фізкультурнага выхаваньня. Тут, здаецца, зацікаўлен і сам НОТ,— павінен быць зацікаўлен.

На гэты раз мяцеж падняў Сьцёпка, брат Анэты і сын прачкі Вараксы. Сьцёпку восем гадоў, ходзіць ён у чырвонаармейскай шапцы. Шапка дасталася яму ад Анэцінага мужа. Гэты муж, павялічыўшы колектыў пана Тарбецкага на аднага чалавека, зараз-жа зьнік. Ад яго засталася тут адна шапка да вось гэты „алімэнт“. З віду Сьцёпка ціхі хлопчык, але ваяцкага запалу ў ім досыць многа. Можа ў гэтым трохі вінавата чырвонаармейская шапка, якая па сваёй ужо профэсіі абавязвае да ваяцкасьці. Ваяцкасьць малога Сьцёпкі выявілася ў тым, што ён даў у зубы санітарыснай дачцы і засыпаў пяском вочы Вадап'янаваму сыну,—дубальтовае праступленьне! На Сьцёпку напалі санітарыха і Пронька, сястра Вадап'яніхі, дзяўчына гадоў пад сорок. Варакса і Анэта кінуліся ратаваць Сьцёпку. Падняўся гармідар. Сварка зараз-жа адхілілася ад сваіх аб'ектаў і пайшла па другому кірунку. Пронька сцапілася з Анэтаю, а санітарыха з Вараксаю. Але ў процэсе сваркі пары мяняліся, як часамі гэта робіцца ў некаторых танцах.

— Пагналася за камуністым, а ён табе во што паказаў!— забалабаніла Пронька, згарнула хвігу і сунула яе ў бок Анэты ды сыпала далей:—На чорта-ж ты яму здалася! Ці ён сабе ня знойдзе? Сьвісьне—дваццаць прыбязыць такіх, як ты.

— А ты сама сьвістала, ды нічога ня высьвістала,—асеклася Анэта.

А Пронька сваё гнула.

— Замуж вышла, дзіця маеш! Тваё дзіця трэба клікаць—цю-цю-цю-цю! бо яго ня хрысьціў ні поп, ні ксёндз, ні рабін... Жонка камуністага!.. Думаеш—дзіця не ахрысьціла, дык да цябе вернецца? Трасцу!

Балючыя гэта словы для Анэты.

— Заві сабе маё дзіця як хочаш: ад сукі сучкіна і пачуеш, але я сваё дзіця гадую. А ты дзе сваё дзела? Куды яго ўкінула? Думаеш, ніхто ня ведае, на якую хваробу ты хварэла?

Пронька раптам зьбялела, а потым агнём загарэлася.

— Што ты брэшаш, сякая-такая?! Дайце нож, я яе зарэжу!—крыкнула Пронька і кінулася на Анэту. Анэта—наўцёкі. Потым раптам спынілася і сама рынулася на Проньку. Пронька, у сваю чаргу, задала драла. Так яны ганяліся адна за другою разоў восем: то да калодзежа, то ад калодзежа.

— Бі сьмярдзюху гэтую!—крычала санітарыха.

Пронька асьмелілася і зноў наскочыла на Анэту. Тут і чапіліся і за валасы паўпляталіся. Санітарыха на дапамогу падскочыла, Варакса таксама рынулася ў атаку. Рвануўшы па разу за чубы, жанчыны, як-бы папалохаўшыся, адскочылі ад адных. Малыя дзеці лямант паднялі. Але бойка на гэтым ня скончылася. Тут зброя патрэбна. Анэце першай падвярнуўся пад руку аскабалак. Шпурнула попускам у Проньку. Аскабалак загуў каля яе ног, адскочыў і папаў у санітарыху. Санітарыха павалілася на зямлю каля калодзежа.

— Ой, забіла мяне, забіла! Ратуйце, людзі, забіла!—ляжыць санітарыха і галосіць.

Прачка Грында ўвесь час стаіць у вакне сваёй галубятні і наглядае гэтую бойку. Яна там робіць сама сабе ўвагі, як генэрал-стратэг нэўтральнай дзяржавы, стоячы збоку ад вайны і сочачы за яе разьвіцьцём і за памылкамі генэральных штабаў.

Убачыўшы санітарыху на зямлі і пачуўшы, як яна галосіць, Грында ня можа болей маўчаць.

— Калі цябе забілі, то чаго-ж ты крычыш? — пытае яна з гары:—раз забітая, дык трэба маучаць... Тфу!—плюе яна ў акно.

Прыпыніў сваю работу і Самабыль. Уткнуў рыдлёўку ў зямлю і пазірае. Часамі ён заліваецца сьмехам уголас, а часамі проста сьмяецца моўчкі. Урэшце зазначае:

— Разышліся бабы!.. Але-ж, падлы, і біцца ня ўмеюць... Ну, якраз, як курыцы!.. А бадай вы пагарэлі!.. Сьмех і бяда!

Потым ён бярэ рыдлёўку і капае.

Калі праз некаторы час усё адіхла, хлапчукі з двара пана Тарбецкага сьпявалі песьню:

Ой, тут здарылася драка,

Ака-ака-ака!

Гусь пабілася з сьвіньнёй!

Ёй-ёй-ёй!

Куры рынулі ў атаку,

Таку-таку-таку!

Закіпеў крываваы бой!

Бой-бой-бой!

V

Швачка Самабыліха—рэдка чалавек і найболей популярны член колектыву пана Тарбецкага. Калі кравец Самабыль ува-сабляе сялянскасьць, то Самабыліха зьяўляецца чалавекам пераважна унівэрсальным. Хто ня ведае швачкі Самабыліхі, і

каго ня ведае Самабыліха? Яе ведае Украіна, Донбас, Сібір, Масква, Заходняя Беларусь, і хто прыяжджае з гэтых далёкіх месц у сталіцу Беларусі, то першым дзелам зьяўляецца да Самабыліхі, каб пры яе дапамозе ўвайсці ў курс справы і адпаведна з гэтым прыняць належныя крокі. Доктары ўсіх мэдыцынскіх галін, адвокаты, профэсары, грамадзкія дзеячы, камісары і проста партыйныя людзі, поэты, мастакі, артыстыя, міласэрднаыя сёстры, папы і ксяндзы, мяшчане, сяляне, чыгуначнікі, гандляры, спэкулянты і людзі іншых профэсій і соцыяльных груп—складаюць звычайны круг знаёмства швачкі Самабыліхі. Ніхто, як яна, ня дасьць табе дарады і не паможа табе ў цяжкую мінуту жыцьця, і няма на сьвеце такой труднай задачы, перад якою спасавала-б швачка Самабыліха. І нават, калі-б да яе звярнуўся Пілсудзкі, зрабіўшы пераварот у Польшчы, з такім запытаньнем:

— Парай ты мне, Самабыліха, каго мне назначыць у міністры?—то яна, вокам не маргнуўшы, па пальцах пералічыла-б яму кандыдатаў.

Пачаць хоць-бы з яе профэсіі.

Хто-б толькі ні звярнуўся да Самабыліхі з просьбаю прыняць заказ і выпаўніць яго ў самы кароткі тэрмін, яна скажа:

— Ну, добра: прыходзь, будзе гатова.

Такіх заказаў набіраецца ў яе многа, і ніводнага з іх ня выпаўніць яна ў тэрмін. Прыходзяць адна за другою заказчыцы і ні з чым варочаюцца назад, і варочаюцца бяз усякай злосьці на яе, бо яна ўжо выставіць такія прычыны, перад якімі і мусіць скарыцца самая непакорная галава.

Прыносіць раз маладая будачніца шолкавую спадніцу,—на хлеб яе выменяла,—парадзіцца з Самабыліхаю, што можна зрабіць з спадніцы.

Самабыліха перакінула сюды-туды гэтую спадніцу.

— Вось ведаеш, сястрыца, што? Пакінь ты яе ў мяне: я табе набяру за яе на капоцік саціну, а мне яна пойдзе на адзелку.

— Добра,—згаджаецца будачніца.

— Ну, вот.

Самабыліха зараз-жа бярэ „сантымэтр“, тут-жа зьнімае мерку.

— Прыходзь пасьлязаўтра—будзе капоцік!

Будачніца схакала з тыдзень, прыходзіць па капоту.

У Самабыліхі быў сіні матэрыял, санітарка прынесла на плацьце сабе.

— Вось паглядзі, які матэрыял набрала табе,—паказвае ёй санітаркін матэрыял:—бачыш, які моцны!—рве яго і парваць ня можа.

Разглядае будачніца, цешыцца.

— Добры!—кажа з вясёлаю мінаю.

— Ну, я-ж табе казала, што будзеш мець капцік. Але ведаеш, сястрыца, прыехала Ганна Лагуноўская, над каркам стаяла, каб дзецям сукенкі пашыла,—ня мела часу пашыць табе. Ну, але нічога: прыходзь у тую нядзелю—будзе гатова.

Праз месяц ізноў прыходзіць будачніца.

— Ну, як-жа, Самабыліха, капцік?

Самабыліха трасе гаротна галавою.

— Ведаеш, сястрыца, што? Украла той сацінік мая дзеўка, каб яе халера! Украла і сама прапала!

Будачніца ўздыхнула.

— Ну, але я табе сказала—пашыю, дык будзь спакойна—пашыю.. Што ты зробіш!? прапала маё!

Прышла будачніца ўжо месяцы праз чатыры.

— От каб іх халера, гэтыя гандляры!—спаткала Самабыліха будачніцу і рукамі замахала:—набрала табе ў Левіна саціну. Лепшы яшчэ за той! Прынесла дадому, разгарнула—аж там дзьве вялікія дзіркі—вала працягнуеш! Панесла яго назад і кінула яму ў морду.

Будачніца толькі слухала, уздыхала ды галавою ківала. Прайшоў год і некалькі месяцаў, покі дачакалася яна капоты. І Самабыліха сказала ёй:

— Вось бачыш, сястрыца. Хоць і доўга чакала, затое-ж маеш цяпер новую капоту. А так-бы знасіла даўно і забылася-б аб ёй.

Хто ня згодзіцца, што гэта ня праўда?

Справядлівасьць вымагае зазначыць, што ні было яшчэ такога здарэньня, каб Самабыліха адступілася ад свайго слова. Год прайдзе, два і болей і болей, але што яна паабядае, то ўжо зробіць. Гэтым і можна растлумачыць, чаму ўсе члены колектыву пана Тарбецкага, так добра ведаючы Самабыліху, як чалавека з багатаю фантазіяй і з нахіленьнем да розных камбінацый, зварачаюцца да яе, калі каму прыходзіцца крута.

Так было і з доцэнтам.

Зьбіраўся доцэнт адсьвяткаваць сваё нейкае сьвята. Гарэлку ня было, і дастаць сьпірытусу было надзвычайна цяжка, а выпіць хацелася. Доцэнт ведаў рэцэпт, як зварыць моцную брагу, такую брагу, што ад трох шклянак чалавек п'яным рабіўся. Ня было толькі ў доцэнта соладу, і дзе дастаць яго, па сваёй вучонасьці ён ня ведаў. Ня гледзячы на тое, што ён зарокся да Самабыліхі за паслугамі зварачацца, прышоў такі да яе.

— Вось глупства!—і засьмяялася зьняважлівым сьмехам Самабыліха:—каб чаго добрага—соладу! Я сама нагатую столькі, што хоць бровар адчыняй. Жыта ёсьць, намачу, пра-рашчу, высушу, занясу ў млін зьмялю—і вары колькі хочаш, хоць пуп расьперажы!

Дзён за дзесяць да таго дня, калі трэба было варыць брагу, запытаў доцэнт пра солад.

— На печы жыта сушыцца! Пасьлязаўтра і солад будзе.

„Пасьлязаўтра“ аказалася, што солад у печы сушыцца.

— А ён-жа ў цябе на печы сушыўся?—занепакоіўся доцэнт. Самабыліха пальцам ткнула ў доцэнта.

— Чалавек! трэба, каб на солад жыта ў печы паджуралася. Ня верыш? Ідзі паглядзі! Толькі мой Самабыль ня любіць, калі хто печ адчыняе, бо там яго тутун сушыцца на блясе.

Нарэшце прыносіць Самабыліха солад. Але доцэнт і да гэтага часу ня ведае, з чаго быў прыгатован Самабылісін „солад“. А гэта проста быў зьмелен у ручным млінку падгараны авёс, і брагі з яго ня вышла. А калі доцэнт, угневаны, стаў выкідаць усё гэта Самабылісе на вока, то яна сказала:

— Бо ты забыў свой рэцэпт, дык і брага ня вышла.

Марыся Шпала—жанчына хітрая і прабеглая, але і яна палася на Самабылісіну вудачку.

— Вось ведаеш, сястрыца,—казала ёй Самабыліха, сустрэўшы каля калодзежа:—заўтра—Сёмуха, а ў мяне—ні масла, ні малака, ні яечка. Няма чаго ў цеста палажыць, хацела піражок сьпячы. Ведаеш што: пазыч мне яец, а я табе сьпяку булачку?

Пагналася на піражок Марыся. У яе былі куры, і яечкі ў запасе вадзіліся.

— На, вазьмі,—вынесла яна поўдзсятка яец.

Сьпякла Самабыліха булкі. Прыходзіць назаўтра Марыся.

— Ці ведаеш, мая сястрыца, што? Вось калі не шанцуе, дык не шанцуе: пасадзіла ў печ булкі ды забылася, а мой Самабыль—вось чалавек і не сьляпы здаецца!—наклаў туды дроў і печ падпаліў. Усе булкі пагарэлі, адны толькі бляхі засталіся.

Адным словам, ня было таго чалавека ў колектыве пана Тарбецкага, якога не павадзіла-б за нос Самабыліха. І тым ня меней аўторытэт яе ад гэтага ніколеккі не парушаўся, бо гэта проста была ўжо такая патрэбнасьць яе натуры. Але было ў ёй і нешта такое, што прымушала адносіцца да яе з павагаю.

Ніхто не адгукнецца з такою чуткасьцю да чужога гора, як швачка Самабыліха. І калі здараецца такая патрэба, што прыходзіцца сапраўды дапамагчы каму, то яна кіне сваю кватэру, работу, дзяцей і Самабыля і будзе цэлы дзень хадзіць з табою па ўстановах, дабіваючыся права і абароны. Яна, як ніхто, дасьць належную параду, накіруе ў адпаведнае месца і, ня глядзячы на сваю няпісьменнасьць, ведае ня горш адвоката кодэкс законаў. У яе-ж знаходзяць прыпынак людзі, пакрыўджаныя жыцьцём, часта чужыя і мала знаёмыя ёй, галота, што ня мае дзе прыхіліць галаву і зацяць за што рук.

А калі возьмецца яна за работу, то гэта работа гарыць у яе руках. У яе багатая памяць, назіральнасьць і крытычны падход да справы. Ад яе можна даведацца гісторыю двара пана Тарбецкага. А гісторыя гэта багатая і цікавая, і выходзіць яна далёка за межы двара. Я ня буду чапаць яе тут, спадзяючыся, што яе напишучь гісторыкі-спэцы, якім таксама здаралася быць членамі колектыву пана Тарбецкага.

Ніхто, як Самабыліха, ня ведае і закулісных падзей у гэтым колектыве, калі члены яго, завёўшы між сабою зацяжную і зацягнутую сварку, наймаюць прачку Грынду і Марысю Шпалу, каб яны, як спецы свае справы, дапяклі іх праціўніка сваімі сбірнымі языкамі.

У заключэньне прыходзіцца пашкадаваць, што наш жан-адзел да гэтага часу не залучыў у свае рады швачкі Самабыліхі, бо ў яе асабе ён траціць значны талент.

VI

Самы ціхі, самы забіты, загнаны і малапрыметны член колектыву пана Тарбецкага гэта—поп Лагода. Жыве ён дзесь па суседзтву з прачкаю Грындаю. Ходзіць ціхенька, апусьціўшы ў землю вочы, і стараецца як мага меней пападацца людзям на вочы, як-бы ён зрабіў нейкае цяжкае праступленьне. Акуратна перад кожным сьвятам у паложаны час ціха выходзіць ён з двара, пануры, замкнуты, посны.

Што ён думае, ідучы на набажэнства? Напэўна, аб тым, колькі перападзе на яго долю медзякоў, каб купіць на іх самае патрэбнае, без чаго так цяжка жыць. А можа папракае сябе, што памыліўся і пайшоў у папы і што памылку сваю трудна паправіць, бо ў яго няма жыцьцёвага спрыту. Часамі яго думкі рассунуць вузкія межы горкай праўды і разгорнуць перад яго вачамі траячку або нават і цэлы чырвонец з сярпом і молатам у прыгожым вяночку. Тады вочы яго засьвецяцца радасьцю і надзеямі, і ногі цьвярдзей ступаюць па гэтай грэшнай зямлі, дзе ні папу, ні богу цяпер няма разгону. Другіх думак амаль і ня бывае ў Лагоды. Але скупыя сталі людзі, адпала іх шчырасьць да царквы, і ў пустых яе сьценах разносіцца глуха і вяла голас профэсыянала, страціўшага грунт пад нагамі. І вера бяз грошай, як і лампадка бяз масла, чэзьне і гасьне.

Зацягвае Лагода „мірам госпаду памолімся“; халодныя мury падхопліваюць яго дзеравяны голас і нейкім жудасным гудам кідаюць яго ад сьцяны да сьцяны, покі ён не прападзе ўгары. Пуста ў царкві. Мала народу. Некалькі стоптаных бабулек ды мужчын прышло сюды, каб падбаць аб сваёй душы,

бо іх дарогі падыходзяць да дзвярэй „таго сьвету“. Маркотна Лагодзе. І думак аб богу няма. На зьдзек, на пакуту пакінуў ён сваіх служак... А можа і праўду кажуць бальшавікі, што бога няма? Розум у Лагоды няшырокі і няглыбокі. І вера яго ня мае ніякага грунту, ніякай апоры. Ён толькі ведае, што яму цяжка, што з гэтых бабuleк карысьць малая, і гэтае набажэнства нічога ня дасьць яму. Скончыўшы службу і падлічыўшы заработак, Лагода яшчэ больш пануры варочаецца ў двор пана Тарбецкага, дзе яго чакае жонка... Нявесела ўсё-ж такі ў іх кватэрцы!

Марыся Шпала, звычайна вясёлая жанчына, прыходзіць да жонкі доцэнта. Засмучана кабета. І кажа яна:

— Вы не пашкадуеце даць на ахвяру?

І сьлёзы паказаліся на Марысіных вачох.

— На якую ахвяру?—затрывожылася доцэнтава жонка.

— Ня пытайцеся. Можаце даць, то дайце!

— Што здарылася?

Марыся азірнулася і прыдушаным голасам сказала:

— Ой, мая мілая!.. Поп!.. Бяз хлеба сядзіць! Няма за што дзіцяці малака купіць... Ой, як-жа яны, бедныя, гаруюць! Ну, як-жа ім на сьвеце жыць? Шэсьцьдзесят капеек у тыдзень з цэрквы мае!

Марыся заплакала.

Узяўшы „ахвяру“, яна таямнічна і ціха прамовіла:

— Толькі-ж нічога нікому—ні мур-мур! ані шэп!

Марыся абышла ўсе кватэры, збіраючы „ахвяры“ для папа Лагоды.

Марыся Шпала нідзе ня служыць, заробкаў ня мае, а нейк жыве сама і дзяцей гадуе. На якія сродкі жыве, колектыў пана Тарбецкага ня ведае. А калі хто ведае, то маўчыць. І наогул у колектыве ёсьць такія асобы, якіх лічаць зусім не такімі, як яны ёсьць.

Вось хоць-бы і прачка Грында. З вяду яна простая, жорсткая жанчына, з распусным языком. А прыглядзецца да яе бліжэй, у яе знойдзеш многа самых такіх неспадзяваных рыс. У яе надзвычайна многа мяккасьці і ласкі. Сваіх парсятак яна ніколі не кране пальцам. Выганяе іх пасьвіць і называе іх „дзетачкі“. Калі хто крыкне на яе сьвіньню, яна зьверне ўвагу, што гэтым крыкам можна перапалохаць бедную жывёлу, супакойвае яе, чухае пад чэравам і за вушамі.

— Дзэдзечка мая, дзэдзечка! Не палохайся, мілая! Спалохалі маю залатую, маю любую! Ня бойся, ня бойся!

Нікому ў крыўду ня дасьць свае жывёлы. А як яна даглядае яе! У хляве заўсёды суха. Радам са сьвіньнямі Грынды стаіць доцэнтава каза, адгароджаная тонкаю перагародкаю.

Дзівіцца доцэнтава дзяўчына, чаму гэта ў казы мокра, а ў сьвіней суха. І саломы-ж яна падсыцілае. Куды дзяецца гэтая салома? Няўжо яе каза зьядзе? Потым заўважыла дзяўчына, што ў казы шпарка гною прыбывае, а ў Грындыных сьвіней усё ў аднэй меры. І яшчэ заўважыла яна, што яе каза пачала найстоваць сьвіны гной. І пачалося новае змаганьне ў колектыве пана Тарбецкага. Зацятая і доцэнтава дзяўчына, хоць многа крычаць і гаварыць ня любіць. Кожную раніцу сьвіны гной у казіным хляве перакідаецца туды, адкуль ён і вышаў. Доўгі час перакідаўся гэты гной з аднае загарадкі ў другую, перакідаўся моўчкі. Словам—вайна вялася на „истошение“, як казалі ў нямецкую вайну. І пераможцам павінен аказацца той, у каго нэрвы крапчэйшыя, як казаў Гіндэнбург.

Больш крэпкія нэрвы аказаліся ў дзяўчыны.

Бачыць Грында, што іх вайне канца ня відаць. Прыходзіць яна ў той час, калі Вольга корму казе давала.

— Нашто ты гной перакідаеш у маю загарадку?

— Калі вы яшчэ хоць раз перакінеце сьвіны гной сюды, то гэты гной я перакіну ня ў вашу загарадку, а вашым сьвіньням у карыта,—заўзята адказала Вольга.

— Глядзі, каб я табе за каўнер не накідала!—пагразіла Грында.

— Папрабуй,—дзёрзка адказала Вольга і стала ў позу. Гэтая дзёрзкасьць і малады задор, а таксама і карчавітасьць складу дзяўчыны зрабілі сваё. Напэўна тут мела значэньне яшчэ і тое, што вінавата была яна, Грында. І канфлікт на гэтым і скончыўся, а гной ужо выкідаўся на двор у тую кучу, што прывяла ў абурэньне асыстэнта.

Дзівіліся людзі, даведаўшыся аб гэтым канфлікце, чаму Грында Вольцы ўступіла. Ніяк гэта не ўкладалася ў прадстаўленьні аб Грындыце. За некалькі дзён да канфлікту і пасля яго Грында хадзіла адзіная і як-бы чымся засмучаная. У яе была нейкая трывожная, затоеная думка. І голасу яе на дварэ ня чуваць стала.

Раз нейк ранічкаю заходзіць Грында да жонкі доцэнта. Завяла наперад гутарку, што Вольга слаба казу даглядае, што казе трэба рознастайны корм. Ну, але гэта гутарка вялася так сабе, між іншым. Урэшце, Грында запыталася:

— Вы ня чулі... дэкрэт такі быў, каб высяляць паноў з Беларусі, што жывуць каля граніцы. Што гэта за дэкрэт такі?

— Быў такі дэкрэт...

Грында кашлянула і ціха сказала:

— Баюся, каб і мяне ня высалі...

Доцэнтава жонка шырока раскрыла вочы.

— Вас?!

— Вы-ж ня ведаеце: я з роду графоў!.. Вы не глядзеце, мой бацька—самы настаяшчы граф. У Менску цэлы квартал дамоў у яго быў. Ды сьпіўся, сукін сын, папрапіваў усе дамы. А я бялізну мыю. І цяпер баюся, каб мяне ня выслалі.

— А хіба вы зарэгістраваны, як графіня?

— Ніхто ня ведае, што мой бацька граф, але-ж могуць даведацца.

Пазірала доцэнтава жонка на „графіню“ Грынду і душылася сьмехам. А Грында, як-бы хочучы давесці, што яна зусім савецкі чалавек, расказвала, як у 1905 годзе яна служыла на вінным складзе і прыймала ўдзел у рэвалюцыі і ў забастоўках, як за ёю ганяліся казакі, каб арыштаваць, і як яна хавалася ад іх і дзе? у Сьвіслачы!

Вось якія людзі ў колектыве пана Тарбецкага.

Тут паказан іх толькі надворны бок, але за гэтую надворнасьцю, што выклікае наш сьмех, часта хаваецца глыбокі трагізм людскога жыцця.

НА ПРАСТОРЫ ЖЫЦЦЯ

- „Вы павінны прабіць сабе дарогу і выйсьці на шырокія прасторы жыцця.
- А дзе такія шырокія прасторы?
- У шырокіх размахх грамадзкай работы“.

ЧАСЬЦЬ ПЕРШАЯ

НА ПАРОЗЕ

I

Сьцяпан—чалавек сур'эзны, хоць яму ўсяго дванаццаць гадкоў. Толькі часамі прарвецца ў ім маладая, бурлівая натура, і тады Сьцёпка, як і ўсе людзі яго веку, выкажа гэту маладую імкненнасьць: прабяжыць па вуліцы так, што аж вецер каля вушэй засьвішча. Ён зробіць яшчэ Сьцёпка такія выбрыкі ў паветры, што і артысты другі пазаздросьціць.

Але гэта ніколечкі ня шкодзіла славе яго сур'эзнасьці.

Ён яшчэ можна было-б адмеціць у ім адну рысачку, якая таксама як-бы трошачкі супярэчыць гэтай сур'эзнасьці.

Справа, бачыце, у тым, што тады, калі Сьцёпка віхрыцца па вуліцы, яму кожны раз пападзецца на вочы гэтая Аленка, дачка Андрэева. Стаіць яна каля вёсьнічак свайго дворыка. Ясныя, прыветныя вочкі яе глядзяць на Сьцёпку, а на губках сьвеціцца такая лагодненькая ўсьмешка. Бягучы, Сьцёпка толькі блісьне на яе сваімі шэрымі вачыма, прычым бровы яго ссунуцца грозна, але кінуць ёй якое-небудзь слова няма часу—Сьцёпка імчыцца далей. Аленка-ж стаіць, праводзіць яго сваімі яснымі вочкамі.

А калі Сьцёпка бег назад, то ўжо за некалькі крокаў да Аленкінага дворыка грозна паварочваў голаву ў бок Аленкі. А тая не заўсёды стрымаецца і скажа яму часам:

— А я дагнала-б цябе.

Скажа і ўсьміхнецца. Усьмешка гэтая выразна казала аб тым, што Аленка нічога ня мела-б, каб паганяцца за Сьцёпкам.

Да ці-ж згодзіцца на гэта Сьцёпка?
Хіба-ж дапусьціць ён сябе да таго, каб сябраваць з гэтым жаночым насеньнем?

Папершае, яму дванаццаць год, а ёй усяго дзесяць, падругое, ён—мужчына, а яна—баба.

І Сьцёпка яшчэ больш грозна блісьне вачыма і зробіць намеры сьдэрці яе з твару зямлі, пасля чаго імчыцца далей, а Аленка, пакрыўджаная ў лепшых сваіх жаданьнях, у сваёй шчырасьці да яго, стаіць маўклівая, гасьне ўсьмешка на яе губках.

Яшчэ больш сур'ёзны стаўся Сьцёпка, скончыўшы пачатковую школу. А гэта было ўжо тады, калі Сьцёпка меў трынаццаць гадкоў.

І Аленка таксама хадзіла ў школу. І цікавей усяго тое, што яна, хоць і „баба“, але далёка ішла ўперад ад „мужчын“, што вельмі дзівіла Сьцёпку, бо гэта парушала ў корані яго прадстаўленьне аб „бабах“, як аб істотах ніжэйшага гатунку, чым, скажам, наш брат—мужчына.

Сьцёпка быў чалавек заняты. З васьмі гадкоў і нават раней яму ўжо прышлося, як і ўсім дзецям ральлі, прыняць удзел у будаўніцтве жыцця, калі можна так сказаць. Трэба было і матцы ў хаце памагчы, і сьвіней папільнаваць, і каня папасьвіць, ды з бараною за бацькам у полі пахадзіць... Да ці мала работы ў гаспадарцы? Але гэтая работа, сказаць праўду, ня надта захапляла і гарнула да сябе Сьцёпку: яго больш цікавіла кніжка... Эх, каб у яго да былі грошы: кніжак, кніжак накупляў-бы ён сабе! У тым-та і бяда, што гэтых грошай няма, і ў бацькі іх ня возьмеш—галота!

Скончыў Сьцёпка школу.

Настаўнік яму сказаў:

— Не пакідай, Сьцёпка, навукі: у цябе вялікія здольнасьці да яе. Прыходзь да мяне вольным часам—падганю цябе, у вышэйшую школу паступіш. Толк з цябе будзе.

Задумаўся Сьцёпка. А добра было-б яшчэ павучыцца.

Настала лета, уцягнуўся Сьцёпка ў гаспадарскую работу, нават думкам сваім ня было калі аддацца.

II

На дванаццатым годзе скончыла школу і Аленка Андрэева. Здала яна экзамен ня толькі лепш за вучняў свае школы,—з усіх школ, якія былі на экзаменах, выдзелілася яна сваімі здольнасьцямі. Проста на ўсё сваё сяло праславілася. Дачуўся аб гэтым Сьцёпка, зайздрасць патайная абудзілася ў ім.

„Няўжо гэта праўда, што яна такая здольная?“ думаў Сьцёпка і не хацеў даваць веры. З поўгадзіны ня мог заснуць Сьцёпка, думаючы аб вучонасьці Аленкі. Успомніў, што сам ён закінуў сваю навуку, і яму стала нявесела на сэрцы. З галавы ня выходзілі ўсе гэтыя думкі. Урэшце, Сьцёпка спыніўся на думцы—пабачыцца як-небудзь з Аленкаю. Толькі трэба зрабіць так, як-бы гэта было нязумысьня.

Назаўтра ранічкаю прайшоўся Сьцёпка каля хаты, дзе жыла Аленка. Яе там ня было. Прайшоўся другі раз, а Аленкі так і ня відаць.

Чаму-ж гэта даўней тырчала яна там кожны раз, калі-б толькі Сьцёпка ні зьявіўся там? Можа, хіба яе дома няма? А можа фанабэрыі набралася, што ўжо ня хоча і глянуць на яго?

Потым Сьцёпка разважыў так, што яна напэўна баіцца на вочы яму пападацца, каб ён не запытаў у яе чаго-небудзь па часьці навукі, бо ў Сьцёпкі, калі хочаце ведаць, якраз і былі гэтыя запытаньні: хацелася ўпэўніцца ў яе вучонасьці і ў яе здольнасьці. Да і так хацелася пабачыцца з ёю.

Прайсьціся трэці раз Сьцёпка не адважыўся: лёгка магло стацца так, што хто-небудзь з суседзяў мог-бы зьявруць на яго ўвагу і пранікнуць у таямніцы яго думак. Што-б яму было адказваць, калі-б яго запыталіся, чаго ён шнурэе каля Андрэвай хаты?

А людзі маглі-б падумаць чорт ведае што: гатовы яшчэ сказаць, што ён за Аленкай хадзіць пачынае. Вось чаму, калі Сьцёпка мінуў Аленкіну хату, не пабачыўшы Аленкі, ён кінуўся на хітрасьць: вярнуўся назад і пайшоў па вуліцы наўскасяк. Пройці яе хаты, з другога боку вуліцы быў гародчык Алесі Ганчаровых. У гэтым гародчыку пад вокнамі расьлі такія слаўныя кветкі. Гэтымі кветкамі і любуецца Сьцёпка. Адным вокам на кветкі глядзіць, а другім незаметна і на вокны Аленкінай хаты кіне... Не, нічога ня выходзіць—ня відаць Аленкі. І пазіраць-жа на гэтыя вокны нялоўка, і тут стаяць доўга не выпадае. Сьцёпка заўважыў бусла над сялом. Ляціць нізка над хатамі. Правёў вачыма і бусла і таксама на Аленчыну хату глянуць не забыў... Поўная няўдача. Прайшоў па вуліцы далей, хаты тры-чатыры, зноў на той бок вуліцы перайшоў; назад павярнуў і апошні раз каля Аленкінай хаты прайшоўся.

— Тфу, дурань!—аблаяў сам сябе Сьцёпка і дадому пайшоў.—Падумаеш, важнасьць якая—Аленка!—і Сьцёпка засьвістаў, з самаю нявіннаю мінаю, нейкі вясёлы мотыўчык.

А Аленка бачыла Сьцёпку. Стаяла ў хаце каля вакна і бачыла, як Сьцёпка прайшоў па вуліцы. Падумаўце, якая хітрая! Стаілася каля вакна і за Сьцёпкам цікуе, а сама не паказваецца. Дагадваецца Аленка, што Сьцёпка нічога ня меў-бы, каб па-

бачыцца з ёю, але і ашукацца баіцца. Бачыць яна, як Сьцёпка на кветкі глядзіць і як бусла вачамі праводзіць. Намерылася ўжо выйсьці, ды маці штосьці затрымала, а калі яна апынулася на дварэ, то Сьцёпка, пасьвістваючы, у свой двор уваходзіў. Калі глянэ яшчэ ў яе бок, то ўжо напэўна можна лічыць, што Сьцёпка спэцыяльна хадзіў тут, каб яе пабачыць. Не, не аглянуўся.

III

Гэтая няўдача крыху абяскуражыла Сьцёпку. Таксама няпрыймна было і Аленцы, што Сьцёпка і папраўдзе мог так сабе вандраваць па вуліцы, ня маючы на ўвазе яе асобу. І ў той час, калі Сьцёпка думаў над пытаньнем, ці дома была Аленка, ці проста не хацела з ім пабачыцца, бо быў такі момант, калі яму здалася, што яна быццам-бы стаяла ў хаце каля вакна, Аленка ламала галаву, думваючы над тым, чаго Сьцёпка каля іх хаты вандраваў. Хацелася думаць, што Сьцёпка меў на ўвазе пагаманіць з ёю. Але ж ён не аглянуўся ў яе бок, калі ў свой двор уваходзіў, а гэтая акалічнасьць казалася за тое, як і згадала Аленка, што ён хадзіў так сабе. Але, як вядома, калі тое ці іншае гаданьне кажа ня ў нашу руку, то мы, звычайна, ня хочам яму і верыць.

Як бачыце, і ў Сьцёпкі і ў Аленкі ў выніку гэтае справы была няпэўнасьць. І Сьцёпку і Аленцы хацелася гэтую няпэўнасьць выясьніць. Сьцёпка-ж быў чалавек цвёрды. Ён ніколі не дапусьціць, каб другі раз пайсьці туды. О, не дачакае яна гэтага! Ну, і Аленка—дзяўчына з гонарам. Хіба забылася яна, як Сьцёпка колькі раз зьневажаў яе? Яна добра памятае, як хацела дагнаць яго, а ён толькі воўкам зірне на яе—і ані прыступу... І як гэта яна магла дапусьціцца да гэтага? Адно толькі апраўданьне: дурная была яшчэ. І будзе яна яшчэ, можа, шукаць яго? Да ніколі!

Ясныя, слаўныя вочкі яе зрабіліся нязвычайна срогімі.

Вось яна што зробіць: яна возьме сваю кнігу, а такая кніга яму і ня сьнілася, і пойдзе сабе пад магазынчыца чытаць. Адзін настаўнік на экзаменах падарыў ёй гэтую кнігу. Гэтая кніга „Кабзар“ Тараса Шэўчэнкі. І настаўнік сказаў яшчэ:

— Якая ты разумная і мілая! Вось табе падарак ад мяне.

Які гэта быў добры настаўнік! Напэўна, другога такога ўжо й на сьвеце няма. Заскочыла ў хату Аленка, Тараса Шэўчэнку ўзяла, хустачку на плечы накінула, зірнулася ў люстэрца ў бляшанай аправе і на вуліцу вышла.

Пад магазынчыца можна было б бліжэй агародамі прайсьці, але хто ёй забароніць ісьці вуліцаю.

Разгарнула яна кнігу, ідзе і чытае:

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завивав.

А ідучы каля Сьцёпкавай хаты, яна так захапілася чытаньнем, што ішла зусім памаленечку, чужь-чужь ногі перастаўляла.

А Сьцёпка, адрэзаўшы лусту хлеба, стаяў у хаце каля вакна, пазіраў на вуліцу і паважна разважаў, жуючы хлеб. Аж бачыць—Аленка з кнігаю ідзе. Уся важнасьць і ўся Сьцёпкава цвёрдасьць адразу прападаюць. А як пабачыў яшчэ такую шыкозную кнігу, дык і зусім уладу над сабою страціў.

Кніга і толькі кніга змусіла яго на вуліцу выскачыць, бо каб Аленка бяз кнігі ішла, то ён ані зварухнуўся-б.

Хоць Аленка захапілася чытаньнем вельмі моцна, але гэтае захапленьне не пашкодзіла ёй заўважыць Сьцёпку. Сьцёпка стаяў каля вяснічак.

— Алена!

Сьцёпка аклікнуў яе досыць громка. Аленка-ж так захоплена чытаньнем, што й вачэй ад кнігі не адводзіць, а сама думае, ці глянуць на Сьцёпку, ці не?

Каб яшчэ раз пазваў яе, то яна глянула-б.

А Сьцёпка разважае, як далей быць яму.

— Аленка!—пазваў ён мацней.

Аленка, нібы спалохаўшыся, раптам спыняецца і глядзіць на Сьцёпку так, як-бы яго за сто вёрст ад сяла спаткала.

— Якая гэта ў цябе кніга? дай паглядзець!

Сьцёпка падыходзіць да Аленкі. Па голасу яго чуе глыбокую да яе павагу і пачцівую просьбу.

Ня вытрымлівае сур'ёзнасьці і Аленка. Яна прыветна ўсьміхаецца.

— Да гэта мне такую кнігу настаўнік адзін падарыў на экзаменах,—адказвае Аленка і паказвае Сьцёпку кніжку.

— Вось дзіўна як тут напісана, як-бы крыху на наш просты лад,—азначае Сьцёпка.

— Гэта украінская мова такая, і напісаў гэтую кніжку Тарас Шэўчэнка,—кажа Аленка.

— Гэта хахлацкая мова?—пытае Сьцёпка.

— Не хахлацкая, а украінская. Казаць „хахлацкая“—гэта будзе зьявага.

Дзівіцца Сьцёпка. З кніжкі дзівіцца і з Аленкінай вучонасьці, і ён не адважваецца паэкзаменаваць яе.

— Слаўная кніжка,—кажа Сьцёпка:—а за што табе далі яе?

— А за тое, што я лепш за ўсіх экзамен здала,—горда кажа Аленка.

- Бачыш ты... Якая шчаслівая.
- А я цябе бачыла, як ты каля Ганчаровых на кветкі глядзеў.
- А ты дзе была?
- У хаце.
- Чаму-ж я цябе ня бачыў?
- А хіба ты хацеў мяне бачыць?—завіла Аленка Сьцёпку.
- Сьцёпка трохі замяўся.
- Ну, хацеў,—прызнаецца ён.
- Аленка зусім здавольваецца.
- Хочаш, будзем чытаць разам? Пойдзем унь туды, пад магазын, будзем чытаць.
- Сьцёпка чуае галаву.
- Бачыш ты, мне сёння часу няма. Хіба як другім разам.
- Ну, як уважаеш,—адказвае Аленка і весела ідзе далей, ужо не пазіраючы ў кнігу. А Сьцёпка спыніўся каля вёсьніц і пазірае на Аленку, покі ня зьнікла з вачэй. І не азірнула ся нават.

IV

Выходзіла так, што Аленка верх брала над Сьцёпкам. Ён скончыў школу, і яна скончыла—ды яшчэ як! Кнігу нават падарылі ёй. І яна ведае, чаму ня трэба казаць „хахлацкая“ мова.

Яшчэ дачуўся Сьцёпка, што Аленка думае далей у навуку йсьці. І ёй гэта лягчэй, бо дома без яе куды спадручней абысьціся, чым у іх доме без яго. Дый бацька яе багацейшы за яго бацьку. І няўжо-ж яму так і аставацца без навукі?

Много думаў над гэтым Сьцёпка. І надумаўся ён за навуку сур'ёзна ўзяцца. Але як? Часу няма і, самае галоўнае—няма кніжак.

І ўспомніў ён свайго настаўніка. Выбраў вольную часіну і пайшоў у школу. Якраз і настаўніка дома застаў.

— Ну, здароў, Сьцёпка! Як жывеш?

Распытаў яго настаўнік, пагаманіў з ім.

— А я прышоў да вас—ці не маглі-б мне кніг сякіх-такіх даць?

— А якіх-бы табе кніг?

— А каб падвучыцца можна было.

— Дык табе падручнікі трэба? Гатавацца куды хочаш?

— Хацеў-бы.

— Ну, а куды-б?

— Да куды-б небудзь.

Настаўнік крыху падумаў.

— Ведаеш што, Сьцёпа, папрабуй ты на рабфак паступіць.

Падгатуйся і рызыкні. Кніг я табе дам; чаго не зразумееш, прыходзь да мяне—разам разьбірацца будзем. Табе я ахвотна памагу. Пры тваіх здольнасцях ды стараньні—многа можна зрабіць.

Абнадзеіў настаўнік Сьцёпку, ахвоты да навукі паддаў. І пайшоў Сьцёпка дадому другім чалавекам.

Кожную вольную часіну за кніжкамі сядзеў і рабіў сваю справу незаметна, бяз шуму. Пісаць вучыўся сам, сам свае мэтоды стварыў.

Праз месяц да настаўніка пайшоў.

— Ну, як твая навукка?

— А папытайце мяне.

— Ну, давай.

Зрабіў настаўнік экзамен Сьцяпану.

— Да ты, брат, малайчына,—пасля некалькіх пытанняў сказаў настаўнік:—ну, а з пісьмом як твая справа?

Заместа дказу, Сьцяпан дастаў з-за пазухі цэлы жмут паперак.

Паглядзеў настаўнік, чытаць пачаў.

Сьцёпка пільна сачыў за выразам твару настаўніка. А настаўніцкі твар усё больш і больш прасьвятляўся.

— Малайчына, чэснае слова, маладзец! І грамадна і разумна; да з цябе проста пісьменьнік будзе!

Сьцёпка рос, як на дражджох.

— Ну, а цяпер табе трэба за матэматыку ўзяцца. І перш за ўсё трэба з арытмэтыкі пачаць. Садзіся, я табе сёе-тое пакажу.

Селі. Пачалі з дробаў. Раствучыў яму настаўнік пахаджэньне дробаў, іх сутнасьць, складаньне, адніманьне, множаньне і дзяленьне. А ўрэшце і кнігу яму даў, каб Сьцёпка сам папрабаваў разабрацца ў ёй.

Сьцёпка вясёлы ішоў дадому, каб у вольную часіну ўзяцца за дробы. Ці не зайсьці яму да Аленкі? Хацелася пахваляцца ёй і даць некалькі пытанняў, якія даваў яму настаўнік. Не, пакуль што лепш нічога не казаць ёй.

V

Прайшоў год часу.

Ужо нейк пад восень сказала Аленка Сьцёпку:

— А ведаеш, Сьцёпка: на зіму я хачу ў сямігодку паступіць.

Сьцёпка, здавалася, ніколечкі ня здзівіўся, як-бы ён і ведаў, што Аленка на зіму куды-небудзь у школу падасца. Ён толькі спытаў:

— У якую сямігодку?

— У Загорскую.

— А чаму-ж ты выбіраеш Загорскую,—у Трасьцянскую табе было-б бліжэй.

— А ў Загорской, кажуць, лепей вучаць.

— А, хіба што так,—разважна сказаў Сьцёпка.—А жыць-жа дзе ты там будзеш?

— Кватэры пашукаць прызвецца.

— Ну, разумеецца... Так, значыцца.

Сьцёпка трохі задумаўся, а Аленка сказала:

— А ведаеш, у якую клясу паступаць хачу?

— Ну?

— У пятую.

І тут Сьцёпка ня выказаў здзіўленьня.

— А я, каб ўжо паступаў, то паступаў-бы ў шостую клясу.

Аленка глянула на Сьцёпку: праўду гаворыць ён, ці жартуе.

— Для шостае клясы трэба многа чаго ведаць,—заўважыла Аленка.

— Ну, пэўна-ж падгатоўку мець трэба. Трэба, скажам, ведаць усю арытмэтыку—простыя дробы, дзесятковыя, прапорцыі, трайнае правіла, процанты,—ну, словам усё; таксама трэба трохі і альгебру ведаць да і другія навукі.

Аленка шырока расчыніла свае ясныя вочкі і пазірала на Сьцёпку, скуль ён гэтыя навукі ведае?

— А чаму ты, Сьцёпка, ня вучышся далей?—спытала яна:—ты-ж гэтакі здольны.

Сьцёпка значна змякчыўся. Ён прыветна зірнуў на Аленку і сказаў многазначна:

— Можа я і буду вучыцца, гэта яшчэ невядома.

Хвіліначку памаўчаўшы, сказаў:

— Можа я і вучуся. Вось, калі хочаш, паслухай, як я пішу.

— Цікава паслухаць,—сказала зусім здзіўленая і збітая Аленка.

Сьцёпка дастаў з кішэні некалькі памятых лісткаў, азірнуўся, каб ня было лішніх сьведак.

— Пойдзем на прыгумень—там зацішней будзе.

Селі пад страхою адрынкі.

— Ну, слухай: „На начлезе“.

Прачытаў Сьцяпан аб адным здарэньні на начлезе, дзе апісвалася вельмі жыва і натуральна, як дзядзька Мікола шукаў сваю люльку і за гэтую люльку з Лявонам Садоўскім чуць-чуць не пабіўся.

Гэтая гісторыя з люлькаю была вядома ўсяму сялу і апісана была яна так сьмешна, што Аленка слухаючы шчыра сьмяялася. А гэта было найлепшай пахвалою для маладога пісьменьніка.

— І гэта ўсё ты сам напісаў, Сьцёпачка?—у захапленні спыталася Аленка, калі Сьцёпка скончыў свой расказ.

— Ну, што: добра напісана?

— Ой, як слаўна! Усё роўна, як-бы ў кнізе,—адказала Аленка і пазірала на Сьцёпку так, што Сьцёпку ясна стала, як высака падняў ён свой аўторытэт у яе вачох.

— Грэх табе будзе, Сьцёпка, ну, проста такі грэх, калі ты вучыцца ня будзеш,—казала Аленка.

Тут ужо Сьцёпка ня мог стрымацца і прызнаўся Аленцы, што ён вучыцца, што ў яго ёсьць шырокія пляны, толькі ён нічога аб іх ня кажа, а Аленка аб іх не павінна нікому казаць. Бо ён толькі ёй адной і сказаў аб гэтым.

О, ён працярабіць сабе дарогу!

VI

Канчалася лета. Заварушылася моладзь, бы тое птаства на выраі. Пачыналася для яе гарачая пара, час радасьці і надзей для адных, час горкіх сьлёз—для другіх.

Цэлае лета жыла Аленка думкаю аб новай школе, аб далейшай сваёй навуцы. Перад ёю адчыняўся цэлы сьвет новага жыцьця: вучнёўскія гурткі, работа ў іх, вечары, даклады. Яна ўся была поўна няясных імкненьняў, яшчэ невядомага ёй адчуваньня і радасьці за прагам яе роднае ваколіцы.

У гэтых думках, у гэтых жаданьнях і лета прайшло. Астavalася некалькі дзён да паступленьня ў школу, у Загорскую сямігодку.

Усе гэтыя дні Аленка была ў нейкім зусім новым для яе настроі. Яе трохі палохалі экзамены—ці мала што можа там здарыцца. Але была і надзея, што ўсё скончыцца добра. Яе вабіла гэтая школа. Было трохі і смутна на сэрцы з прычыны разлукі з домам, з сям'ёю. І была нават такая мінута, калі Аленка шчыра прыгарнула чорную кошачку з белаю грудзінкаю і ціхенька ёй сказала на вуха:

— Катусянё ты маё мілае. Астанешся ты без мяне. Хто цябе песьціць будзе?

Гатавалася Аленка ехаць у дарогу. Яна загадзя сабрала свае кнігі і рэчы і чакала дня ад'езду. Адвезьці ў Загор'е меўся сам бацька яе, Андрэй Гарнашка.

І прышоў гэты час. Запрог бацька коніка. Забрала Аленка свае пакуначкі, кніжкі і ўсе патрэбныя рэчы. Заплакала маці, пусьціла сьлязу і Аленка.

Выехалі на вуліцу. Украдкам зірнула ў бок Сьцёпкавай хаты. А Сьцёпка ў процілежным канцы стаяў. Відаць, яе

паджыдаў. А Аленка і ня чаяла ўгледзець яго. Ubачыла, прыветна-радасна ўсьміхнулася яму. А Сьцёпка замаркочаны быў. Кінула яму Аленка на разьвітаньне. Сказаць хацела нешта, ды мусіць бацькі засаромілася.

— Ну, шчаслівай дарогі і добрай часіны!—сказаў Сьцёпка.

— Астайся здаровы, Сьцёпка!

І радасна стала Аленцы.

А Сьцёпка доўга праводзіў яе вачыма. Пазіраў у той бок і тады, калі і цялежка даўно з вачэй зьнікла.

VII

Перадрыжэла бедная Аленка на экзаменах.

Насілу-насілу паступіла. Ну, гэта не бяда: Аленка сваё возьме.

Яшчэ з большаю стараннасьцю ўзяўся Сьцёпка за сваю навуку. Жартаваць тут няма чаго: Аленка цераз тры гады скончыць сямігодку, а там дарога ёй шырэйшая будзе. Яна ўжо, можна сказаць, прыстроена, а ён што. Палажэньне яго зусім няпэўнае. Разьлічаць на бацькаву дапамогу ня прыходзіцца: бацька і слухаць ня хоча аб яго навуцы. Папершае, якая цяпер навука? Вучні ў школах лынды б'юць, ходзяць ды лісьце зьбіраюць. На чорта яно? Хлеб на іх пякуць ці што? Падругое, распуста пайшла, дзеці настаўнікамі кіруюць, а вучыцца ня хочуць. Лусты хлеба не адрэжа, а сьвет перавярнуць зьбіраецца, келб няшчасны. Хіба так даўней вучыліся? Ня вывучыш, бывала, лекцыі, дык настаўнік так загрэе табе, што аж іскры пасыплюцца. На калені паставіць ды яшчэ палена ў рукі дасьць—стой і палена над галавой дзяржы. Вот гэта была навука: баяліся і вучыліся. А цяпер чаму вучаць? Бацькоў ня слухаць, старых звычайу не шанаваць... Не, брат, за такую навуку дзякую табе! Вучыся, як хочаш, а бацька памагаць табе ня будзе,—вучыць, як па бацькавым карку езьдзіць.

Але Сьцёпка сваё вядзе: чытае, піша, думае, разважае.

Ні адзін вечар вольны не прападаў дарма. І яшчэ трэба адмеціць, што быў такі выпадак, калі Сьцёпку прышлося на дзеле паказаць, які ён ужо быў вучоны чалавек: сакратаром давалося раз быць яму. І што-ж вы думаеце? Такі протокіл закаціў, што нейкі гарадзкі адказны работнік, прачытаўшы гэты протокіл, доўга ўглядаўся ў Сьцёпку і сказаў:

— Ну і маладзец! На рабфак табе паступіць трэба.

Гэтыя словы казаліся пры ўсіх людзях.

Людзі чулі, як іх хлопца, хлопца іх сяла, пахваліў такі вучоны чалавек, і гэта хвала лажылася трохі і на іх самых.

І бацька Сьцяпанаў усьцешан быў, як-бы яго маслам па сэрцы памазала, і ён моцна зацікавіўся рабфакам, толькі ніяк ня мог зразумець гэтага слова, а вечарам запытаў у Сьцёпкі:

— Скажы ты мне, што гэта такое „рабак“?

Тут ізноў прадставіўся Сьцёпку выпадак паказаць сваю вучонасьць, і ён зьняў з бацькі вялікі цяжар, хоць, праўда, можа і ня ў поўнай меры.

— Не рабак: тата пераблытаў—рабфак, гэта значыць—рабочы факультэт, дзе вучацца дзеці рабочых і сялян.

— Ну, а факультэт, гэта што такое?

Тут і сам Сьцёпка з нагі зьбіўся, а бацька заўважыў:

— Вось пайшлі словы—і мазгі на іх скруціш.—І тым ня меней ён застаўся задаволены, што мае такога сына. А Сьцёпка стараўся скарыстаць гэты выпадак для пэўнай агітацыі.

— Ну, вядома, седзячы тут, многа чаго ведаць ня будзеш. А бяз гэтага, як ты цяпер жыць будзеш. Мы цяпер самі павінны гаспадарыць над сваім жыцьцём.

Мусі быць, і тата не згадзіўся-б паклікаць пана, каб ён нам парадкі заводзіў.

— Няхай іх, сынку, сьляпых водзяць, каб яны нам зноў парадкі заводзілі.

— А каб умець жыць палюдзку, дык трэба вучыцца і ня толькі ведаць, што такое рабфак, а й навучыцца на рабфаку. „Праўду, падла, кажа“, думае Сьцёпкаў бацька.

VIII

Загорская сямігодка была распушчана на дзеве нядзелі зімовых вакацый. Прыехала Аленка дадому. Яна прабыла ў школе месяцаў пяць. Пасьля такой доўгай разлукі з домам Аленка адчувала сябе шчаслівай.

За гэты час пабыту ў школе Аленка значна зьмянілася. Яна заметна падрасла і яшчэ пахарашэла, хоць і бяз таго была прыгожанькая дзяўчынка. І калі вечарам, у першы дзень прыезду, да яе пазьбягаліся таварышкі, бо цікава-ж было паглядзець на Аленку, то яе русавая галоўка з мілым тварыкам і яснымі, удумнымі вочкамі вельмі выгодна для Аленкі выдзялялася з цэлае чарады галовак яе таварышак. Тварык яе набываў той адбітак адухаўленьня, які звычайна накладае навука, работа мыслі і разважаньня. У школе Аленка ня зводзіла часу дарма. Старанна слухала лекцыі, чытала кнігі, якія толькі можна было дастаць, а кожнае няяснае для яе пытаньне старалася зразумець, а калі ёй гэта было трудна, яна зварачалася да настаўніка, хоць на першых часох крыху саромілася.

Гэтая стараннасць, гэтае шчырае адданьне навуцы, а таксама і здольнасць да навукі вывелі яе і тут на першае месца ў класе. Яна кіравала сваім гуртком па вывучэнні прыроды; яна-ж, ня хочучы адставаць ад Сьцёпкі па часьці прыгожага пісьменства, прымала ўдзел у насыценнай газэце і ў школьных журналах, але яна аддавала перавагу ня прозе, а вершам, бо верш ёй больш падабаўся і наогул верш яна лічыла вышэйшаю формаю літаратуры. Можна сьмела сказаць, што на гэтую дарогу накіраваў яе дзядзька Тарас Шэўчэнка, а свае беларускія поэты, з творамі каторых Аленка пазнаёмілася ў сямігоддзі, яшчэ мацней паставілі яе на грунт вершавальнай творчасці.

За той-жа час пабыту ў школе Аленка зьмясьціла два свае вершыкі ў газэце і адзін вершык у школьным журнале. Але ёсьць у яе адзін верш. Яна хавае яго, як нейкі сакрамант, і нікому яго не паказвае, ня глядзячы на ўвесь аўтарскі сьверб падзяліцца з чытачом сваёю творчасцю. Гэты верш заўсёды неразлучан з маладою поэткаю. Ён акуратненька запісан на паперачцы і аздоблен рысуначкамі.

Яго Аленка ведае напамяць. На сьвеце ёсьць толькі адзін чалавек, для каго напісан гэты верш. Але ці прачытаць яму? Вось пытаньне! Аленка перажывала мукі гэтай няпэўнасьці.

Мілья поэты! дазвольце выказаць вам спачуваньне ад імя чытачоў і пасьведчыць перад усім сьветам, што вы—вялікія пакутнікі на зямлі.

Хто-ж такі ён, для каго напісан гэты верш?

Адгадаць ня так трудна: гэты чалавек—Сьцёпка.

І цікава ведаць Аленцы: ці зойдзе ён да іх, ці не. Яна напэўна ўсьцешылася-б, калі-б ведала яго думкі наконт гэтага. У Сьцёпкі было многа прычын пабачыцца з Аленкаю: трэба было дазнацца, як многа навучылася Аленка за гэты час, цікава было пачуць, як там наогул стаіць справа з навукаю і, калі ўжо на тое пайшло, яму проста хочацца на Аленку паглядзець, бо толькі ён да Аленка—вучоныя людзі на іх сяле. Настаўніка лічыць тут няма чаго.

У той час, калі маці пазірала на сваю вучоную дачку і цешылася з яе, бо яна так выдзялялася з гэтае шумлівае чарады дзяўчатак, Сьцёпка думаў, як тут латвей і натуральней пабачыцца з Аленкаю. Лепш-бы, вядома, было спаткацца адзін-на-адзін. Але можна і проста зайсьці да іх. Толькі-б гэтых стракатух-пісках там ня было.

IX

Аказвалася ня так проста зайсьці да Андрэевых, як думаў учора Сьцёпка.

Першая яго памылка была ў тым, што з таго часу, як Аленка паехала ў Загор'е, ён ні разу не зайшоў да іх. Трэба было-б пасуседзку як-небудзь даведацца. Другая, ня меней важная памылка—Сьцёпка ні разу не сказаў „дзень добры“ цётцы Ганьне, Аленчынай матцы, хоць на вуліцы яе й бачыў ня раз. Але-ж казаць ёй „дзень добры“ таксама магло-б на-весці на пэўныя думкі. І цяпер нейк проста нялоўка было заходзіць, бо адразу кінецца ўсім у вочы, што ён пайшоў да Андрэевых. Як гэта раней ня прыняў ён пад увагу?

Сьцёпка трохі падумаў.

Ні да чаго пэўнага не дадумаўшыся, вышаў на вуліцу і мерным крокам, як чалавек сталы, пайшоў у бок Андрэевай хаты.

Было холадна.

Зайздросны мароз узяў ды пазакрываў лёдам і хрыбусткім сьнегам шыбы на вокнах, асабліва на вокнах тых хат, дзе жыўць дзяўчаты. Але дзяўчаты ўмеюць перахітрыць старога зайздросніка, і гарачым дыханьнем прагрэюць халодныя за-слоны, а каго трэба ім пабачыць, то пабачаць.

Як толькі Сьцёпка параўняўся з адняю хатаю ў сяле і зірнуў на яе мёрзлыя шыбы, ён адразу заўважыў гэта прагрэтае акенечка ў аконцы. Мала гэтага: ён пачуў стук у вакенца.

Сьцёпка спыніўся.

Момант—і ў вёсьнічках паказалася Аленка... Ну, ведаеце, і сэрца застукала мацней у грудзёх Сьцёпкі.

— Можа ты да нас?—спытала Аленка.

Нашто яна так запыталася?

Сьцёпка ня ведае, што ёй сказаць на гэта.

Але як не сказаць ёй праўды, калі яна так многа памагла яму развязаць нязвычайна трудную задачу.

Усьміхнуўся Сьцёпка і сказаў:

— Ну але, да вас.

А можа яно лепш было-б сказаць: „Да цябе?“

Бадай што лепей так, як сказаў.

— Ну, здароў-жа, Сьцёпка!

Аленка падала яму руку. Сьцёпка, прызнацца, ня ўжываў гэтага звычайна вітаньня, знаходзячы яго за лішне далікатным. Ён няспрытна падаў руку, а яна так слаўна, папрыяцельску паціснула і патрэсла яе.

Увайшла ў хату.

У хаце была адна толькі цётка Ганна, і Сьцёпка, як толькі мог, сказаў ёй вельмі прыветна „дзень добры“.

— Ну, сядай у нас, Сьцёпка,—сказала цётка Ганна, а Аленка латвей паставіла яму заслончык каля стала, і сама села з краю стала насупроць.

— Ты пакажы, Аленка, свае рысункі Сьцёпку.

— Ат, якія там рысункі: Сьцёпка сьмяяцца будзе,—як-бы трошкі засаромілася Аленка.

— Пакажы, пакажы,—папрасіў і Сьцёпка.

Аленка дастала сшытак са сваімі рысункамі. Сьцёпка разглядаў іх уважна, і цётка Ганна падышла паглядзець на іх яшчэ раз, бо яны ёй вельмі падабаліся, а самае важнае тут гэта тое, што іх нарысавала яе Аленка.

— Слаўныя рысуначкі,—пахваліў Сьцёпка:—гэта ты сама рысавала?

— Сама.

Сьцёпка здзівіўся.

— Я такіх напэўне не нарысаваў-бы.

— Да што ты кажаш? Яшчэ лепшыя нарысаваў-бы, каб павучыўся.

— Хіба што, каб павучыўся.

Праўду сказаць, Сьцёпка ня лічыў за навуку гэтае рысаваньне і ня бачыў у ім нічога сур'ёзнага. Вось чаму ён і спытаў:

— А што ў вас праходзіцца з навукі?

— А мы ўсё комплексы распрацоўваем,—важна сказала Аленка.

Беднаму Сьцёпку аж горача стала ад гэтых комплексаў: што гэта яшчэ за навука такая? Ніколі аб іх і ня чуў і ў кнігах нідзе ня вычытаў іх. Пярун-бы іх пабіў, і нялоўка яму перад Аленкаю: яна комплексы праходзіць, а ён аб гэтых комплексах ні цэ, ні мэ. І што-ж яны, праклятыя, азначаюць? Ці тут некалькі скарочаных і злучаных слоў, нахштальт „рабфака“?

У Сьцёпкавых мазгох мільгацяць розныя разгадкі слова: комуністычны лес, компартыйныя лекі... не, нічога ня выходзіць. Але ён не паказвае віду, што не разумее комплексаў. Можна як з далейшае гутаркі выясьніцца. Сьцёпка пускаецца на хітрасьць.

— А што-ж вы з гэтых... як іх... комплексаў праходзіце?

Аленка зірнула на Сьцёпку.

— Як ты сьмешна сказаў: „комплексы“,—і, як дурная, пачала хіхікаць.

Сьцёпка пачырванеў. Злосьць яго забрала.

— А халера іх ведае, што яны і як яны там. Ня чуў такога паганага слова!

Сьцёпка змушан быў прызнаць сваё паражэньне. Але ён у далейшым адыграецца, бо ў сэрцы яго накіпела. І ён спытаў:

— А якая-ж гэта навука?

Прыбавіць „комплексы“ ён не адважыўся.

— А гэта, бачыш, так. Бярэцца які-небудзь прадмет або якая-небудзь зьява, скажам, „калодзеж“ або „Кастрычнікавая рэвалюцыя“ і разглядаецца з ўсіх бакоў.

— Ну, а як вы колодзеж разглядаеце з ўсіх бакоў? Выкопваеце яго, як той цыган, з зямлі, ці што?

Сьцёпка стаў на грунт крытыкі, каб хоць гэтым насаліць „комплексам“.

— Не, мы так робім: разьбіраем калодзеж...

— Як, зруб разьбіраеце?

— Да ты дай-жа сказаць. Мы разглядаем, нашто патрэбен людзям калодзеж...

— Дык гэта кожнаму дурню вядома,—заўважыў Сьцёпка.

Тут і Аленку трохі забрала.

— А як пападае вада ў зямлю?

— Да вельмі проста. Вада знаходзіцца ў стане вечнага руху. Ад сонца яна паруе, з пары робяцца хмары, з хмар падае дождж. Даждавая вада застаецца на паверхні зямлі, а часткаю прасачваецца ў зямлю. У зямлі ёсьць такія грунты, дзе вада спыняецца, ня йдзе далей... Але-ж гэта ўсё я ведаю з географіі. А гэтыя вашы, як іх... компасы чаму вучаць?

— А мы ў комплексах усё разам разглядаем: і географію, і гісторыю, і ўсё.

У момант перад Сьцёпкам мільгатнула думка, і ён усміхнуўся.

— Гэта, значыць, так: паставілі табе на стол капусту, яечню, кіслае малако, локшыну. Дык вось пазьліваць іх у вадну пасудзіну,—і еж. Глупства гэтыя вашы... комплексы.

Бачыць Аленка, што са Сьцёпкам гаварыць цяжка, што ён проста ўгневан гэтымі комплексамі, бо ня ведае іх. Ну, што-ж з ім спрачацца? Яна гатова не гаварыць аб іх.

Цётка Ганна, тупаючы каля печы, хоць і мала разумела ў гэтай іх гутарцы, але бачыла, што Сьцёпка, мусі быць, проста ў навуцы адстаў. Але ён так загаварыў пра гэты вечны рух вады, што як-бы пачаў верх браць над яе Аленкаю. А як загаманіў яшчэ пра гэтыя стравы, то і ёй стала ясна, што калі-б іх змяшаць, як кажа Сьцёпка, то вышла-б нямаведама што. Урэшце, гэта павяло яе на разважаньне, што ў жываце гэтыя стравы ўсё роўна перамяшаюцца-ж, а як перамяшаеш іх у ваднай пасудзіне, то і есьці ня стаў-бы. Чаму гэта так?

— Цяпер яны мне ясны,—сказаў Сьцёпка.

— Не, ты дарма на іх нападаеш, а вот каб ты прарабіў адзін-другі комплекс, то ты пабачыў-бы, што яны не такія ўжо кепскія

— Глупства,—махнуў рукой Сьцёпка.

Цётка Ганна вышла з хаты.

— Мы свае газеты пішам,—сказала Аленка.

— Газеты?

— І журналы.

— А што вы там пішаце?

— Усё: апавяданні, вершы, заметкі розныя, часамі, крытыку на каго-небудзь напішам.

— А хто іх чытае?

— Усе чытаюць. Вывесім газэту на сьцяну—і чытаюць. Я ня раз думала, вот каб ты быў там, вось напісаў-бы—усе чыталі-б і сьмяяліся.

Сьцёпку гэта заметна кранула.

Аленка трошачкі замялася.

— І я, Сьцёпка, пішу ў газэтах і журналах.

— Ну, ты каб адстала,—заўважыў Сьцёпка.

Як разумець яго словы?

Трошачкі памаўчалі.

— А што ты пісала?

Аленка на момант замялася.

— Вершы.

Тут Сьцёпка і вочы вырачыў. Ён пачуў новую конкурэнцыю.

— Можа ты пачытаеш?

Для Аленкі была вялікая спакуса прачытаць той верш, але адвагі не хватала.

— У мяне іх тут няма,—салгала яна.

— Шкада. А можа ты напамяць ведаеш?

— Ну, дай падумаю.

Аленка стала думаць.

— Ну, вось.

Яна апусьціла галоўку і стала чытаць па памяці.

Як я цябе люблю,

Хай скажа гэта сонца,

Што раніцай на небе узышло

І, цалуючы прыроду ўсю лучамі,

Душу маю абаграло.

Як я цябе люблю,

Хай скажа гэты вецер,

Што ласкава калыша васількі,

Хай скажуць птушкі, што пяюць

Мне песьні роднай стараны.

Як я цябе люблю,

Хай скажа гэта ніва,

Што узрасла на роднай зямлі

І цяжкі каласы схіляе,

Ціхенька шэпча ўначы.

Як я цябе люблю,

Хай скажа рэчка гэта,

Што хвалямі у даль бяжыць...

Хай скажа песьняй салавей,

Хто так табою даражыць.

І поэтка і яе слухач у часе дэкламаваньня адчувалі сябе „нейк нялоўка“. Дэкламуючы, Аленка думала, што Сьцёпка запытае, каго яна мае на ўвазе ў гэтым вершы. А Сьцёпка, слухаючы, адчуваў зайздасьць да самой поэткі, бо яна, на яго погляд, напісала вельмі добры верш, і яшчэ большую зайздасьць адчуваў да таго, каму верш прызначаўся.

Аленка нясьмела зірнула на Сьцёпку. Сьцёпка сядзеў, угнуўшы галаву.

— Калі гэта ты напісала, то вельмі добра. Вельмі добра, — сказаў Сьцёпка.

Х

Эх, і слаўныя гэтыя летнія ночы!

Здаецца, дзеля таго толькі і сходзяць яны на зямлю, каб паказаць, што ў цёмнай цішыні ёсьць і поэзія, і характава. А можа яны проста толькі баламуткі: прыдуць, разальюць хмеліва чар сваіх, закруцяць, замуцяць цябе, закруцяць галаву, нямаведама чаго наабяцаюць, тысячы ўсякіх спакус прынясуць табе і чорт ведае на якія ўчынкi падбухтораць... Эх, ночы, хмельныя летнія ночы!

Сьцёпка вышаў на вуліцу. Цёмныя, нізкія хаты пад саламянымі стрэхамі яшчэ ніжэй туліліся да зямлі. Дзесь на другім канцы вуліцы малады дзявочы голас, як тонкі срэбраны званочак, прарэзваў цёплую цішыню летняе ночы:

Я пастаўлю самавар,
Залатыя трубы,
А ў заборцаўскіх хлапцоў
Навиварат губы.

Песьня раптам абарвалася. Выбух дружнага маладога сьмеху. Дзявочы піск, крык. Відаць, хлопцы зрабілі налёт, бо іх грубыя галасы пачуліся з таго канца вуліцы, пераплятаючыся з звонкімі галасамі дзяўчат, і зліліся ў вихор разудалага шуму жыцьця.

Сьцёпка ў няясным парываньні яшчэ неразгорнутых маладых крыляў адчуваў патрэбу выявіць сябе хоць чым-небудзь у гэтую ноч. Яго цягнуў вір сельскага шуму. Было нейк і смутна на сэрцы. Хацелася кудысь пайсьці, нешта зрабіць, адным словам, паказаць, што на сьвеце ёсьць Сьцёпка, каб гэты сьвет зьвярнуў на яго ўвагу. Але ў тым віры яму ня месца: яго, падросьтка, спаткалі-б там зьяняважліва. Ды ці гэта яго дарога? Яму засталася колькі дзён да паступленьня на рабфак. У яго яшчэ ня ўсе дакуманты сабраны. Яму трэба заручка комса-

мольскай ячэйкі: бяз гэтае заручкі вельмі лёгка можна правароніць усю вучоную кар'еру. І невядома, што яшчэ ячэйка скажа яму. Справа ў тым, што сакратар ячэйкі Макар Лагун, ужо ня раз казаў Сьцёпку, чаму ён не ў ячэйцы, чаму ня ходзіць на яе сходкі і чаму ня выявіўся нічым, як бязбожнік. Сьцёпка нічога ня мае проціў комсамольства, ён нават і запісаўся-б у комсамол, каб яму ня трэба было гатавацца да рабфаку. І гэта яшчэ-б поўбяды: часу знайсці можна-б было, але бацька Сьцёпкаў сказаў раз:

— Калі ты, гад, пойдзеш проці бога, то я з цябе скуру зуплю. А запішашся ў комсамол, дык дадому не яўляйся.

Не хацелася Сьцёпку з бацькам сварыцца.

Перш за ўсё, гэта сварка сама па сабе няпрыемна; затым, пасварыся з бацькам—не спадзявайся бацькавай дапамогі. А Сьцёпку так хацелася вучыцца.

У часе глыбокага Сьцёпкавага разважаньня па вуліцы прасунуліся дзеве чорныя постаці. Сьцёпка пазнаў іх адразу: гэта былі—Макар Лагун, сакратар ячэйкі, і Мікітка Дудзік, таксама комсамалец.

— Гэй,—аклікнуў іх Сьцёпка.

Хлопцы спыніліся.

— Куды йдзіце?

— На наш сход,—адказаў Макар.

— А мне можна з вамі?

Хлопцы як-бы трохі замяліся. У іх будзе нарада, як павясыці змаганьне „з рэлігійным дурманом“. У іх Заборцах якраз заўтра фэст. На „іспаса“ кожны год наяджае сюды з суседніх сёл і хутароў многа народу. Дык ці добра дапускаць на такое паважнае і экстранае сабраньне ячэйкі пастароньніх?

А ўрэшце, чаму-ж бы Сьцёпку і не пабыць там? Няхай уцягваецца, а карысьць з яго будзе: Сьцёпка самы вучоны паміж іх хлопец.

— Думаю, што можна,—сказаў Макар.

— Ды можна,—даў згоду і Мікітка.

І трое хлопцаў пасунулі па цёмнай вуліцы Заборцаў.

XI

Сходка адбывалася ў каморы старшыні ячэйкі, Кандрата Гугі. Кандрат Гуга быў больш-менш незалежным гаспадаром у сваім доме. Маці яго, бедная ўдава, ня ўмешвалася ў справы свайго сына. У іх было трохі зямлі, але самі на зямлі не працавалі—ніяк не маглі на каня ўзьбіцца, і зямлю приходзілася аддаваць на палавіну.

На сходцы было пастаўлена пытаньне, якім спосабам вы-
явіць заўтра антырэлігійную прапаганду. Гутарак і спрэчак гэ-
тае пытаньне выклікала многа. Многа было і розных пропозыцый.
Сьцёпка маўчаў і слухаў.

— Дайце мне сказаць,—папрасіў ён слова.

Шумлівы комсамольскі сход адразу сьціх. Усе хлопцы па-
вярнулі голавы на Сьцёпку.

— Самае лепшае, што можна зрабіць на заўтрашні дзень,—
гэта пайсьці да „сьвятога калодзежа“, зьняць крыж і зьнесьці
адтуль „фігурку“. Прыдуць папы маліцца, а там нічога ня будзе.

Самому Сьцёпку паказалася сьмешным папоўскае зьдзіў-
леньне, калі пабачаць яны, што там нічога няма.

Комсамольцы—а іх было чалавек восем—дружна зарагаталі
і запляскалі Сьцёпку.

Сьцёпкава пропозыцыя была прынята аднагалосна, і ўсе
хлопцы, а з імі і Сьцёпка, пайшлі да „сьвятога калодзежа“.

Ціха йшлі хлопцы па пустой вуліцы Заборцаў. Дзявочыя
песні даўно змоўклі, і вёска спала моцным сялянскім сном.

Вышлі ў поле: „сьвяты калодзеж“ быў ад сяла вярсты за
паўтары. Стаяў ён у надзвычайна прыгожым месцы пад ня-
высокай горкаю. Гэтая горка досыць крута спускалася ў глыбокую
мурожную даліну, на другі бок каторай стаялі дубы-волаты.
З горкі выбівалася чыстая, бы крышталь, крынічка. Прабегшы
некалькі дзесяткаў сажняў краем даліны, крынічка зноў хавалася
ў зямлю. І толькі буйная сакавітая трава зялёным шырокім
кустом разрасталася на месцы зьніканьня крынічкі.

Трошкі вышэй, у тым пункце, дзе крынічка, дабегшы да
даліны, рабіла паваротак управа, перасякалася дзьве дарогі: на
Загор'е і на Трасьцянку. На гэтым перасеку дарог і быў
„сьвяты калодзеж“.

За апошнія гады калодзеж трохі заняпаў. Драўляны зруб
яго пачарнеў і падгниў зьнізу. Высокі крыж з распяцьцем хі-
ліўся на бок.

Пачарнеў і пагнуўся дашок на чатырох слупкох над крыжам.
Сівая старажытнасьць захавала яшчэ свой сьлед каля „сьвятога
калодзежа“, і дух глыбокай старасьвецкасці веяў над гэтаю
збуцьвелаю „фігуркаю“.

Маладыя бязбожнікі спыніліся каля „фігуркі“. Маўклівая
чорная ноч агортвала мрокам зямлю. Было ціха. Дзесь у лузе
над рэчкаю нейкая бяссонная ці патрывожаная пташка закрычала
два разы: „кі-і-і-вік, кі-і-і-вік“ і змоўкла.

— Ну, хлопцы,—сказаў Мікіта Дудзік:—давайце рабіць су-
хоты папу.

Мікітка першы памацаваў зруб „сьвятога калодзежа“.

— Падаецца, браткі,—радасна прамоўвіў ён.

— А ну, возьмемся комунальна,—скамандаваў Макар.
Рванулі гуртам. Здрыгануўся падгнілы зруб, за другім разам адарваўся зусім і, пад сьмех бязбожнікаў, перакуліўся нізам дагары.

— Занесьці яго куды-небудзь,—сказаў Гуга.

— Занясем у кусты. Ну, бярэцеся!

Раман Аўсейчык, Цішка Гулак, Сьцёпка і Мікітка паднялі зруб і панесьлі. Адышліся крокаў дзесяць, песьню засьпявалі:

А мой-жа ж ты, Мікалаю,
Дзе-ж я цябе пахаваю.
Пахаваю пад вярбою
Ды паплачу над табою.

Старшыня з сакратаром і яшчэ тры хлопцы гэтым часам завіхаліся каля крыжа. Крыж хістаўся, але стаяў яшчэ моцна. Агульнымі сіламі расківаўшы крыж, узялі яго, зрушылі з месца. Крыж моцна нахіліўся, прыгнуўся над зямлёю. Вярнуліся другія хлопцы і гуртом павалілі яго на зямлю.

Ноч яшчэ больш пацямнела. З захаду надыходзіла вялізарная хмара. Паблісквала маланка, нібы дзесяць над берагам зямлі павейваў агнявы віхор, ціха пагойдваючы зацяты мрок ночы. З пярэдняе грамады хмар выкаціўся кучаравы цёмна-палавы клуб, грозны і страшны. З яго калматай галавы бліснула яркая, чырвона-кывавая бліскавіца. На адно мгненьне з цёмнага мроку выніклі—„святая калодзеж“, як чорная дзірка ў зямлі, група захопленых работаю хлопцаў і крыж, павалены на зямлю. Сьцёпку кінула ў вочы дзержаное расьпяцьце, выразанае рукамі невядомага разьбяра. Адна рука „фігуркі“ была зломана. Гэтае расьпяцьце, відаць, угледзіў Мікітка Дудзік. Ён намацаў яго рукамі.

— Годзі табе памагаць папом чмуціць тут людзей,—сказаў Мікітка і пачаў зрываць расьпяцьце з крыжа.

Крыж завалаклі на той бок даліны і кінулі у тоўстых дубох.

Праз поўгадзіны паліўся дождж.

Бязбожнікі кончылі сваю работу і пайшлі дамоў. Каля „святых калодзежа“ было цяпер пустое месца.

XII

Расчасаўшы бараду і паднязеліўшыся, як і належыць у такі ўрачасты дзень, заборцаўскі поп накіраваўся на цьвінтар, каб пачаць раннюю службу. Цяжка жылося цяпер а Ціту. Народ адкаснуўся ад царквы, даходу было мала і разгону аніякага.

Сядзі цішком, як-бы цябе і на сьвеце няма. Можа сёньня каля „сьвятога калодзежа“ ці не палапіцца трохі. Лета было добрае, пагода спрыяла ўраджаю і рабоце. Народ падхадзіўся. Фрукты і розныя плады пасьпелі.

А ўночы і дождж прайшоў добры. Неба яснае, пагода адлічная,—усё гэта хіліла думкі а. Ціта ў найлепшы бок. І калі ён уваходзіў на дзьвінтар, то паціхеньку пасьпеўваў 103-ці псалым: „Благослови, душе моя, го-о-о-о-о-о-о-спода“.

Падняўшы галаву, а. Ціт раптам сарваў свае сьвятыя сьпевы: на дзьвінтары, каля царкоўных усходаў стаяў „папячыцель“ Язэп Дзыгун. Відаць, ён чакаў тут бацюшку, каб сказаць яму нешта вельмі важнае. Від у „папячыцеля“ быў заклапочаны.

— А ці ведаеш, бацюшка, што?

Ад тону гэтага пытання павеяла страхам. А. Ціт стаў, як слуп.

— А што такое, Язэп?

— Разбурылі, бацюшка, „сьвяты калодзеж“ і „фігурку“.

А. Ціт ад нечаканасьці аж назад адкінуўся.

— Ня можа быць,—здушаным голасам выкрыкнуў ён, а на твары яго адбіўся жак.

— Усё паламалі і пазносілі, каб іх хвароба паламала і самых на могількі пазаносіла! Вось паглядзеце, бацюшка, што зрабілі паскуднікі.

Язэп Дзыгун дастаў з-за пазухі кусок пасівелага дрэва ад рукі „фігуркі“.

А. Ціт узяў гэты кусочак дрэва, паглядзеў на яго і, трасучы галавою, прамовіў:

— Госпадзі многаміласьцівы! дакуль тваё доўгацярпеньне... Сволачы, сволачы. Сукіны, сукіны сыны... „Осквернены олтары твой, господи, сил“... Прахвосты, прахвосты. Ляснула процэсія...

Пятрусь Кравец, званар, сядзеў на званіцы, дзержучы ў руках вяроўку, і зрадка біў у звон ды прыслухваўся да гутаркі „папячыцеля“ з а. Цітам. Гэтае здарэньне са „сьвятым калодзежам“ яму было ўжо вядома.

А. Ціт падняў вочы на званіцу, і сярдзіта падаў рукою знак Пятрусю-званару.

— Кінь званіць!—у абурэньні крыкнуў яму а. Ціт і ціха дадаў:—Ні чорта лысага ня вызваніш там.

Пятрусь выпусьціў з рук вяроўку і зьлез са званіцы.

— Служыць, бацюшка, трэба,—нясьмела сказаў „папячыцель“.

А. Ціт махнуў рукою.

— І праўдзіва прыказка:—згадзілі абедню, спаскудзілі, шэльмы!—ня мог супакоіцца а. Ціт.

Да іх далучылася некалькі мужчын. Кучка жанок стаяла асобна. Старэнькія бабкі гаротна ківалі галавамі і цяжка ўздыхалі.

— Божачкі, божачкі, якая распуста пайшла.

І каля царквы, і на сяле вяліся гутаркі аб злачынстве, і разам з гэтым рабілася саматужнае следзтва. Усе вінаватыя былі выяўлены. Нават беднага Сьцёпку падгледзіла чыёсь зоркае вока.

— Расколы, расколы,—трое галавою дзед Марцін:—ня хочаш ты богу маліцца, маліся чорту лысаму, але навошта гэты зьдзек над сьвятыняю?

— Параспускаліся, гадаўё, як старэцкія пугі. Палавіць-бы, разбойнікаў, ды галовы паадкручваць к чортавай матары—тыды асьцярагаліся-б,—казаў нізенькі Пятрусь-званар.

Калі выявіўся дух опозыцыі проціў бязбожнікаў, а Ціт адмяніў свой загад не званіць Пятрусь Кравец зноў палез на званіцу. А Ціт пайшоў служыць абедню. У часе службы яму казалі, што крыж паставілі новы, і такім чынам процэсія павінна адбыцца.

Скончыўшы службу і падлічыўшы даходы, а Ціт звязь, як тое сонца. З хрысьціянскаю пакорлівасьцю ён гатоў быў цяпер памаліцца за бязбожнікаў. І тым ня меней, спаткаўшы Міхайлу Баруту, Сьцёпкавага бацьку, ён казаў:

— Добрага сынка маеш, Міхале.

XIII

Вярнуўся Сьцёпка з паходу на досьвеце, ціхенька адчыніў адрынку, дзе спалі двое меншых яго братаў, Алесь і Юрка, і, не разьдзяючыся, мокры да ніткі, залез пад коўдру. Лежачы, разважаў аб падзеях гэтае ночы і аб выніках гэтых падзей. Сьцёпка адчуваў, што ён пераступіў нейкі нязвычайна важны рубаж. Тыя мыслі, што вынікалі цяпер, яшчэ некалькі гадзін таму назад былі яму зусім незнаёмы, і сам ён у той час быў другім чалавекам. А ў вогуле-ж было такі няпрыемна. Праўда, Сьцёпка стараўся ўпэўніць сябе, што нічога благога ў яго паступку ня было. Ніякага бога няма, так цяпер усюды па школах кажуць, аб гэтым лекцыі чытаюць, аб гэтым на мітынгх крычаць. Бог, рай, той сьвет—усё гэта выдумкі, каб дзяржаць народ у страху і паслушэнстве.

Сьцёпка сагрэўся пад коўдраю і заснуў моцным сном. Ён спаў тады, калі на сяле пранеслася нязвычайная навіна. Яго бацька яшчэ раненька паехаў да вол'іспалкому па сваёй гаспадарскай справе.

Сьцёпку ўжо разы два будзілі яго браты. І толькі, калі маці дачулася, што і яе Сьцёпка мае нейкае дачыненне да „сьвя-

тога калодзежа“, яна сама пайшла ў адрынку і за справу абуджэння ўзялася належным чынам.

— Дзе ты быў уначы, гад ты?

Сон Сьцёпкаў прайшоў у момант. Па тону пытання ён пачуў, што на яго насоўваецца нейкая навала. Пачухваючы чупрыну, Сьцёпка прыкінуўся, што нічога ня цяміць, а сам думае, як адказаць мацеры, якую наогул выбраць лінію павядзеньня, і дзівіцца, што так скора раскрылася іх бязбожніцкая дзейнасць.

— Дзе ты быў і што ты рабіў уначы, пытаюся?

— Нідзе ня быў!—груба адказвае Сьцёпка, сеўшы на пасьцелі.

— Праўду кажы, абібок!—насядае маці.

— Чаго ты расхадзілася, як тая квахтуха?! Дзе быў—гуляў з хлопцамі.

— І не раздзяваўся, валяч нягодны!.. Кажы, быў каля „святотога калодзежа?“

— Ці раз я там быў,—спакойна адказвае Сьцёпка.

— Ды ты мне зубы не загаварвай, бамбіза...

Маці траціць усякае цярпеньне.

— Прызнавайся, гад, што рабіў каля „святотога калодзежа?“

Узяўшы пэўны тон, Сьцёпка вядзе яго і далей. І цяпер ён ужо так кажа:

— Што рабіў? комплексы і сухоты папу.

Маці аж чырванее ад злосьці: выяўна насымяхаецца з мацеры, гіцаль. Яна ў абурэнні кідаецца на сына і таўчэ яго ў бок.

Сьцёпка таксама ўваходзіць у злосьць, але стрымлівае сябе і, каб больш дапячы мацеры, сьмяецца і кажа:

— Вось якраз тут сьвярбела, а ты мне пачухала.

— Гэрад ты, бязбожнік, кат. І ты катаваў Язуса, ручачку зламаў яму, а цяпер мяне ты катуеш... Ня будзе-ж табе добра...— жорсткія словы кідала яму маці.

Сьцёпку няпрыемна было слухаць гэта, але тон вытрымлівае да канца, і, калі маці пагразіла яму страшнымі карамі на тым сьвеце і на гэтым і, плачучы, выходзіла з адрынкі, ён кажа ёй:

— Заплакала, падумаеш—продналог за цябе аддаў Езус твой!

Сьцёпка астаўся ў адрынцы адзін. Да сьлёз матку давёў. Э, да ўсё ўжо роўна.

Ён падняўся, вышаў з адрынкі, пастаяў трохі на прыгуменьні, а потым пералез цераз засаўкі і пасунуўся ў поле.

XIV

Адно для Сьцёпкі было ясна: цяпер ён за парогам бацькавай хаты. Таго, што зрабілася, назад не адробіш. Але трэба было нешта прыдумаць, знайсці выхад з гэтага стану.

Ён адышоўся вярсты дзеве ад сяла, сеў на камень каля хвойніку і стаў думаць. Зайсьці яму дадому ці лепей на вочы бацьку не паказвацца, бо ўсё роўна бацька яго прагоніць? І яшчэ думаў Сьцёпка аб горадзе. Горад далёка—каля ста, а можа і сто вёрст з хвосцікам. На машыне не паедзеш: дзе грошы ўзяць? Астаецца адно: пяхотам па шпалах. Хоць можа і далей, але па чыгунцы ня зблудзіш. На дарогу трэба прыкінуць тры дні часу. Астаецца два вольных дні. Дакуманты, праўда, ёсьць. Вось толькі ад ячэйкі ўзяць пасьведчаньне. Яго цяпер напэўна дадуць з ахвотаю. Але ці браць яго? Пасьля ўсяго таго, што здарылася, гэтае пасьведчаньне ня хіліць яго. Яно набывае характар нейкага дакору. І ўспомніў ён матку сваю. За што пакрыўдзіў яе?.. А ў горадзе дзе ён прыткнецца? Гораду ён ніколі ня бачыў. У яго ўяўленьні горад прадстаўляецца нейкім бясформенным відам, дзе лёгка прапасці.

Сьцёпка падняў вочы ў бок сяла і стаў углядацца: па іржышчы борзда да яго рухаліся дзеве фігуркі вясковых хлопцаў. Гэта былі яго меншыя браты, Алесь і Юрка. Алесь бег бяз шапкі, шапка была ў руцэ. Відаць, Алесь штось нёс у шапцы. Калі браты дабеглі да Сьцёпкі, то яны моцна затаміліся ад шпаркага бегу, але твары іх былі вясёлыя. Яны былі рады, што знайшлі Сьцёпку. У шапцы аказаліся дзеве грэцкія пухаўныя аладкі, зложаныя папалам, а між іх была досыць дзябёлая скарка.

Сьцёпка павесялеў, убачыўшы братоў. Можа з тае прычыны, што ён быў у такім адзіноцтве.

— Гэта вы самі іх узялі?

— Не,—адказалі браты.

— Маці дала?

— Не.

— Ды скуль-жа вы ўзялі іх?

— Аленка Андрэевых прыслала,—разам сказалі хлопцы.

Для Сьцёпкі гэта было поўнаю нечаканасьцю, і ён пранікся нязвычайнаю падзякаю да Аленкі. У ім узьнікае моцнае жаданьне пабачыць Аленку і падзякаваць ёй за гэта. Аленцы асталося пабыць апошні год у сямігодцы, і яна скоро паедзе. Калі сёння-заўтра не пабачыць яе, то калі сустрэне яе і ці сустрэне?

Сьцёпку хочацца распытаць аб Аленцы, але яму было трохі нейк сорамна. І усё-ж такі ён запытаўся:

— А дзе-ж вы яе бачылі?

— Яна сустрэла мяне на вуліцы,—сказаў Алесь:—і спытала, дзе ты і што з табою было... Комсамольцы, брат, паўцякалі—біць іх хацелі.

— А бацька прыехаў?

— Прыехаў.

- А ён ведае... пра „святых калодзеж“?
- Маці сказала, і ўсе казалі.
- А ён што?
- Нічога. Сярдзіты.
- Сьцёпка адламаў кусок аладкі і стаў есьці.
- Можа вы па кусочку зьелі-б?
- Не,—разам адказалі меншыя браты і галовамі затрэсьлі.
- Сьцёпка падзакусіў, распытаўся аб вясковых навінах.
- А ты, Сьцёпка, дадому прыдзеш?—запытаў Юрка.
- Алесь і Юрка ўставілі вочы ў Сьцёпку і чакалі, што ён скажа.
- Сёння я дома начаваць ня буду. Заўтра прыду—не на доўга, але прыду. Так і скажэце дома бацьком.
- А дзе-ж ты начаваць будзеш?
- Глупства! зайду дзе-небудзь ў клуню і пераначую ў сене.
- Алесь і Юрка заспакоіліся.
- Усе тры браты змоўклі. Кожны штось думаў сам сабе.
- Ну, мы пойдзем дадому,—нарушыў гэтую маўклівасьць Юрка.
- Ідзеце, ідзеце,—азваўся Сьцёпка:—бо ўжо вечар. Вось што, браткі, калі ўбачыце Макарку Лагуновых, то няхай ён мне паперку напіша—ён ведае, якую... Не, лепш ня трэба—абыйдзеца.
- Сьцёпка крыху замяўся.
- Пабачыце Аленку, падзякуйце яе ад мяне за аладкі.—І, памаўчаўшы, яшчэ сказаў, ня глядзячы братом у вочы:
- Я заўтра буду ў Рэмусавай луцэ,—з раніцы, калі раса ападзе. Скажэце Аленцы, няхай яна прыдзе туды... ну, кнігу мне прынясе. А вы мене ня шукайце, я сам прыду дадому.
- Добра,—казалі браты.
- На гэтым яны разышліся.

XV

Раненька вышаў Сьцёпка з Дзямянавай клуні. Прайшоў загуменьнем у хвойнік, павярнуў і хвайнякамі пашыбаваў у Рэмусаву луку. Выбраў там добрую pozyцыю і стаў чакаць Аленку.

Сонца падымалася нейк марудна, раса ападала паволі. Можа яна ў гэтую раніцу ападала-б і вельмі доўга, каб Аленка ня прышла раней тэрміну.

Сьцёпка замеціў яе здалёк. Ёшла яна борзьдзенька, паглядаючы па бакох. Цяпер яна была ўжо ладненькая дзяўчынка на шаснаццацітым годзе. Яна ведала, што на яе пачынаюць заглядацца, і гэта надавала ёй пэўнай гордасьці.

Добраю, прыветнаю ўсьмешкай спаткала яна Сьцёпку.

— Ну, як маешся, богаборац?

Як разумець такое прывітаньне? Няўжо-ж і яна проціў яго? Але Сьцёпка даведаецца з далейшае гутаркі.

Ён хоча захаваць сур'ёзнасьць, нават значную жорсткасьць, як і належыць усякаму, хто пайшоў адзін проціў усіх. І ён панура адказвае:

— Да вось, цягаюся, як воўк, адзін.

— Бедны ты, Сьцёпка, мне так цябе шкада.

Сьцёпку, з аднаго боку, прыемна, што Аленка пашкадавала яго, але калі на справу глянуць з пункту гэройскасці, то гэтае шкадаваньне траціць усякаю цану, і яно тут зусім не на месцы. Ён выступіў проціў бога і проціў людзей, а яго шкадуюць. Не шкадаваць—спачуваць толькі можна тут. І нават учарашнія грэцкія аладкі, што прыслала яму Аленка, паказваюцца цяпер Сьцёпку да некаторай ступені абразам для яго бунтарскага духу.

І Сьцёпка адказвае:

— А чаго тут шкадаваць. Прапашчы я, ці што? І ўміраць яшчэ я ня збіраюся.

Гаворыць Сьцёпка і на Аленку не глядзіць, каб па вачох яго не пазнала, што ён трохі туману напускае.

— А што-ж ты далей рабіць будзеш?

У Сьцёпкі ёсьць адказ і на гэтае пытаньне, але ён хоча фасон дзяржаць і трагічна заяўляе:

— У бандыты пайду.

Аленцы страшна робіцца ад гэтых слоў. Яна пужліва глядзіць на Сьцёпку, а Сьцёпка на Аленку зірнуў. Ён бачыць, што ў яе прыгожыя бровы і такія слаўныя вочы, як-бы ён іх першы раз убачыў. Ад гэтага погляду Аленчын страх праходзіць. Яна адгадвае больш, чым ён сказаць ёй хоча.

— А каго-ж ты забіваць будзеш?—умее прыкінуцца і Аленка.

А Сьцёпка і не падумаў, каго-ж, і праўда, забіваць ён будзе.

— Тых, хто ўпоперак дарогі мне стане,—яшчэ больш панура адказвае Сьцёпка.

Аленка перамагае ўсьмешку, гатовую закрасаваць на яе сьвежанькіх губках. Хіліць трохі на бок русавую галоўку і пытае:

— Ну, а калі-б я стала ўпоперак твае дарогі?

Аленка стараецца захаваць сур'ёзнасьць, губкі яе строгі, а ў вачох сьмех руніць.

Мімаволі і Сьцёпкавы губы расчыняюцца для сьмеху. Ну, што-ж бы яму рабіць з ёю, каб яна яму ўпоперак дарогі стала? І ня гэта хацеў сказаць Сьцёпка Аленцы. Ён чуе фальшывы тон,

які ён сам даў іх гутарцы. І ці можа думаць, што Аленка проціў яго, калі яна прышла сюды.

А Аленка весела засьмяялася, зрывае з яго галавы шапку, кудлачыць яму валасы.

— Ой, які ж ты, Сьцёпка, сьмешны! А ці ты ведаеш, што каля „святэга калодзежа“ паставілі новы крыж? І зруб новы паставяць. А каб вы не чапалі яго, то ён, напэўна, збудзьвеўбы там і ніхто-б яго не аднаўляў. Ну, і што-ж вышла? Твой бацька казаў пры людзях, што ня пусьціць цябе ў дом.

Апошнія словы балюча кальнулі Сьцёпку, хоць гэтага ён і спадзяваўся ад бацькі.

Аленка глядзіць на Сьцёпку спачувальна.

— Трэба падумаць, што рабіць табе.

— Я ўжо думаў. Сеньня я пайду ў Менск.

— Пяхотам?

— Так, на сваёй пары паеду.

Аленка засмучана апускае галаву.

— Ну, а як-жа... А грошы ў цябе ёсьць?

— Бяз грошай пайду.

— А дадому ты зойдзеш?

— Зайду.

Аленка штось думае.

— Ня пусьціць цябе бацька—прагоніць.

— Вось дзеля гэтага я і пайду, бо калі не зайду, то выйдзе, што я сам пакінуў бацькоў.

— А ты як-небудзь паладзь з бацькам.

— Потым паладзім, а цяпер ладу ня будзе.

— Як гэта ўсё нядобра зрабілася,—прамовіла Аленка.

— А што-ж тут нядобрага? Разбурылі ўсё і ніякі бог не пакараў. А што з старымі nelaды вышлі—глупства, паладзім.

Некаторы час Аленка і Сьцёпка маўчалі.

— Ну, што, Аленка: пойдзем,—казаў Сьцёпка.

Прайшлі яны хвойнікам, баравікоў трохі знайшлі, а недалёка ад сяла разьвіталіся.

Аленка пайшла адна. Канцы расплеценых кос на ветры калыхаліся. Сьцёпка глядзеў на яе, каля хвойніку стоячы. Аленка прайшла крокаў дваццаць, азірнулася і сказала:

— А той верш гэта я пра цябе напісала.

І не азіраючыся болей, борзда-борзда ў сяло пайшла.

Счакаўшы некаторы час, пайшоў і Сьцёпка. Пералез цераз засаўкі і з прыгуменьня ў хату пайшоў.

А бацька чакаў яго ў хаце—меншыя сыны папярэдзілі. Строгі і цвёрды чалавек Міхайла Барута, але трохі затраслося

ў ім, калі, непакорны бацькавай волі, сын на парозе паказаўся. А маці за хвіліну перад гэтым маліла яго не рабіць калатні.

Пераступіў парог Сьцёпка, шапку зьняў.

„Прасіцца будзе“,—думае Міхайла, і гнеў, што быў улёгся ў ім, зноў пачаў падымацца. Спакойна запытаў сына:

— У комсамол запісаўся?

— Не, не запісаўся,—сьмела зірнуўшы ў вочы бацьку адказвае Сьцёпка.

— А бацьку ты паслухаў?

На гэта пытаньне Сьцёпка прамаўчаў.

— А проціў бога ты не пайшоў?

— З богам вышлі нелады.

— Дык чаго табе трэба?

— Пачуць ад цябе, што ты мяне выгнаў.

Такога адказу бацька ніяк не чакаў. Чуе бацька, што сын адольваць яго пачынае.

— Ты сам сябе выгнаў,—кажа бацька, і сэрца яго баліць па сыну.

Сьцёпка зьбірае свае сьвякія-такія рэчы, дакуманты.

— Куды зьбіраешся?—пытае Міхайла.

— Пайду навукі шукаць, на рабфак ці не паступлю.

Прыпамінаецца Сьцёпку яго размова з бацькам аб рабфаку.

— Ну, ідзі, павучыся: паразумнець табе трэба,—спакойна адзваецца бацька.

Слухае маці і нічога ня цяміць, як-бы ёй розум закланіла.

Сьцёпка нешта хоча ўзяць, але не адважваецца—ці варта. Хлеба ў людзей папросіць.

Бацька маўчыць, на покуць пазірае.

Маўчаць, баязьліва паглядаюць Алесь і Юрка.

Сьцёпка сабраўся. Ідзе, спыняецца каля дзвярэй, акідае поглядам хату.

— Ну, то бывайце здаровы.

Ніхто нічога ня кажа яму.

Сьцёпка ступае крок, на парозе затрымліваецца.

— Я, мама, вінаваты перад табою... Ну, да ты ня гневайся.

Маці кідаецца да яго, кладзе яму на плечы рукі, а галавою да грудзей прынікае...

Плача ў голас і Юрка. Алесь крэпіцца, маўчыць зацята, зрэдка на бацьку ваўчком паглядае.

На вуліцы перад акном людзі збіраюцца.

— Адстань ты ад яго—прыліпла!—крычыць на жонку Міхайла.

Сьцёпка вызваляецца з матчыных рук. Выходзіць на вуліцу. Яму няма чаго людзей сароміцца. Пазіраюць людзі на Сьцёпку, а ён высока падняў галаву, глядзіць на сваю дарогу.

- Куды-ж гэты ты?— пытае нейчы голас.
Сьцёпка не абарочваецца, кідае на хаду:
— Рабіць новы зруб на новы калодзеж.
Міхайла Барута за сталом сядзіць. На вуліцу праз аконца
глянюў. Дзьве сьлязы з вачэй выкаціліся. Выкаціліся і вы-
сахлі.
— Добры хлопец!— кажа ён сам сабе і потым дадае:
— І чорт яго ня возьме.

ЧАСЬЦЬ ДРУГАЯ

ЗА ПАРОГАМ

I

Мінуў Сьцёпка сяло, у поле вышаў.

Бяскрайныя прасторы ляжаць перад ім, пазіраюць на яго нязьлічонымі вачамі, пазіраюць маўкліва і ўдумна, як-бы пытаючыся: „якая бура нясе цябе, хлопча? Куды і чаго?“ І нейкае, яшчэ нязьведанае, адчуваньне жалю агарнула Сьцёпку, калі ўзышоў ён на ўзгорак і азірнуўся на сяло. Усё, што было найдаражэйшае ў яго жыцьці—дзяцінства, таварышы, сям'я, Аленка і гэтае пяшчотна-кволае дрыгаценьне струн яго сэрца,— усё гэта засталася там, пад саламянамі стрэхамі, дзе сям-там узняліся дрэвы сваімі верхавінамі.

Сьцёпка змусіў сябе адвесьці вочы ад сяла, каб не падацца ахапіўшаму яго жалю.

— Бывай!— сказаў ён у голас, крута павярнуў і шырокімі крокамі пайшоў на той бок узгорку, адкуль ужо ня ўгледзіш сяла. Адышоўшы з поўварсты, яшчэ раз назад азірнуўся,— азірнуўся і спыніўся: з узгорку, як куля шыбаваў Алесь, яго брат, і махаў шапкаю, каб Сьцёпка спыніўся.

Алесь зараз-жа дабег да Сьцёпкі. Затаміўся хлопчык бягучы, аж расчырванеўся: яму-ж так хацелася дагнаць Сьцёпку. Лагодна ўсьміхнуўся брату. А Сьцёпка глядзеў недаўменна: якая прычына змусіла Алеся даганяць яго?

— Мама паслала мяне... Вось табе хлеб на дарогу!

Алесь перадаў брату досыць ёмка напакваную белую зрэбную торбу з хлебам і салам, а потым дастаў з-за пазухі маленькі скрутчак.

— Тут мама трохі і грошай дала. А гэта, вось, нейкая паперачка ад Мікіткі Лагуна.

Сьцёпка на момант замяўся: браць ці ня браць гэтую пасылку.

Але яго так моцна кранула матчына дабрата і такую віну пачуў перад ёю, што не пасмеў зрабіць ёй крыўду. Дый Аляся-ж ён пакрыўдзіў-бы.

— Ну, дзякую, браток! Скажы маме, што я ніколі не забуду яе, ніколі не скажу ёй больш благога слова.

І Сьцёпка трохі адварнуўся ад брата, каб не паказаць яму вачэй.

— Ты як-жа пойдзеш?—спытаў Алясь.

— На Загор'е, а там—па чыгунцы.

Алясь многа меў сказаць чаго, але слоў не знаходзілася. А можа лепей і не гаварыць! Ды ўсё-ж такі ня стрымаўся і сказаў, але зусім ня тое, што хацелася сказаць.

— Ну, а ты-ж ня будзеш баяцца?

— Я?—Сьцяпан усьміхнуўся.—Не, брат, я нічога не баюся.

Алясь аж пазайздросьціў яму: такі ён вялікі, сьмелы і дужы!

— Тут ёсьць такая сьцежачка, што можна латвей прайсьці.

— Ведаю,—адказаў Сьцёпка і рашуча прамовіў:

— Ну, бывай, брат, здаровы!.. Маме там памагай.

Сьцёпка зірнуў Алясю ў вочы, кінуў галавою і, закінуўшы кіецак з торбаю за плечы, пайшоў у сваю дарогу.

Алясь трохі пастаяў, пазіраючы ўсьлед Сьцёпку, а потым стала і разважна повярнуў назад, калі-ні-калі аглядаючыся на Сьцёпку. Сьцёпка-ж скоро зьнік з вачэй, бо дарога павярнула ў кусты.

Чым далей адыходзіўся Сьцёпка ад сяла, тым больш мілым яно станавілася яму, але разам з гэтым яно незаметна выціскалася з Сьцёпкавай душы новымі думкамі, новымі разважаньнямі, вобразамі дарогі і тым невядомым, далёкім, што яго чакала і цалкам ляжала наперадзе. І пачуцьцё адзіноты часамі агортвала Сьцёпку. А калі мінуў ён Загор'е, ён пачуў, што гэта—апошні парог, які злучаў яго з сваім сялом, бо ў Загор'і вучылася Аленка. а ад Загор'я пачалося зусім новае і чужое.

II

І Загор'е засталося здаду.

Яшчэ вярсты тры, і Сьцёпка вышаў на чыгунку. Вёрст васьмнаццаць адбіў. Нават ногі затаміліся трохі. На чыгунцы прыпыніўся на момант, у вадзін і другі канец яе глянуў. Для большай пэўнасьці запытаў сустрэчнага незнаёмага селяніна, у які бок трэба на Менск ісьці і колькі лічыцца вёрст да яго. Зьмерыў вачамі дарогу. Маўкліва, безадказна яна, але як пры-

гожа яна, як павабна! Зграбненька ляжаць рэйкі, акуратненькі павароты—загібы іх, і згодзен іх бег. А гэтыя слупы з роўна нацягнутым тоўстым дротам! І дзень і ноч выйгравае на іх вецер свае песьні, песьні прастораў зямлі, і мудрая людзкая мысль лётае па іх лёгкакрылаю пташкаю, а гэтыя беляы гучакі на слупох выглядаюць здалёк беленькімі галубкамі.

Вось гэтыя, моцна зьбітыя між сабою, рэйкі адным канцом сваім у самы Менск упіраюцца. Восемдзесят шэсьць вёрст! Ой, не малы гэта кус для маладых няпрывычных да хады ног!

Ідзе Сьцёпка, дзе чыгункаю па шпалах, а дзе вузенькаю сьцежкаю, што паві ецца па хібох насыпу побач чыгункі, ідзе, мінае чырвоныя домікі будачнікаў, пераезды, купкі дрэў, а перад ім раскрываюцца ўсё новыя і новыя рысункі дарогі: лясы, лужкі, мосьцікі, пажоўкляя гоні палёў, дзе пападаюцца сям-там яшчэ няпрыбраныя мэндлікі аўсоў і атуленыя сіняватаю смугою далечы.

З кожным паваротам чыгункі, з кожнаю новаю вярстою Сьцёпка глыбей адчувае ўладу гэтых незнаёмых прастораў, сярод якіх параскіданы цёмна-сінія палоскі лясоў. І гэтыя вёсачкі, і людзі, і гаі побач дарогі пазіраюць на яго, як на чужынца, неспагадліва і нават, здаецца, воража. Маркотна і неспакойна на сэрцы...

Успомнілася Аленка. Ад гэтага ўспамінку адразу нейк цёпла і радасна стала Сьцёпку. Але чаму яна ня вышла, калі ён выходзіў адзін з сяла ў гэтую невядомую дарогу? Хоць-бы здалёк паказалася. І шкода стала яму Аленкі, і трохі крыўда на яе забірала яго. Ён успомніў спатканьне з ёю. Слаўнае было спатканьне! Не, Аленка—мілая, залатая дзяўчына! Такой дзяўчынкі ніколі не забудзе Сьцёпка. Гэтыя думкі і гэтае адчуваньне апошнімі зьвенамі ўзварухнуліся ў Сьцёпкавым сэрцы і заступілі поўнасьцю месца другім думкам і другому пачуцьцю.

Калі маркота і адзінота і не ўзялі верх над Сьцёпкам, то толькі за тым, што ў Сьцёпкі за плячамі была торба з салам. Гэтая торба была для яго прыцедем, сваім чалавекам самым блізкім земляком, з каторым ня так цяжка было ў дарозе. Паварочваючыся за плячамі ў тахт яго хады, яна чым далей, тым болей пачынала напамінаць яму аб сабе. І Сьцёпка стаў разглядацца, дзе-б выбраць лепшую мясьціну для адпачынку. Такая мясьцінка скоро і знайшлася. Сышоў з дарогі, выбраў зацішнае месца на беразе маленькае рачулачкі і разлажыўся для папаскі. Дарожны вецер і гарачае жнівёнскае сонца яшчэ борзда разьвязаў торбу, скінуўшы пасялянскаму звычайу шапку з галавы, адламаў кусок хлеба, адарваў надрэзаны кавалачак сала і са смакам стаў сілкавацца.

Падмацаваўшыся, Сьцёпка напіўся ў рэчцы вады. І тут ён пачуў такую млявасьць, што мусіў прылегчы. Яму так моцна захацелася спаць, што вочы яго пачалі зьліпацца самі. Але Сьцёпка перамог сябе: не, спаць не гадзіцца! Ці мала што можа здарыцца! Лепш пасядзець трохі, а там памаленьку дабрацца да станцыі, тым болей, што ўжо пачынала вечарэць, а да станцыі заставалася вёрст пяць, ня болей. І тут толькі Сьцёпка пачуў, што дарога—не такая ўжо лёгкая рэч, як гэта здавалася яму дома. Трэба яшчэ дайсьці да першае станцыі, а там яшчэ цэлых чатыры. Ня так-та скоро і лёгка адмераць іх сваімі нагамі!

І тут Сьцёпку прышла ў голаву сьмелая мысьль—прыстроіцца як-небудзь на поездзе і махнуць машынаю! Гэтая думка выціснула ў яго ўсе іншыя думкі. Нават і сон яго разагнаўся. Сьцёпка падняўся на ногі, закінуў зноў торбачку за плечы (а яна цяпер палягчала трохі), вышаў на чыгунку і патрапаў удоўж яе па вузенькай бясконцай сьцежачцы, так добра яму цяпер знаёмай. Ідзе і абмяркоўвае, як-бы гэта латвей на машыну папасьці. Трэба спрабаваць шчасьця: езьдзяць-жа людзі па машынах, дык чаму-б і яму не праехацца? І час-бы выйграў, і ўсякую такую эканомію. Пры гэтым у галаву яго ўбілася адно глупства: калі праедзе ён па машыне, то пастуціць на рабфак!

III

Сонца было ўжо зусім нізка над лесам, калі з-за павароту дарогі перад Сьцёпкам вынікнуў сэмафор, бы нейкі вартаўнік з працягнутаю рукою. Сьцёпка бачыў яго першы раз, і яму было невядома, для чаго стаіць тут гэты дзіўны слуп. Ня было калі Сьцёпку разважаць над гэтым, бо зараз-ж з-за купак расьлін паказалася і сама станцыя. Аж сэрца забілася ў хлопца мацней: на гэтай станцыі яму прыдзецца развязаць сваю, можна сказаць, першую задачу, задачу адзінокага вандроўніцтва, і развязаць сваім розумам, бо хто-ж тут паможа табе? І не адну задачу, а дзьве: пераначаваць і ўладзіцца з яздою па машыне. І гэтая звадлівая думка—калі праедзе па машыне, то пастуціць на рабфак—таксама жыве ў яго галаве, карціць яму, спакою не дае. З гэтымі дзьвюма задачамі зьвязваецца цэлы рад другіх задач... З чаго пачаць? Як прыступіць?

Зьменшыўшы тэмп хадзі і нясьмела аглядаючыся, падыходзіць ён да станцыі. Яго ўвагу займаюць пустыя вагоны, загнаньня ў глухое месца. Можа гэтыя вагоны ці ня йдуць на Менск?

Сьцёпку ніколі не даводзілася быць на станцыі, і цяпер кожную пядзю яе зямлі, кожную часьціну яе прыходзілася адольваць сваім уласным розумам. На станцыі было досыць пуста і ціха. Дзе-ні-дзе праснуе людзкая фігура і зараж-жа знікне невядома куды. Сьцёпка ступае яшчэ павальней, разглядаючыся навокал. Ён заўважыў кучку хлапчукоў, такіх вось, як Алесь і Юрка; яны йшлі дзесь з другога боку чыгункі праз рэйкі, накіроўваючыся ў галоўны будынак.

— Скажэце, хлопчыкі, якая гэта станцыя?

Сьцёпка ведае, як называецца станцыя, але яму трэба разгаварыцца з хлапчукамі, каб дазнацца таго, што цікавіла яго цяпер.

— Станцыя Беразайка, каму трэба—вылезайка!—пачуў ён адказ, і чародка жэўжыкаў, як спуджаныя верабейчыкі, са сьмехам паімчаліся па пляцформе ўздоўж будынкаў. Адзін, адбегшыся, павярнуў галаву ў бок Сьцёпкі, гукнуў:

— Прачытай: там напісана!

Хлопчык думаў, што Сьцёпка няпісьменны, пасьмяяцца хацеў з яго. Але тое, што гаварылася на глум, Сьцёпка ўзяў на вум. І сапраўды: чаму-ж бы яму і не пацікавіцца напісамі? Сьцёпка павярнуў галаву ў бок будынкаў і падняў вочы ўгору. Тут ён знайшоў: „зал І кл.“, „зал II і III кл.“, „буфэт“, „тэлеграф“, „багажнае аддзяленьне“, а таксама і „для мужчын“, „для жанчын“ і інш. На дварэ пачынала цямнець, і трэба было добра прыглядацца, каб разабраць ня зусім выразныя літары, відаць, стускнелыя за доўгія часы.

— Чаго ты шукаеш тут?

Сьцёпка здрыгануўся, бо запытаньне было для яго нечаканым, а ў голасе незнаёмага чалавека—Сьцёпка яго і не заўважыў—чулася начальніцкая строгасьць, хоць, праўда, начальства гэта было і невялікае. Гэта быў толькі стрэлачнік, сярэдні гадоў чалавек, з сьветлымі, спущанымі ўніз вусамі, у зашмудным ліхтарамі каптане. За поясам ў яго былі заткнуты два сыгнальныя знакі, а цераз плячо перакінут ражок.

— Нічога, так гляджу.

Сьцёпка думаў гэтым і адрабіцца, але стрэлачнік не адступіўся, бо Сьцёпка паказаўся яму чалавекам падазроным, ва ўсякім разе вартым увагі. У такіх разох стрэлачнік не прапуськаў здарэньня распытаць, даведацца, хто, чаго, куды і як? Бо ён быў чалавек цікаўны і вельмі любіў прачуць сёе-тое: па яго думцы, на сьвеце яшчэ павінна нешта цікавае зрабіцца, нешта такое, пасьяла чаго ўжо пачнецца настаяшчае жыцьцё.

Стрэлачнік, не адходзячы ад Сьцёпкі, пацягнуў папіросу-суслу, ушчаміўшы яе двома пальцамі, пацягнуў заядла і запытаўся:

— Едзеш куды?

Сьцёпка ўсьміхнуўся.

— Не, пяхотам іду.

У тоне Сьцёпкавага адказу была мяккасьць і пашана да стрэлачніка, што таму вельмі спадабалася.

— А куды йдзеш?

— У Менск.

— У Менск? пяхотам?

— Ехаць ня маю за што.

— А чаго йдзеш ты ў Менск?

— Вучыцца хачу.

Стрэлачнік яшчэ раз смактануў папяросу і гопнуў яе на пляцформу.

— Вучы-ы-цца! Бачыш ты! А скульп-жа сам?

— Э Заборцаў.

— Вот маладзец!.. Але я табе скажу, што цяперашняя навука...—Стрэлачнік патрос галавою і рукою махнуў.—Ні ядронай бабушкі ня варта. Распушта, а не навука.

— Не, дзядзька, няпраўда!—з жарам запярэчыў Сьцёпка:—цяпер-жа сапраўдная навука і даецца. Гэта раней навуку дзялілі для бедных і для багатых; багатым—універсытэты, а бедным—гула асмаленая. Вучылі толькі, каб падаткі плацілі ды на багатых працавалі і бога баяліся.

— Ось, у тым-жа, брат, і справа, што бога баяцца перасталі. А раз у цябе няма бога, то які-ж ты чалавек? Чым адрозьніваешся тады ад скаціны?

— Розумам.

— А розум табе хто даў?

— Розум ад прыроды.

— Ад прыроды!.. А прырода адкуль узялася?

— Ну, а бог адкуль узяўся?—запытаў і Сьцёпка.

— Мы—чэрві ў параўнаньні з богам. Як можам яго ведаць?

— А калі ня ведаем, дык як-жа верыць у тое чаго ня ведаеш?

Стрэлачнік паглядзеў на Сьцёпку.

— А ці ведаеш ты Галабурду?—запытаў ён нечакана.

Сьцёпка трохі замяшаўся.

— Якога Галабурду?

— От,—ёсь такі.

— Не, ня ведаю.

— А можаш ты казаць, што Галабурды няма?

Сьцёпка замяўся, а стрэлачнік атакаваў яго яшчэ больш энэргічна, зрабіўшы з гэтага адпаведны вывад, а потым пацлёпаў Сьцёпку па плячы і сказаў:

— Трэба брат, многа павучыцца, каб ведаць маленькае. І вучацца людзі, аж лысеюць з навукі, а ўсяго ведаць ня будуць. Вучыся і ты. Але вось, як ты да Менску дабярэшся? Шкода мне цябе, хлопча, і ног тваіх маладых шкода.

Вынікам гэтага спатканьня і гэтага дыспуту было тое, што стрэлачнік заклікаў да сябе Сыцёпку, пачаставаў яго кіслым малаком і начаваць пусьціў. А на заўтра раніцаю здаў яго на тормаз знаёмаму кандуктару з таварнага поезду.

IV

Людзі мала калі бываюць такімі шчасьлівымі, як быў шчасьлівы Сыцёпка, седзячы на тормазе. Калі-б тая радасьць і тое шчасьце, што часамі, хоць і вельмі рэдка, трапляюць да чалавека, маглі-б сыпяваць і зьвінець сваімі акордамі, то наша вуха чула-б найцікавейшую на сьвеце музыку. Такяя музыка была цяпер і ў Сыцёпковым сэрцы. Ён цяпер ні аб чым ня думаў, ён проста пазіраў на тыя вобразы, што ўзьнімаліся з нутраў яго самага, ціхусенечка сам сабе ўсьміхаўся.

Адпачыў з дарогі Сыцёпка, а раніца новага дня, так шчасьліва пачатага, расьсявала па станцыі і навокал праменьні сьвятла, надзей і нейкай новай бяспрычиннай радасьці. Скрозь высокія круглыя топалі, што стаялі на станцыі, прабівалася сонца, а лісьці на іх трапяталіся так ціха і так паважна, што Сыцёпку часамі здавалася нібы яны гаварылі штось гэтаму новаму дню і яснаму сонцу. У галаве поезду заложна-аднатонна сіпеў паравоз. Яго высока паднятая, яшчэ старасьвецкая, коміна, нібы галава турка ў цюрбане, выпускала густую валністую стужку чорнага дыму. Яшчэ некалькі хвілін і гэтая сіпаватая песьня паравоза абарвалася, прыціхла. „Тух-тух-тух-тух!“ заклакатаў ён сярдзіта, магутна дыхнуў дымам, выкаціўшы ўгору чатыры клубкі, а сьледам за гэтым засьвістаў тонка—праразьліва і працяжна. „Кіў-гець!“ скрыганулі вагоны, і поезд здрыгануўся, бразнуў крукамі, грывнуў буфэрамі, здрыгануўся неахвотна-гультайна, прыпыніўся, здрыгануўся мацней, зрушыўся з месца і, пазвонваючы сцэпамі, пакаціўся па рэйках, што-раз прыбаўляючы ходу.

Сыцёпка стаяў у цесным корыдорчыку між вагонамі і тормазам і пазіраў, як адыходзіла ўзад станцыя з яе будынкамі, вадакачкаю, сэмафорам і круглымі топалямі, робячыся ўсё меншаю і меншаю, покі ня зьнікла з вачэй, схваўшыся за пукатасьцю зямлі. На тормазе нікога больш ня было, і Сыцёпка адчуваў сябе вольна. На першых часах ён захапляўся яздою і тымі новымі малюнкамі, што мільгацелі перад яго вачамі. Ні

аб чым ня думалася, было проста весела і радасна. Падзеі апошніх дзён адышлі дзесь далёка-далёка, як-бы іх і ня было, як-бы яны толькі прысьніліся яму. Але незаметна, паводле таго, як поезд імчаў Сьцёпку ўсё далей і далей, яго пачалі забіраць думкі аб горадзе, аб паступленьні на рабфак. Дзе прыпыніцца яму ў незнаёмым горадзе? Што ён будзе рабіць, калі не паступіць на рабфак? Куды дзецца тады?

І Сьцёпка пазіраў у той бок, куды імчаўся поезд. Праўда, „імчаўся“ ён ня так ужо шпарка, але для Сьцёпкі, як ня бачыўшыга больш шпаркай язды, здавалася, што ён тут імчыцца сокалам. Пазіраў Сьцёпка, ці ня відаць ужо часам Менск, ды горад быў яшчэ далёка. Сьцёпкаў непакой дасяг свае найбольшае сілы тады, калі ён ехаў апошняю станцыю. Горад-жа доўга не паказваўся, і толькі пад вечар перад ім вынырнулі, як з-пад зямлі, вежы царквей, касьцёлаў і гарадзкія будынкі.

Дык вось ён які Менск!

Ой, дый горад-жа! Аж галавою паківаў Сьцёпка: яму здавалася, што ўжо большага, харашэйшага гораду і на сьвеце няма.

Эх, Менск, пашарпаны, пабіты, папалены братняю польскаю рукою! Каб ты чуў ды ведаў, як шчыра быў захоплен Сьцёпка тваім характарам і веліччу, ты зацьвіў-бы шчасьліваю ўсьмешкаю ад самага Брэскага вокзалу і аж па Камароўскае балота, а твае тротуары і вуліцы, ня толькі ня мошчаныя „строфамі“ Купалы, Коласа і Бядулі, як скардзіўся адзін на сьвеце дудар, але нават і комхозкімі каменьямі, напэўна сказаў-б: „Праваліцца-б нам скрозь землю, каб толькі ня бачыў Сьцёпка нашага бруду і нашага заняпаду!“

Поезд спыніўся досыць далёка ад станцыі. Сьцёпка зьлез з вагона, азірнуўся па баках, куды яму накіравацца, і павольна пасунуўся ў бок вокзалу. У дзвяхрох, пры ўваходзе ў залю, яго запынілі. Страху набраўся тут Сьцёпка. Нават прышлося паказаць дакумант, пасьведчаньні Мікіткі Лагуна ў тым, што Сьцёпка—добры бязбожнік і кандыдат у комсамол. Ад сябе-ж Сьцёпка дадаў, што ён ідзе пехатом сто вёрст, каб паступіць на рабфак. Пра язду на таварным поездзе, па сялянскай сваёй хітрасьці, Сьцёпка дыплёматычна змаўчаў. І Сьцёпку з паша-наю прапусьцілі.

На станцыі было людна і шумна. На лаўках па баках і па сярэдзіне залі сядзелі і ляжалі пасажыры, абложаныя рознымі пакункамі. Там і сям снавалі людзкія фігуры, як-бы не знаходзячы сабе месца. Адны сядзелі ціха, нярухліва, другія перамаўляліся між сабою, жартавалі і сьмяяліся. Некаторыя закапаліся ў чытаньне газэт. Сьцёпка акінуў ўсю гэтую грамаду людзей, жанчын і дзяцей, простых і гарадзкіх,—нідзе няма ні аднае асобы, хто хоць-бы зьвярнуў на яго ўвагу. Чужыя,

незнаёмыя, далёкія, неспагадлівыя, занятыя кожны сам сабою. Сьцёпка, прыпыніўшыся ў больш-менш зацішным месцы, пастаяў трохі, разглядаючы публіку і разважаючы, што яму рабіць тут, дзе правесьці ноч. У крайнім выпадку перабудзе як-небудзь тут. Часу ў яго хватае: цэлых два дні выйграў ён у дарозе. Першы непакой, ахапіўшы яго тут, прайшоў, і Сьцёпка пачаў разважаць больш спакойна. Шчаслівая думка выклікала ў яго памяці Дом Селяніна, аб якім ён чытаў яшчэ летам. Знайсці гэты дом, устроіцца там — вось яго першая задача. Сьцёпка зусім павесялеў. Вышаў са станцыі на пад'езд, запытаў людзей, дзе знаходзіцца Дом Селяніна, даведаўся, што на другім канцы гораду, што, сеўшы на конку, можна даехаць аж да самага таго дому.

V

Добрая рэч гэты Дом Селяніна, і не аднаго толькі Сьцёпку прыхіліў ён. Нахваліцца ня мог Сьцёпка гэтым домам, бо дзе-ж бы ён падзеўся ў незнаёмым горадзе? А тут і адпачыць можна, як належыць чалавеку, і час правясці разумна сярод газэт і кніг, і людзей паслухаць, і аб справах патрэбных дазнацца.

Сьцёпка прачнуўся досыць рана. У доме было ціха. Апроч яго, тут было яшчэ некалькі чужых людзей. Заснуць ён ужо ня мог, але не ўставаў, каб не патрывожыць сон людзкі. Але-ж і сьпяшацца яму няма куды. Першыя думкі яго былі аб тым, што ён у горадзе і што гэта ўжо другая ноч, праведзеная за парогам бацькаўскага дому. І гэты бацькаўскі дом успомніўся яму, і сэрца нейк трохі заныла. Асабліва шкада яму стала маткі, калі ўспомнілася, як прыпала яна галавою на грудзі яму і плакала. Дрэжны ён хлопец: навошта было так крыўдзіць матку, казаць ёй такія дзёрскія словы? І яна гэта ўсё даравала яму, усё забыла, і колькі любасьці выказала яна да яго! І толькі яна паклапацілася, каб ня быў ён галодны ў дарозе. Сьцёпка запакоіў сваё сумленьне тым, што цвьёрда пастанавіў хоць чым-небудзь узрадаваць сваю матку, хоць-бы і як цяжка прышлося яму на сьвеце. А сьледам за гэтым пайшлі і другія думкі, многа думак. Сьцёпку трэба перш за ўсё знайсці рабфак, а там навесці спраўкі, ці дайшлі яго дакуманты туды. Праўда, яны разам з заяўленьнем былі пасланы — пасылалі іх з настаўнікам — па пошце. Але-ж трэба ўпэўніцца, ці там яны: мала што можа быць! І яму нейк страшна стала, што яго заяўленьне дзе-небудзь прапала, а праз гэта і ўся справа можа прапасці. Трэба, трэба ўпэўніцца, покі ня позна.

Аглядаючы новую абстаноўку, нязвычайна цікавую, Сьцёпка хацеў апісаць усё гэта і паслаць... Каму? Ізноў успомніў Аленку,

а разам з гэтым адчуў і нейкую прыемнасць у сэрцы. Напісаць-бы ёй ліст? І напіша, няменна напіша. Але што пісаць цяпер? Невядома, як абярнецца справа. Лепш пачакаць, покі скончацца экзамены. Не пераскочыўшы роў, няма чаго і „гоп“ казаць.

Асьцярожненька падняўся Сьцёпка, адзеўся і вышаў з кватэры. На карыдоры сустрэўся незнаёмы чалавек, адзеты на гарадзкі манер, пажылы. Як відаць, гэты незнаёмы чалавек меў нейкае дачыненне да Дому Селяніна.

— Што, дзетачкі, начаваў тут?—ветла спытаў Сьцёпку незнаёмы чалавек.

— Але!

— Ну, і што-ж, добра табе тут было?—Незнаёмы чалавек палажыў пры гэтым сваю тоўстую, мяккую руку Сьцёпку на плячо.

Сьцёпку тут успомніўся лёзунг „тварам да вёскі“, але на шырокім твары незнаёмага чалавека было столькі даброты, што напэўна ёю—і толькі ёю выклікана гэтая ўвага да Сьцёпкі. Ёсьць-жа на сьвеце і добрыя людзі.

Разгаварыліся.

— А-а-а!—працягнуў незнаёмы чалавек, даведаўшыся, што Сьцёпка прышоў ў горад навукі шукаць, і губы яго разышліся ў найдабрэйшую ўсьмешку, бы вароты ў гумне, калі яно напаківана пад самы шчыт сенам і збажыною.

— Добра, добра, дзетачкі! Трэба, трэба вучыцца!

У Сьцёпкі прамільгнула жаданьне спытацца пра рабфак, як яго тут знайсці. Ён толькі замяўся трохі, як назваць добрага чалавека: „таварыш“ як-бы крыху і не падходзіць, бо незнаёмы чалавек такі паважны і шырокі, а глаўнае—у гадох такая розьніца.

— Выбачайце, я вот ня ведаю, як вас назваць...

— Дзедушка, дзедушка называй мяне: мяне так усе завуць.

„Дзедушка“ гаварыў пабеларуску.

— Я хацеў вас спытаць...—Сьцёпка запнуўся, яму было нейк нязручна казаць „дзедушка“: лепш—„дзедка“ або „дзядок“, як кажучь на вёсках,—ці ня ведаеце часамі, як да рабфаку дайсьці?

— Хадзем: я табе раскажу і пакажу.

„Дзедушка“ ўзяў Сьцёпку за руку і вышаў з ім на вуліцу.

— Ось мы выйдзем зараз на Траецкую гару,—пастарому назваў ён Плошчу Парыскай Комуны,—адтуль я табе пакажу, як на рабфак зайсьці.

— Ну, вось глядзі,—казаў „дзедушка“, узвёўшы Сьцёпку на сярэдзіну Траецкай гары,—там улева, бачыш? высокая труба. Гэта—электрычная станцыя, а правей на горцы цэрква, бачыш?

зьверху зломаная вежа, а справа калпак такі. Вось гэта музэй, а там, правей, на самай горцы, высокая будыніна. Гэта—вадакачка. Дык вось, дзетачкі, паміж музэем і вадакачкаю будзе вуліца. Па правому боку вуліцы, на рагу, у прысадах—сквэр ён пагарадзкому называецца—будзе стаяць гэтая самая вадакачка. Ты туды і пойдзеш, ось так спусьцішся, пройдзеш мост цераз Сьвіслач—улева дзяржыся, потым выйдзеш на Савецкую. Там і ўбачыш музэй і вадакачку. Туды і шывуйся, дзетачкі. Пад вадакачку выйдзеш і ідзі туды каля прысад, мінеш прысады, пройдзеш трохі далей па тэй-жа вуліцы, там і будзе унівэрсытэт, той самы рабфак. Там ты ўжо лёгка знойдзеш. Ну, будзь-жа здаровы!

„Дзедушка“ падаў Сьцёпку руку і разьвітаўся з ім, а Сьцёпка шчыра яго падзякаваў.

Некаторы час, як зачарованы, стаяў тут Сьцёпка і любавалася горадам. Высокія белыя камяніцы прыгожа раскінуліся па ўзгорках за Сьвіслаччу і далёка разьбягаліся ва ўсе канцы, атуленыя па краінах ужо пажайцелымі вяночкамі садоў. Асабліва кідаўся Сьцёпку ў вочы той пункт гораду, што каля Пляцу Волі, дзе стаяць такія вялізарныя вежы цэркваў, манастыроў і касцёлаў. Штось паважнае і строгае адчувалася ў іх абліччы. Як-бы нешта гавораць яны з далёкіх вякоў сваімі мурамі, маўкліва-зацятымі, ўзьняўшыся высока над горадам. А гэты васьмь будынак, што лявей... Што гэта: дом, манастыр ці касцёл? Які паважны ён! І так магутна ўзьнята над яе-ж уласнымі мурамі гэтая сьцяна, бы плечы і тыя нейкага волата, з лёгкімі прарэзамі, праз якія сьвеціцца неба. Грамада камяніц, раскінутых на вялікіх прасторах, вельмі прыгожа спускалася да даліны Сьвіслачы. Там-сям па кругавіне гораду, стаялі, бы вытачаныя, фабрычныя трубы з хвастамі цёмнага дыму. Правей вадакачкі, дзесь у глыбі гораду, відзеліся слупы з густа нацягнутым дротам. Сьцёпкаву ўвагу прыцягалі гэтыя высачэзныя жэрдкі, цёмнымі рысамі ўзьнятыя ва ўсіх канцох гораду. Для чаго яны? У некаторых мясьцінах скрозь прасьветліны камяніц прабіваліся сінія далечы, дзе чарнеліся лясочкі, узгоркі і лапічкі поля—прасторы сялянскіх вёсак.

Сьцёпка доўга стаяў, любуючыся горадам, і нейкае новае адчуваньне калыхала яго, прыцягала да гэтага гораду і ў той-жа час палохала і непакоіла.

Слаўны горад! Эх, павучыцца-б тут, пажыць-бы ў ім!

Сьцёпка зрушыў з плошчы і пайшоў шукаць рабфак, кіруючыся на вадакачку. Праблытаўся ён досыць доўга па незнаёмых вуліцах, покі трапіў на вадакачку, адтуль і на рабфак.

Са страхам увайшоў Сьцёпка ў канцэлярыю рабфаку. Тое прадстаўленьне аб рабфаку, што склалася ў Сьцёпкі дома, зусім не адпавядала таму рабфаку, які Сьцёпка бачыў цяпер перад сабою. У канцэлярыі было многа моладзі: і хлопцы, і дзяўчаты. Каля аднаго століка, дзе сядзеў нейкі пісар ці можа і сакратар, бо выгляд і трыманьне яго змушалі думаць аб ім, як аб асобе важнай, зьбілася цэлая грамада моладзі. У другіх мясьцінах досыць прасторнай канцэлярыі таксама стаяла моладзь гурткамі. Да аднаго такога гуртка і Сьцёпка падышоў, падышоў асьцярожна і нясьмела, і лавіў вухам тыя гутаркі і абрыўкі яе, што выбіваліся з гэтае кучкі моладзі. „Таксама прыехалі паступаць“, заўважыў сам сабе Сьцёпка прыслушаўшыся да гутаркі, і паглядзеў на гэтых маладых людзей, як на сваіх конкурэнтаў. Тое, што далей даведаўся тут Сьцёпка, яго трохі засмуціла: нязвычайна вялікі наплыў народу—з чатырох прыходзіцца выбіраць аднаго. „Рэзаць будуць“, насілася сярод моладзі.

І вось што яшчэ гаварылася тут: прымаць будуць у першую чаргу дзяцей рабочых, як ужо показвае і само слова „рабфак“. І людзі пролетарскага стану пры гэтым весялелі. Затым, будуць аддаваць перавагу і тым, хто мае пэўны рабочы стаж. Ну, а пра комсамольцаў і казаць няма чаго. Ні пад адну з гэтых груп Сьцёпка не падыходзіў. І заслуг у яго перад рэвалюцыяй ніякіх няма, хоць-бы якога гада-бандыта злавіў! Праўда, ён падаў думку разбурыць „сьвяты калодзеж“, але гэтая заслуга—віламі на вадзе напісана. Каб тут даведаліся аб гэтым, то можа яшчэ і ці пахвалілі-б? Вось тут-жа і падумаць трэба! Чым больш уставала гэтых перашкод, тым больш расло ў Сьцёпкі ўпартае жаданьне дабіцца свайго. Напралом пойдзе, кулакі ў дзела пусьціць, а рабфаку ня ўпусьціць. Трэба свайго дабіцца—і больш нічога.

Сьцёпка цьвёрдымі крокамі падышоў да таго стала, дзе сядзеў важны пісар, а можа і сакратар. Якраз гэта тут і спраўку патрэбную можна ўзяць. Расштурхаў Сьцёпка грамаду і бліжэй да стала праціснуўся. Было кінута некалькі ня зусім ветлых поглядаў у Сьцёпкаў бок, але Сьцёпка зрабіў від, што не заўважыў іх.

— Паглядзеце, таварыш, ці ёсьць тут маё заяўленьне?— Пісар падняў на Сьцёпку вочы. Сьцёпка глянуў на пісара, глянуў цьвёрда і сур'ёзна. Пісар хацеў нешта сказаць, але, замест адказу, узяў вокладкі, расьпёртыя рознымі паперамі.

— Прозьвішча ваша?

— Барута, Сьцяпан.

Гэтае „Барута“ для самага Сьцёпкі загучала нейк дзіўна. Сьцёпка нават трошкі засароміўся, бо ўсе зірнулі на яго. І ён таксама зірнуў... на адну дзяўчыну—проста яна тут бліжэй стаяла. Ну, куды-ж ёй з Аленкаю раўняцца? Падстрыжаная, кудлатая і рот вялікі.

Пісар тымчасам борзда перакінуў паперы, спыніўся.

— Барута?

— Так.

— Ёсьць ваша заяўленьне.—І галавою махнуў.

Сьцёпка адышоўся. Яму адразу стала лёгка, як-бы ён перамог тут нешта важнае і труднае або ўжо на рабфак паступіў.

І пра экзамены даведаўся Сьцёпка—праз дзень пачнуцца. І вось яшчэ што зрабіла на Сьцёпку ўражаньне: студэнты рабфаку, організацыя іх, многа рабіла заходаў, каб памагчы прыехаўшым кватэрамі і абедамі. А памагчы ім трэба было, бо многім ня было дзе прыткнуцца, ня было чаго есьці. Галота, чужь прыкрытая галота, стукала ў дзьверы навукі, шырокаю хваляю сьцякалася з далёкіх акругоў. Вядомым стаўся для Сьцёпкі і такі факт, калі старыя студэнты-рабфакаўцы некалькіх чалавек такой галоты прыстроілі ў больніцы, як хворых, а добры доктар цішком дазволіў ім сяк-так падфранціцца ў больнічную вопратку.

Усё гэта было вельмі цікава. Цікава тым, што горад не забываў вёскі, і вядомы лёзунг ня ёсьць толькі словы, як гэта часамі гаварылася там, на вёсцы. Такім парадкам, ужо адно знаёмства з горадам, хоць далёкае і павярхоўнае, раскрывае табе вочы. А пажыць тут ды павучыцца!.. Не, што-б там ні было, а на рабфак паступіць трэба. А як ня ўдасца? Тады што?

Не, гэта было-б для Сьцёпкі надта цяжка.

VII

Было шумна і людна каля будынку рабфаку ў дзень экзамінаў. Чырвоныя хустачкі дзяўчат мяшаліся з хлапцоўскімі шапкамі розных гатункаў, пачынаючы гарадзкімі кепкамі і канчаючы самадзельнымі саламянымі брыямі. Пераважвала ўсё-ж такі сялянская суконная сьвітка. Ня было недастачы і ў галіфэ, таксама вельмі рознастайных як па матэрыі, так і па шырыне іх злучаных мяшкоў. Сабраныя ў адно месца, яны рабілі поўнае ўражаньне і выклікалі ў Сьцёпкі некаторую зайздрасць, бо ў яго ніколі ня было галіфэ. Увесь гэты стракаты натоўп, як жывы этнографічны музэй, рассыпаўся па ўсходах, карыдорах і аўдыторыях, нясучы з сабою і надзеі свае, і свае трывогі.

І тут Сьцёпкава прадстаўленьне аб экзамінах не адпавядала рэчавістасьці. Сьцёпка думаў, што экзамены будуць рабіць у камісіях, дзе будзе многа розных профэсароў. Аказалася-ж, што экзамены рабіў адзін чалавек. У некаторых аўдыторыях сядзела некалькі профэсароў—можа яны і ня зусім профэсары: ну, але думаць аб іх, як аб профэсароў нікому не пашкодзіць і менш усяго самым „профэсаром“—і прымалі экзамены па аднаму прадмету, але кожны асобна.

Сьцёпка ўвайшоў у аўдыторыю, дзе прымалі экзамены па матэматыцы, каб прыгледзецца і прыслухацца, а потым ужо выбраць лепшага „профэсара“. Тыя пытаньні, якія давалі профэсары, былі для Сьцёпкі так просты і лёгкі, што ён раптам набраўся смеласьці і, трымаючы ў руках свой лісток на права здаваць экзамін, стаў у невялікую чаргу. Стоячы за сьпіной свайго незнаёмага таварыша, Сьцёпка то ўсьміхаўся, то паціскаў плячамі, калі чуў няправільныя адказы. А калі дайшла яго чарга і профэсар запытаў штось з арытмэтыкі, то Сьцёпка, дакладна адказаўшы на ўсе профэсарскія запытаньні, тут-жа сказаў, што ён вельмі добра ведае ўсе разьдзелы арытмэтыкі. Але з такім заяўленьнем ён набраўся клопату, бо профэсар зазначыў яму:

— У такім разе вам няма чаго рабіць на рабфаку.—Спрачацца з профэсарам было рызыкаўна, і Сьцёпка змаўчаў. Профэсар тымчасам справядліва ацаніў яго веды, што і адмеціў на яго лістку. А Сьцёпка вывёў з гэтага такое заключэньне, што і перабор меры таксама нядобра, як і недабор. Трэба быць асьцярожным і больш дзяржацца сярэдыны.

Экзамены цягнуліся блізка тыдзень. За першыя дні Сьцёпка паздаваў іх ўсе, але спакою ня было ў яго: можна паздаваць усе экзамены і на рабфак не паступіць. Будзе яшчэ адна камісія ў канцы экзамінаў. Гэтая камісія і скажа, каго прыняць, а каго не. Маркотна цягнуліся для Сьцёпкі апошнія дні. Сланыўся ён па горадзе, знаёмства завёў з некаторымі хлопцамі,—з тых, што з ім паступалі на рабфак. А часу ўсё такі было многа. Баяўся Сьцёпка, што камісія знойдзе яго багатым, або нават і кулаком, і па гэтай прычыне ня прымуць. Вось чаму з найбольшым непакоем чакаў ён той дзень, калі гэтая камісія адбярэ студэнтаў на рабфак.

І дзень гэты прышоў... Эх, депш-бы ён і ня прыходзіў: ня прыняла Сьцёпку камісія, і не аднаго Сьцёпку, а сотні такіх Сьцёпак: месц не хватала. Як асуджаныя на выгнаньне, хадзілі няпрынятыя з паніклымі галовамі, стукаліся ў розныя дзьверы, а гэтыя дзьверы хоць і адчыняліся перад імі, а памагаць мала памагалі.

Нахмураны і сур'ёзны хадзіў Сьцёпка каля будынку раб-

факу. Зжыўся з ім, палюбіў яго, і ў думках сваіх жыў і вучыўся ў ім, і ня прынялі! Што-ж яму рабіць? А рабіць нешта трэба. Туды, сюды кінуўся—адказ адзін:

— Што рабіць? Вакансій няма... Камісія так пастанавіла.

Зьвярнуўся да таго-другога з членаў камісіі. Той і другі члены камісіі артыстычна ўскідалі плячамі, разводзілі рукамі і рабілі выразную міну.

— Вакансій няма... Ня я—камісія так пастанавіла. Зьвярнецеся ў Галоўпрафобр.

Пайшоў Сьцёпка ў Галоўпрафобр.

І карыдор, і пакой каля Галоўпрафобру, і самы той пакой, дзе сядзеў загадчык Галоўпрафобру, былі нашчэнт забіты вучнёўскаю моладзьдзю. Дзівіўся тут Сьцёпка, скуль яе столькі набралася.

Змучаны, знерваваны загадчык Галоўпрафобру з сухім бледным тварам сядзеў, як у шчыльна абложанай крэпасьці, размахваў рукамі, ускаківаў і садзіўся, як-бы баронячыся ад пчол, а на яго насядалі з усіх бакоў, насядалі ўпарта, стыхійна. Праціскаючыся бліжэй, Сьцёпка наглядаў сцэны размовы моладзі з загадчыкам, прычым заўважыў, што ня ўсім ён адмаўляе, робіць часамі дапіскі на дакумантах, пасьля чаго ад яго адыходзілі ўжо вясёлымі. І яшчэ адно назіраньне зрабіў Сьцёпка: хто мацней насядае, той свайго дабіваецца. Вось чаму, калі наперад высунуўся Сьцёпка, то ён стаў у баявую позу і прыняў вельмі грозны від.

— Вам што?—секануў загадчык.

— Я здаў экзамены на рабфак, а мяне ня прынялі.—І падае квіток аб здачы экзамінаў.

Загадчык зірнуў на квіток.

— Дык што я магу зрабіць?—крыкнуў ён і рукою махнуў.

— А мне што рабіць?—падняў голас і Сьцёпка, і таксама рукою махнуў.

Загадчык зірнуў на Сьцёпку, як-бы з нагі зьбіты, а Сьцёпка, не даючы слова сказаць, засыпаў словамі:

— Мой бацька бедны, самому няма на чым жыць. Мяне з дому выгнаў за тое, што я з комсамольцамі на сходы хадзіў. Я сам гатаваўся, сто вёрст пяхотам трапаў, здаў экзамены.. Што-ж мне цяпер рабіць? Красьці ісьці? Я хачу вучыцца, каб з мяне карысьць была дзяржаве.

Загадчык узяў квіток і рэзолюцыю наладжыў. Варочаючы яго назад Сьцёпку, ён сказаў сярдзіта:

— Ну, вас залічаць звыш комплекту, але на дапамогу не разьлічайце.

Ня верачы свайму шчасьцю, Сьцёпка казаў сабе ў думках: „Абы вы мяне прынялі. Рэшта дадасца“.

Познаю восеньню Сьдэпкава маці сядзела за прасьніцаю, а Міхайла Барута майстраваў сані на зіму. Алесь сядзеў бліжэй да лампы з пісьмом у руках, а збоку каля яго стаяў Юрка. Алесь чытаў:

„Дарагія тата, мама, Алесь і Юрка!
Пакінуў я вас трохі ня так, як людзі. Вы мне даруйце і на мяне ня гневайцеся. Прызнаю, што я быў вінаваты.

Я паступіў на рабфак. Хоць і цяжка было, але паступіў. У нас на рабфаку вучыцца больш 450 чалавек. У часе заняццяў ранаю а 9 гадзіне, як зьбяруцца ўсе рабфакаўцы, то будыніна гудзе ўсё роўна, як пчолы ў вульлі. Столькі руху бывае, што мудрэй, як у час жніва ў вёсцы. Пасьля заняццяў, а 3—4 гадзіне, мы ідзем абедань у сваю студэнцкую сталуюку. Тутака, у гэтай сталуюцы, абедань столькі людзей, што ў нас, у вёсцы, няма такой ніводнай вялікай сям'і: каля 1.300—1.500 студэнтаў. А пасля абеду я іду чытаць газэты і вучыцца ў гурток. Тут рыхтуем на наступны раз лекцыі.

Кладземся мы спаць вельмі позна: а 12 або а першай гадзіне ночы. А то ўсё вучымся і чытаем шмат кніжак. Жывём мы ўсе ў вялікім мураваным агульным доме па асобных пакоях. У нашым пакоі жыве 9 чалавек: 4 хлопцы-беларусы з вёскі і 5 яўрэяў з фабрыкі. Жывём аднэю сям'ёю. Што ёсьць у ваднаго, напрыклад, з яды, дык карыстаемся ўсе. Апрача хлопчаў, ёсьць у нас і дзяўчаты. Яны жывуць у васобных пакоях. Нам даюць пэнсію—12 рублёў у месяц, але з іх вылічаюць за абед, вячэру, хлеб і на другія дробныя патрэбы, так што на рукі прыходзіцца 2—3 р. Мне, як ня бачыўшы лепшага жыцьця дома, тут жывецца добра. Нядаўна выдаў мне наш рабфакаўскі камітэт сяннік, коўдру і матэрыі на бялізну. У лазьню ходзім праз кожныя 2 тыдні. Са мною вельмі добра сябруюць комсамольцы. Я думаю ўжо паступіць у комсамол, каб быць арганізаваным і вясці барацьбу з буржуазіяй за наша сялянскае жыцьцё. Дарагія, родныя! Каб вы ведалі, як я цяпер здаволен, што вучуся. Нават і ў сьвятыя дні ня маю адпачынку. Як прыдзе якое-небудзь сьвята, то я не праводжу дарма часу так, як праводзіў дома, а заўсёды знайду сабе работу. Акуратна хаджу я ў гурткі. Ня дзеламі часта еджу ў вёскі, дзе наш рабфак вядзе культурную работу. Мне, як знаёмаму з вёскай, хочацца дапамагаць сялянскай справе. Наша дапамога вёсцы заключаецца ў тым, што рабфак дапамагае праводзіць культурна-асьветную працу ў вёсцы. Пасылаем бяз грошай кніжкі, газэты для школ і хат-чыталень. Зьбіраем усе скаргі на розныя непарадкі мясцовай улады, і чым можам, дапамагаем там, на месцы, а то ўсе скаргі перадаем у газэты.

Жыцьцё-ж у Менску ідзе так шпарка, проста так і б'е кры-

ніцаю. На вуліцах бесьперастанку цэлы дзень да позьняй ночы ходзяць людзі, лётаюць аўтамабілі, езьдзяць фурманы. На вуліцах гарыць сьвятло, электрычнасьць. Дамы стаяць мураваныя, двухпаверхныя, а нават ёсьць і шасьціпаверхныя. У горадзе і за горадам ёсьць розныя фабрыкі. Там працуюць рабочыя разам па некалькі сот чалавек. Пасьля цяжкай працы (я раз быў на заводзе і бачыў іхнюю працу і жыцьцё) ідуць яны па рабочых клюбах і там праводзяць час: чытаюць газеты і кнігі.

Бачыце, дарагія, родныя, што рабочыя таксама цяжка працуюць, але яны пасьля стараюцца разумна скарыстаць час, ня так, як у нас—у сварках, п'янстве і розных бойках.

Дарагія, родныя! Вельмі ўжо позна: тры гадзіны ночы. Усе мае таварышы заснулі і моцна храпуць. Мне таксама хочацца спаць. А што робіцца на сьвеце, то я напішу вам другім разам.

Бывайце здаровенькі. Напішы мне, Алеська, як вы там жыце, што ў вас чуваць.

Шлю вам усім свой рабфакаўскі паклон.
Ваш сын Сьцёпка“.

Міхайла Барута ціха ў вус усьміхаецца, а Сьцёпкава маці ўцірае сьлёзы радасьці і жалю.

VIII

Аб Сьцёпку і Аленцы па Заборцах гутарка прайшла. Вось як вярнулася тады Аленка з лесу, калі яна ў Рэмусаву луку хадзіла, дык гэтая гутарка ўжо з некалькіх языкоў зьяляцела. І як борзда такія плёткі па людзях расходзяцца! Ну, як-бы іх вецер ў вушы ўдзімае! Здаецца-ж, і ня было нікога, і ніхто ня бачыў іх, а вось-жа ўсё дакладна перадавалася: дзе і калі спаткаліся, як хто на каго зірнуў, хто каму ўсьміхнуўся і нават як ўсьміхнуўся. А як даведалася Аленка, што пра яе і пра Сьцёпку гаварыць пачалі, то моцна засаромілася.

Ніколі-ж яна ня думала, што на яе сяброўства з Сьцёпкам людзі паглядзяць вось як раз гэтак. Усё-ж гэта няпраўда, няпраўда! Аленка ведала, што часамі хлопцы і дзяўчаты любяцца, што ёсьць на сьвеце каханьне, нават і ў песьнях аб ім сьпяваецца, але сама яна гэтага пачуцьця ніколі не знавала, не адчувала, не разумела і знаць яго ня хоча. Яно для яе незнаёмае, чужое... Глупства ўсё гэта! У Аленкі протэст з душы выбіваецца. Хочацца голасна сказаць усім гэтым плеткарарам, што яны лгуць, брэшуць! Крыўдна стала нейк Аленцы, хоць вазьмі ды заплач.

Узяла кнігу, на двор вышла, на пыгуменьні ў зацішное месца села. Разгарнула кнігу, водзіць вачамі па літарых, бачыць словы,

цэлыя радкі, але ад гэтага чытаньня ў памяці нічагусенька не застаецца,—аб Сыцёпку думае. І як ён на памяць ёй узышоў, сама ня ведае, людзкія-ж плёткі на нейкі час зусім забываюцца. А ўрэшце—ліха іх бяры: хіба ты язык людзям завяжаш? Горш за ўсё вось што: покі аб гэтых плётках нічога ня было вядома, яна хацела прыпільнаваць Сыцёпку, як ён будзе з дому ў дарогу выходзіць—за сялом можна было-б пераняць яго,—і даць яму на дарогу маленькі баханак хлеба і той рубельчык грошай, што прыхаваны ў яе на ўсякі выпадак, а цяпер хіба яна пойдзе? Ніколі! І злосьць ўзяла на Сыцёпку—з-за яго столькі няпрыемнасьці, і яна ніколечкі не шкадуе яго. Наадварот—глядзець на яго ня хоча!

Аленка ведае такую мясьцінку на сваім дварэ, адкуль можна добра пабачыць Сыцёпкаў двор, а самой быць незаметнай. Ня глядзячы на ўсю злосьць на Сыцёпку, ідзе яна на тое месца. Ёй проста цікава паглядзець наогул. Каля хаты там народ сабраўся. Аленка прагна, але дарэмна ловіць слова—нічагутка ня чуваць. І раптам Аленчына сэрца супроць яе волі забілася мацней: з двара якраз выходзіць Сыцёпка! Ідзе бяз нічога, ідзе сьмела, высока падняўшы галаву. Маладзец усё-ж такі хлопец! Момант—і Сыцёпкава постаць зьнікае з Аленчыных вачэй. Цяпер яго больш адгэтуль ужо не пабачыш. Ные сэрца ад нейкага жалю. І ўспомніўся Аленцы той верш, што чытала Сыцёпку. Нядаўначка-ж яна прызналася яму, што гэты верш напісан спэцыяльна для яго... Вось тут Аленка і заблыталася ў сваіх разважаньнях. І дзе-ж яе праўда? Чаму веры даць? Ня лгала-ж яна Сыцёпку, складаючы яму той верш... І нашто яна складала яго? Нашто чытала? І горш за ўсё: нашто было яшчэ і казаць?

Злуецца Аленка сама на сябе, аж палец кусае сабе, а нарэшце і заплакала нават. Дурная яна, эх, якая дурная! Сьмяяцца з яе будзе Сыцёпка: хіба ім можна верыць? Ашуканцы яны, манюкі!.. Каб толькі ведалі хлопцы, што думала аб іх цяпер Аленка, то напэўна пакрыўдзіліся-б на яе.

Людзі разышліся ад Барутавай хаты. Некаторы час Аленка яшчэ пастаяла ў патайным месцы свайго дворыка. Бачыла, як з двара выбег Алесь з ёмкаю белаю торбачкаю. Алесь борзда пабег, а сьледам за ім вышла і Сыцёпкава маці. Прыпынілася каля вясніц, пазірае ў той бок, куды Алесь пабег і выцірае цішком сьлёзы.

— Хлеба маці пасылае,—падумала Аленка і павесялела, бо гэта-ж і яе была такая думка. Але ці дагоніць яго Алесь?

Аленка борздынька вышла з патайнага месца і пайшла сьцежачкаю ў поле: можа адтуль убачыць дарогу. Не, ні дарогі, ні Сыцёпкі, ні Алесья ня бачыла Аленка. Дарэмна толькі

ногі трапала. Азірнулася навакол: на полі там-сям жанкі былі. Ёй здавалася, што яны дагадаюцца, чаго яна ў поле вышла, і яшчэ больш гаварыць пачнуць. Выбачайце: яна проста ў агарод пайшла, каб зельля нарваць. Зьбірае Аленка зельле, а сама пра Сьцёпку думае... Што ні кажаце, а хлопец ён слаўны!

IX

Скончылася лета. У пачатку восені паехала Аленка ў Загор'е. Апошні год астаўся ёй павучыцца. Пачалася школьная работа, і час праходзіў борзда. Незаметна набліжаліся зімнія вакацыі. Нічога ня ведала Аленка пра Сьцёпку. Дзе ён? Што з ім? Відаць, ня добра з ім, калі да гэтага часу не падаў аб сабе вестачкі. А можа проста ня хоча з ёю знацца, астаўшыся ў горадзе. Ці мала там у яго сяброў і сярод хлопцаў, і сярод дзяўчат? І зноў успамінаўся Аленцы яе той верш. Прыкра рабілася дзяўчынцы. Ну, але-ж калі гэта было? Яна была тады проста дурная. А ёй так хочацца аб горадзе даведацца. Сапраўдную навуку і можна пазнаць толькі ў горадзе. І хто, як ня Сьцёпка, мог-бы расказаць пра жыццё ў горадзе, пра навуку? Пасылала Аленка ліст дадому, хацела пра Сьцёпку спытаць, але нейк сорамна было, бо яшчэ з маткаю дома размову мела аб ім. Праўда, жартуючы казала ёй маці тое, што сама ад людзей чула, аб іх каханьні. Ну, а калі-б і так? Ня крадзеяе-ж гэта, і такая хвор ходзіць па людзях. А што на Аленку заглядаюцца, то што-ж тут дзіўнага? Не на ўсякую, нябось, і глядзець будуць. Ну, словам, матка зірнула на гэта зусім проста, а потым зразу нейк перайшла на сур'ёзны тон.

— А ўсё-ж, дачушка, ой як трэба шанавацца! Асабліва цяпер, калі такая распуста па людзях пайшла.

У падмацаваньне факту гэтай распусты, Аленчына маці расказала некалькі прыкладаў. Прыклады былі жывыя, блізкія і ўсім вядомыя: Анэтка Шаркуновых, Насыця Жук. Пацешыліся ды кінулі, як агрызеныя косыці, з малымі на руках. Што ім цяпер рабіць? І ня высудзілі нічога, бо аказалася, што ў тых лайдакоў нічога няма, хоць жылі пры гаспадарках—выкруціліся. І каго-ж тут вінаваціць? Самі вінаваты. Вось так і правучаюць дурных.

— Я павінна папярэдзіць цябе, дачушка. Ты-ж ужо не маленькая: праз год, праз два і замуж пойдзеш.

Аленка зачырванелася ад сораму і вочы ўніз апусьціла.

— І ня думаю я пра замуж,—нездаволена адказала яна.

— Усе мы ў свой час так гаварылі, а толькі тое і рабілі, што думалі, каб скарэй замуж выйсьці.

Вось чаму Аленка і не адважылася ў лісьце аб Сыцёпку спытаць, і чамусь спадзявалася, што Сыцёпка сам напіша ёй. Так яно і было.

Калі Аленка зірнула на памяты конвэрцік—відаць, у дарозе вандраваў ня мала, — то сэрца яе забілася, як пташка ў клетцы, а шчокі румянкам загарэліся. Са школы якраз выходзілі. Звычайна Аленка ў такіх разох ня вельмі сьпяшалася: павольна складала кнігі і сшыткі, адзявалася, ці таварышку каторую-небудзь чакала, каб разам са школы пайсьці і пагутарыць аб тым, што зьяўлялася выдатнейшым момантам дня. Часамі-ж да іх і хлопцы далучацца, бо былі такія, што і пажартаваць ужо любілі з дзяўчатамі і так ці йначай сваё кавалерства выказвалі. І дзяўчаты, калі ўжо праўду казаць, не аставаліся глухімі на гэтыя жарты. Для віду злаваліся, пратэставалі, ад хлопцаў ніба стараніліся, але цішком цікавалі такі за імі і былі рады, калі, жартуючы, і штурхане ці ўшчыпне іх хто з хлопцаў ці так якую штуку выкіне... Ну, проста прыемна адчуваць, што цябе ўважаю людзі ня крыўдзяць.

Цяпер-жа Аленка пастаралася борздынька і незаметна выйсьці, каб аднэй застацца. Не, не аднэй, а са Сыцёпковым лістом! Бягучы на кватэру, некалькі разоў на конвэрт зірнула і толькі дома асьцярожненька распячатала яго. На самы пачатак і на канец ліста глянула. А ў самым канцы „Сыцяпан Барута“ стаяў.

У нязвычайным хваляваньні прыступіла Аленка да чытаньня. Ліст быў напісан старанна. Відаць, Сыцёпка многа думаў, каб напісаць яго. Найбольшая труднасьць тут для Сыцёпкі была ў напісаньні самога зваротку да Аленкі: як яе назваць? „Таварыш“—аддае нейкаю нявыразнасьцю. Напісаць „друг?“—але так спадручней да хлопца зьвярнуцца. Напісаць хіба „мілая Аленка?“ А можа лепш „дарагая Аленка?“ Тут у Сыцёпкі пытаньне зьявілася: якое слова лепш перадае шчырасьць і сэрдачнасьць—„мілая“ ці „дарагая?“ Мусібыць „дарагая“ ўсё-ж такі бліжэй да сэрца. Але ізноў-жа—каб не становіцца тут на шлях звычайных закаханых лабатрасаў, пакутнікаў каханья, бо нікай закаханасьці ў Сыцёпкі няма, а ёсьць проста пачуцьцё дружбы да свае зямлячкі, з якою зьвязвае Сыцёпку жыцьцё дома, блізкае суседства і розныя агульныя інтарэсы, што мелі і маюць дачыненьне да іх вучнёўства. Ну, а затым Аленка проста слаўная дзяўчынка. Нават і верш такі добры напісала яму. Урэшце, Сыцёпка пайшоў на такое згодніцтва:

„Дарагая суседка, мілы таварыш, Аленка!

Мне дужа хочацца ведаць, як ты жывеш, а таксама і як твая навука пасоўваецца. Вось чаму і пішу я табе. Можа ты ніколі і ня думала, што я табе ліст прышлю, і забылася ўжо, як мы апошні

раз развіталіся. Ну, але ж некалі вучыліся разам і цяпер вучымся, толькі ў розных школах, і мне ўсё цікава ведаць. Яшчэ тады, як пакідаў я дом, я сказаў сабе, што напішу табе. Зьбіраўся напісаць, як у Менск прыбыў, а потым адлажыў, покі ня выясьніцца справа з маім паступленьнем.

Каб апісваць усё папарадку, то трэба было-б вельмі многа пісаць. Вышаў я тады адзін і мне маркотна нейк зрабілася; ішоў жа я ў незнаёмы горад, дае ўсе мне чужыя. Адно станцю прайшоў і значаваў на ёй, а адтуль паехаў машынаю дармагалам. Выпадкам я пазнаёміўся там з адным добрым стрэлачнікам, і ён пасадзіў мяне на поезд. Наогул, мне пашанцавала. Паздаваў я экзамены добра і лёгка, як плюнуць, бо я шмат болей ведаў, чым гэта трэбуецца, каб паступіць на рабфак. Але здаць экзамены яшчэ ня значыць—паступіць: наехала ў чацьвёра больш, чым можна прыняць. І мяне былі ня прынялі. Горка мне было. Што рабіць? Пайшоў я да вышэйшага начальства ў Галоўпрафобры і там нават шуму нарабіў, проста біцца хацеў, бо я быў пастаўлен перад фактам голага змаганьня—быць ці ня быць. Разумеецца, не задзёрыстасць мая памагла мне, а маё становішча, як выгнанага з дому,—за што? ты ведаеш. І мяне залічылі на рабфак звыш нормы, а потым усё ўладзілася, і мяне запісалі сапраўдным студэнтам рабфаку, далі пэнсію дванаццаць рублёў і гатовае памяшчэньне.

Ты ня ведаеш, Аленка, як я рад, што вучуся. Я нічога ня ведаў, ідучы шукаць навукі, і цяпер яшчэ многа чаго ня ведаю, але я чую, што мае вочы прасвятляюцца, што перада мною адчыняецца зусім новы сьвет; і ўсё тое, што праходзіла перад маімі вачамі, што ня спыняла на сабе мае ўвагі або пакіроўвала яе ў другі бок, цяпер устае перада мною ў новым асьвятленьні, набывае зусім другі сэнс і характар. Я цяпер ведаю ролю пролетарыяту ў рэволюцыі і яе ролю ў тым, каб завесці новыя парадкі і новае жыцьцё. Для мяне цяпер усё больш і больш праясьняецца погляд і на сябе самога, як на адзінку грамадзкага колектыву. Наогул, Аленка, шчыра табе раю зьвярнуць большую ўвагу на грамадзязнаўства. Чытай газэты, але іх яшчэ трэба і ўмець чытаць.

Ты ў гэтым годзе скончыш сямігодку. Што будзеш рабіць потым? Ці думаеш на гэтым спыніцца, ці вучыцца далей? Здаволіцца аднёю сямігодкаю не выпадае, бо яна мала дае. Трэба прабівацца ў вышэйшую школу, каб заняцца навукаю, як належыць. Я думаю, скончыўшы рабфак, падавацца ў унівэрсытэт. Трэба добра „пагрызьці граніт навукі“, каб быць карысным у жыцьці. Добра падгатаваўшыся, і ты можаш папасьці туды. Ня трэба толькі сьпяшацца замуж выходзіць. У нас тут многа дзяўчат вучыцца. Усякія ёсьць. Сярод нашых рабфакаўцаў

розныя людзі: і моладзь, і людзі сталыя, з бародамі. Ёсьць і жанатыя, а некаторыя тут і жэняцца, і замуж выходзяць. Я на гэта гляджу, як на рэчы непатрэбныя. Калі навука, дык навука.

Вольнага часу ў мяне мала. Многа чытаю, мала куды хаджу. Жывём мы ў агульным памяшчэньні, у васобных пакойчыках. Выдаём насыьценную газэту. Некалікі сваіх артыкулаў даў і я. Мяне больш цікавіць „наш быт“, і ў гэты аддзел я і пішу. Яшчэ трэба сказаць табе, што поэтаў цяпер разьвялося, як камароў у балоце. Са мною таксама жыве адзін поэта. Слаўны ён хлапец, і мы з ім дружым. Адна яго загана, што ён поэта. Але ён сваёю поэзіяй карыстаецца ў меру. Калі яму няма за што купіць папярост, то ён кажа: „Трэба, брат, верш злажыць—курыць няма чаго“, і садзіцца пісаць. Вершы-ж ён піша затым, што за радок даражэй плаціць, і верш, кажа ён, вельмі лёгка напісаць. Аб нашым быце я напішу табе, калі толькі прышлеш мне сваё пьсьмо. За поэтаў ня гневайся на мяне, бо я ўпусьціў з памяці, што і ты пішаш вершы, але-ж вельмі многа фабрыкуецца гэтага тавару.

Я часта, Аленка, успамінаю цябе... Ну, і бывай здарова. Памятай, што трэба яшчэ вучыцца табе. Прыедзеш на зімнія вакацыі, зайдзі да нашых. Я ня скоро мусібыць прыеду да сваіх.

Усяго найлепшага. Сьцяпан Барута“.

Некалькі разоў прачытала Аленка гэты ліст. У некаторых момантах чытаньня ёй то было прыемна, то горка і крыўдна. Асабліва з гэтымі вершамі яна так і ведала—насьмяецца з яе Сьцёпка. Аленка доўга ўзважвала, чаго больш у Сьцёпковым лісьце, добрага ці благога для яе, напісаць яму ліст ці не?

X

Сярод таварышоў Сьцёпка выдзяляўся сваёю стараннасьцю ў навуцы, сваёю сталасьцю і сур'эзнасьцю. За гэта яго прызвалі тут другім Ламаносавым, тым больш, што ён не пабаяўся пайсьці пяхотам цэлых сто вёрст, каб паступіць на рабфак. Але-ж яму больш нічога і не аставалася, як толькі вучыцца. Навука гарнула Сьцёпку і давалася яму лёгка. Ён памятае, як трудна была тая дарога, што прывяла яго сюды, і якую адказнасьць узяў ён на сябе, кінуўшы бацькаў дом. Таксама не забывае ён і тых слоў, што кінуў людзям, выходзячы з свайго двара: „будаваць новы зруб на новы калодзеж“. Сьцёпку самому падабаліся гэтыя словы, і самае важнае тут тое, што вырваліся яны самі сабою, не надумана. Трэба даказаць усім, што ён сваіх слоў на вецер ня кідае, і калі думаюць аб ім людзі, што ён—адшчапенец,

што з яго толку ня будзе, то памыляюцца. Апроч усяго гэтага, тья ўмовы, у якіх яму давялося быць, яго здавальвалі: ёсьць разгон для навукі, можна чыста хадзіць і ня быць галодным. Пасьцель у яго такая, што ў Заборцах магла яму толькі прысьніцца.

Сьцёпка быў трохі дзікаваты і замкнуты. Ён стаяў як-бы крыху наодшыбі ад таварышоў і пільна прыглядаўся да ўсяго, што праходзіла тут перад яго вачамі. І перш за ўсё, увагу яго спыняў іх вучнёўскі быт і асабліва адносіны паміж хлопцамі і дзяўчатамі. Адносіны гэтыя былі самыя простыя і звычайныя. У часе пераменаў па карыдорах і аўдыторыях усе яны шумелі, ганяліся адны за другімі, дурэлі, як гэта ўласціва моладасьці. А то проста хадзілі ў парах з дзяўчатамі, пабраўшыся за рукі ці „пад ручку“, ці проста абняўшыся. Сьцёпку дзівіла гэтая прастата і натуральнасьць, але сам ён не адважваўся прайсьціся так з дзяўчынаю, як гэта рабілі яго таварышы—хлопцы, бо Сьцёпка бачыў, што ў гэтых адносінах ёсьць нешта ня зусім сяброўскае, як ні стараліся адны і другія надаць гэтым адносінам характар сяброўскасьці: за сяброўскасьцю хавалася нешта іншае.

Часамі і Сьцёпка з сваім прыяцелем Сымонам Галызаю, з тым поэтам, аб якім ён пісаў Аленцы, выходзіў на карыдор. Яму проста было цікава пацёрціся тут, зрабіць пэўныя назіраньні, каб мець матэрыял у газэту і правярць некаторыя свае мысьлі. Ён звярнуў увагу на аднаго з сваіх таварышоў.

— Зірні, зірні! — штурхануў Сьцёпка локцем прыяцеля Сымона, паказваючы вачамі на Шулевіча, — закруціўся ўжо каля Ніначкі, як здрок каля конскай наздры.

З усіх дзяўчат на сваім курсе Ніна карысталася найбольшаю ўвагаю з боку таварышоў-хлопцаў. У гэтым сэнсе і Сымон ня быў сьвяты: Ніне ён два вершы зляжыў і сам любіў каля яе павярцецца.

— Не зайздросна табе, Сымоне? Бач, як Нінка да яго прыгарнулася!

— Каб я захачеў, дык яна заўтра са мною ў загс пайшла-б. — І рукою правёў Сымон па тым месцы, дзе належыць быць вусам, але там іх яшчэ ня было.

— А з Шулевічам яна напэўна і сёньня-б пайшла, — падражніўся Сьцёпка.

Сымон нічога не адказаў, бо якраз сустрэліся з гэтаю параю. Шулевіч акінуў іх строгім і гордым поглядам, а ў гэтым поглядзе было напісана: „Што-то я!“ Нінка мільгнула сваімі вясёлымі вочкамі па Сьцёпковым твары і нават чуць заметна ўсьміхнулася яму. Сымон гэта бачыў. Разьмінуўшыся, адказаў на Сьцёпкову ўвагу:

— Ад гэтага ня было-б мне ні халодна, ні цёпла.

Бровы яго спусьціліся ніжэй, і цень па твары прабегла. Сьцёпка заўважыў гэта і перавёў гутарку на другое. Якраз і званок далі. Пайшлі ў аўдыторыю. На лекцыі літаратуры, як і на другіх лекцыях, студэнты сядзелі групамі і распрацоўвалі заданьне па Дальтон-пляну. Сымон звярнуў увагу, што Шулевіч прымайстраваўся ў тую групу, дзе была і Ніна. Сьцёпка сядзеў пасярэдзіне між Сымонам і Міхайлам Драбаком, сур'ёзна і сумленна разьбіраў матэрыял заданьня. Сымон слухаў, але мала што цяміў, бо ён больш сачыў за Нінаю і Шулевічам. Шулевіч з відам профэсара даваў Ніне тлумачэньне. Часамі-ж профэсарская важнасьць схадзіла з яго твару, і ён паглядаў на Ніну, як проста на дзяўчыну, і часамі туліўся шчыльней да яе, каб чуць яе блізкасьць сваім целам. Ніне было трохі нялоўка, і яна рабіла рухі, каб адсунуцца.

— Адсунься!— ціха сказала яна Шулевічу.

Шулевіч глядзіць на яе цёмнымі вачамі. Нінчы робіцца не па сабе ад гэтага погляду.

— Ну, што за мяшчанства, Ніна!— з дакорам шэпча хлопцёк:— пара-б ужо вызваліцца ад гэтых буржуйскіх поглядаў. Ці ты ў інстытуце дваранскіх дзявіц? І кім гатуешся быць: лялькаю, цапачкаю ў руках мужа, ці ты думаеш рабіць справу пролетарскай рэволюцыі? Таварышы мы ці не? Ці табе можа прыкра быць таварышам рэволюцыянэра?

Нінчын протэст унікае. Сядзіць моўчкі плячо ў плячо. Нават яно так і зусім ня кепска. А ён к таму-ж і сакратар фабкому і гэтак адданы рэволюцыі! Ну, і чаму-ж бы ня быць ёй таварышом рэволюцыянэра?

І сядзіць яны лагодна. Палажыў руку ёй на ногу вышэй калена.

— Мы—таварышы, мы—дзеці пролетарыяту,—шэпча Марцін:—ты—дзяўчына і таварыш мой. Як прыемна адчуваць блізкасьць свайго таварыша-дзяўчыну!. К чорту буржуазную этыку!

Ніна чырванее. Але ён такі разумны і ў пролетарскіх справах так добра разьбіраецца! І праўда: многа ў жыцьці гэтага мяшчанства. Змагацца трэба з ім.

Сымона зайздасьць забірае. На Ніну злуецца, што так шчыльна прытулілася да яго. Але ён спусьціў з памяці, што калі сам так садзіць з дзяўчынаю, то адчувае сябе вельмі добра. Ну, але аб гэтым наогул мала хто помніць і мала хто прымае гэта пад увагу.

Скончылася лекцыя. З аўдыторыі па кватэрах сталі разыходзіцца. Шумнаю грамадою хлынула рабфакаўская братва, у выхад на сходы імкнецца. Штурхаецца, бурліць, жыве. Вясёлая баявая Насьця Чычка, ёмка, з мужчынскімі ўхваткамі, бураю

налятае на мізэрнага Міхайлу Драбка, хватае пад паху і—круць з дарогі, а сама наперад бяжыць, за пярыльца бярэцца, каб на ніз спусьціцца латвей. Крутнуўшыся ваўчком, вёрткі Драбак наганяе Насьцю, закідае рукі ёй на плечы, садзіцца „катла“, а Насьця пад шум і рогат духам на ніз імчыцца з ім.

— Вось пракаціўся—лепш, як на аўтобусе,—сьмяецца Драбак і паказвае цэлы рад белых зубоў.

Х Сымон займае адпаведную пазыцыю, каб Ніну перахваціць. Ніна выходзіць, як-бы чымся заклапочаная, апусьціўшы вочы. Шулевіч за ёю ідзе, але яго братва адціскае. Гэтым момантам карыстаецца Сымон. Яму хочацца балюча ўкалоць Ніну.

— Ну, як, Ніна, заданьне: многа прайшла?

— Да трохі падчытала.

Ніна па Сымону бачыць, што злосьці ў яго поўныя косьці, і трохі дагадваецца аб прычыне яе.

— Ну, а як Шулевіч: моцны ў літаратуры?

У гэтым пытаньні насьмешка чутна. Відаць яна і на Сымонавым твары. У замяшаньне прыходзіць Ніна. Сымон добры хлопец. Шулевіча-ж яна нейк баіцца. Не чакаючы адказу яе, Сымон зласьмешна дадае:

— Романтизм і літаратуру каханьня на практыцы вывучалі саматужна-лябораторным спосабам?

Нінцы нялоўка. Чаго прыстаюць яны? Чым тут яна вінавата? Нырае Ніна ў натоўп, каб скарэй да кватэры дабегчы і адной застацца. А ну іх усіх к чорту! На кватэры Ніна ў люстэрэчка глядзіцца, валасы папраўляе, рукою па бровах праводзіць і яшчэ раз аглядае сябе—нябрыдка дзяўчына!

XI

Сымон таксама зрабіў рэвізію свайму хараству. Што ў ім харошага? Валасы ў яго слаўныя: кучаравыя і пад колер каштана і завітушкамі па галаве раскідаюцца. Ё лоб шыкарны—адкрыты, шырокі. Такія лбы ў разумных людзей бываюць. Вочы таксама нішто сабе,—шэрыя, строгія і самае важнае—мысьлі ў іх відаць. У Шулевіча цёмныя вочы; можа і душа ў яго цёмная. Шэрыя вочы лепш: гэта самы добры колер вачэй мужчыны, і ўсе выдатнейшыя людзі на сьвеце мелі шэрыя вочы. Вось з носам справа горш: ня то, каб залішне вялікі—таўставаты на канцы і ўгару задэрты. Ну, але-ж бываюць і горшыя. Ё губы мерныя. Вось толькі верхняя трохі на ніжнюю налазіць. Пробуе Сымон ніжнюю губу трохі наперад падаць. Выходзіць яшчэ горш: губы—як трубы. Аказваецца, самае лепшае так, як яно і ёсьць. Урэшце, Сымон прышоў да пракананьне, што

хлопец ён адлічны. „Усё на сьвеце аддай і тапор“, кажа ён сам сабе. А Нінка няхай не забірае многа ў галаву: тысячы такіх Нінак знойдуцца.

Сымон у зацішны куток падаецца, карандаш бярэ і з сшытку лісток паперы вырывае. Думае штось, палажыўшы карандаш на губу, і піша:

• Эх, ты, Ніначка-рабфакаўка!
Расчырвоная ты макаўка...

Не, гэтак не гадзіцца—так можна па добрасьці напісаць, а Сымон хоча выказаць нешта іншае. Касуе два радкі, пачынае нанова, думае і запісвае:

У Ніначкі, у рабфачкі
Сорак градусаў гарачкі...

Сымон спыняецца. Ён ловіць сябе на брыдкім учынку. Нашто гэта рабіць? Што яна зрабіла, каб так пісаць пра яе? А яшчэ комсамалец—горш усякага мешчаніна!

Сымон рве напісанае на дробненькія шматочкі. У выніку ўсяго—няпрыемнае самапачуваньне. Але ён будзе сам за сабою глядзець, а Ніна—чалавек і таварыш. Патаварыску да яе і адносіцца трэба. На гэтым ён і заспакойваецца, а мыслі яго ў другі бок ідуць. У яго ёсьць ахвота напісаць што-небудзь, расьсеяць свой настрой, выявіць сябе, паказаць сваё „я“. І паўстае пытаньне: варт яму пісаць ці ня варт? Трэ́ было-б з кім парадзіцца. У Сымонавай галаве зараз-жа і плян узьнімае—бліжай пазнаёміцца з арганізацыяй маладых поэтаў, увайсці ў яе. А для гэтага трэба мець у руках нешта такое, з чым можна было-б у людзі выйсці. І першая задача—напісаць, напісаць такі твор, каб адразу відаць было, хто такі Сымон Галыза. І гутарка аб ім пройдзе, як аб выдатнейшым маладым поэце. Усе зьвернуць на яго ўвагу.

Усё гэта захапляе Сымона. У Сымона вір гудзе-шугае. І мыслі і вобразы, як сьнег у мяцеліцу, кружацца; іх трудна стрымаць, падпарадкаваць сваёй волі, накіраваць іх на пэўную дарогу і даць ім пэўнае аформленьне. Але Сымон несьвядома падпарадкуецца нейкаму рытму, якога нават і не заўважае. Хочацца яму заклікаць людзей на вялікую новую працу, і ўвесь час у яго гэтае „гэй“ на языку верціцца. Сымон нічога ня бачыць навокала сябе, вочы яго блішчаць, пазіраюць у вадзін пункт, нарэшце ён хапае карандаш, паперу і піша:

Гэй, прайшоў Кастрычнік плугам,
Пралажыў мільён разор!

Дык выходзьце шчыльным кругам—
 Ёсьць разгон тут, ёсьць прастор!
 Гэй, за працу ўсе дазваньня,
 Грамадою, як адзін!
 Грымнем песьню, гимн змаганьня,
 Зьлітнай воляй цьмы грудзін!
 Хай пачуюць па ўсім сьвеце
 Нас, рабочых і сялян,
 Як пусьцілі мы на вецер
 І паноў і іх абман!
 Нам ня трэба дармаедаў!
 Нам няма дарог назад,
 Бо народ наш волю зьведаў
 І зажыў на новы лад.
 Дык выходзьце ўсе да працы!
 Сам ідзі і кліч другіх!
 Не на небе—тут палацы
 Мы збудуем без сьвятых!
 Гэй, зьвінеце, грайце, струны:
 Мы пакінем вечны сьлед—
 Пабудуем дом комуны,
 Дом адзін на цэлы сьвет!

Пішучы, Сымон увесь гарэў, як у гарачцы. Ён борзьдзенька перапраўляў тэкст, мяняў словы, выразы, касаваў цэлыя строфы. І толькі тады ўжо, калі верш быў перапісан, Сымон-мастак адышоў, саступіў месца Сымону-чытачу і самакрытыку. Чытачыкрытык быў задаволены.

Асабліва падабалася тут яму гэтае самае „гэй“: „Гэй, да працы ўсе дазваньня!“ „Гэй, зьвінеце, грайце струны!“ Першы радок—„Гэй, прайшоў Кастрычнік плугам!“ як-бы трохкі і ня зусім гладкі, бо „гэй“ тут можа і ня зусім да-рэчы. Але і гэтую невялічкую шурпатасьць Сымон ухіліў, ухіліў вельмі проста: увесь яго верш праходзіць пад знакам „Гэй“! Ён і назваў яго „Гэй“! Зусім добра. Сымон прачытаў верш яшчэ раз—добра! А каб прадэклямаваць яго? Яшчэ лепш вышла-б. Цяпер у Сымона па закону эвалюцыі аўтарства зьявілася моцнае жаданьне прачытаць свой твор каму-небудзь, каб пачуць голас сапраўднага чытача-крытыка. У кватэры быў адзін толькі Сьцёпка. Залажыўшы за спіну рукі, ён хадзіў ад аднае сьцяны да другой. Відаць, думаў нешта. Часта на яго гэтая задумлёнасьць находзіць. Сымон пазірае на Сьцёпку, як-бы пільнуючы той момант, калі найлепей зачапіць яго. Сьцёпка мімавольна падняў вочы на Сымона.

— Хадзі сюды, Сьцёпка!

— Ну?—Сьцёпка стаяў каля Сымона і чакаў.
— Вось ты паслухай. Я ведаю, што ты ня любіш поэзіі, але паслухай.

— Ну,—ізноў сказаў Сьцёпка, гатовы слухаць.

Узяў Сымон лісток паперы і энэргічна прадэклямаваў: „Гэй!“
Верш прачытаў з такім-жа натхненнем, з якім і напісаў яго. Скончыў і вачэй на Сьцёпку не падымае, чакае, што Сьцёпка скажа. Сьцёпкава сур'ёзнасьць з твару сходзіць.

— Во, гэта верш!.. Добра, дальбог добра!

Сымон прасьвятляецца.

— Дык добра, кажаш?

Замест адказу Сьцёпка весела гаворыць:

— А ну, чытані яшчэ раз!

Сьмялей і з большым захапленьнем прадэклямаваў Сымон другі раз.

— І адкуль ты ўзяў, што я поэзіі ня люблю? Сапраўдную поэзію ўсе любяць, і я люблю яе. А твой верш у сто раз лепш сотні другіх, што друкуюцца.

І Сьцёпка стаў сам дэклямаваць некаторыя строфы, адступаючы ад тэксту:

Хай пачуюць па ўсім сьвеце
Нас, рабочых і сялян,
Як пусьцілі мы на сьмецьце
І паноў і іх абман!

— „Як пусьцілі мы на *вечер*“,—паправіў Сымон.

— Ну, гэта ўсё роўна: сьмецьце па ветру якраз і лятае добра... Не, брат, слаўны верш!.. Сымон! скажы ты мне вось што. Якраз гэта будзе ў сувязі з вершам. Ці думаў ты калі-небудзь над тым, што мы занадта многа гаворым?

— Як гэта—гаворым многа?

— Да так: слоў у нас вельмі многа. Куды ні пайдзі, усё толькі і чуеш прамовы. Адно якое-небудзь слова выклікае тысячы другіх слоў. Слова на слове едзе і словам паганяе. Выходзіць нейкая слоўная гімнастыка, слоўкультура.

— А чым-жа гэта кепска? Гаварыць складна людзі навучацца. А хто добра гаворыць, той добра вылажыць і думку сваю.

— Каб выказаць разумную думку, ня трэба многа прыгожых і выкрутасістых слоў.

— А я ўсётакі не разумею, што ты хочаш сказаць? І якая тут сувязь з маім вершам? Для мяне гэта найболей цікава.

Сьцёпка на момант апусьціў вочы ўніз, як-бы разважаючы, сказаць ці не, або як сказаць гэта, а потым зірнуў на Сымона.

— Я хачу вось што сказаць. Мне здаецца, што за словамі ня бачым мы жывой работы, сапраўднага дзела. А *словагаворню* за гэтае дзела прыймаем. Цяпер аб тваім вершы. Верш, бясспрэчна, добры. Ты ў ім заклікаеш ўсіх да работы, да працы, заклікаеш будаваць „дом комуны“. Вельмі добра. Ну, а вось скажы, з чаго ты мысліш пачаць будаваць гэты дом?

— Як з чаго? Перш за ўсё, трэба пашырыць ідэі камунізму сярод шырокіх пластоў народу, трэба паказаць усе выгады і ўсе перавагі kolekтыўнага жыцця перад жыццём індыўідуальным, трэба будзіць, падымаць шырокія масы, рабіць іх палітычна сьвядомымі... Да ці мала з чаго можна пачаць?

— Займацца прапагандаю? Гаварыць, гаварыць без канца? — запытаў Сьдэпка.— Добра, але я думаю, было-б яшчэ лепш, каб і тыя, хто гавораць, ад слова да дзела перайшлі.

— І пераходзяць.

— Пераходзяць, але мала... Вось што Сымон. Давай летам паедзем куды-небудзь на вёску. Прачытаем наўперад там верш твой, запалім сэрцы, а потым за дзела возьмемся. Я табе скажу, за якое дзела.

І Сьдэпка тут вылажыў програму свае работы.

XII

Ніна Ральніцкая ціхая і старанная дзяўчына, але навука давалася ёй нялёгка. Можна ад таго, што падгатоўка яе была слабая. Яна даўно закінула навуку, скончыўшы тры класы гімназіі. Павятовы гарадок, дзе жыла наўперад і вучылася Ніна, забралі немцы. Прышлося пакінуць горад і пераехаць у другое месца. У часе польскай окупацыі памёр Нінчын бацька, масьцеравы па профэсіі. І так жылося ім цяжка, а цяпер стала яшчэ цяжэй. Удваіх з маткаю кідаліся яны туды і сюды, біліся, каб з голаду не памерці. Розныя спосабы перапрабавалі: і пралі, і панчохі вязалі, і шылі, і мылі на людзей. Клопату і работы было многа, а карысьці мала.

Хацелася Ніне павучыцца трохі, прабіцца на шырэйшую дарогу, ад жыцця не адставаць. А гэтае новае, маладое жыццё біла крыніцаю на кожным кроку. Моладзь стыхійна йшла ў організацыі, каб грамадою, напорнаю, дружнаю, расьдэрабіць сабе шырокую дарогу. Не рабіла маці ніякіх перашкод сваёй Нінцы—няхай на свой хлеб ідзе, у людзі выбіваецца, а яна як-так адна будзе кідацца і меншых гадаваць. Дома засталася маці, два малодшых браты і сястра.

І пайшла Ніна на рабфак вучыцца. Навука, студэнцкія гурткі, організацыі, жывая работа, таварыскае жыццё,—усё гэта было

так нова і цікава. І жыццё тут не адным толькі рабфакам замыкалася. Доклады, тыя ці іншыя спецыяльныя лекцыі вядомых і выдатных асоб, зьезды, паказальныя суды, дыскусіі,—усё гэта было даступна вучнёўскай моладзі. Гэта тыя кузьні, дзе выкоўваліся асновы новага быту і формаваліся будаўнікі новага жыцця. У вольную-ж часіну можна было і ў тэатр схадзіць, і ў кіно папасці, ці проста на сваю вучнёўскую вечарынку. А гэтыя вечарынкi ладзіліся часта. З цягам часу круг знаёмства з новымі людзьмі пашыраўся, бо ня любіць моладзь на месцы сядзець. Але попеч з гэтым расьлі і запатрабаваныя яе да сьвежых і новых уражаньняў і забавак. Тое, што было цікава ўчора, сёньня ўжо траціла сваю прывабнасьць, прыдалася.

У гэты дзень Ніна прачнулася рана, хоць спаць яна лягла зусім позна: іх вечарынка зацягнулася далёка за поўнач. Можна было-б яшчэ паспаць, бо дзень вольны. Але, як ні старалася Ніна заснуць, сон ня браў яе. У галаве быў цяжар, як-бы там волава наліта. Яе таварышкі—Ганна Будай, Роза і Фаня моцна спалі.

Ніна асьцярожненька ўзяла люстэрка і паглядзелася. Твар яе быў стомлены і бледны. Пад сінімі вачамі былі цёмныя палоскі, а губы сухія. Ніна правяла рукою па губах і пацёрла іх, каб яны хоць трохі пачырванелі і ажывіліся. Паставіла назад люстэрка, палажыла пад галаву рукі і ляжала нярухліва. Перад яе вачамі прайшоў мінулы вечар з яго праграмаю—даклады, вусная газэта і гульні. Вось гэтая офіцыйная частка вечару адбрала многа часу, і самая вечарынка іх зацягнулася. Прыеліся ўжо гэтыя даклады, як царкоўная служба даўней. Новага ў іх вельмі мала. Сорак раз чулі іх усе, і нікому яны няцікавы, але ніхто не адважыцца выступіць проціў іх. А можа гэта так і трэба? Можа яна проста несьвядомая і гэтага самага мяшчанства ў ёй многа? Ніна часта чула гэтае слова і баялася яго, як заразы. А што такое мяшчанства, яна не магла даць сабе яснага адказу. Вось Фаня знаходзіць, што той парадак, які быў у іх кватэры, ёсьць мяшчанства, і яна была прынцыпова проціў такой „прылізанасьці“. Мяшчанствам называў Шулевіч усякую дзювачую саромлівасьць. І Ніна стала думаць аб Шулевічу. Хлопец ён прыгожы, спрытны. У пытаннях марксызму разьбіраецца вельмі добра, і ўвесь ён гарыць, калі выступае з прамоваю. А калі зірне табе ў вочы, то робіцца і радасна і нейк страшна. Ён многа з ёю гутарыў у гэты вечар. І вось гэтыя словы гучаць у вушах Ніны: „Я-б з табою, Ніна, увесь вечар правёў-бы, але, ведаеш, трохі перад братвою нялоўка—гутаркі ўсякія пойдуць“. А калі выходзілі з вечару, то ён правёў яе падручку, а ў цёмным куточку, так моцна абняў яе, што

аж нейкая дрыготка, як агонь, прабегла па целе. Сумнення ніякага няма, што яна падабаецца яму. Яшчэ раз зірнула на таварышак ды ізноў зірнулася ў лустэрэчка. Цяпер яна лепш выглядае, няма гэтае стомленасьці, твар яе як-бы зусім ажыў і стаў другім.

Ніна яшчэ паляжала трохі, думаючы аб Шулевічу. Розныя думкі прыходзілі. Нават і такія былі думкі, што ён і яна ня толькі таварышы па рабфаку, але і таварышы ў жыцьці, прасьцей сказаць—муж і жонка. І так добра ім удваіх! Ён актывісты, вядзе адказную грамадскую работу, а яна сярод жанчын сваю работу робіць. А работы там многа. Перад Нінаю рысуецца яе дзейнасьць і яе жыцьцё з Шулевічам. У гэтых думках-марах сон незаметна змыкае ёй вочы. Прачнулася Ніна тады, калі ў дзьверы нехта моцна пастукаў. Дзяўчаты ўжо папрачыналіся, але былі яшчэ ня зусім адзетыя.

— Хто там?—крыкнула Фаня, а дзяўчаты ўзрушана замітусіліся.

— Авангард усясьветнай рэвалюцыі. Можна?

Гэта былі галасы рабфакаўцаў.

Дзяўчаты закрычалі на розныя тоны, выказваючы гэтым свой страх, каб сюды не набеглі хлопцы. Накінуўшы спадніцу і шлёпаючы босымі нагамі, Роза першая кінулася да дзьвярэй.

— Ня сьмейце ўваходзіць, мы неадзетыя!—крычала Роза і нажымала рукою на зашчапку.

— Дык гэта-ж вельмі цікава паглядзець на неадзетых дзяўчат,—жартаваў за дзьвярамі чыйся голас.

— Няможна: сьляпымі паробіцеся!

— А я-ж бачу цябе, Розачка, праз шчылінку, і мне зусім ня шкодзіць на вочы.

— Майсей! ты—хуліган!—закрычала Роза і затанцавала на месцы.

Дзяўчаты сьмяяліся тут, а хлопцы там, за дзьвярамі.

— А ты, Роза—інстытутка!—ня ўнімаўся Майсей.

— Адчыняйце!—напіралі хлопцы, каб пастрашыць дзяўчат.

— Чорт вас там не пабярэ, невялікія паны,—крыкнула ім Ганна.

— Паноў цяпер няма.

— Паны цяпер за дзьвярамі стаяць,—дадала Ніна.

Дзяўчаты весела зарагаталі.

— Адчыняйце,—адзецца вам паможам!

— Абыйдзецца бяз вас.

Дзяўчаты борзьдзенька адзяваліся, прыбіралі пасьцелі, прыводзілі сябе ў парадак і сьмяяліся, перакідваючыся жартамі, а хлопцы падганялі іх, стукаючы ў дзьверы.

— Эх, як многа яшчэ гэтага мяшчанства на сьвеце!—пачулася з-за дзвярэй.

— І хуліганства,—дабавілі дзяўчаты.

— Пойдзем, хлопцы!

Дзверы расчыніліся.

— Спалохаліся, каб і папраўдзе не пайшлі,—сказаў уваходзячы Шулевіч.

З ім былі Нічыпар Лапik, Майсей Пінхус і яшчэ адзін рабфакавец.

— Здарова, дзяўчаты!

— А як у іх тут добра!—сказаў Лапik і кінуўся на Ганніну пасьцель.

— Пайшоў ты! ад цябе казалом сьмярдзіць!—падбегла да яго Ганна і стала сьцягваць за ногу з ложка. Ёй на дапамогу падскочыла Ніна, і ўдзвёх сапхнулі яго на падлогу пад звонкі рогат усёе кампаніі. Лапik усхапіўся на ногі, абняў пад пахі Ніну і Ганну.

— Шчыльней рады, таварышы жанчыны!—крыкнуў ён.

Некалькі моманту Лапik валтузіўся з дзяўчатамі.

— Даёш Загс?—выкрыківаў ён, ушчарэпіўшыся за іх стан.

Роза і Фаня не сьцярпелі і кінуліся памагаць таварышкам. Усе яны спляліся ў адзін клубок, сьмяяліся, крычалі, пішчалі і стараліся паваліць Лапика.

— Нічыпар, не падгадзь!—падбадралі яго хлопцы.

Каб „не падгадзіць“, Нічыпар пусьціў у ход недазволеныя прыёмы абароны, хватаючы дзяўчат, дзе папала. Дзяўчаты-ж прышлі ў азарт, павалілі Нічыпара, прыдушылі яго падушкамі і завярцелі ў коўдру і з гучным сьмехам цягалі яго па падлозе, падцягнулі пад самы парог і кінулі. Чырвоны, з ускалмачанымі валасамі, вылез Нічыпар з коўдры.

— Ай, Нічыпар, Нічыпар! куды-ж ты варты?—сьмяяліся з Нічыпара.

— Ну, і дужныя-ж нашы дзяўчаты—у саху запрагаць можна. Ніколі я іх больш ня буду чапаць.

Калі шум гэты сьціх, Шулевіч запытаўся:

— Хто сёньня хоча ў кіно?

— Усе!

Шулевіч даў дзяўчатам білеты, а Ніне ён сказаў, што вачарам зойдзе па яе і пойдучь разам, бо ў яго больш білетаў няма. Ён-жа правядзе па свайму білету ці як,—ну, словам, ён устроіць усё.

Вынікам гэтай дурасьлівасьці Нічыпара і раньняга візыту рабфакаўцаў да рабфакавак быў гуморыстычны расказ у насьценнай газэце. Расказ быў напісан прозаю, а канчаўся вершам

У жыцці кожнага чалавека бываюць моманты, што складаюць у ім пэўны паваротны пункт, уводзяць у новы круг бытвання. Такім момантам у Нінчыным жыцці быў гэты вечар.

Гадзіны дзёве сядзелі яны ў кіно плячо ў плячо, цесна прытуліўшыся. Ніна ўважна глядзела на экран, але адчувала, што яе сусед, Шулевіч, часта пераводзіць свае вочы з экрана на яе і неяк вельмі пільна ўзіраецца ў яе твар і ва ўсё яе постаць. Нінчы часамі проста было не па сабе ад такога разглядання. Яна ведала, што ня гэты экран займае тут для іх першае месца, а нешта другое, і што гэта „другое“ прывяло іх сюды. Часамі і яна адрывалася ад экрана і кідала мгненны погляд на Шулевіча. Яе вочы сустрачаліся тады з яго цёмнымі бліскучымі вачамі, а з губ іх зьліталі многазначныя, хоць бясслоўныя ўсьмешкі. І тады ціхенька браў Шулевіч яе руку ў свае рукі, лёгенька трос яе і гладзіў. Ніна не працівілася, толькі баязьліва азірнецца наўкола, а ён шэпча ёй: „Мілая, любая, Ніначка“. Ніне паказалася, што на іх углядаюцца чысь вочы і ўвесь час сочаць за ёю.

Бліскачае вока экрана лыпнула ў апошні раз, паказаўшы слова „канец“, і публіка раптам загула і з шумам рушылася ў выхад. Трымаючыся за рукі, Ніна і Шулевіч уліліся ў людскую плынь і вышлі на вуліцу. Сымон Галыза, ня спускаючы іх з вока, ішоў за імі на некаторай адлегласьці. Чаго?—ён і сам ня мог даць на гэта адказу. Незаметны для іх, ён лавіў кожны рух Ніны, кожную яе ўсьмешку... Эх, як ненавідзеў ён цяпер свайго больш удатлівага супарата. А Ніна?.. Эх, Ніна, Ніна! пабідзь-бы цябе і больш нічога. За што? За тое, што з-за яе так балюча-цяжка, і спакою няма яму. Яму хацелася падыйсьці да іх і сказаць ім якое-небудзь крыўдна-абразлівае слова, каб яно апякло іх. Але чаго ён гэтым дасягне? Нічога. Пасьмяюцца з яго, і толькі, і гэтым ён выказаў-бы сябе з найгоршага боку. І вінаваты тут толькі ён сам, бо з дзяўчатамі трэба ўмець абходзіцца—з бою трэба іх браць і ня быць кісялём, якім быў ён. Лепш не паказваць і віду таго, што цяпер у яго сэрцы робіцца. І Сымон крута павярнуў у другі бок і пайшоў совацца па вуліцы. Востры боль нейкай утраты прыціх, у галаве радзіліся новыя мыслі. Іх трэба выказаць на паперы самому сабе, і тады яму стане лягчэй. Сымон пайшоў на кватэру.

Ніна і Шулевіч апынуліся на вуліцы. Тут былолюдна і шумна. Гэта быў якраз той раён, куды сьпіраліся людзі кавалерскай ахварбоўкі, бы тая рыба ў часе яе нерасту. Гэта

была гарадзкая біржа каханья, дзе завязваліся, а часамі і разв'язваліся яго ня зусім здаровыя ніці.

— Пойдзем адгэтуль,—сказала Ніна.

— Пойдзем,—згадзіўся Шулевіч:—тут нават і пагаварыць няма як. А пагаварыць, Ніначка, нам трэба

Голас яго гучаў ціха і нейк хрыпавата. Зьвярнулі на другую вуліцу, дзе было цямней і спакайней. Прайшлі некалькі крокаў моўчкі, як-бы не знаходзячы слоў. І раптам Ніна пачула, як яго рука шчыльней прытуліла да грудзей яе руку. Яна чуць апусьціла сваю галаву і вочы, і ёй трохі нейк страшна стала: вось скажа тое, што і вабіла і пужала яе. Як бы ў адказ на гэтае прыжыманьне яна таксама лёгенька паціснула яго руку. Шулевіч азірнуўся навокала. Момент якраз добры. Моўчкі павярнуў галаву і пацалаваў яе ў шчоку, пацалаваў моцна, з запалам, у засос. ✓

— Што робіш? — з боязьню ў голасе сказала Ніна:—на вуліцы?

— Гэтым, Ніна, я сказаў усё, ясна, проста і выразна,—па-✓
пролетарску.

Шулевіч тут пачуў, што той цяжар і неспакой, што быў у ім момант назад, цяпер прайшлі бяз сьледу, а гэтае яе „на вуліцы“ прывяло яго ў радасьць: стала быць, там, дзе ніхто не пабачыць, цалаваць яе можна!

Труднавата было зрабіць пачатак, а далей пайшло лягчэй. Зайшлі ў глухое месца. Цалаваліся там, покі гэты сьверб цалаванья не прайшоў. І расказалі адно другому, калі хто каго пакахаў, як пакахаў і за што.

— Я люблю ў табе, Ніна, тваю дзявочую ціхасьць, можа ад таго, што сам я—мяцежная натура, рэволюцыянэр па пры-✓
родзе. Люблю тваю нейкую затоеную засмучанасьць, і калі я толькі зірнуў на цябе, я сказаў: „Яна! Вось тая, хто можа быць маім найлепшым таварышом!“ Я чую, што толькі ты, ты адна і можаш быць тым, з кім і можна рука ў руку йсьці па дарозе змаганья за сьветлыя ідэалы камунізму!.. Ніна!—зьмяніў ён тон прамовы:—я многа сказаў-бы на гэтую тэму, але не хачу прыпадабняцца буржуазным ідэолёгам, каб не сказаць буржуазнай дрэбядзені. Я люблю цябе і—баста.

Ніну вельмі кранулі словы Шулевіча, асабліва тыя, дзе казалася пра яе затоеную засмучанасьць. Праўда, у яе была яна. Як глыбока ён зірнуў у яе душу!

— А я люблю твае цёмныя вочы, Марцін. Яны так глыбокі—не хапае сьмеласьці зірнуць у іх бяздоньне. Яны і вабяць, і чаруюць, і палохаюць. І голас люблю твой, і твой розум, і тваё ўменьне ва ўсім разьбірацца. І яшчэ люблю цябе і за тое, што мяне ты палюбіў.

Ніна ўздыхнула.

— Толькі ты не насмейся з мяне,—прамовіла ціха яна, і ў голасе яе чулася трывога і нейкая боязьнь.

„Буржуазнае прызнаньне ў каханьні“, мільгнула ў галаве Шулевіча. Увесь гэты час ён адчуваў, што яго „я“ распалася на дзьве часткі, як-бы падзялілася на двух Шулевічаў. Адзін Шулевіч гаварыў, а другі слухаў і бязьлітасна крытыкаваў яго, бо гэты другі часта адчуваў нейкую нялоўкасьць за першага. Гэтае самае „буржуазнае прызнаньне ў каханьні“ належала другому Шулевічу. Першы Шулевіч прыкінуўся, што не пачуў гэтых слоў і сказаў:

— Ніколі, Ніначка!—прыгарнуў і стаў цалаваць.

З гадзіну пагуляўшы па глухой вуліцы, зайшлі ў сталовую, павячэралі, каб хоць гэтым адзначыць сваё шчырае каханьне.

XIV

На кватэры застаўся адзін толькі Сьцёпка. Яго таварышы разышліся, хто куды. Яму нават і на руку было гэтае адзіноцтва, бо часамі-ж трэба пабыць аднаму, зусім аднаму, каб ня чуць і голасу людскога Карыстаючыся вольным днём, Сьцёпка падчытаў сёе-тое з таго, што ўваходзіла ў праграму яго дзейнасьці на вёсцы. На гэтую справу Сьцёпка глядзеў сур'ёзна. Чытаючы, рабіў сякія-такія нататкі, выпіскі, а нарэшце, паставіў сабе такое пытаньне: ці не пайсьці яму па сканчэньні рабфаку ў які-небудзь спэцыяльны вуз—па будаўнічай ці па агрономічнай часьці? Гэтае пытаньне Сьцёпка покi што пакінуў адкрытым, бо наўперад трэба скончыць рабфак, а затым жыцьцё і практыка летам на вёсцы памогуць яму правільна развязаць гэтае пытаньне. І яшчэ была адна прычына, што таксама казалі за адклад: сёньня якраз прышоў ліст ад Аленкі. У гэтым лісьце было многа цікавага, але Сьцёпка прачытаў яго борзьдзенька—проста не хацеў пры таварышох сядзець над ім доўга, каб ня выклікаць гэтым іх зубаскальства, бо заразжа падхопяць на язык: „Го, Сьцёпку дзяўчаты лісты прысылаюць“. Гэта—яго пэрсональная справа, да якой другім няма ніякага дзела. Цяпер, калі нікога ня было, можна прачытаць ліст з належнаю ўвагаю.

Трэба сказаць, што Сьцёпка даўно ўжо чакаў адказу на свой ліст. Але час праходзіў, Аленка-ж упарта маўчала. Якая была ці магла-б быць гэтаму прычына? А прычын магло быць многа: ліст мог не дайсьці да яе, магла яна пакрыўдзіцца на яго за тое, што пісаў ён ёй аб поэтах, магла яна, урэшце, з кім-небудзь і сардэчную дружбу завесці. Ва ўсякім разе

Аленка і яе адказ вельмі займалі Сьцёпкавы мысьлі. І вось гэты доўга чаканы ліст у Сьцёпкавай кішэні.

Выняў Сьцёпка з кішэні ліст, палажыў на разгорнутую кнігу—ну, на ўсякі выпадак,—і стаў чытаць.

„Мілы, дарагі і слаўны Сьцёпачка“, пісала Аленка.

Прачытаў Сьцёпка, прыгледзіўся да гэтых слоў, сказаў іх шапатком, каб пачуць гукавую прыроду іх, вуха сваё задаволіць, і нават пастараўся пачуць іх у вуснах Аленкі,—з усіх канцоў добра. А як называе яго—„Сьцёпачка“... Чатыры толькі словы, а колькі ў іх зьместу. Добра нават і тое, што іх тут да пары.

„Ня гневайся на мяне, Сьцёпка: хацела напісаць табе, як дадому прыехала, ды прастудзілася і так кашляла, што аж страшна было слухаць. Хварэла ўсе канікулы і з хаты нікуды ня выходзіла, так, можна сказаць, увесь час на печы і прасядзела. Алесь і Юрка сяды-тады да нас забягалі. Яны ходзяць у школу і вельмі рады, што ты вучышся ў горадзе. „І мы,—кажуць,—скончым школу і таксама пяхотам пойдзем навукі шукаць“. Дома ў вас усе здаровы. І матку тваю бачыла, але пагаварыць з ёю ня прышлося. Калі ты пайшоў тады з сяла, то ўсе казалі, што цябе бог пакарае і што ня будзе табе шчасьця. А як даведаліся, што ты паступіў і вучышся, то здзівіліся, а некаторыя казалі нават, што такім бязбожнікам, як ты, памагае чорт. Пра „святых калодзеж“ забыліся. Язэп Дзыгун кінуў сваё „папячыцельства“ ў царкве. Сьмяялася мая маці і расказвала, што падвыпіўшы, Язэп прызнаўся людзям, што ён даўно адышоў-бы ад бога, але, паважаючы божую матку, ня хоча ёй на старасьці рабіць прыкрасьці. З навін нашага сяла можна яшчэ адзначыць, што памёр дзед Трондзель. Перад сьмерцю казаў, што калі апыніцца на тым сьвеце, то першым дзелам пацікавіцца, ці ёсьць там рай і пекла, а потым прысьніцца старшыне сельсавету, каб ён офіцыяльна паведаміў людзей на сходзе і расказаў усё, што знойдзе там дзед Трондзель.

Цяпер я зноў у Загор'і. У нас тут залажыўся краязнаўчы гурток. У гэтым гуртку і я працую. Запісала шмат песень, прыказак, сабрала многа ўзораў тканін. Ёсьць у нас і свой краязнаўчы музэй... Вельмі цікавая работа ў краязнаўчым гуртку.

Да канца заняццяў засталася два месяцы, а там залікі, і—бывай здарова, сямігодка. Мне нейк і шкода, што скоро прыдзецца разьвітацца з сямігодкаю. Куды я потым дзенуся, сама ня ведаю. А хацелася-б яшчэ павучыцца, прабіцца ў вышэйшую школу, пажыць у горадзе. А ці ўдасца гэта, сказаць трудна. Калі я была дома, і мне нездаровілася, то маці казалі, што

гэтае нездароўе ад навукі, бо навукa высушвае мазгі, заганяе ў сухоты. Ёй здаецца, што я і так ужо вучоная. Адным словам, відаць, што яна ня хоча, каб я далей вучылася. Кажу, што ёй цяжка, што многа работы, а памагаць ёй няма каму.

Я так рада, Сьцёпка, што ты свайго дабіўся, жывеш і вучыся ў горадзе. Дзе ты будзеш летам? Прыяжджай да бацькоў, яны будуць рады, калі ты прыедзеш. І мне хацелася-б пабачыць цябе, якім ты стаў цяпер. Напішы мне, як ты жывеш там, ты гэта абяцаў у сваім пісьме. Я вельмі была рада, калі прышоў ліст ад цябе. Чытала яго многа разоў. Завошта зьневажаеш так поэтаў? Мусі-быць, ты проста хацеў з мяне пасмяяцца? Я хацела пасьля гэтага зусім кінуць пісаць вершы, але часамі надыхдзе такая мінута, што вельмі хочацца напісаць. Тады я саджуся і пішу і ў гэтым знаходжу вялікую асалоду. Але я больш чытаць і паказваць табе сваіх вершаў ня буду. Дараваць сабе не магу, на што я тады чытала табе свой верш. Ну, але ты глядзі на гэта, як на дзіцячую забаўку—проста дурная была. Цяпер дур гэты ў мяне прайшоў.

Ну, бывай здаровы. Усяго табе найлепшага. Ды ня сьмейся з майго ліста. Хацелася напісаць і больш і лепш. Ну, але няхай на гэтым будзе канец і застаецца так, як напісалася.

Алена Гарнашка“.

Прачытаў Сьцёпка і задумаўся. Шкода нейк стала Аленкі. І такою блізкаю, роднаю ўвайшла яна ў яго сэрца. І ён пакрыўдзіў яе ў тым сваім лісьце! І за што? За яе шчырасць да яго. А які слаўны ліст напісала яму яна! Яна хоча пабачыць яго, яго, такога жорсткага і нячулага.

І Сьцёпка стаў упікаць сябе за гэтую жорсткасць. А ўсё ад таго, што ён аб сабе думае больш, чым гэта трэба. Ён і матку сваю пакрыўдзіў, і з Алесем разьвітаўся тады зусім не пабрацку, і Аленцы прычыніў прыкрасць. Чаму ён такі нягодны?

Сьцёпка акуратненька злажыў Аленчын ліст і схаваў. Устаў, прайшоўся па кватэры раз, другі. Вобразы дзяцінства і яго вёскі ўсплылі перад ім так яскрава, як-бы яны былі намалёваны перад яго вачамі. Хадзіў Сьцёпка і разважаў. Перш за ўсё ён Аленцы напіша, напіша безадкладна, сёння-ж. У Сьцёпкавай галаве пачаў складацца ліст да Аленкі. Ён апіша, у якой абстаноўцы чытаў яе ліст і з якою прыемнасьцю чытаў, як нецярпліва чакаў яго, як прабіраў ён самага сябе за свае неабдуманыя словы аб поэтах, і ён зусім ня меў на ўвазе тут Аленкі. Калі-ж у яе такое моцнае цягненьне да складаньня вершаў, то гэта ёсць ужо адзнака таго, што Аленка—сапраўдная поэтка. Няхай яна піша, але вясёлыя, жывыя, поўныя энэргіі

вершы, бо ў жыцці так многа радасці, а ўсякае гора, няўдачы трэба асіліць. А што Сьцёпка ня вораг поэзіі, то гэта відаць з таго, што ён з прыемнасцю чытаў верш Сымона Галазы—„Гэй“. Ён нават папросіць у Сымона гэты верш і пашле яго Аленцы, як прыклад тых вершаў, якія Сьцёпку падабаюцца. Далей напіша, каб Аленка весялей глядзела на жыццё, на сваю далейшую навуку. Калі што, то ён дапаможа ёй.

Сьцёпка ўжо быў памкнуўся, каб узяцца за пісаньне ліста Аленцы, ды раптам спыніўся: прышоў Сымон Галаза.

— А ты ўсё дома сядзіш?

— А што мне рабіць?—пытаньнем адказаў Сьцёпка, трохі незадаволены прыходам Сымона.

— Зайздросчу табе, Сьцёпка: ты заўсёды роўны, спакойны—ніякае ліха не бярэ цябе.

— А чаго мяне ліха браць будзе? Лепш я сам вазьму яго за жабры ды кіну так, каб яно і ня ўстала.

— Скажы, Сьцёпка, што лепей: пасьмяяцца з чалавека ці заплакаць над ім?

Паглядзеў Сьцёпка на прыцеля, усміхнуўся.

— Ведаеш, Сымон, што?

— Ну?

— Садзіся напішы верш: кажу табе,—на яць выйдзе.

— Чаму ты так думаеш?—здзівіўся Сымон.

— Бачу па табе.

— Няхай ты згары: усё ты бачыш?.. А скажы: ці могуць мяне дзяўчаты любіць?

— А чаму не?—ня хлопец ты, ці што?

— А чаму-ж яны, гадаўкі, ня любяць?

— А хіба ты іх пытаў?

— Не, брат, ня пытаў і пытаць ня буду. Ну іх к чорту!

Сымон крута завярнуўся. Узяўся за кнігі.

— Вучыцца трэба, вось што.

А праз некаторы час у руках яго энэргічна захадыў кандаш.

XV

Утомлены і заклапочаны, ляжаў Шулевіч на цвёрдай і бруднай канапцы ў сваёй кватэры. Гэта—яго другая кватэра. Плаціць за яе чатыры рублі. У яго бюджэце чатыры рублі—значныя грошы. Іх можна было-б і ня траціць, але іначай яму нельга. Наўперад ён апраўдваўся тым, што ён актывісты, вядзе грамадзкую працу. Яму трэба гатавацца да дакладаў па розных пытаньнях, трэба праштудыраваць спецыяльныя кнігі ў сувязі з работаю на вёсцы, а таксама грэба і навукаю займацца. Усё

гэта лепш зрабіць, калі маеш асобную кватэру. Вось чаму і мусіў ён наняць яе. Так ён і ўсім казаў, так запэўніваў і самога сябе. Цяпер-жа, разбіраючыся ў сабе самім, у сваіх паступках і падводзячы ўсяму гэтаму падрахунак, ён мусіў прызнацца, што ўсё гэта—выдумкі, а кватэру ён наняў толькі з-за Ніны, бо трэба было мець прытулак, дзе-б яны маглі адчуваць сябе вольна і выгодна, каб цалком аддацца „лепшаму і вышэйшаму пачуцьцю“. Гэтае „лепшае і вышэйшае“ пачуцьцё, як называў яго Шулевіч некалькі месяцаў таму назад, прыгалубліваючы Ніну, цяпер пачынала яму карцець, замінаць, лажылася на яго лішнім і непатрэбным клопатам. ✓

І чаму так абярнулася гэтая „песня вясны“, песня каханьня. Чаму апошнія акорды яе звяняць для яго ланцужным званам. А вельмі проста: ён шукаў у ёй таварыша, прыяцеля, а знайшоў толькі жанчыну і пры тым з мяшчанскаю афарбоўкаю, бо ёй трэба мяшчанскае гняздо, яна хоча звязаць яму крыльлі, прымацаваць яго да сябе. З-за яе адышоў ён ад грамадзкае работы, запусціў навуку, траціцца на лішнія выдаткі, залез у доўг. І яшчэ многа іншых довадаў знаходзіў ён, і ўсе гэтыя довады казалі за тое, што іх каханьню трэба зрабіць канец і што ва ўсім гэтым вінавата толькі Ніна. Вінавата яна нават і ў тым, што так лёгка і борзда пайшла за ім і пайшла на ўсё. Варта было яму толькі кіўнуць пальцам, каб яна зараз-жа і прыліпла да яго. І яшчэ нейкія прэтэнзіі мае да яго: у Загс цягне яго. Не, брат, дудкі! Няма дурняў з першаю сустрэчнаю ў Загс хадзіць, паперы толькі псаваць. Узяць на сябе ролю жанатага чалавека, завесці сям'ю, чужь на сваёй шыі абужу,—цьфу! Дзіка і недарэчна.

Ён падняўся з канапы, залажыў рукі за карк і стаў хадзіць з кута ў кут, раздумваючы, як латвей тут зрабіць адступленьне... Э, да што тут многа разважаць: такія гісторыі дзесяткамі тысяч налічваюцца.

Дзесь з двара пачуўся скрып дзвярэй.

— Дома, дома!—казаў гаспадынін голас.

„Яна!“—падумаў Шулевіч і скрыўіўся, як-бы нешта кіслае папала яму ў рот. Правёў рукою па валасох, адкінуў іх назад. У яго дзверы пастукала чыясь нясьмелая рука, а разам з гэтым пявучы дзівочы голас запытаў:

— Можна?

Шулевіч моўчкі адчыніў дзверы.

— Рады, што я прышла?—запытала Ніна, спыніўшыся каля парогу. Шчокі яе разурмяніў асенні холад, на губах блукала ціхая, як-бы вінаватая ўсьмешка, а сінія вочы пазіралі засмучона і крыху пужліва.

— Раней ты ніколі ня приходзіла да мяне з такім запытаньнем... Сядай, Ніна, — абарваў ён сябе самога, бо пачуў, што ня так пачаў, як трэба.

Яна ўздыхнула.

— Але-ж раней ты не сустрачаў мяне з такою кіслаю мінаю, Марцін!

Яна зрабіла намаганьне над сабою, каб усміхнуцца яму.

— Ты выдумляеш, Ніна, я заўсёды рад табе, — вочы Шулевіча зірнулі кудысь у бок.

— Не, Марцін, ня лжы ты сабе самому, раней ты быў не такі, зусім не такі. Хіба-ж я ня бачу? Раней, калі я приходзіла да цябе, то ў мяне на сэрцы было спакойна, сьветла, радасна. А цяпер я чую, што я чужая табе, і я адчуваю нейкі страх, калі падыходжу да твайго парогу, бо ты ня любіш мяне. А можа ты мяне і ніколі ня любіў.

— Ты сама сабе супярэчыш, Ніна: наўперад у тваім сэрцы было сьветла, радасна і яшчэ там нешта было, бо ты ведала, што я цябе люблю. А цяпер ты раптам кажаш, што можа я цябе і ніколі ня любіў.

— За словы, Марцін, лёгка ўчапіцца, але-ж ня ў словах тут сіла, а ў факце.

— Якая ты нудная, Ніна! — з болем у голасе прамовіў Шулевіч: — я ня ведаю, чаго ты хочаш ад мяне.

— Ну, ня злуйся, Марцін, мой мілы, мой харошы! Люблю-ж я цябе, — з ласкавасьцю ў голасе сказала Ніна і памкнулася да яго, каб прыгарнуцца.

Шулевіч зморшчыўся і махнуў рукою, як-бы ад дакучлівай мукі баронячыся.

— Ужо чуў гэта я... Ніна! — ня дзеці мы. Пара ўжо і дзелам заняцца, ня век-жа лізацца нам, — груба адрэзаў Шулевіч: — досыць ужо гэтага мяшчанскага шчасьця! Ты толькі падумай, Ніна, якую каніцель разводзім мы тут, навошта мы час трацім. Ня трэба забывацца, хто і дзе мы, якія грамадзкія і рэволюцыйныя задачы стаяць перад намі. Мы павінны быць авангардам рэволюцыйнага пролетарыату, мы павінны працярабляваць дарогі ідэям камунізму і ўсясьветнай рэволюцыі, а не сядзець абняўшыся, ахаць ды вохаць і распускаць нюні: любіць — ня любіць... Не хватае яшчэ для паўнаты гэтай ідыліі сарваць кветачку і гадаць, зрываючы пялёстачкі: „любіць — ня любіць, пацалуе — плюне, к сэрцу прыжме — к чорту пашле“... Цьфу, якая гадасьць! Да якога мяшчанства можна дакаціцца.

То бледнасьць, то чырвань выступалі на яе твары. Слухала, але чула толькі словы, сэнсу-ж іх улавіць не магла. Адно толькі ясна было ёй: яна тут лішняя, нялюбая, — прыелася яму. Усё,

што можна было ўзяць ад яе, узята, і больш яна яму непатрэбна.

— Марцін! я ўсюды пайду за табою, на якое хочаш змаганьне пайду. Я буду верным памочнікам табе, ні на крок не адстану ад цябе. Я многа не патрабую ад жыцця, бо я загадалася ў бядоце і ў цяжкай працы: Я ўмею працаваць і магу працаваць.

Яна панізiла голас і напамiнала яму:

— Ты-ж казаў мне, што знайшоў ува мне друга-таварыша, і я паверыла табе, паверыла са ўсёю шчырасцю свайго сэрца. Я хачу быць тваім таварышом-другам.

Шулевіч панура слухаў, не пазiраючы на яе.

— Так, я думаў знайсці ў табе друга, але памыліўся. Што зрабіла ты да гэтага часу для рэвалюцыі? Ты мала працуеш над сабою, ты не актыўна. Ты нават даходзіш да такога мяшчанства, што пачынаеш падвіацца, як якая-небудзь буржуазная паненка. Ніна! я памыліўся ў табе. Ну, што-ж! мы павiнны вучыцца на нашых памылках. Не памыляецца толькі той, хто нічога ня робіць. Я чую, што ты цягнеш мяне ў мяшчанскае балота. Заняўшыся сабою, мы забыліся аб iнтарэсах пролетарыяту. З-за цябе я закінуў навуку, адстаў, у доўг залез, ты зрабіла мяне праступнікам, бо я растраціў шэсьць рублёў мопраўскіх грошай, ты разьбіла маю мару, маю лепшую мару аб таварышу-другу. Я насіў, я песьціў, калыхаў яе ў калысцы майго сэрца. Я так прагна, я так палка шукаў у табе гэтага друга і не знайшоў яго!—трагічна выкрыкнуў ён апошнія словы.

Шулевіч увайшоў у ролю прамоўцы. „Самая лепшая абарона—перайсці ў наступленне“, падумаў ён і зачасціў, засыпаў звонкімі словамі. Чым больш гаварыў ён, тым меней заставалася ў Ніны сумнення, што яна тут непатрэбна, што яна абманута гэтымі прыгожымі гучнымі словамі і што ёй ня ўтрымаць яго пры сабе. Ды на што? Якая карысць з гэтага? Яму проста хочацца адвязацца ад яе, але ён не адважваецца сказаць гэта проста і адкрыта. Горка і крыўдна стала ёй.

— Слухай, Марцін!—цвёрда сказала яна:—на што ты ломиш гэтую комедыю? Чаму не хватае ў цябе смеласці сказаць мне проста: „Пайшла к чорту, ты мне не патрэбна!“ Цяпер ты мне развязаў вочы, і я ўбачыла, хто ты такі. Я думала, ты—сталы чалавек, я паверыла табе, што ты рэвалюцыянэр. Ты-ж толькі апаскуджваеш гэтае вялікае слова і прыкрываеш ім сваю брыдоту. Я не хачу нікому быць абузаю, але нашто ты зводзіў мяне? Нашто ты мне лгаў? Нашто ты лжэш цяпер—і мне і самому сабе? Скажы: якога друга-таварыша шукаў ты ўва мне?

— Ты ня можаш сваім розумам зразумець мяне,—пачаў ён, але змоўк у той момант, калі Ніна з усьмешкаю, поўнаю знявагі, і з дакорам паківала галавою.

— Кінь, Марцін! Можа ты і добры... комэдыянт, але цяпер я бачу ўсю тваю мізэрную істоту. Табе проста трэба было маё цела... Ты помніш, як часта кідаўся ты і цяпер кідаешся словам „мяшчанства?“ Ты гэтым „мяшчанствам“ зьбіў мяне з тропу, з дарогі. Праз гэтае „мяшчанства“ ты зрабіў мяне няшчаснаю. Ды я ўжо гаварыць аб гэтым ня буду... Я прышла да цябе, як да блзкага мне чалавека, бо ў мяне нікога няма больш блзкага, як ты... якім ты быў для мяне яшчэ нядаўна. Я хацела пагаварыць з табою аб выніках нашай блзкасьці, як нам далей быць, а ты мне пачаў жалавацца на мяне, што я цябе зрабіла няшчасным... Хто-ж ты пасья гэтага? У цябе ёсьць многа звонкіх слоў, гучных слоў, выбяры-ж з іх самае адпаведнае табе і прылажы да сябе.

Ніна крута павярнулася, каб выйсці.

— Пастой, Ніна... Як-жа гэта? Аборт там, ці што?.. Я дапамагу табе.

Яна ўскінула на яго вочы, поўныя гневу і нянавісьці.

— Ня сьмей прыкранацца да мяне, бо я плюну ў твае зладейскія вочы, няшчасны... самец!

Як аплявушаны, стаяў ён на месцы, і нейкая кривая усьмешка застыла на яго губах.

— Хацеў затрымаць, пагаварыць, выясніць, аналізаваць, дапамагчы, а яна плюнула на мяне... Сама вінавата.

XVI

Як ніколі ў жыцьці, адчувала Ніна сваё адзіноцтва і боль абманутай, дзяўчыны. Паверыла ў сваё шчасьце, і так балюча і жорстка пакарана за гэта! І асабліва цяжкі былі для яе першыя мінуты тады, як вышла на вуліцу. Куды-ж ёй цяпер дзецца? Што рабіць? Ногі кудысь несьлі яе, але яна не зважала гэтага. На вуліцы было пуста і глуха, дзьмуў халодны сустрэчны вецер, на гарачы твар падалі дробныя кроплі дажджу. У яе душы было таксама пуста і цёмна, як і на гэтай вуліцы. Не магла нават сабраць сваіх мысьляў і хоць на чым-небудзь спыніцца. Нейк раптам ўсё на сьвеце апусьцела для яе, ня было за што зачапіцца, каб ня ўпасці ў бяздоньне. Сьвежае паветра і гэты халодны дождж прывялі яе ў памяць.

„Куды-ж я іду?“ падумала дзяўчына. Азірнулася назад: была пагайна надзея, што ён дагоніць яе, верне. Ззаду па мокраму тротуару пачуліся чыесь крокі. Напэўна ён. Але яна

ня вернецца. Не, ня вернецца! І з заміраньнем сэрца прыпыніла свой крок. Не, гэта ня ён. Мінуў яе, прайшоў далей. Незнаёмы чалавек, чужы. Усе ёй тут чужыя, а яна адна, адна, як ніхто на свеце, адна з сваёю крыўдаю, з сваім болем. Яна павярнула на другую вуліцу. Тут святлей і больш людна. Азірнулася яшчэ раз. Па другі бок вуліцы поруч з ёю нырала ў цёмнаце нейчая постаць. Ці мала хто ідзе? Але гэтая постаць незаметна для Ніны таксама павярнула на гэту вуліцу, куды пайшла і яна. Прайсці гэтую вуліцаю і павярнуць направа—якраз выйдзеш к рабфаку. Але ёй туды ня хочацца ісьці. Лепш тут пахадзіць. Па яе твары пазнаюць аб цяжкай крыўдзе яе, аб грубым зьняважаньні, што ёй прышлося зазнаць. Можа хто-небудзь і парадзецца ўсяму гэтаму.

Некалькі часу хадзіла Ніна па вуліцы. Яна думала аб сваім апошнім спатканьні, успамінала ўсё, што казаў ён і што сказала яна. Перадумала ўсё, узважыла кожнае сваё і яго слова. Часамі брала сумненьне, ці не сказала яна чаго-небудзь такога, што магло-б пашкодзіць ёй, выклікаўшы такі канец, ці не яна сама вінавата. Можа і праўда, што залішне многа думала аб сваім шчасці і замінала яму несці пэўныя грамадзкія абавязкі. Яна ўспоміла, што прапусьціла некалькі сходаў ячэйкі.

Былі моманты, калі яна гатова была прызнаць сваю віну і апраўдаць яго, і ў такія мінуты ёй было яшчэ цяжэй.

— Ніна!—пачула яна.

Здрыганулася дзяўчына, ступіла крок назад, азірнулася.

Прыветна ўсьміхаючыся, Сымон параўняўся з ёю.

— Дамоў ідзеш, Ніна?—спытаў ён і ўзяў яе за руку.

Цяпер толькі прыпомніла Ніна цёмную постаць, што мільгнула ў яе ваччу. Напэўна гэта і быў Сымон. Што яму трэба ад яе? І чаму ён так запытаў? Няўжо ён ведае ўсё? Няўжо сачыў за ёю? Ніна ведала, скарэй адчувала гэта, што Сымон як-бы трохі кахае яе, але ёй ня было калі спыніцца на гэтым, бо сама была ахоплена і асьлеплена сваім няшчасьцем.

Яна пастаралася перамагчы сябе, каб затаіць цяжкі стан свае душы. Яна спадзявалася пачуць насьміханьне, кпіны, здзек з яе няшчасьця. Ну, што-ж?—ёй усё роўна.

— Пройдземся, Ніна, з табою хоць раз у жыцці.

— Пройдземся.

Што было гаварыць ёй?

Некалькі хвілін яны маўчалі. Ніна йшла панурая.

— Ты як-бы чымся засмучана, Ніна?—у голасе Сымона была ласка і спагаданьне яе смутку.—Чаго так нявесела галаву павесіла?—дадаў ён.

— Да так, трохі не па сабе мне, Сымонка.

І раптам, закрыўшы рукою твар, горка-горка наўзрыд заплакала дзяўчына.

На вуліцы было цёмна, бязьлюдна.

— Што з табою, Ніна? Ніначка, што здарылася? Чаго ты плачаш?

— Пусьці мяне!— здушаным голасам прамовіла яна.

— Гэта было-б не патаварыску, Ніна. Нікуды ня пушчу цябе. Супакойся, Ніначка!

Гэты плач і гэтыя сьлёзы болем аддаліся ў Сымоне. Ён як-бы нейк страціўся і ня ведаў, што яму рабіць. Уцяшаў, як мог. Гаварыў ёй, але гутарка яго была няскладная, зьбітая. Словы ня слухалі яго, заікаўся. У голасе-ж яго была шчырасьць сапраўднага друга, гатовага адгукнуцца на чужое гора і тым болей на яе гора.

Будынак рабфаку быў недалёка. У такім стане паказацца ёй там нельга. Ёй трэба выплакацца, выліць сваё гора.

— Вернемся, паходзім яшчэ, Ніначка! Табе трэба супакоіцца. Тут нікога няма.

Яна пакорна пайшла за ім і ўсё ўздрыгівала ад задушанага плачу.

— Перастань, Ніначка!—Ну, галубка мая, ня трэба так!.. Ніна! Я—магіла: нікому ні-ні. Скажы, што з табою?

Як моцна пакрыўджанае дзіця, палажыла яна галаву на яго плячо і ўсё моўчкі плакала. Ёй было так цяжка і горка. Пякучы боль рваў ёй грудзі.

Сымон не знаходзіў слоў і маўчаў. Сэрца яго балела за любую дзяўчыну і за самога сябе было яму горка. Але ў той-жа час яму было так прыятна, што на яго плячы вылівае сваё гора бедная дзяўчына. Яму хацелася сказаць ёй, як дорага яна для яго, як ён любіць яе, але ён баяўся сказаць гэта цяпер: на што ёй каханьне яго, калі яна палюбіла другога і з-за гэтага другога плача цяпер.

— Я ведаю, Ніна, чаго ты плачаш,—з ноткаю засмучэння пачаў Сымон:—можа я і ня ўсё ведаю, але я шмат чаго ведаю. Не падумай толькі, Ніна, што я хачу прычыніць табе боль або я думаю аб табе нядобра. І я перамучыўся, перабалеў з-за цябе, Ніна. Я аб гэтым нікому не казаў, толькі чорныя радкі на паперы асталіся, як сьлед маіх бяссонных начэй і майго жалю... Ну, але-ж гэта для цябе, Ніна, можа і няцікава.

Ніна выцерла сьлёзы і цяжка ўздыхнула. Адгалоскі плачу і перажытага болю яшчэ калыхалі яе грудзі, і гэты ўздых вышаў яшчэ больш цяжкім.

— Ты добры, Сымон! Даруй, калі з-за мяне перажыў ты горкія мінуты! Ня варта я таго!

Яна як-бы яшчэ хацела штось сказаць, але зноў замкнулася ў сабе і змоўкла. Памаўчаў і Сымон.

— Ты сама ня ведаеш, Ніна, якая ты слаўная, мілая. А хто ня ўмее цябе аданіць, плюнь таму ў вочы... Ніна, ты любіш Шулевіча?

— Кончана ў мяне з ім... Сымон, цяжка мне гаварыць аб гэтым.

— Ён зводзіць, Ніна, цябе. Ня вер яму. Ён любіць толькі самога сябе.

— У мяне з ім усё кончана. Ня будзем гаварыць аб ім.

— І з-за яго ты столькі перанесла, Ніна, так горка плакала... Ты яго і цяпер, Ніна, любіш?

— Павер мне, Сымон, усё кончана. Мне горка і крыўдна, што я паверыла яму, паверыла, як чалавеку, а гэтага чалавека, ў ім і не аказалася. Я любіла яго... а можа мне гэта толькі здавалася. Я сама не магу разабрацца ў гэтым. Можа я і сама вінавата... Калі-небудзь я табе ўсё раскажу, а цяпер пакінь мяне адну, Сымон.

— Я ведаю, Ніна, табе ня цікава быць са мною?

— Сымонка, дарагі, ты памыляешся. Мне проста трэба сабраць свае мыслі, сябе ў парадак прывесці. За мяне ты ня бойся. Я магу сябе ў рукі ўзяць.

— Ты, маладзец, Ніначка! Помні, што ўсё гэта хоць і балюча, але-ж гэта толькі нашы асабістыя болі. А ёсьць яшчэ і болі грамадзкія. Хто не перасіліць сваіх боляй, то які-ж ён грамадзкі працаўнік? Мне цяжка, Ніна, з-за цябе і з-за сябе самога. Але памятай, што Сымон, хоць ён і Галыза,—з ноткаю жарту сказаў ён,—ніколі цябе не забудзе і, калі трэба, дапаможа табе.

— Веру табе, Сымон. Сэрца тваё залатое.

— Дай-жа мне слова, што ты будзеш маім прыцелем і возьмеш сябе ў рукі.

Ніна ўсьміхнулася і паціснула яму руку.

— Даю... Ну, пойдзем разам,—перадумала яна.

І яны накіраваліся ў будынак рабфаку.

XVII

Астаўшыся адзін, Шулевіч пачуў нейкую пустату. Разв'язка, да якой ён ішоў, вышла нечаканая. Ён ніяк не спадзяваўся, што Ніна выявіць такую цвёрдасць і так сьмела кіне яму абвінавачаньне. Думаў яе пабіць, а пабітым аказаўся сам. У першую мінуту хацеў кінуцца дагнаць яе, вярнуць, але потым стрымаўся. У чым-жа віна яго? У тым, што ён пакахаў дзяў-

чыну і разышоўся з ёю? І хіба ён вінаваты, што яго каханьне да яе заглухла ў ім? І няўжо было-б лепей, каб яны не разыходзіліся, ня глядзячы на тое, што яго каханьне прайшло? Няўжо лепей было-б і далей абманваць яе, казаць ёй аб сваім каханьні?

Гэтыя і падобныя пытаньні ўставалі перад ім і вымагалі адказу. А ў яго вушах зьвінелі яе словы: „На што ты мне лгаў?“ „Нашто ты лжэш і мне і сабе?“ „На што ты ломіш гэтую камэдую?“ „Табе трэба было маё цела“... Ад гэтых слоў яе павявала холадам, і білі яны метка, білі востра і бялуча. Ці мела яна права сказаць так яму?

Тут Шулевіч ізноў як-бы падзяліўся. Адзін Шулевіч адчуваў востры сорам за другога Шулевіча, а другі—усімі сіламі стараўся апраўдацца. І ў той-жа час перад ім стаяў вобраз дзяўчыны, стаяў неадступным жывым дакорам... Што-ж яна будзе рабіць? Аб пасьледках іх блізкасьці хацела сказаць і не сказала. Гэта ўжо было нешта новае, што давала пэўную афарбоўку яго адносін да яе.

У галаве яго завязаўся заблутаны і заціснуты вузел.

— Цьфу!—злосна плюнуў ён.—Над чым прыходзіцца ламаць галаву, траціць мазгавую энэргію! Ну, зышліся, разышліся. Узялі падатак ад свае моладасьці і—квіта.

Але і такі вывад, нават аздоблены ў значнай меры удалствам, ня дзў яму заспакаеньня. З боку гэтае „родавае пытаньне“ здаецца простае і лёгкае, а як ублутаўся ў яго сам, дык і ня ведаеш, дзе акно і дзе дзьверы.

— Самае лепшае—зрабіць дыскусію па гэтым пытаньні.

Шулевіч сеў і пачаў накідаць тэзісы да новага дакладу.

Захапіўся сваім новым дакладам. Даклад аказаўся вельмі паважным, і ў працэсе абдумваньня выяўляліся ўсё новыя і новыя перспектывы і вынікалі новыя аргумэнты за правільнасьць узятай ім лініі. У захапленьні казаў сабе: „Прэч буржуазнае хістаньне і лірыку! Трэба факты браць так, як яны ёсьць“. Да дакладу ён падгатуецца грунтоўна, падчытае розныя крыніцы,—на скорую руку яго ня скідаеш. У сувязі з дакладам можна нават узяць камандыроўку, каб азнаёміцца з гэтай справаю ў комсамольскіх ячэйках на мясцох. Гэта самае лепшае, што можна зрабіць яму цяпер: няхай пройдзе некаторы час і ўціхне вострасьць моманту ў яго адносінах да Ніны.

Толькі на трэці дзень даведалася Ніна аб яго камандыроўцы. Сэнс гэтае камандыроўкі для яе быў ясны. Ну, што-ж?—так можа і лепш, па крайняй меры не засталася ніякіх пустых надзей. „Узяць сябе ў рукі“, мільганула ў яе галаве. Так сказала яна Сымону і гэта яна зробіць, пераможа свой боль, хоць і цяжка ёй, ніхто ня ведае, як цяжка.

Ужо другі месяц глядзіць яна за сабою, і чым дальш, тым больш ясна для яе, што з ёю здарылася гэтае няшчасьце. Яна так баялася яго, і яно ня мінула яе. Тайком хадзіла да спэцыяльнай асобы, каб упэўніцца ў сваёй дзявочай бядзе. Бяда гэтая прышла, прышла і ашаломіла дзяўчыну. Вось чаму так было балюча ёй, калі прышла яна да блізкага чалавека, каб падзяліцца з ім сваёю прыгодаю і не пачула ад яго ласкавага слова. Мала таго, што аплёван яе дзявочы гонар, бо ён-жа кінуў яе,—ён-жа абвінаваціў яе ў сваім няшчасьці! Каб яна ведала, як няветла сустрэне яе, не пайшла-б да яго і ніколі-б ня прызналася яму ў тым, у чым не хапае ў яе сьмеласьці цяпер прызнацца таварышкам. Нашто казалла яна яму аб гэтым... Ну, але-ж назад ня вернеш таго, што сказала. Трэба нешта зрабіць, ужыць некаторыя меры, на нешта адважыцца. Трэба з кім-небудзь парадзіцца. А можа лепш зьліквідаваць усю гэтую справу цішком?

Гэтая прыгода засланіла сабою ўсё. Аб ёй многа думала, насіла яе ў сваім сэрцы, у сваіх мыслях, балела, мучылася ёю. І не хацелася ёй, каб аб гэтым даведаліся ўсе. Праўда, усе ведаюць, што сыслася яна з Шулевічам. Да ці мала хто з кім сходзіцца. Зыйдуцца і разыйдуцца. Такіх здарэньняў многа, асабліва цяпер. І калі паглядзець на гэтую справу бяз усякіх забабонаў, проста, то што-ж тут нязвычайнага? Яе-ж страхі і стыд—адгалоскі даўнейшых поглядаў на жанчыну, калі яна была зьняволена і цалком аддана пад уладу мужчыны. І тыя многалікія факты, калі сучасная жанчына перастала лічыцца з старымі поглядамі на цнатлівасьць, і погляды сучаснасьці на яе,—усё казалла Ніны за тое, што ёй няма чаго сароміцца таго, што з ёю здарылася. І тым ня меней у яе няма сьмеласьці прызнацца ў гэтым перад таварышкамі. Відаць, яшчэ моцны ў ёй тыя ніці, што зьвязваюць яе з жанчынаю старога часу. Ну, а што, калі-б яна расказала ўсё Сымону? З Сымонам яна гуляла ў час перапынкаў. Ён быў з ёю вельмі добрым, уважлівым і далікатным. Цікава, як-бы ён паглядзеў на гэта і як-бы да яе аднёсься? Гэта мысль моцна засела ў галаве Ніны, але сказаць яму ўсё-ж такі не адважвалася—проста ў гэтым і патрэбы ня было. Але рана ці позна яна скажа яму ўсё.

Некалькі дзён Ніны ня відаць было на рабфаку. У той-жа дзень Сымон заўважыў гэта. Ганна Будай, таварышка яе па кватэры, на яго запытаньне, што з Нінаю, сказала, што Ніна хворая. А калі вечарам ён прышоў даведацца яе, то аказалася, што яе адвезьлі ў больніцу. Гісторыя простая: Ніна спрабавала нейкі дамарослы спосаб. Ёй стала нядобра, і яе чуць жывую адвезьлі ў больніцу. Праз тыдзень яна вярнулася. Ніна значна пахудзела і была бледна, апала з твару. Але маладыя сілы і

здоровы организм памаглі ёй скоро аправіцца. Цяпер яна нават яшчэ больш пахарашэла.

Раз яна сказала Сымону:

— Ведаеш, Сымон, якая была ў мяне хвороба?

— Ангіна ў вострай форме.

Ніна ўсьміхнулася.

— Гэта табе нашы дзяўчаты казалі так, а хвароба ў мяне была другая, і табе, як свайму прыяцелю, я скажу: я рабіла аборт.

І глянула на яго.

Сымон апусціў вочы. Ён як-бы не знаходзіў, што сказаць ёй на гэта, і адчуваў сябе нялоўка.

— Я думаў, Ніна, што гэта магло быць... Было-б лепш, каб гэтага ня здарылася.

Ніна ўздыхнула.

— Ты праўду сказаў, што было-б лепш. І ўсё гэта абышло мне цяжка і балюча.

Яна прамаўчала.

— Але за то-ж я набыла пэўную жыцьцёвую навуку.

— Якую?

— Папершае, у вашым браце яшчэ моцна сядзіць старасьвецкі чалавек. Трэба сядзець яму там ці не, ня ведаю, але ён ёсьць. І падругое, „таварыш“ і „друг“, аб якіх вы, мужчыны, кажаце нам, бабам,—пустыя словы.

— Што табе ўсё гэта абышло балюча-цяжка, я з гэтым згоден і гэтану веру, але я ніяк не згаджаюся з тваёю „навукаю“.

Паміж імі адбылася гарачая спрэчка і, як відаць, у гэтай спрэчцы Ніна здалася, бо яна сказала:

— У цябе гэтага старасьвецкага чалавека няма, і ты папраўдзе бачыш ува мне роўнага сабе друга.

XVIII

Прыслаў Сыцёпка адказ на Аленчын ліст.

Гэты ліст прышоў да Аленкі тады, калі яна ўжо скончыла сямігодку і жыла дома. Яна ўжо нават страціла надзею на гэты ліст і пад уплывам смутнага разважаньня напісала некалькі лірычных вершаў. Адзін такі верш пачынаўся так:

Я вяночкам мар дзявочых

Мілы вобраз спавіла,

З ім я гутарыла ночы,

З ім шчасліва я была.

І сэрца забілася ў Аленкі, калі зірнула яна на конвэрт, на чоткі характар Сьцёпкавай рукі. І ліст быў ня просты, а заказны. І было ў гэтым лісьце тое, чаго Аленка ніяк не спадзявалася: Сьцёпкава фотографія! Як глянула на гэтую фотографію, радасьцю зацьвіла дзяўчына і шчокі яе макам загарэліся. Ну, жывы Сьцёпка! Як-жа добра ён вышаў! Аленка некаторы час не магла адвесьці вачэй—хвацкі хлопец. Сур'ёзны, нешта думае, вочы пазіраюць кудысь далёка, лоб высокі, адкрыты, валасы назад закінуты. Твар падалікатнеў—што значыць у горадзе хлопец жыве, вучыцца. І вусікі чуць прабіваюцца. Глянула на другі бок фотографіі, а там напісана: „Дарагому другу дзяцінства, мілай Аленцы на ўспамін ад Сьцёпкі. Менск, 30-V 1924“. Да сэрца прыгарнула Аленка Сьцёпкаву фотографію, тайком пацалавала яе, схавала і пачала чытаць ліст.

Сьцёпка паведамляў яе, што гэтым летам ён ня можа прыехаць у Заборцы, хоць яму і дужа хочацца пабачыцца з Аленкаю і наогул пабыць дома. Летам ён паедзе ў далёкую акругу аж пад самае Палесьсе і там прабудзе аж да канца каникул. Пытаўся, як скончыла Аленка сямігодку і што думае далей рабіць. З свайго боку ён радзіць ёй не закідаць кнігу і ня падаць духам: можна падгатавацца ў вуз самой, як падгатаваўся Сьцёпка сам, каб паступіць на рабфак. Ён вышле ёй праграмы, а яна няхай напіша яму, якія кнігі ёй патрэбны—і гэтыя кнігі ён ёй вышле. Ня трэба зварачаць увагі на тое, што маці ёй кажа: жанчына павінна прабіваць сабе дарогу ў новае жыцьцё. Ён напамніў тут словы Леніна аб тым, што і кухарка павінна ўмець кіраваць дзяржаваю, і напісаў, якое значэньне мае сялянка (разумеецца, адукаваная) у арганізацыі новага быту ў вёсцы. Толькі тады культура ў вёсцы паднімецца на належную вышыню, калі культурнаю стане жанчына-сялянка.

Далей апісваў Сьцёпка свой погляд на поэзію і на яе значэньне як у рэвалюцыі, так і наогул у жыцьці чалавека, і сам Сьцёпка ні ў якім разе не зьяўляецца праціўнікам яе. Аленка не павінна крыўдзіцца на яго за рэзкае слова яго аб поэтах, бо часта, трэба прызнацца, прыходзіцца, чытаць такія вершы, што і сам Сьцёпка, хоць ён ні ў якой меры не поэт, але напісаў-бы лепш. На падставе некаторых прымет залічыў ён Аленку ў сапраўдныя поэты, а дзеля гэтага ніякім чынам ня трэба закідаць ёй „сваю размову з музамі“.

У канцы Сьцёпка пісаў, што ён намеціў сабе плян работы на летні час і гэты плян ён пастараецца ажыцьцявіць у Заборцах, куды ён прыедзе на другое лета. „Ты-ж, Аленка, жывучы дома, прыглядайся да балючых месц вёскі, да яе патрэб, пішы ў газету „Савецкая Беларусь“, асьвятлай сучаснае жыцьцё вёскі, змагайся з яе адмоўнымі бакамі. Гэта будзе твая пер-

шая грамадзкая работа. Яна незаметна ўцягне цябе ў карысную працу. Арганізуй нашых дзяўчат, чытай ім газеты—часу знойдзецца. А я прыеду—работы вам усім хваціць. Заеду на месца, напишу табе і дам свой адрас. Бывай здарова. С. Барута“.

Гэты ліст надта ўзрадаваў Аленку, ажывіў, падняў яе на строй, выклікаў цэлы рад новых пытанняў у сувязі з грамадзкаю работай. А Сьцёпка яшчэ больш вырас у яе вачох. Ня было таго дня, каб Аленка не паглядзела на яго фотографію. Такую фотографію прыслаў Сьцёпка і матцы. Алесь, спаткаўшы Аленку, заклікаў яе ў хату і паказаў ёй Сьцёпкаву фотографію. Аленка паглядзела, сказала, што вельмі добра вышаў, а пра тое, што і ёй прыслаў Сьцёпка, нічога не сказала.

Раней Аленка мала звярчалася ўвагі, чытаючы газеты, на допісы з месц. Цяпер-жа стала прыглядацца да іх, каб па ўзору іх і самой напісаць, бо цяжка зрабіць першы крок. Напісала адну корэспондэнцыю, падпісала яе прозвішчам, скомбінаваным з яе і Сьцёпкавага прозвішча,—„Багар“. Ніхто не дагадаецца, хіба толькі Сьцёпка, а ёй, зразумела, і прыятна. На жаль толькі, яе корэспондэнцыю чамусьці не змясьцілі. Напэўна не дайшла. За тое-ж у часе жніва Аленка падгаварыла чараду дзяўчат і з імі хадзіла жаць жыта ўдаве Тэклі, бо сама яна была хворая, а сын яе адбываў лягерны збор.

Незаметна для Аленкі прайшло гэтае лета.

Настала восень, забушавалі вятры. Кудлатыя нізкія хмары бясконцаю кудзеляю расьцілаліся па небе, сеючы халодным дажджом і дробным градам. Заляскалі церніцы па дварох каля сялянскіх хат, застукалі цапы на такох... Аднатонныя песні сьпявала восень, жалобна шумеў аголены лес. Вечарамі падсьлепаватыя вокны сялянскіх хат мільгалі сваімі цьмянымі бляскамі з-пад стрэх, як прыжмураныя і патускнелыя старэцкія вочы з-пад навеслых брывей.

У Заборцах было некалькі хат, больш прасторных і сьветлых, дзе ў доўгія асеннія вечары зьбіралася моладзь. Схадзіліся на вячоркі дзяўчаты з прасьніцамі і калаўроткамі, а да іх далучаліся хлопцы. Ня столькі было тут тае работы, колькі сьмеху, жартаў, песень і ўсяго таго, што трэба моладасьці. Адпаведна свайму густу і свайму культурнаму стану, знаходзіла яна сабе і забаўкі. Да Аленкі таксама прыходзілі яе таварышкі. Натуральным парадкам тут рабіўся пэўны падбор і падзел моладзі. Вакол Аленкі гуртавалася больш моладзь новага кірунку, моладзь граматная, любіўшая кнігу, моладзь, што шукала дарог у новае жыцьцё. Аленчына хата ў насмешку была празвана „Рабфакам“. Так празвалі яе хлопцы, прадстаўнікі старога сяла. Праходзячы вечарам каля хаты Андрэевых,

яны дзіка сьвіталі, гагокалі, адпускалі няпрыстойныя жарты.
А потым хтось з іх і песьню зляжыў пра Аленку:

Вось і стала я вучоная,
Няпрыступная, чырвоная.
Не хачу за гаспадарыка,
А падай мне камісарыка.

Аленцы было гэта вельмі прыкра, але яна старалася не зважаць на такія выхадкі.

Незадоўга да сёмай гадавіны рэволюцыі сабралася заборцаўская моладзь у школе. Тут была Аленка і яе таварышкі: Маня Гулька, Марынка Пракапчук, Люба Андручэня і хлопцы: Мікітка Дудзік, Макарка Лагун і другія. Гатаваліся да сьвята. Была рэпэтыцыя, зьбіраліся паставіць адну з п'ес Галубка. Рэпэтыцыя вялася пад кіраўніцтвам настаўніка, Амяляяна Рэдзкі. Артыстыя захапіліся сваімі ролямі і выконвалі іх старанна.

— Адлічна!—пахвальваў настаўнік артыстых.

Як толькі скончылася рэпэтыцыя, у школу ўвайшоў малады незнаёмы хлапец, высокі, чарнявы, з бліскучымі вачамі, стройны і досыць прыгожы. Яго паяўленьне тут было нечаканым і зацікавіла маладых артыстых. Настаўнік падышоў да яго. Незнаёмы хлапец назваў сябе і сказаў, чаго ён сюды прыехаў, пасля чаго настаўнік прамовіў да моладзі:

— Прыехаў таварыш з Менску па справах комсамольскай ячэйкі.

Настаўнік вышаў, а малады хлапец падышоў да моладзі, паздароўкаўся.

— Дазвольце быць знаёмым з вамі. Маё прозьвішча—Шулевіч. Я хачу пазнаёміцца з вашаю работаю і наогул, як вы жывяце, у чым вам трэба дапамагчы.

Шулевіч пабываў у некалькіх мясцох. Камандыроўка яго аказалася вельмі цікавая, але тую ролю, дзеля якой ён выехаў з гораду, выпаўніць было цяжка: усё гэта—інтымныя людзкія справы, як падысьці да іх? Праўда, сабраў ён многа цікавага матэрыялу, яго закідалі пытаньнямі, жалаваліся на тое, што мала літаратуры і што цэнтр не заўсёды чутак да культурных патрэб на мясцох. Гэтае знаёмства з комсамольскімі ячэйкамі на мясцох навяло Шулевіча на мысьлі напісаць другі даклад—аб патрэбах і дапамозе комсамольскім арганізацыям на вёсках.

У дарозе закалыхаў Шулевіч і свае мысьлі аб Ніне.

Калі разабрацца строга, то ня ён, а яна кінула яго ды яшчэ так груба, скандальна. Ніхто ў жыцьці не нагаварыў яму столькі абразлівых слоў, як яна. Ці-ж можа такая асоба зразумець цябе? А ён і дапамогу гатоў быў ёй даць, а калі яна плюнула

на яго, то чым-жа ён вінаваты? Яму часам становілася шкода сябе самога, ён і цяпер так востра адчувае патрэбу ў жанчыне-другу, якая зразумела-б яго. І ня ўжо ня знойдзе ён ніколі такога друга? Перад Нінаю была ў яго Жэня, Ксеня, Оля. Але гэта ўсё ня тое. І цяпер, вядучы размову з Макаркай Лагуном, ён прыглядаўся, праўда ўрыўкам, незаметна, да дзяўчат. „Слаўная дзяўчына“, падумаў ён аб Аленцы. Нарэшце ён запытаў у яе:

— А вы, таварыш, комсамолка?

— Не, не комсамолка, — адказала ўсьміхнуўшыся Аленка.

— Няма іх покі што ў нас, — пайнформаваў Дудзік.

— Такія слаўныя дзяўчаты і не комсамолкі, — заўважыў Шулевіч і звярнуўся да дзяўчат з кароткай прамоваю.

Выслухаўшы прамову, Марынка Пракапчук зусім нечакана для прамоўцы запытала:

— Калі ў комсамолкі пойдучь вясковыя, то што будуць рабіць вашы гарадзкія?

— Як што будуць рабіць? — крыху замяшаўся Шулевіч.

— Паадбіваюць ад іх усіх комсамольцаў, — жартам адказала Марынка.

Усе засмяяліся.

— Дурныя нашы дзяўчаты, плятуць няведама што, — азваўся Лагун.

У Заборцах Шулевічу прышлося значаваць. Вечарам сабралася моладзь у Аленчынай хаце. Сюды зайшоў і Шулевіч. Калі ён даведаўся, што Аленка збіраецца далей вучыцца, то адобрыў яе намер.

— Я вітаю ўсіх, хто ідзе ў навуку, — казаў ён, падсеўшы да Аленкі: — а вам проста грэх марнець у глушы. Вы павінны прабіць сабе дарогу і вырвацца на шырокія прасторы жыцця.

— А дзе такія шырокія прасторы жыцця? — запытала Аленка.

— У шырокіх размахх грамадзкай работы, работы па замацаваньню тых пазыцый, што заваёваны Вялікім Кастрычнікам.

— А хіба-ж у глушы няма такіх прастораў?

— Глуш заглушыць вас. Трэба пажыць у горадзе, павучыцца, развіць і ўзброіць прыродны свой розум, тады і ў глушы ня страшна.

— Я і хачу вучыцца. А потым-бы я зноў вярнулася ў вёску: працавала-б у ёй. Ну, настаўніцаю ў школе.

Шулевіч паглядзеў ёй у вочы.

— Вы, Алена, такі чалавек, што адразу хіліць да сябе. Бываюць на сьвеце такія людзі. Ніколі іх ня знаў, а спаткаеш, скажаш слова, пачуеш ад яго, і ўжо здаецца, што ты яго

даўно-даўно ведаеш. Проста ён як-бы родны табе, блізкі твой друг... Давайце будзем прыяцелямі?

Аленка паглядзела на яго бачлівым поглядам.

— А ў вас, мусі быць, многа такіх прыяцеляў?

Шулевіч уздыхнуў.

— Іх вельмі цяжка знайсці.

— А вы іх усё шукаеце? І чаму вы думаеце, што я была-б вашым прыяцелем?

— Так адчуваецца. Мне так здаецца.

Аленка засьмяялася.

— У нас, у вёсцы, кажуць, калі каму што здаецца: „перахрысьціся ня будзе здавацца“.

— З вамі трэба гаварыць асьцярожна.

— І трэба заўсёды думаць, што гаворыш. Гэта мая мама так кажа.

Шулевіч змоўк і пабарабаніў пальцамі.

— А дзе-ж вы вучыцеся?—запытала зноў Аленка.

— На II-м курсе рабфаку.

— А ці ведаеце вы... Баруту Сьцяпана?

— Ведаю... А вы яго як ведаеце?—здзівіўся Шулевіч.

— Да гэта-ж наш хлапец, зямляк мой.

— А я і ня ведаў.

— А як-жа,—вучыліся разам! І я на яго трохі сярдзіта.

— За што?

— За тое, што да гэтага часу не знайшоў ён у мне прыяцеля.

Шулевічу штось цюкнула.

— А ён вам піша?—запытаўся Шулевіч.

— Вы яшчэ запытаеце, аб чым піша.

„Ці не напісаў ён пра мяне чаго?“ падумаў Шулевіч і пастараўся перавесці гутарку на другое.

На разьвітаньні Шулевіч доўга дзяржаў руку Аленкі ў сваёй руцэ і прасіў Аленку напісаць яму, ён ахвотна адкажа на яе ліст, гатоў дапамагчы ёй усімі спосабамі, як таварыш, як прыяцель. А калі Аленка надумаецца прыехаць у Менск, то смела можа зайсці на яго кватэру: трэба раз і назаўсёды пакончыць з гэтым мяшчанствам—новае жыццё трэба будаваць на новых асновах.

XIX

Недалёка ад „святых калодзежу“, улева ад дарогі на Загор'е, спрадвеку ляжыць гіблае месца, Гнілое Балота. Ніхто ня памятае, з якіх часоў утварылася яно тут. Ні легенд, ні паданьняў не засталася аб ім. Яно займае вялізарную плошчу,

валок на дзесяць. Сям-там на гэтым балоце пападаюцца невялічкія астраўкі жорсткай буйной асакі, гайкі высокіх мятлістых чаротаў. Зялёнымі шлякамі цягнуцца шырокалісны аер, і гола-сьцябяльны цыбаты сітняк зьвешваецца над смаліста-чорную гладзьдзю „чортавых вакон“, аздобленых круглымі вадзянымі лопухамі. Ні чалавек, ні жывёла ня можа ступіць на гэтыя нетры Гнілога Балота. Так і ляжыць яно, засланае прэлью гнілых туманоў, поўнае машкары, камарэчы, разносячы заразу. За балотам пачынаюцца Сухія Груды. Няма карысьці заборцаўцам і ад гэтых грудоў, бо іх выжарвае сонца, і не расьце на іх трава. Прабавалі засяваць іх сям-там ды кінулі, бо на сіня-пёсе нічога не расло, а падвезьці гною было і трудна па разьбітай грэблі побач Гнілога Балота, і нявыгодна. Так і пуставалі, аблогам ляжалі і тое балота і тыя груды.

Аб гэтым Гнілім Балоце і аб гэтых Сухіх Грудох часта думае Сьцяпан Барута. Яны так жывы ў яго памяці, што ён памятае кожную драбніцу іх. Ведае ён, што Сухія Груды крута спускаюцца да глыбокай даліны рэчкі Міранкі. Па яго меркаваньні Гнілое Балота ляжыць вышэй жолаба рэчкі. Сама сабою напрошваецца думка—прарэзаць глыбокім каналам грудзі Сухіх Грудоў і спусьціць Гнілое Балота ў Міранку, каб на яго месцы зазелянеў пышны луг. Ідэя, над якою варта падумаць. Гэта была-б яго першая падваліна пад „зруб для новага калодзежу“.

Яшчэ тады, калі Сьцёпка спрачаўся з Сымонам Галызаю аб марнай траце слоў, у ім жыла гэтая ідэя. Але яна была першым і толькі адным маленькім зьвенцам у сыстэме Сьцёпкавага пляну работы на вёсцы. Гэты плян ён зьвязаў з ідэяю эаномічнаў культуры краіны. Чым больш думаў і разважаў Сьцёпка над сваім плянам, тым цьвядзей умацоўваўся над канечнаю яго патрэбаю, тым большае рэальнае аформленьне прымаў ён.

Па Сьцёпкавай думцы, рост эаномічнай моцы краіны толькі тады пойдзе належным ходам, калі мерапрыемствы дзяржавы ня толькі сустрэнуць поўнае падтрыманьне самога сялянства, але калі само сялянства пойдзе на дапамогу дзяржаве. А для гэтага трэба выхаваць у ім грамадзкую дысцыпліну, уласны пачын і прывычку вясьці работу калектывам. Сродкам для такога выхаваньня могуць быць саюзы, якія Сьцёпка назваў-бы „Калектывамі працы“. Грамадзкай работы для такіх „Калектываў працы“ знойдзецца ў кожнай сялібе. Сьцёпка і хоча на практыцы спрабаваць, ці можна выступаць з прапандаю такіх саюзаў. З гэтымі думкамі і ехаў ён у свае Заборцы пасля двух гадоў разлукі з імі.

Цяпер Сьцёпка быў ужо сталым юнаком. Шырокаплечы, моцны, як дуб, ён рабіў уражаньне спакойнага чалавека, упэў-

ненага ў сваіх сілах. Шэрыя вочы яго пазіралі ўдумліва і сур'ёзна, а часамі насмешліва.

Яго паяўленьне ў Заборцах было цэлаю праяваю вясковага жыцьця, бо ў сваім часе ён нарабіў столькі шуму ў сяле, што аб ім доўга гаварылі і прарочылі яму нялюдзкую долю. Аказалася-ж, што ён вярнуўся жывы і здаровы і ў вус сабе ня дзьме.

Завярнуўшы ў свой двор, Сьцёпка спаткаўся з бацькам. Ён і сын і бацька спыніліся, моўчкі паглядзелі адзін аднаму ў вочы. Сур'ёзнасьць раптам зышла з твару Міхайлы Баруты, а вочы засьвяціліся радасьцю.

— Глядзецце, што за дуб! Ён бура ня зваліць!—і нота задаваленьня пачулася ў голае Баруты-бацькі.

— Дармо, бацька! Досьць пад бурамі гнуцца!

Ён і сын павіталіся за рукі.

— А нічога сабе кормяць там вас, дальбог... Ну, маладзец, што на бацьку не зацяўся. Пойдзем-жа ў хату... Давай свой „чумадан“.

Не зрабілі і двух крокаў, як з хаты выбегла маці.

— Ах, сыночак мой, Сьцёпачка!—і са сьлязьмі кінулася да сына.

— Папробуй узяць яго на рукі,—пажартаваў Міхайла.

Усе трое ўвайшлі ў хату. Зараз-жа прыбег і Юрка; Алеся ня было дома, у полі быў. Маці закідала сына пытаньнямі, плакала і сьмяялася. А Сьцёпка паважна расчыніў пакоўны чамадан і вынуў адтуль вялікую суконную хустку, гасьцінец для маткі, а потым вывалак боты на бацькаву нагу, а для братоў дастаў кусок матэрыі на кашулі, карандашы і сшыткі. Юрка зараз-жа пабег з карандашом на вуліцу пахваліцца сваім гасьцінцам і нават расьпісаўся некалькі разоў на сьценах. Падышлі сваякі і суседзі. А па Заборцах скоро пайшла гутарка, што Сьцёпка „навалок“ дадому добра.

Пад вечар таго-ж самага дня пайшоў Сьцёпка за сяло.

— Куды-ж ты, сыночак, пойдзеш?—запытала маці.

— Прайдуся пад „сьвяты калодзеж“.

— Хаця-ж ты, сыночак, не чапай яго,—затрывожылася маці.

— Не,—махнуў рукою Сьцёпка:—зусім ня тое ў мяне на ўме.

А потым, запыніўшыся, сказаў да бацькі.

— Ведаеш, тата, што я тут хачу рабіць?

— Ну?

— Думаю папробаваць спусьціць Гнілое Балота ў Міранку.

Паглядзеў Міхайла на сына, і твар яго нейк зьмяніўся.

— Вось гэтая, брат, думка была і ў мяне, дальбог!

Памаўчаў.

— Уся справа ў тым, каб знайсці рукі,—сказаў ён,—ну і трэба галава, каб магла пакіраваць гэтую справаю.

— Эгэ,—весела азваўся сын:—калі, такая думка была ў цябе, то яна напэўна была і ў другіх галовах.

— Ты што-ж, хочаш сказаць, што мая галава горшая за другія?

— Не, я толькі хачу сказаць, што Гнілое Балота ня будзе балотам.

— Ну, але-ж гэта трохі цяжэй, ніж раскідаць „святы калодзеж“.

— Пабачым.

Сьцёпка вышаў, а Міхайла стаяў на дварэ, пазіраў усьлед сыну і штось разважаў, а потым кіўну сам сабе галавою. „Ёсьць у хлопца галава. Бач ты, што замысьліў... Ну, ну... Славу сабе набыў-бы. Цікава, кудую думае канал павясьці?“

Праходзячы каля „святога калодзежа“, Сьцёпка запыніўся. Новы крыж і зруб пасьпелі ўжо пасівець за гэты час. Сьцёпку прыпомнілася тая ноч, калі ён з хлапцамі разбурвалі гэты калодзеж. „Разбурыць трэба самую ідэю, а зруб і крыж—гэта што?“ падумаў Сьцёпка і пайшоў далей. Мінут праз дзесяць ён стаяў над Гнілым Балотам і прагным поглядам азіраў яго топографію, яго зялёныя шаты аераў, чаротаў, сітняку і пышных купін. З аднаго боку над балотам цягнуўся вал досыць правільным поўкругам. На гэтым вале, пахіліўшыся над балотам, стаяў старэньні-старэнькі дуб, тоўсты і нізкі з сухім верхам. „Ці ня было тут калі возера“, думаў Сьцёпка. Другім сваім поўкругам Гнілое Балота ўпіралася ў Сухія Груды. Груды былі значна ніжэй процілежнага вала. Так, ён не памыліўся: на вока заметна, што балота ляжыць вышэй даліны Міранкі. Спусьціўся ў даліну, пастаяў, штось мяркуючы, а потым павярнуў назад да Гнілога Балота, лічучы крокі. Тысяча восемсот крокаў, трохі болей вярсты.

Гэты агляд зусім задаволіў Сьцёпку,—можна сьмела прыступаць да работы. Як добры знак, улічваў Сьцёпка і тое, што сказаў яму бацька.

„Ну, балота, пабарукаемся з табою, патрывожым твой спаквой!“

Ужо зьмяркалася, калі Сьцёпка падыходзіў да Заборцаў. А на вуліцы бабка Агата казала суседцы Таклюсі:

— Каля „святога калодзежа“ стаяў і пазіраў. А потым снаваў паміж рэчкаю і Гнілым Балотам!—Бабка Агата гаварыла гэта таямнічым голасам.

— На душы ў яго неспакойна!—аўторытэтна адказала Таклюся:—„святы калодзеж“ у яго з памяці ня выходзіць.

І тут-жа перадала адно здарэньне са студэнтам, які зьнімаў срэбра з божай маткі. „Увесь час потым божая матка ў вачох яго стаяла. І што-ж? розуму тронуўся!.. Гэта-ж ім ня жарты!“

У той-жа вечар у хаце Кандрата Гугі адбыўся сход, скліканы з прычыны прыезду Сьцёпка. Сьцёпка сам праз Юрку паслаў запрашэньне Аленцы. Сабралася многа хлопцаў і дзяўчат.

— Таварышы, — звярнуўся Гуга да сходу: — да нас прыехаў наш таварыш і зямляк, Сьцяпан Барута. З намі ён прабудзе ўсё лета. У яго ёсьць плян работы, аб якім ён і даложыць вам.

У кароткіх і простых словах раскажаў Сьцёпка сходу аб задачах эаэномічнага адраджэньня краіны, аб ролі рабочых і сялянства і ў першую чаргу аб ролі актыўнай моладзі ў гэтым эаэномічным будаўніцтве. Затым ён перайшоў да свайго пляну. Па меры таго, як выкладаў Сьцёпка свой плян, слухачы ўсё больш і больш захапляліся ім. І ня так вабіла і прыцягвала іх тая карысьць, што можа быць у выніку ажыцьцяўленьня Сьцёпкавага пляну, як самы размах і велічыня тае задачы, што ўставала перад імі. А калі далей Сьцёпка загаварыў аб арганізацыі „Колектываў працы“, аб іх задачах і дзейнасьці, то ўсе як адзін, тут-жа пастанавілі скласьці такія колектывы.

— Да тут і старыя бабы запішуща, калі прачуюць, што з Гнілога Балота можна сена сабраць, — заўважыла Марынка Пракапчук.

„Добры пачатак“, думаў Сьцёпка.

Аленка чакала Сьцёпку, як яны і ўгаварыліся, на сьценцы каля Дзямянавай клуні.

— Я сёньня-ж хацеў пабачыцца з табою, Аленка, і запрашэньне табе паслаў. Ну, пакажыся-ж, што ты за чалавек?

— Які ўжо там з мяне чалавек? — засаромілася Аленка.

— І чалавек і дзяўчына ты адлічная, — паглядзеўшы на Аленку сказаў Сьцёпка.

— Я вельмі рада, калі гаворыш праўду.

— Ну, як-жа твая падгатоўка?

— Слаба, — то тое, то другое замінае і часу малавата.

— А ведаеш, Аленка, што? — можа-б ты ў пэдагогічны тэхнікум спрабавала? Так-бы ў канцы лета і паехала-б.

— У Менск?

— Але. Падумаў. Справа там наладжана добра... Ёсьць сэнс.

— А хіба ў тэхнікум! І сама я трохі думала аб ім.

— Ну, як-жа ты жывеш, Аленка?

— А нічога. А як ты, Сьцёпка, пасталеў, проста хоць куды!

— А Шулевічу ты пісала?

— Не: буду я пісаць чорт ведае каму! Скажы, што ён за чалавек?

— Пустазвон і... дзяўчат зводзіць. І горш за ўсё — дзяўчаты яго любяць.

— А цябе хіба ня любяць?

Сьцёпка ўздыхнуў, а потым сказаў:

— Я хацеў-бы, каб мяне пакахала... ну, адна яна.

— Хто?—ціха спытала Аленка.

— Тая, каторую я пацалую.

Абняў Сьцёпка Аленку і пацалаваў.

— Дурны-ж ты: яна даўно-даўно цябе любіць.—І Аленка сама прыгарнулася да Сьцёпкі. Цалаваў яе Сьцёпка, а потым сказаў:

— Ты, Аленка, памятай: ніхто цябе так не палюбіць, як я. Адну цябе пакахаў і больш нікога не хачу.

— Ты праўду кажаш?

— Каб не асушыць мне балота, калі я лгу,—пакляўся Сьцёпка.

— Цяпер я паверу табе,—засьмяялася Аленка:—які-ж ты мілы, дарагі, слаўны і сьмешны!

Слаўная была гэтая ноч, шкода толькі, што борзда сьвітаюць такія харошыя ночы.

XX

Яшчэ зранку на другі дзень па Заборцах панеслася гутарка аб Сьцёпку. Адны казалі, што хлапец крануўся розуму, і гэта ёсьць божая кара за „сьвяты калодзеж“. Такія гутаркі былі пушчаны бабкамі Агатаю і Таклюсяю. Другія, наадварот, казалі, што мазгі яго працуюць вельмі добра і што шмат якім бацьком не мяшала-б мець такога сына. А калі прайшла чутка, што Сьцёпка задумаў асушыць Гнілое Балота, то зразу ня ведалі, што на гэта сказаць, і якое даць тлумачэньне такому сьмеламу замаху. Адным словам, Сьцёпка зрабіўся цікавейшым чалавекам, якога яшчэ ня было ў Заборцах.

Пра ўсе гэтыя толкі даведаўся Сьцёпка, бо ў яго-ж тут былі і сапраўдныя прыцелі. Усё гэта Сьцёпка ўзяў пад увагу і вечарам склікаў сход у школе. Ніколі ня было ў Заборцах такога многалюднага сходу. Сьцёпка гаварыў так проста і разумна, што яго слухалі з вялікай цікавасьцю. Канчаючы сваю прамову, ён сказаў:

— Я спадзяюся, шанюўныя дзядзькі-грамадзяне, што вы дапаможаце нам, маладым, сваім розумам і багатаю жыцьцёваю практыкаю, і грамадою мы ў два месяцы скончым гэтую работу.

— Бач, з якою павагаю гаворыць аб старэйшых,—таўкануў локцем свайго суседа Мікалай Зубнік.

— Так, гэта ён—маладзец!—адазваўся сусед Лукаш Гудач.

А калі пасля Сьцёпкі слова ўзяў і настаўнік Амьяльян Пятровіч, усімі паважаная асоба, і падтрымаў Сьцёпку па ўсіх

пунктах, сказаўшы пра яго, як пра аднаго з самых лепшых сваіх вучняў, якім ён сьмела можа ганарыцца, то Сьцёпка яшчэ больш вырас у вачох сялян.

— Што-ж!—у добры час.

— Паможам,—для сябе-ж, ні для каго.

Сьцёпка пакланіўся сходу.

— Я так і ведаў, шаноўныя дзядзькі, што вы дапаможаце нам.

Зашумелі, зазьвінелі маладымі галасамі і звонам рыдлёвак Сухія Груды. Дваццаць хлопцаў і сем дзяўчат прышлі на работу. І работа закіпела адразу. Паставілі дэзве высокія тычкі з саламянымі мётламі каля рэчкі Міранкі, вызначылі месца, дзе павінен прайсьці канал, і правялі дэзве роўныя барозначкі пад шнур на адлегласьці ў сажань адна ад другое. Далёка тья тычкі, чужь згледзіць зоркае маладое вока. Залацеюць на першых праменьнях сонца пяскі Сухіх Грудоў, сівым туманом атулілася Гнілое Балота, а старэнькі дубок, што за балотам, маўкліва стаіць і грэе на сонцы сваю лысую галаву ды пасьмейваецца. „А ну, паваюйце“,—як-бы падзадорвае моладзь. Трывожыцца Аленка: „Ці здолееш ты, Сьцёпачка, да канца работу давесьці?“ думае яна. А Сьцёпка, сур’ёзны і спакойны, парадак работы наладжвае, ад балота заставу пакідае, каб у канал вада не найшла, рабоце ня шкодзіла. Разьмеркавалі хлопцы работу сабе.

— Даеш два сажні на брата?—чуецца голас.

— Не гарачыся, таварышы!—спыняе Сьцёпка:—памалу, паволі возьмемся, каб не таміцца адразу—работы нам будзе. Канал тут, хлопцы, будзе глыбокі: тут самая высокая часьць груды, а далей пойдзе лягчэй.

— Пачынаем,—гукнуў Макар Лагун.

Зашорхалі рыдлёўкі ў зямлі, паляцелі кідкі направа і налева.

— Павольней, павольней, хлопчыкі!—стрымлівае Сьцёпка, зяўзятых таварышоў і сам марськае ў паветра зямлю. Расьце земляны вал, ніжэй у дол уваходзяць зямлякопы.

— Адпачні, хлопцы!—падае Сьцёпка каманду.

Вылазяць маладыя работнікі, твары іх ад работы разгарэліся, весела жартамі перакідаюцца ў часе адпачынку.

Хлопцы-падлёткі прыбеглі. Паглядзелі на сьвежы вал, весела стала ім. Хапаюць рыдлёўкі, у роў лезуць, капаюць, стараюцца.

— Вось нам і зьмена прышла,—кажуць старэйшыя хлопцы.

— Малайцы, хлопцы!—пахвальвае іх Сьцёпка:—вучэцця гуртом працаваць. Акуратненька, браткі, капайце, вась як тут пачалі: зьверху шырока, а пад ніз вузей.

Старыя забораўцы—раскіданыя хмары пасья навалніцы. Яны яшчэ не сталкаваліся, ні да якога пэўнага погляду ня прышлі. Адны ходзяць ды ў вус пасьміхаюцца: заядла штось адразу моладзь узялася, глядзі, каб на заўтра-ж не астыла. Другія проста не даюць веры, каб можна было на работу столькі народу паставіць, а тыя патузаюць, патузаюць ды кінуць. Трэціх зайздрасьць трохі і страх забірае, каб з носам не астацца. Чацьвертыя навока прыкідаюць, колькі-б з гэтага Гнілога Балота можна сена сабраць. На адным толькі ўсе схадзіліся: Гнілое Балота прыцягала цяпер увагу кожнага з іх. Проста цікава было, што з гэтага выйдзе. І ўжо пасья паўдня то той, то другі заверне пад Гнілое Балота хоць здалёк паглядзець, што там робіцца.

Дзядзька Сымон тайком захапіў рыдлёўку і таксама папёр на Сухія Груды. Схаваў рыдлёўку ў кустох, а сам на месца работы падыходзіць, крок прыпыняе, разглядаецца. Бачыць—высокі вал расьце, дружна ў паветры зямля мільгае, толькі шапкі і хусткі зямлякопаў відаць. Сам сабою сьмех набягае на губы дзядзькі Сымона. Ёдзе работа, а дзядзька Сымон і дарэду любіць даць. Падходзіць.

— Памажы вам...—пачынае дзядзька Сымон і не канчае: богавай дапамогі ім ня трэба:—ну, Троцкі, ці што,—канчае ён.

— Піонэр!—загукалі хлопцы з рову:—ура, дзядзька Сымон прышоў!

— А чаму гэта, дзядзька, бяз рыдлёўкі?—запытаў яго хтось.

— Я толькі проста паглядзець хачу.

— Добра ўжо і тое, што дзядзька хоць і паглядзець прышоў.

— Эх, вы!—сказаў дзядзька Сымон і крута ў кусты павярнуў, а адтуль з рыдлёўкаю йдзе.

— Брава, брава, дзядзька Сымон!

— А вы што-ж думалі, уломак дзядзька Сымон?

І захапіўшы дзялянку зямлі, пачаў кідаць яе ня горш малядах.

— Ня бойся, Аленка,—гаворыць да яе цішком Сьцёпка:—глядзі, унь яшчэ два дзядзькі каля балота пахаджаюць.

Аленка радасна ўсьміхаецца яму, у вочы заглядае.

І праўда, што ні дзень, новыя работнікі прыбываюць. Ня прыдзе адзін, на яго месца два стануць. Сама ўжо праца пакарае, захапляе чалавека, бо ў гэтай дружнай грамадзкай працы так многа і музыкі, і поэзіі, і сілы, і характава.

Яшчэ гучней загаманілі Сухія Груды, а Балота маўчыць панура, закрыўшыся зялёнаю коўдраю. Дзед-дуб з-за балота глядзіць на Сухія Груды, як-бы грамадою любуецца. А грамада працуе. Яшчэ гусьцей ляцяць сінія, жоўтыя, белыя ка-

мякі зямлі, срэбрам і золатам кладучыся па адзін і па другі бок каналу. На ніжэйшае месца выбіраліся, яшчэ спарней выцягаецца канал. Паглядзець—любата. Усё сяло часам зьбіраецца тут. Адны—працаваць, другія—проста так сабе, палюбавацца. Нават чужыя людзі заходзілі сюды. Глядзяць ды галовамі трасуць.

— Сенакос, сенакос будзе!—кажуць, і Гнілое Балота аглядаюць.

— Спусьціць-бы і нам сваё балота!

— Няма каму пакамандаваць нам!

— І няма ў нас блізка такой Міранкі!

А заборцаўцаў яшчэ больш ахвота падшыбае.

Каля Гнілога Балота пастануць часамі дзядзькі, глядзяць, мяркуюць, проекты строяць. Тут і тэхнікі—спэцы ёсьць: што ні скажа, як у сыяну ўлепіць.

— Гэта што!—па суху капаць усякі патрапіць, а вось як ты на балоце паскачаш?—часамі пачуецца і голас няверы.

— Дармо, дзядзька: і балоту пашэпчам, дамо рады,—заспакойвае Сьдэпка.

— Маладыя ногі і ў балоце ня гразнуць,—задорыста адгукнецца хто з моладзі.

Цяпер старых і не адгоніш адгэтуль, у смак увайшлі. Уся гэтая справа сталася блізкаю, душу мазоліла, думкі займала. А работа была нялёгкая, перашкоды былі: расьцелюць тут свае срэбраныя невады грымотныя хмары, дажджу нальюць у канал, а там работа надышла, сенакос, жніво. Рабочыя рукі адкідаліся. Але Сьдэпка ўпарта вядзе сваё, ні разу ня спынілася работа. У дваццатых чыслах ліпня роўны, глыбокі, акуратны канал ляжаў між Гнілым Балотам і рэчкаю. Але наперадзе было яшчэ многа работы: трэба пратоку зрабіць на балоце ды прарэзаць заставу, злучыць канал.

Тут было многа гоману і спрэчак і розных проектаў, як наладзіць работу на балоце. Адны казалі, што трэба насыцілаць грэблю з двух бакоў, дзе-б маглі стаяць рабочыя, каб прачысьціць пратоку.

— А мы гэта зробім прасьцей і скарэй,—казаў Міхась Барута.

Ён таксама блізка да сэрца прыняў гэтую справу і дапамагаў сыну. Зьбілі яны дзве пары перакідных кладак з дошак і прывезлі іх. Палажылі кладкі на балота, на кладкі работнікі пасталі і пайшлі варушыць Гнілое Балота. Мацюта-каваль зрабіў спецыяльныя рыдлёўкі-каўшы і сам прывёз іх сюды. Перад заставаю для вады расчысьцілі шырокае месца. Работа к канцу падыходзіла. Сяло валнавалася. З нецярплівасьцю чакалі таго дня, калі будзе прарэзана застава.

Тры дні аставалася да „іспаса“.

— Мы свой „фэст“ устроім,—казаў Сьцёпка, бо моладзь згаварылася пусьціць канал якраз у гэты дзень, калі зьбярэцца народ каля „сьвятога калодзежу“. Падгатаваліся, як мае быць. Праціў заставы набралася многа вады з балота. На расчышчальным месьце цэлая сажалка стаяла, і вада ўсё прыбывала. Праціў уваходу ў канал зрабілі дашчаную заставу, а зямлю выбралі. Праз дошкі ў канал вада патрошкі прасочвалася, і малюсенькая крынічка пакацілася па каналу ў Міранку.

На „іспаса“ дзень выдаўся ясны, цёплы, такі, як і два гады таму назад. Народ пачаў зьяжджацца ў Заборцы з самага ранку. Усе двары пазаймалі прыезджыя людзі. А Заборцы гулі гутаркамі аб іх канале. На Сухіх Грудох каля каналу народу было, як маку, і свае і чужыя. У поўдзень, калі зьбіраўся крэсны ход пад „сьвяты калодзеж“, хлопцы-школьнікі загаласілі:

— Ваду спускаць! Ваду спускаць!

Народ замітусіўся, паваліў агромністаю грамадою. Азірнуўся а. Ціт і ня ведаў, што думаць: ці гэта пад „сьвяты калодзеж“ народ валіць, ці на канал глядзець. І сэрца яго затрывожылася. „А можа ізноў дапаможа мне гэты лайдак“, падумаў ён і з непакоем правіў сьвятыя літаньні.

Каля „сьвятога калодзежу“ спыніліся толькі старыя бабкі, калекі, а некаторыя жабракі з лерамі і гармонікамі таксама пайшлі за народам на „Сухія Груды“.

Каля дашчанай заставы насыпалі хлопцы курганок зямлі. На гэтым курганку стаяў Сьцёпка Барута і ўся моладзь, што дзень-удзень ваявала тут на фронце працы. Загарэлая, змораная цяжкаю працаю, яна была вясёлая, жывая. Яна была горда сьведомасьцю, што зрабіла вялікую справу, бо падышла цяпер важная мінута, якою жылі яны ўвесь час свае ўпартае працы.

— Таварышы-грамадзяне!—завьзінеў малады голас.

Узварухнуўся народ і заціх, а на самым версе курганка стаяў бяз шапкі Сьцяпан Барута і гаварыў:

— Мы вельмі рады, што прышлі вы на наш „фэст“, на наша маладое сьвята працы. Мы працавалі, каб спусьціць з быстраю рэчкаю гніль Гнілога Балота, каб на яго месьце зазелянеў муравою грамадзкі луг. Сотні гадоў пакланяліся вы „сьвятому калодзежу“, і сотні гадоў стаяла тут Гнілое Балота, заражала паветра і разносіла хваробы. І „сьвяты калодзеж“ не памагаў вам. Таварышы! задумайцеся над гэтым. Не „сьвятыя калодзежы“, не малітвы бацюшак дадуць вам шчасьце і дабрабыт, бо шчасьце і дабрабыт—у вас самых. Тут зроблена спроба, каб паказаць сілу дружнай грамадзкай працы, і вы бачыце вынікі яе, бачыце сваімі вачамі. Але мы зрабілі малень-

кую частку таго, што нам трэба зрабіць і што мы можам зрабіць. У нас няма добрага будынку для школы, а дзе і ніякай няма школы, у нас няма народнага дому, бібліятэкі, нашы дзеці ўлетку бяз догляду, нашы саламяныя стрэхі спрыяюць пажарам, нашы дарогі топяцца ў гразі, на нашых грэблях гразнуць коні, на нашых мастох калечацца людзі і жывёла. А ўсё гэта можна ўхіліць, сваімі рукамі пабудаваць новае, моцнае, прыгожае і канечна патрэбнае нам. І гэта вы зробіце, калі будзеце выступаць грамадою, дружна, згодна. Дык няхай жыве свабодная праца! Няхай закрасуюць і разаяўюцца грамадзкія „колектывы працы!“ Няхай наша надбаласьць пройдзе разам з гэтым Гнілым Балотам!

Тут Сьцёпка з моладзёзю з аднаго боку і сталыя сяляне з другога паднялі дашчаную заставу, праз якую чуць-чуць не пералівалася вада.

З шумам хлынула вада ў канал і пабегла далей і далей, нясучы з сабою пясок, кусочки дрэва, траву. Удоўж каналу стаяў пасьвяточнаму ўбраны народ, моўчкі слухаючы музыку вады. А з-пад „святога калодзежу“ далатаў, як-бы з разьбітага чыгуна, нудны, гнусаваы звон, але з-за шуму вады ў канале яго бадай што і ня чуваць было.

Праз тыдзень пасья таго, як быў пушчан канал, паехаў Сьцёпка вучыцца: кончыліся летнія вакацыі. Адчуваў ён сябе вельмі добра: папершае, яго проект—асушыць Гнілое Балота—удаўся яму, як лепей ня трэба; падругое, сяляне вельмі сардэчна праводзілі яго і прасілі прыехаць да іх на другое лета і патрэчае, з ім ехала і Аленка. Што яна паступіць у пэдтэхнікум, у Сьцёпкі ня было ніякага сумленьня. Аленка-ж была ўпэўнена, што са Сьцёпкам яны нідзе не прападуць, але ім яшчэ трэба многа вучыцца, каб ужо потым, рука ў руку пайсьці з ім у шырокія прасторы жыцця.

ТУДЫ, НА ЗАХАД

I

З высокага ўзгорку над возерам, дзе стаіць невялічкая вёсачка, вельмі добра відна гэтая дарога. Яшчэ лепш відаць яна з таго месца за панскім садам, дзе стаяць высокія, тоўстыя дубы.

Спачатку роўная, бы дзьве нацягнутыя струны, яна крута ўзьнімаецца на гору за возерам, потым забірае ў бок дубовага лесу, затым адыходзіць управа і некаторы час ідзе з ім попчэ. Яшчэ далей—і яна зьліваецца з полем, зьнікае з вачэй. Толькі разложыстыя прыдарожныя вербы, агорнутыя сіняватаю смугою, адзначаюць яе маўклівы бег у далёкі захад.

Цэлы рад малюнкаў, вобразаў і зьяў выклікае ў памяці Марысі гэтая дарога. З кожным днём, з кожным разам яна мацней прыцягае да сябе Марысіны вочы, бо яна, гэтая дарога—адна-аднюсенька тут, хто гаворыць Марысі аб тым далёкім-далёкім краі, бо яна—сымболь яднаньня з роднаю Горадзеншчынаю, бо яна вядзе туды, на захад...

Эх, скончылася і пятае лета разлукі з домам! А здавалася, разлука будзе нядоўгая.

Марыся стаіць на ўзгорку пад старым дубам, пазірае за возера на дубовы лясок, на тыя вербы, дзе зьнікае дарога. І так моцна, так павабна цягне Марысю гэтая дарога! Эх, каб крыльці! забрала-б дзяцей і паляцела-б туды, на захад.

На зямлі пад дубамі многа поўных буйных жалудоў. Марысіны дачкі—Верка, Зося і Нінка зьбіраюць іх. Весела дзяўчаткам. Работа захапляе іх. Ня бачаць, з якім засмучэньнем іх маці пазірае на дарогу за возерам. Звонка барабаныць жалуды, сыплючыся ў вядро.

— Паглядзі, мама, якія слаўныя жалуды!

Зося хоча параўняць іх з чым-небудзь, але ня можа падабраць адпаведнага параўнаньня.

— Як сонца,—падумаўшы кажа Зося.

— Зьбірай, дачушка, зьбірай!

Марыся адводзіць вочы ад дарогі, уздыхае і сама збірае жалуды. Ну, так ужо сталася, што прышлося жалуды збіраць. Крыўдна.

— А ў нас, мама, ці ёсць там жалуды?

Ніна вельмі цьмяна памятае свой дом: ёй было толькі чатыры гадкі, як выехалі з дому. Кінулі дом—вайна выгнала.

— У нас там вялікія лясы, і дубы ёсць і хвойнік. А ў хвойніку многа-многа баравікоў,—адказвае за матку Верка.

— А што гэта—баравікі?

— Грыбы, дурная ты,—тлумачыць Нінцы Зося:—ведаеш, такія чорныя шапкі, а знізу белыя-белыя, як паркаль.

Збіраюць жалуды і гутараць. А гутарка ўсё там, каля дому, верціцца. Эх, дом! старонка свая! людзі свае!.. Як мілы ім гэтыя словы! Колькі глыбокага сэнсу ў іх! Колькі надзей, пачуцця, жалю!

— А калі-ж мы дадому паедзем?

Марыся ўздыхае. І што яна можа сказаць ім на гэта? Ужо даўно чуткі сярод бежанцаў ходзяць, што Куршчына стаіць на чарзе, што ўжо эшалёны збіраюць, рэгістрацыі ў „пленбежы“ розныя вядуцца. Напэўна-ж ніхто нічога ня ведае. Чуткі покі што і астаюцца чуткамі, а надзея на зварот у свой край, то жыве, то гасне ў сэрцы, бы тая прыдарожная былінка, засыпаная пылам і прыбітая людзкімі нагамі.

Невясёлыя мыслі снуюцца ў галаве Марысі. Цяжка ёй, аўдавеўшы тут. Памёр Антось і пакінуў яе адну з дзецьмі на чужыне. Сем дачок да дзеве бабкі старыя—связакоў і сястра сьвякрові. Малая ўжо з іх дапамога—лішні цяжар. А жыць трэба, хоць і трудна жыць, ой, як трудна!

Хурманкаю прыехалі сюды. Два месяцы ехалі. Конь быў добры, не нажыць ім такога каня. І павозка была адмысловая, гаспадарская... Няма цяпер ні каня, ні павозкі—пражылі. Каб быў конь і павозка, паехалі-б хурманкаю, не чакаючы адпраўкі пездам. А дзе цяпер каня возьмеш? Як павозку набыць? Трэба чакаць, чакаць паняволі ды на зіму гатавацца.

Бубняць аб ядро жалуды. А думкі спакою не даюць.

Эх, вярнуцца-б на сваю гаспадарку! Не мазоліць-бы тут людзям вачэй.

Ня горне, ня хіліць чужы куток.

II

Умелі паны будаваць харомы сабе.

Цёплыя, прытульныя гнёзды вілі ім мужыцкія рукі. Смачныя стравы здабывалі ім гаротныя сьпіны. Вясёлае жыццё снавала ім сялянская нядоля.

І гэты дом, дзе цяпер пуста і вокан няма, быў панскім палацам. Знадворку і цяпер яшчэ захаваў ён былую прыгожасьць сваю, і на полі вясковага заняпаду і ўбогіх халупак пад саламянымі стрэхамі выглядае ўсё яшчэ горда і пышна. Як белыя крыльлі, блішчаць акяніды. Ад вуліцы і вокны там-сям захаваліся. Восем дубовых слупоў, на якія апіраецца дах над ганкам, яшчэ сьведчаць аб нядаўнім прывольлі паноў. А вялічэзныя старасьвецкія дубы проціў панскага палацу, разгарнуўшы ў прасторы свае магутныя лапы, пазіраюць на яго і як-бы пытаюць: „а ці добра табе?“

Збоку ў дварэ стаіць звычайная хата. У гэтай хаце жылі панскія батракі. Адна сям'я і цяпер жыве там, займае адну палавіну панскае хаты. У другой палавіне знайшла прытулак Марыся з дачкамі і старымі бабкамi. Хоць ёсьць дзе схаванца ад холаду. І печ тут прасторная—ўся Марысіна сям'я можа змясьціцца. На печы бабкі жывуць—бабка Магда і бабка Наста. Ну, і меншыя дзеці, як шпакі ў буславым гнязьдзе, каля бабак прытуляцца. Няма чаго бабкам рабіць, на печы сядзяць, калі холадна, а ў цёплую пагоду на сонцы грэюцца.

Бывала работа знаходзілася: прыносілі пражу ім. Бабкі за прасьніцы садзіліся, пралі. Усё-ж такі напрадуць на збанок малака ці на пуд бульбы. Але цяпер нічога работы не дае: самім рабіць няма чаго. Прабавалі бабкі жабраваць хадзіць, ды кінулі—і выжабраваць нічога ня ўдавалася: агалеў народ. Плакалі бабкі: ці-ж думалі яны, на сваёй гаспадарцы жывучы, што ім жабраваць давядзецца?

Сядзяць бабкі на печы. Запаліць у хаце няма чаго. Газы нідзе няма. У каго ёсьць алей, той хоць у чарапку анучачку запаліць, а ім няма чаго засьвяціць. Маркотна часамі зробіцца. Хочацца пагаварыць. А з кім пагаворыш? Аб чым пагаварыць? Многа разоў гаварылі пра адно і тое: пра дом свой, пра сваю гаспадарку, пра нядолю сваю бежанскую, пра памылку сваю вялікую. Ці варт было ехаць? Няхай-бы ўжо лепш немцы набілі.

Зьбярэцца ўся сям'я ў хаце. Уляжыцца трохі трывога дня, яго клопат, згрызоты. Пражылі дзень—вось і добра. Можа заўтрашні дзень прынясе што-небудзь новае. Што? Да хоць можа якую вестачку аб адпраўцы дадому.

— Нешта-ж нашага Андруковіча ня відаць,—гаворыць Марыся.

Андруковіч таксама з Горадзеншчыны, аднае з імі воласьці. Заходзіць часамі да іх, калі навіны якія ёсьць. Свой чалавек, заўсёды рады яму. Жыве-ж ён у горадзе, вёрст за дванаццаць адгэтуль. Там і навіну працуеш скарэй.

— Няма чаго сказаць, то і ня приходзіць,—панура адзваецца бабка Наста.

— А мо, ці здаровы ён? Гэтакі тыфус па людзях ходзіць!
Бабка Магда стараецца знайсці прычыну, чаму Андрюковіча няма.

— Паўміраем тут і зямлі свае не пабачым. Адны з голаду, другія ад хваробы. Ня толькі людзі—коні здыхаць пачалі.

У бабкі Насты надзей на дабро мала.

Бабка Магда ўздыхае. Ня хоча старасьць з жыцьцём разлучацца, бо старасьці болей чутны крокі сьмерці, а нчч для яе выглядае чарней.

Крумкач гэтая бабка Наста, заўсёды тускноту нагоніць. Слухаць нядобра. Марыся тут адна, на чые плечы жыцьцё наваліла свой цяжар. Яна ведае гэта, адчувае кожны момант. Яна адна нясе адказ за ўсю сям'ю і цьвёрда зносіць цяжар свой.

— Прыдзе час—усе паўміраем,—адказвае проста Марыся.

Украдкам глядзіць на дзяцей, і сьлёзы гатовы набегчы на вочы яе. Што-ж будзе з дзецьмі, калі яна памрэ? Хто прытуліць іх? Хто прыгорне? Сэрца ные ад гэтых думак. Але Марыся не паддаецца ім. Яна вядзе штодзеннае ўпартае змаганьне за жыцьцё, бо ня хоча аддацца на яго міласьць: міласьці ня ведае жыцьцё. Як ня цяжка ёй, але ўсё-ж такі жыве Марыся і сям'ю корміць. У Марысі нават ёсьць невялічкая гаспадарка: куры і сьвінка. Сьвінку жалудамі корміць. І ладна йдзе яе сьвінка, зайздрасць выклікае ў тутэйшых жанок. А падкорміць яшчэ месяцы са два, то ўжо зіму лягчэй перакідаць можна. А жалуды ў гэтым годзе ўрадзіліся. Ураджай жалудоў, кажучы людзі, ёсьць прымета на цяжкі год. Што-ж? Можна стацца так, што на лета яшчэ горай будзе. Усё можа быць.

Клубком коцяцца думкі ў Марысінай галаве. І заўтрашні дзень паказвае твар свой. У Марысі і работа ёсьць на заўтра. І гэтую работу трэба зрабіць. У звязку з тэю работаю і кажа Марыся:

— А ўсё-ж такі ня чыста прыбіраюць тут поле. Заўтра, дзеткі, пойдзем з граблямі на поле. Усё ўжо там пазвозілі, а каласоў пазаставалася многа.

Добра вядома дзецям такая работа. Ём вядома і ўсё значэньне яе: ці-ж не навучыць жыцьцё?

— Пойдзем, пойдзем!—адклікаюцца дзеці.

У думках аб заўтрашнім дні ловіць іх сон. І сьняцца ім аўсяныя пожні і цэлыя кучы аўсянай мятлістай саломы.

Гусьцей пасоўваецца ноч. На другой палавіне хаты ціха. Паснулі Марысіны дзеці. Толькі бабкі яшчэ варочаюцца на печы. Штось шэпча сама сабе бабка Магда—моліцца ці проста расказвае аб Горадзеншчыне, дзе астаўся дом, гаспадарка, зямля і такі слаўны аржаны хлеб. Такого смачнага хлеба і ня ела

бабка Магда ў Куршчыне. Вось-бы цяпер баханок такога хлеба! Марыся доўга ня сьпіць—думкі спаць не даюць. Праз вокны сьвечацца акянiцы панскага палацу і восем пабеленых дубовых слупоў на ганку. Цёмна там, пуста і страшна. Заліваюцца жудасным брэхам сабакі ў канцы вуліцы. Сьпяваюць тускнотныя песьні дзяўчаты. Весела ім, а песьні жалосныя. А можа несьвядома гняце іх нейкая жаласьць?.. Многа народу на вайне пабіта. Брыдуць думкі ў Марысінай галаве, як цені, і на сэрцы цяжка.

III

Праясніліся далі палёў. Весялей стала. Бы тыя апушчаныя павекі вачэй, падняліся бялява-дымныя заслоны неба. Яснымі лазурнымі вачамі зірнула яно на зямлю, на гэтыя кур кія разлогі, перарэзаныя глыбокімі ярамі, заросшымі дубняком і дзікімі грушамі. Заіскрыліся, заблішчалі на сонцы белыя абрусы сьнягоў. Жывым срэбрам ускалыхнуліся ручайкі і пакаціліся з узгоркаў у глыбокія яры, у лугавіны.

Звонкі гоман перавальчыкаў пасылае ўзгорак узгорку. Музычным шлохам-звонам складае гімны зямля, гімны сонцу і вечна маладому жыцьцю. Шэрыя кудры дубовых лясоў купаюцца на сонцы. Празрыста-сіняя намітка, сатканая праменьнямі, туліць і песьціць іх грудзі.

Паразвальваліся прыбітыя палазамі і конскімі капытамі дарогі, вадою паразмываліся. Але добра, слаўна ў полі! Чуецца вясна, павявае новым жыцьцём. І гэтая хваля дзянікінскай навалы за зіму далёка-далёка адкацілася на поўдзень, адкацілася за Чорнае мора. Адкаціла яе другая, болей моцная хваля чырвоных байцоў.

Аглядае гэтыя далі Астap Лугавік. Шырыня, прастор! Сэрцу весела. Ішоў-бы, здаецца, ды йшоў у гэтыя прасторы... Коўзаюцца ногі—сьнег, бы каша. Вераўчаныя лапці разбухлі ў мокрым сьнезе. Аборы ўдаюцца ў ногі. Але Астap як-бы і ня чуе гэтага. Перад яго вачамі вырысоўваецца невялічкая вёсачка за возерам, дубы, сад, цэлы лясок ліпавых прысад і панскі палац з белымі акянiцамі і дубовымі слупамі. Так добра відаць ён на горцы. Высокія таполі, бы тыя вартаўнікі, шчыльна туляцца да панскага дому.

„Умелі мясьціну сабе аблюбаваць і абсталяваць яе ўмелі!“ думае Астap. Ён ідзе ў гэтую вёсачку, ідзе—разглядаецца. Першы раз яму даводзіцца быць тут. Ён трапляе на дарогу, ідзе побач лесу. На некаторы час вёсачка хаваецца за гарбом зямлі, а потым адразу вынікае ўся. Астap спускаецца з горкі. Лагчына вадою засінелася.

„Ці прайду хоць“, думае Астап, падыходзячы да лагчынкі. Астап Лугавік—школьны інструктар. Павятовы аддзел асьветы даў яму спэцыяльнае заданьне: дасьледваць, як стаіць школьная справа ў Альхоўскім раёне, якія дзе школы працуюць і як яны працуюць, што ў іх ёсьць, а чаго няма і як праходзяць там усялякія „процэсы“. І мандат яму далі з ўсякімі поўнамоцтвамі. І нават права дано яму езьдзіць на каросьлівых конях, бо ўсе коні на каросту хварэюць. І езьдзіць, і пяхотам ходзіць Астап, як дзе прыдзецца. А цяпер ідзе ў вёску Залаціна, дзе той самы панскі палац стаіць. У гэтай вёсцы нібы і школа павінна быць, але сам аддзел асьветы ня мае пэўнасьці ў тым, ці ёсьць яна там ці не.

Спыняецца Астап перад раўчаком, прыглядаецца, як латвей перайсьці яго. Дна ня відаць—зеленаватая калатуша вады і сьнегу. Абыйсьці яго нельга. Не назад-жа варочацца. Намацавае палкаю дно—тупка. Падымае полы бякешы, пераробленай з салдацкай шынэлі, і заносіць перш адзін лапаць, потым другі, наўперад нясьмела, а далей—сьмялей. Халодная „жывая“ вада „кусае“ сьвежае месца ног, калені мінае. Страшна толькі да сярэдзіны броду. Сярэдзіну мінуў—да берагу бліжай. Астап храбра цярэбіцца к берагу, толькі полы бякешы вышэй падымае. Вышаў на бераг, лапцямі разоў пару тупануў. Яно яшчэ лепш, як у ботах: хоць вады з халюў выліваць ня трэба. І Астап, як і ўсякі чалавек, за якім астаўся верх у змаганьні, весела йдзе ў вёску Залаціна. Падымаецца на горку, мінае кузьню, а там і вулічка пачынаецца. Побач вуліцы, у бок панскага саду, шырачэзны яр ляжыць. У гэты яр з гары перавал спадае, поўніць яр глухім сваім шумам. Астап спыняецца, вадаспадам любуецца.

Ідзе Марыся па ваду, углядаецца, што гэта за чалавек такі над ярам стаіць. З віду як-бы трохі на гарадзкі капыл, але чаму-ж у лапцях?

— Скажэце, цётка, дзе тут у вас начальства жыве?

Марыся спыняецца.

— У тым канцы вуліцы... Вам прадсадаталя трэба?

— Так, так, яго самага!

— Ці не на сходзе ён толькі, вось тут на горцы першая хата.

Астап прыслухоўваецца да Марысінай размовы.

— Ці ня бежанка вы?—пытае.

Марыся глядзіць на незнаёмага чалавека, усміхаецца.

— Бежанка,—адказвае.

— Я па вашай гаворцы пазнаў. З якой-жа вы губэрні?

— З Горадзеншчыны.

— А дзе-ж вы жывяце?

— А вот там, у панскім двары,—паказвае Марыся на панскі двор.

— Ну, я да вас зайду,—кажа Астап ды йдзе далей. А Марыся разважае, што гэта за чалавек такі. Можа добрае што скажа.

IV

Сход толькі што скончыўся.

У хаце Сымона Суслы сядзіць яшчэ некалькі сялян: сам Сусла, чалавек гадоў за семдзесят з сьлязьлівымі вочкамі, і яго чорнабароды сын Кандрат; старшыня камітэту, Мікалай Закуцін, і сусед Суслы, Мікіта Губан, нізкі, прысадзісты, ужо пажылы. Від яго пануры.

Суслы—людзі заможныя. У іх і крупарушка ёсьць, і гаспадарка моцная, і хата добрая, прасторная. Можа з гэтае прычыны чорнабароды Кандрат разумным чалавекам тут лічыцца. Ён нават дазваляе сабе і абляець каго, і павучыць, і дараду даць, але толькі ня хлеба. Раней ён і хлеб даваў, а цяпер, калі пачалі комунію гэтую заводзіць, то ён перастаў гэта рабіць, бо цяпер такі парадак заводзіцца, каб усе роўныя былі. Калі, скажам, у яго ёсьць хлеб, то хлеб павінен быць і ў Мікіты Губана, бо хто-ж вінават, што Мікіта Губан лебядою жывіцца?

Мікіта больш памоўківае ды скоса на сьвет паглядае. Адзет ён у кароткі каптан. Ніз гэтага каптана падобен на бераг Скандынавіі з боку Норвэскага мора. Падпяразан Губан старым путам, зьвітым яшчэ ў той час, калі Брусілаў на Карпаты наступаў, дзе і адлічыўся брат Губанаў Анісім. Старшыня камітэту—мужчына гадоў за трыццаць. Чалавек ён добры, з грамадою ў згодзе жыве. Па абавязку старшыні яму часамі прыходзіцца моцна ляецца, але яго лаюць яшчэ мацней. Тады старшыня пагражае кінучь сваё старшынства і гэтым ён затыкае раты грамадзе. Роля старшыні яму ўжо надакучыла.

Збыў ён адзін клопат з галавы і цяпер трыбушыць свой кісет, прыляпіўшы да губы кусок прадпісаньня з воласьці, каб з гэтага прадпісаньня зьвярнецца папяросу. Мікіта Губан просіць старшыню і яму ўжычыць на цыгарку паперы. Ідзе агульная скарга на брак добрай паперы.

— Эх,—трэсе галавою старшыня:—правароніў, брат, я! Папалася колькі панскіх кніг, але, падла, папера такая, што і сьліна яе не бярэ,—губы парэжаш! Як скурат, згінь яе доля! А ёсьць кнігі добрыя, спэцыяльныя!

— Былі кнігі, і добрыя кнігі, ды бабы ў печы папалілі: белых спалохаліся,—адзваецца Губан.

На гэтым размова іх абрываецца.

Хлюпаючы лапцямі, у хату ўваходзіць Астап.

— Добрага здароўя!

Мужчыны падымаюць вочы, разглядаюць незнаёмага чалавека.

— Здрастуй!—адказвае Кандрат Сусла.

— Мне казалі, што тут быў сход,—гаворыць Астас:—я хацеў пабачыць старшыню.

І аглядае мужчын, як-бы шукаючы, хто з іх старшыня.

— А сам-та хто-ж будзеш?—пытае Кандрат.

— Я—школьны інструктар.

Сяляне трохі здзіўлены і расчарованы: што-ж гэта за начальства, калі ў лапцях?

Старшыня крыху ўстрыжываецца, бо ўсяго-ж чакаць можна ад чалавека ды яшчэ інструктара. Але і ён-жа таксама—начальства. Ён надае сур'ёзнасці сабе і кажа:

— Я—старшыня!

— Вы? вельмі рад. Мне трэба сямія-такія спраўкі.

— Сядайце!—Маладая Сусьліха падстаўляе інструктару зашлончык, змахнуўшы яго хвартухом.

Інструктар садзіцца.

— Я прышоў да вас па школьнай справе. Ёсць у вас школа?

Усім адразу лягчэе на сэрцы, бо школа такая справа, што вялікага клопату ад яе няма: ёсць яна—добра, а няма, таксама бяда невялікая. А ў Куршчыне і прыказка такая ёсць: „Ня будзе пахароў, пабарэ чорт і пісароў“.

— Была школа, да каляд была. А цяпер настаўнік не зьявіўся, і школа пусте.

— А чаму настаўнік не зьявіўся?

— А ляд яго знае. Слух ёсць—у папы пайшоў.

Патап усміхаецца.

— Што-ж ён: сьвяты быў у вас чалавек?

— Такое прызваньне, відаць,—тлумачыць стары Сусла.

— Бегаюць дзеці, сабак па вуліцы ганяюць,—бліжэй да тэмы трымаецца Губан:—вось мой Косьцік—спрытны хлопец і за навуку быў узяўся...

— А!—махае рукою Кандрат Сусла:—якая ўжо тут навука?

— Не да навукі, бач ты: ня тым у народу галава занята. Яно-б—чаму-ж?—няхай-бы хадзілі дзеці ў школу: хоць-бы ў хаце спакойней было,—адзваецца стары Сусла і дадае:

— А скажы мне, мілы чалавек: чаму гэта абразы са школ выносяць?.. Сьвіньня чалавек ай ня сьвіньня?

Пытае і Астас старога Суслу:

— А чаму няма ў вашай хаце каталіцкіх абразоў? Чаму няма іудэйскай, кітайскай сьвятыні?

Стары Сусла зянкі выкочвае.

— Дык вось бачыце, дзед: у нас у школы ходзяць усякія дзеці, і можа быць чалавеку другой веры ня вельмі прыятна пазіраць на нашага сьвятога. Дык ці ня лепш, каб ня было ніякага ўціску над сумленьнем людзей, зусім вынесьці абразы са школы? А затым, калі вы добра разгледзецеся да паварушыце мазгамі, то можа зусім па другому на абразы глядзець будзеце.

Глядзіць на інструктара Сусла і губамі чамкае, як-бы інструктарскі адказ перажоўвае. А інструктар зварачаецца да старшыні.

— Пойдзем, старшыня, на вашу школу паглядзець.

Старшыня, Кандрат і Губан ідуць за інструктарам. Стары Сусла дома застаецца. Пазірае ў акно на інструктара, галавою трэсе.

— Хіцёр на загвоздкі, а душа, падзі, цёмная.

V

Інструктар, старшыня, Кандрат і Губан на ганку панскага дому спыняюцца—дзьверы запёрты.

— Для парадку,—глумачыць старшыня:—у мяне на гэты шчот строга.

Але старшыні кідаецца ў вочы новая дзірка ў акне: акна то і не аказваецца. Старшыня раптам мяняе тон, робіцца грозным.

— Ах, скула ім у горла! Зноў акно выдралі!

Потым ён ахамінаецца і сам сабе зазначае: „Пагарачыўся: ён-жа і ня ведае, калі гэтае акно выдрана“.

А тут і новыя асобы прыходзяць: пажылыя сяяне і дзеці, падросткі. Відаць, шкаляры. І Марыся збоку стаіць, слухае. Усім цікава даведацца, па якой прычыне дом аглядаецца.

— У каго ключ?—пытае старшыня.

— У стоража ключ павінен быць.

— Клікнуць Афоньку!

Хтось з хлопчыкаў імчыцца страюю па стоража.

Інструктар знадворку дом аглядае, дубы і сад за домам. Агарожа зьнішчана. Дзе-ні-дзе ў зямлі колья тырчаць, сьведчаць аб разобраным плоце. Каля гэтых калоў жанчына шворыцца, кусочкі дубоў падбірае ў посьцілку.

— Ты што грамадзкае дабро цягаеш?—крычыць старшыня: ён строга стаіць на варце грамадзкіх інтарэсаў.

— Чаго дзярэш горла? Агледзіўся! Чаму ты ня бачыш, як дубы сякуць? Дзе ты быў, калі выдзіралі дзьверцы ў печак, юшкі ў комінах, вокны? А табе цяпер сьмецьця шкода стала?!

Зірнула жанчына злосна і дадае ў бок мужчын:

— Кабялі!

— Лепш, брат, і не чапаць бабу,—заўважае Губан.

На шчасьце, у гэты час прыходзіць кульгавы Афонька з ключом.

— Прападае дом без гаспадара,—зноў кажа Губан. Яго рукі многа папрацавалі каля дубоў і каля панскага дому.

— Як, гаспадара няма?—пытае інструктар:—вы, грамада, гаспадар гэтаму дому. Ці вам патрэбна, каб стары гаспадар вярнуўся?

— Да няхай ён галавою наверне!—чуецца голас.

Адмыкаюць дзверы, уваходзяць у дом.

У доме пуста, сыра і холадна. Шматкі дарагіх шпалераў там-сям плямяцца на голых сьценах. У доме шэсьць прасторных пакояў. Сярод гэтых пакояў асабліва кідаецца ў вочы круглая саля напроціў балькону ў сад. Столь яе расьпісана прыгожымі орнамэнтамі ў турэцкім стылі. Жонка аднаго з былых уладароў гэтага дому была турчанка. А цяпер гэтая саля забруджана. На дубовым паркеце ляжаць цэлыя гурбы мокрага сьнегу і сьляды прымітыўнай мужыцкай помсты панскай раскошнасьці. З боку саду зяўраюць аконныя дзіркі, а ў кахляных, памастацку зробленых, печых цягнуцца норы-адтворыны: дзверцаў ужо нідзе няма. У вадным з пакояў зьмяшчаецца кляса. Тут стаіць інвалід-стол і плеценае крэсла на трох ножках. Замест печы красуецца панскі камін. У каміне стаяць некалькі абгарэлых палён. Відаць Афонька яшчэ летась падпальваў камін, а ён патух ды так і застаўся да гэтага часу. Каля сьцяны — старасьвецкая канапа ў ніжнім зрэбным адзеньні, а верхняе, цёмна-малінавае, воляю лёсаў перайшло на спадніцу Афонькавай жонкі.

Інструктар уважна абходзіць і аглядае ўсе пакоі. Сьледам за ім ідзе Афонька, старшыня і цэлая грамада сялян. Мужчыны таксама аглядаюць пакоі і дзівяцца людзкому барбарызму, а некаторыя саромліва адводзяць вочы ад сьлядоў разбурэньня.

— Покі не прайшлі салдаты, то дом быў, як дом,—кажа Афонька.

— Салдаты, салдаты!—гудуць голасы, радыя, што вінаваты ёсьць.

Агледзіўшы ўсе пакоі, клясу і школьнае дабро, якое зьмяшчалася на адной паліцы ў шафе, інструктар кажа:

— Вось што, мужчыны: дому ўжо больш не чапайце. Праўда, і чапаць ужо няма чаго. Няхай застануцца хоць гэтыя сьцены, падлога і вокны, якіх яшчэ не павыдзіралі. Аб тым, чаго ўжо тут няма, плакаць ня прыходзіцца. З часам гэты дом адрамантуем. У вас будзе шыкарная школа, бібліотэка. Адным сло-

вам гэты дом трэба зрабіць вашым народным домам, дзе-б вы маглі разумна правесці час вашага адпачынку. Разбурана таксама і агарожа ў садзе. А сад тут вялікі і, відаць, добры.

— Сад вялікалепны!—падхватвае мельнік, па мянюшцы Марак, чалавек з выяўна інтэлігенткім ухілам. Ён чытае кнігі, газэты. На вайне служыў у артылерыі і быў у вялікай дружбе з капітанам, камандзірам батарэі. Цяпер гэты капітан з белымі ваюе. А раней яны стаялі на Прыпяці, вартавалі мост ад нямецкіх аэроплянў. Прычым Марак расказваў, як адзін раз жарнуў ён з гарматы і запаліў нямецкі аэроплян. Цяпер Марак перайшоў на мірнае палажэнне, бярэ на млыне адмер, а жонка пячэ добрыя грэцкія і ячныя аладкі. А Марак есць іх, падмазаўшы добра маслам. Жывучы з капітанам, прывык смачна есці.

Як чалавек інтэлігентны, ён зразу пераходзіць на старану інструктара і падтрымлівае яго сваім аўтарытэтам.

— І сад трэба агарадзіць, бо ён прападзе, — кажа інструктар.

— Прападзе, прападзе!—шумяць галасы.

— Я пастараюся дастаць у лясніцтве матэрыялу, а вы дасьце рабочыя рукі, і сад мы агародзім.

— Абы матэрыял, а рукі знойдуцца, — гудуць сяляне.

— Гуртом—раз-раз і гатова!

— Такі дом!—бярэ слова Марак:—калі знаходзіцца добры чалавек і хоча дом у парадак прывясці, то ясна, што трэба паддзяражаць. Тут можна такое культурнае гняздо зрабіць, што далей і некуды. І дзеці нашы будуць вучыцца, і самі хадзіць сюды будзем. Тут можна і агрономію завясці і разв'язваць усякія культурныя „проблемы“.

Марак акідае ўсіх вокам і на інструктара глядзіць. Ён любіць слова „проблема“, часта яго ўжывае, дадаючы яму яшчэ адну літару „м“, бо так яно гучней выходзіць.

Старшыня раптам загараецца начальніцкім запалам і грозна крычыць:

— Калі хто хоць пальцам кране гэты дом, — галаву расшчаплю таму!

Губан з відам скептыка падымае на старшыню вочы, а ў самога ня тыя думкі верцяцца, бо яшчэ некалькі камбінацый з панскім домам і паркам у жыццё не праведзена.

VI

Бабка Магда і бабка Наста сядзяць на краю печы, зьвесіўшы ногі. Вочы іх сьвецяцца асабліваю радасьцю, бо яны так блізка, так выяўна бачаць і хату сваю, і суседнія хутаркі, і сялібы, і ўсе гэтыя малюнкі горадзенскія. Меншыя Марысіны

дочкі ўважна слухаюць, маўчаць. Многае незразумела ім з таго, што тут гаворыцца, але ў тоне гэтай гаворкі чуецца нешта блізкае, дарагое і важнае. Аб гэтым можна дагадацца, калі паглядець на бабак, на маму і на Юлю, як яны распываюць гэтага незнаёмага чалавека, што нядаўначка разглядаў панскі дом з белымі акяніцамі і з белымі слупамі. Дзіцячыя вочкі пазіраюць то на таго, то на другога, гледзячы, хто гаворыць.

Закіданыя дзеці. Тварыкі іх бледны-бледны. Сьвежага паветра мала ім тут. Хата нізкая. Даўно пабеленыя сьцены закураны. Вокна малыя, шыбы там-сям лучынамі і анучамі забіты. Ну, на тое-ж яна батрацкая хата, прытулак панскіх слуг. Ды к таму-ж яшчэ запушчана. А зіма—цяжкі час для дзяцей, для дзяцей беднаты. І пагулялі-б на дварэ, ды ў чым выйдзеш? І марнуюцца яны, бы тыя расьлінкі ў пограбе, бяз сонца, без сьвятла. А тут яшчэ і недаяданьне. Хіба-ж гэта дзіцячая страва—бульба на сьняданьне, бульба на абед, на вячэру? Або гэтыя аладкі-драчонікі на жалудзёвай муцэ? І ня раз адварочвалася ў бок Марыся, даючы дзецям гэтыя аладкі, каб ня бачылі сьлёз на яе вачох.

Юля—ужо дарослая дзяўчына, гадоў дзевятнаццаць. Да яе ў гэтую зіму тутэйшыя хлопцы сваталіся. Юля-ж ня хоча замуж ісьці. Хоць і зямля тут добрая, і хлопцы нішто сабе, і ня з бедных хат, але Юліна сэрца не ляжыць да гэтага краю і да звычайу тутэйшых... Не, ня тут яе мысьлі снуюць ёй сямейнае шчасьце.

— Няхай ужо лепей пабачу я сваё дзіця ў труне, чым замужам тут,—кажа Марыся.

Не, не па сэрцы ім усе гэтыя тутэйшыя звычаі.

— Дык і вы з нашых краёў!—з радасьцю ў голасе кажа бабка Магда.

— Нашы губэрні—суседнія. Вашу Горадзеншчыну я трохі ведаю. Жыць там ня жыў, а езьдзіць прыходзілася.

— Ну, вы-ж таксама заставацца тут ня думаеце?—пытэе Марыся Астапа.

— О, не! Я толькі чакаю, покі парадак наладзіцца. Цяпер толькі фурманкаю і можна ехаць, ды і то рызыкаўна. А паязды ня ўсюды ходзяць: дарогі разбураны, масты пазрываны.

— Ох, што робіцца на сьвеце!—уздыхала бабка Наста:—там ад вайны ўцякалі, а прыехалі сюды—і тут яна злавiла нас. Дый страху набраліся! Як пачалі гэта з гармат жарыць, думалі, што ўжо ўсім канец будзе. У пограб пахаваліся.

— Было страху!.. І невядома, калі той парадак наладзіцца, — пужліва заўважае Марыся.

— Наладзіцца, патрошку, памаленьку наладзіцца. Абы толькі новае вайны ня было.

— А што, хіба ёсьць чуткі яшчэ аб вайне?

— Да вось трохі з Польшчаю штось няладзіцца.

— Ну, а чаго-ж гэтыя палякі хочуць?—пытае Юля, і злосьць бярэ дзяўчыну на палякоў.

— Да можа самі яны і не ваявалі-б, але іх падбіваюць другія царствы, тыя, для якіх савецкая ўлада не па сэрцы.

— О, мой-жа вы міленькі, о, мой залаценькі! Няхай-бы ўжо яна запаветрылася гэтая вайна,—гаворыць бабка Наста.

— А скажэце, тут школа будзе?—цікавіцца Юля.

— Да тут-жа і ёсьць школа, настаўніка толькі няма. Я можа і сам пераеду сюды на лета, а жонка настаўніцаю будзе.

— От-бы добра было!—кажуць бабкі:—і мы-б што-небудзь за вамі прачулі скарэй.

— А ваша жонка—настаўніца?—зноў пытае Юля.

— Настаўніца; цяпер яна бяз службы і хоча ў школу пайсьці. А тут якраз і месца ёсьць. На вёсцы ўсё-ж лягчэй, а ў горадзе вельмі цяжка.

— Вядома.

— Як-жа вы жывяце?—пытае Астап.

Марыся ўздыхае.

— Да якое тут жыцьцё! Кідаемся. Бывала, хоць на работу можна было пайсьці, а цяпер яе нідзе няма. І народ абяднеў.

— І пайка вы нідзе не бераце?

— Не.

— Дык вось што трэба зрабіць—напісаць заяўленьне ў горад, што вы—бежанцы. Гэтае заяўленьне пасьведчыць у старшыні, і вам хоць невялікі паёк дадуць.

— Нічога-ж мы гэтага ня ведаем.

Марыся і сям'я яе значна весялеюць.

Астап дастае запісную кніжку, карандаш, распытвае Марысю, якога яны павету, воласьці, колькі душ сям'і і колькі каму гадоў і ўсё гэта запісвае.

— Вось папрасеце старшыню, няхай расьпішацца тут і пячатку прыложыць. А Юлю я пастараюся ў горадзе прыстроіць.

— Буду шчыра-шчыра вам дзякаваць,—кажа Юля.

На разьвітаньне Марыся, бабкі і Юля просяць Астапа перабірацца сюды ў школу.

VII

Ажыў панскі дом з белымі акяніцамі.

Праўда, былой радасьці ў ім ужо няма. Пахмурна, панура глядзіць ён пустымі дзіркамі сваіх акон у бок саду. І ходзіць

вечер па круглай салі і не знаходзіць сабе прыпынку. Толькі з боку двара, дзе стаіць хата панскіх слуг і дзе жыве Марыся, захаваліся вокны і то ня ўсе.

Ажыў дом пасья таго, як аглядаў яго Астap. Прыехала новая настаўніца, Ірына Лугавік. Тут-жа, у панскім доме, знайшоўся пакойчык і куханька для яе. Тады яшчэ Астap і рамонт зрабіў. Тры аршыны сітцу каштаваў гэты рамонт: дзьверы прыладзілі, перанеслі з другога пакою, ды акно цалейшае ўставілі.

Сьцяпан Судзьба, вязучы настаўніцу, казаў, паміж іншым, што вучні наўрад ці зьбяруцца: часу ўжо асталося для навукі мала. Але справа тут ня ў часе была: падазрэнныя залацінцы другое мелі на ўме—каб ня прыбраў часамі гэты інструктар і сад, і агарод, і сенакос, што ў садзе і за садам аж пад самае возера йдзе. Трэба было нешта рабіць, каб ня даць гэтай бякешы пусьціць тут карэньне. Праўда, Сьцяпан аб гэтым нічога ня кажа настаўніцы: ёсьць такія рэчы ў сялянскім жыцьці, аб якіх ня трэба казаць. Ну, але Сьцяпан Судзьба нічога ня мае проціў школы і проціў навукі. Наадварот,—яго вельмі непакоіць, што яго Шурка без навукі расьце. А без навукі які ты чалавек? Адна бяда: народ несьвядомы. Каб усе былі такія, як Сьцяпан, то можа і на сьвеце лягчэй жылося-б.

А „несьвядомы“ народ спатайка шушкаецца. Што будзе далей, пабачаць, а пакуль што—ня пускаць у школу дзяцей.

— Хіцёр ён,—трэсе галавою стары Сусла:—яка-така цяпер навуча? Аб кітайскіх багох загаварыў... Бязбожніцтва пайшло, заліваюць кулі, а дуракі на вудачку йдуць.

У назначаны дзень школьных заняцьцяў у школу прышлі толькі чатыры Марысіны дачкі, Косьцік Губаноў ды Васька Пятровічаў.

У гэты-ж дзень якраз і Астap прыходзіць сюды. На сход ідзе. Кажа на сходзе Астap, так, паміж іншым, бо гутарка больш на політычныя тэмы вялася:

— Усім дзецям, што ходзяць у школы, савецкая ўлада дае па чатыры аршыны мануфактуры.

Сход няме.

— Ня будзе-ж інструктар хлусіць перад народам. Ён летась давалі па школах мануфактуру. Ём не дасталася, бо школы ня было. Зайздрасць іх брала.

Чатыры аршыны мануфактуры! Дзе яе ўзяць? На Украіне на яе тры пуды пшаніцы вымяняеш. Калі мужчыны яшчэ і хістаюцца, то пасья сходу, калі аб мануфактуры даведаліся жанкі, залацінская школьная опозыцыя трашчыць па ўсіх нітках і распаўзаецца.

А панскі дом назаўтра з самага ранку, як вулей, гудзе звонкімі галасамі дзяцей. Прышлі нават дзяўчаты па шаснаццаць гадоў. Тры ўнучкі дзеда Суслы таксама прышлі.

Ірына Данілаўна з сіл выбіваецца. Устае дадня, бульбу скрабе на сьнеданьне, на абед сабе і сваім двум сыном. Выпальвае ў печы, корміць сваіх малышоў, на печ іх садзіць і наказ ім дае строгі, каб з печы не паскідаліся, а сама йдзе ў школу.

Холадна і сыра ў школе. А дзеці лапцямі гразі нанясуць—сьлізка, мокра, брудна. Хіба часамі кульгавы Афонька запаліць камін, а сам сьпіною да агню павернецца і глядзіць, як настаўніца навуку выкладае. Для Афонькі гэтая навука кітайскаю мудрасьцю здаецца. Часамі на губох яго кульгане ўсьмешка дурная: чаго мардуецца бедная настаўніца? навошта ўсё гэта? На першых часох цікава было паглядзець, а потым надакучыла, і Афонька перастаў у школу хадзіць і каміны раскладаць. Ляжа сабе дома на печы ды палезвае. Хоць камін і не дае цяпла, але ўвесь смрод і вільгаць у прасторы выносіць. На пераменках самі дзеці дроў нанясуць, весела патрэсківае агонь. Косьцік Губаноў—мастак распаліць камін і ахвоту мае на агонь пазіраць. Косьцік—хлопец спрытны, праворны, услужлівы і жулікаваты.

Новай настаўніцы нялёгка ў школе навучаньне вясці, бо ёй-жа сапраўды хочацца навучыць дзяцей. Яна ўся гэтай рабоце аддаецца. А сярод дзяцей пападаюцца такія слаўныя, такія мілыя. І так многа ў іх ахвоты пасягнуць мудрасьць гэтай навукі! Так яны слухаюць, так глядзяць на настаўніцу, як-бы ў рот ёй улезьці хочучь. І асабліва старанны Марысіны дачкі, яны-ж і найболей здольнымі да навукі аказваюцца. Але няма як разгарнуць работу ў школе: ні кніг, ні паперы, ні карандаша. Але Ірына Данілаўна ня падае духам. Клясная дошка—на шчасьце яна ёсьць тут—крыніца навукі і мудрасьці. Друкуе і піша на дошцы Ірына. Вершы па памяці запісвае, а расказкі ў прозе сама з дзяцьмі складае. Цікавая, новая, творчая работа! А мелу ў Залаціне свайго многа знайшлося. Хтось з вучняў падаў мысль—пісаць на сваіх лаўках. І такім парадкам пісаць навучыліся.

Праз некаторы час разжыліся на паперу, на лемантары і сякія-такія кнігі, хоць і няшкольнага характару. І нават дзесь на пер'е разжыўся Астас для свае школы. Знайшліся майстры сярод дзяцей, асадкі робяць сабе, каб тыя пер'і і паперу скарыстаць. А ўжо з чарнілам справа шмат прасьцей стаяла—Куршчына—сталіца буракоў: цукровых, кармовых і чырвоных сталовых. Вось гэтыя чырвоныя буракі і служаць навуцы ў школах Куршчыны: іх сокам пішуць. Адна толькі загана бурчачных чарніл—пракісаюць борзда і псуюцца.

Чарадою дзяўчаткі за настаўніцаю ходзяць і на кватэру да яе забягаюць вечарамі. А з імі і мацяркі іх прыходзяць. Колькі тут гутарак было, сказаў аб жыцці! І просяць часамі жанкі Ірыну Данілаўну „саянчык“ скроіць, дапамагчы ў тых ці іншых выпадках. Ну, адным словам, жаночы клюб утварыўся ў панскім доме.

У вольныя дні да настаўніцы дзяўчаты з вёскі прыходзяць. Ём таксама павучыцца хочацца, няпісьменнасць сваю зьліквідаваць, паслухаць чытаньне. А часамі Астас падыдзе, сялян на сход закліча, каб проста пагутарыць аб розных пытаннях, аб новых шляхох жыцця.

Гудзе панскі дом, хоць і глядзіць ён панура.

VIII

Самы лепшы час у вясне—той, калі пачынаюць распускацца бярозавыя лісточкі, і няма лепшай музыкі, калі высока ўгары, на полі лазурна-яснага неба, гайдае-песьціць лёганыкі цёплы ветрык гэтыя пахучыя лісточкі, маладзенькія, прыгожыя, поўныя жыцця і радасці, калі прырода звонам пташых галасоў і шумам расьлін складае хвалебныя песьні сонцу.

Разышлася школа. Апошні абход робіць Астас. Гэтымі днямі прыходзіць сюды, будзе тут усё лета жыць, прыводзіць школу ў парадак. Бабка Наста і бабка Магда з кошыкам па горцы між дубоў ходзяць, трэсачкі, дубовыя галінкі падбіраюць. Марыся і настаўніца на дубовых пнёх сядзяць, адкуль так добра відаць дарога за возерам. З таго часу, як пераехала сюды настаўніца, Марысі веселей стала: і паёк з гораду даюць, і Юля з Ганяю на Украіне ў саўхозе жывуць,—усё і заробяць трохі і пракормяцца там. Але не пакідае Марысю думку аб Горадзеншчыне. А гэтая дарога за возерам ёй яшчэ мілейшаю здаецца, асабліва вось, калі пачнуць гаварыць з настаўніцаю аб тым далёкім краі.

А на вёсцы жыццё бурліць. Шумяць сяляне, зямлю разьмяркоўваюць, з сажнем па полі ходзяць, мераюць, гамоняць, а вечарамі грыміць іх лаянка. Ну, але-ж бяз гэтага так трудна абыйсьціся. Хіба-ж зразу адмовішся ад гэтых, вякамі зложаных, крыклівых сялянскіх традыцый-звычайў? Пакрычаць, пашумяць, палаюцца, кулакамі патрасуць, у дзевятае пакаленьне па мацярынскай лініі ўніз спусьцяцца, але да згоды прыдуць. І якая гэта прытаньнасць—самым гаспадарыць над зямлёю, дзяліць ёе, мерыць сажнямі і нагамі, і ніякага чорта ня знаць! І трэба бачыць, з якою важнасцю мерае-перакідае сажань, спецыяльна зроблены, на штат шырока расчыненага цыркуля, Пятро Бацюк! Калі яно было, каб мужыку далі такое права на зямлю!

На шырокім выгане проціў Суславай хаты народ збіраецца. Дымяць цыгаркі, цыркаюць праз зубы сьліну спэцы-курцы. Покі сход не пачаўся, гутарка грыміць у паасобных грамадках. Тут і навіны, і чуткі розныя перадаюцца, гавораць аб падзеях сучасных і мінулых, і аб політыцы талкуюць, і аб усякіх сялянскіх павіннасьцях.

Кандрат Сусла ў сваім гуртку расказвае:

— Дык вот, захвацілі гэта белыя Трахіма ў падводы. Ахвіцэра іхняга вёз. Едучы пытае яго ахвіцэр: „Ну, скажы, брацец, па-праўдзе скажы: хто для вас лепш—белыя ці чырвоныя?“

— Ваша высокаблагародзіе! А мне нічога ня будзе, калі я праўду скажу?

— Нічога, толькі праўду гавары.

— Дык вось,—кажа,—пагналі вас цяпер чырвоныя, так пагналі, што і аглядзецца не даюць. Дай-жа божа, каб яны загналі вас у самае Чорнае мора і там патапілі вас.

У другім гуртку вядзецца разважаньне, ці вярнецца парадак стары, ці не, бо трохі страшна: зямлю панскую падзялілі. Агульны вывад такі, што стары парадак ня можа вярнуцца, бо народ ужо ня згодзіцца на дармаедаў рабіць. Нават дзіўным здаецца, як гэта мог трываць народ да рэвалюцыі. Чаго-б, здаецца, прасьцей: выгнаць пана і зямлю забраць! А вот не адважваліся.

Доўга балабаныць мужчыны. Урэшце, каму-небудзь надаецца языком малоць.

— Пара-б ужо і сход пачынаць!—чуецца голас нецярпеньня.

І ўсе адразу ўзварушваюцца. Здаецца, адзін толькі гэты голас і патрэбен быў тут.

— Давайце сход пачынаць!

— Пачынаць!

— Сакратар!—гукае старшыня.

З натоўпу выіскаецца сакратар Сашка Буркін, рухавы, жывы, гадоў пад трыццаць. У зубох доўгая цыгарка, трымаецца спрытна на ніжняй губе, такая-ж рухавая, як і сам сакратар, і калі ён гаворыць, то яна варушыцца, скача, адбівае такты сакратарскім словам. Пад пахаю ў сакратара заціснуты вокладкі, а ў вокладках розныя паперы ляжаць, і паводле таго, як гэтыя паперы выканаюць сваю ролю ў жыцьці, яны йдуць на цыгаркі сакратару. Бывалі выпадкі, калі некаторыя паперы гінулі, ня выявіўшы свайго прызначэньня. А калі старшыня і сакратар агледзяцца, то доўга ўдвох капаюцца ў сакратарскіх вокладках, лаюцца паміж сабою, разглядаючы сьлепа напісаныя паперы і не знаходзячы патрэбную. Потым годзяцца з фактам прапачы і канчаюць тым, што можа яно так яшчэ і лепей

Старшыня і сакратар займаюць найлепшую пазыцыю на прызьбе Суславай хаты. Тут нават ёсьць спецыяльна пастаўленая дубовая калодка. Яна служыць сталом сакратару.

Сяляне яшчэ гудуць, але цясьней зьбіваюцца каля Суславай хаты. Старшыня топча нагою акурак і заклікае ўсіх да парадку.

— Таварышы!

Пры слове „таварышы“ ўсе адразу моўкнуць, бо гэтым словам у вушах старшыні кладзецца мяжа, адкуль пачынаецца сур'ёзная справа.

— Тут бежанка просіць даць ёй пад проса і бульбу зямлі. Што на гэта сход скажа?

Марыся падыходзіць бліжэй да старшыні.

— Я прашу сход адвесьці для мяне палоску прысеяць бульбу ці проса. Самі-ж ведаеце, як мы тут жывём. Хлеба я ад вас ня маю, а пасаджу бульбы, дык хоць будзе што дзецям даць.

Марыся ніколі не выступала на сходзе, хоча яшчэ гаварыць, але нейк горла перахватвае. Бледная, яна замаўкае.

Некаторы час сход маўчыць, глядзіць на бежанку. Ну, вядома, трэба даць кусок зямлі.

— Нук, што-ж,—падае голас Сьцяпан Судзьба:—усім зямлі хваціць.

Сьцяпан Судзьба—ён часта ужывае гэтае слова, чым і здабыў мянюшку сабе—чалавек мяккі: за кожнага заступіцца і паспагадае. Можна гэтае заступніцтва за Марысю і паслужыла прычынаю для Сьцяпанавай жонкі, сярдзітай Параскі, кінуць у вочы Сьцяпану абвінавачаньне, што ён любіць Марысю. Бяды чалавек набраўся тут.

Сход загуў нешта нявыразнае.

Можна, каб першым падаў голас не Сьцяпан, а хто другі, то ўсе падтрымалі-б яго, а проціў Сьцяпана звычайна выступалі, проста ўжо па прывычцы, і голас яго ня меў вагі.

Падумаецца Пятро Бацюк, той самы, што з сажнем па полі ходзіць. Зякратыя вочы яго кідаюць іскры, запушчаны твар, як шэсьць гадоў нясеяная пасека, грозная паварочваецца да цыбатай фігуры Сьцяпана. Бацюковы словы маюць значэньне. У яго-ж і сажань, ён у грамадзе ня проста Бацюк, а пэўная асоба.

— Даваць-жа можна,—з запалам гаворыць Бацюк:—асабліва на шчот грамады. Хто ні папросіць—давай... Да хто-ж ёй засее зямлю?!—грозная крычыць Бацюк:—ты засееш? Насення ёй дасі? Чым засееш? Даваць, каб зямля пуставала?

Бацюковы словы даюць тон грамадзе. З кожным словам лік Марысіных праціўнікаў расьце. А Сьцёпка туляецца за сялянскія сьпіны, узад адыходзіць.

— Зьбяром хлеб, хлебом дамо,—гудзе грамада.

— У яе і каня няма.

— Дзе зямлі тае набрацца? На фабрыцы яе ня зробіш.

Узрушаная, абураная Марыся гаворыць сходу:

— Што вам за дзела, чым я засею? Рукамі перакапаю ды засею. А я ведаю, як вы хлеб даяце. І мог-бы хто даць, дык ня дасьць. На сваё толькі горла дбаеце. Набраліся зямлі, вочы разгарэліся... О, людзі, людзі, каб такіх людзей і гола было!

— А не давалі табе?—абражаецца Сусла Кандрат:—быў хлеб—давалі. А цяпер сам народ толькі тым і дыхае, што з Украіны прывязе.

Марыся пакідае сход, а ў дагонку ёй нясецца:

— У яе нябось поўная скрыня тканіны.

IX

Панскі дом чуе шум сходу, бо сход адбываецца каля Суславай хаты. А Суслава хата направа, проціў панскага дому, прайсьці толькі двор і вуліцу. Дом з белымі акяніцамі стаіць з аднаго боку, а вёска Залаціна—з другога, вуглом загнута.

На ганку сядзіць Ірына Данілаўна, штукуе з нейкага стар'я сукеначку меншай Марысінай дочцы. На ганак зазірае вока агністага сонца ды ўрываецца лёгенькі, мяккі ветрык і так абнімае маладую жанчыну, так жартуе з яе валасамі, што проста прыятна робіцца. На ганку і бабкі сядзяць, гутараць. Яны вельмі рады, што ёсьць з кім пагаварыць, расказаць, як там, у Горадзеншчыне, жылося ім. Тут-жа і Волька стаіць; яна ўсё стараецца бліжэй каля настаўніцы быць, бо любіць яе. Яна так ахвотна, так старанна вучылася ў школе! Два сыны Ірыны Данілаўны, Анцік і Жоржык, дзесь бегаюць па садзе. Прастор малымом, выгода, і хоць дома хлеб даўно перавёўся, за тое-ж здаровым паветрам пажывіцца можна.

На пясочку, што каля кузьні, гуляюць дзеці. Потым у сад бягуць, па дарожках снуюцца. І раптам спыняецца Жоржык.

— Анцік! Анцік! ідзі паглядзі, якога я чарвяка знайшоў!

Анцік па голасу брата чуе, што Жоржык напэўна нешта цікавае знайшоў. Стралою бяжыць.

— Гэта-ж—вуж!—жахліва крычыць Анцік.

А вуж ляжыць, не варушыцца. Забіў яго нехта.

З кустоў выбягае Косьцік Губаноў і Сенька, сын сталара Івана Лыжніка,

Дзеці разглядаюць вужа. Страх у вачох Анціка, здаваленьне на тварыку Жоржыка, хітраваты сьмех на губах у Косьціка.

— Жоржык!—падвучвае Косьцік:—вазьмі яго дамоў занясі.

Жоржыку толькі чатыры гадкі. Што-ж, пабаіцца ён вужа ўзяць?

Анцік маўчыць: хочацца ведаць, ці возьме Жоржык вужа. Жоржык нагінаецца, бярэ вужа аднёю ручкаю каля галавы, другою каля хваста і храбра нясе яго паказаць маме. За ім па пятах ідзе Анцік, за Анцікам Афонька, за Афонькам, сынам сакратара, Сенька, а Косьцік, бы тое хітрае чарцянё, здалёк ідзе і пасьмейваецца.

Чарада дзяцей з Жоржыкам наперадзе, як самая важная ў сьвеце дэлегацыя, спыняецца перад ганкам. Жоржык разводзіць у бок ручкі, каб выпрастаць вужа, каб у больш важным відзе прадставіць свой трофэй, і кажа:

— Мама! мама! аво!

Настаўніца ўся трасецца. Жах на яе твары адбіваецца. Нават бабкі падскокваюць.

— Фу, гадасьць! кінь!—крычыць настаўніца.

Жоржык кідае ў бок вужа і глядзіць мацеры ў вочы.

— Ідзі рукі мый!.. Ах, які-ж ты дурань! Не бяры ніколі ў рукі вужоў. А каб-жа гэта была гадзюка? Укусіла-б, і ты памёр-бы.

— А я ёй як даў-бы тапавом, дык яна і здохла-б,—храбрыцца Жоржык, ідучы ў кухню.

Хтось з старшых дзяцей бярэ вужа на палку і закідае ў кусты за плот.

На гэты час і Марыся са сходу прыходзіць. Вочы заплаканы. Спагадліва пазірае на яе настаўніца. Расказвае Марыся, як зямлі прасіла і што ёй на сходзе казалі.

— Хіба-ж гэта людзі?—з гарчэчаю ў голасе кажа Марыся.

— Ну, ня ўжо-ж яны сьмелі так зрабіць? Дзе-ж іх сэрца? Дзе сумленьне іх?—абураецца, кіпяціцца настаўніца.

— Ой, жорсткі народ! каб такі народ і на сьвет не радзіўся,—крыўда Марысю забірае.

Бабка Магда і бабка Наста, і Волька апускаюць вочы, як бы яны зрабілі тут нейкую правіннасьць.

— Як з кожным пагаворыш, то ён табе і спагадае, і памагчы гатоў, а на сходзе, у натоўпе,—ну, проста зьвяраюць.

— Не, гэтага ня можна так пакінуць: гэта-ж здзек над чалавекам!—ніяк ня можа суняцца Їрына:—у воласьць, у горад напісаць трэба... Яны павінны вам зямлі даць, на кожную душу, па норме! Вось Астап няхай прыдзе...

На некаторы час усе замаўкаюць. Жар абурэньня ў сэрцы гарыць.

І кажа Марыся:

— Ці-ж думаў чалавек, што так давядзецца табе? Божухна! Маючы дом свой, гаспадарку сваю, трэба такое ліха зазнаваць.

— І якая гаспадарка была!—у тон Марысі гаворыць бабка Магда.

— Ахвота брала працаваць,—ажыўляецца і бабка Наста.

Яны адрываюцца ад гэтай неласкавай да іх рэчаіснасьці, яны пераносяцца думкамі ў свой край, у сваё пакінутае гняздо, яны жывуць успамінамі аб тым, што мінула навекі. І дарогі ёсьць у той край, але крыльляў няма, каб узняцца і ляцець туды. Ох, сьвет, ох, жыцьцё! як заблутаны вашы пуцінкі!

Ізноў гутарка аб гэтай гаспадарцы йдзе.

— І коні свае былі, ды якія коні! Ня тое, што тутэйшыя залацінскія гракі—хоць пад паху бяры. І кароўкі былі. І малачко сваё, і масла. Самі елі, колькі хацелі, і прадавалі,—тужліва значае бабка Наста.

— А дом які быў!—ня можа стрымацца і Марыся:—прасторны, мураваны. На дзьве палавіны быў зроблены. У ваднэй самі жылі, другую выпускалі пад школу. Цэлае вучылішча змяшчалася, шэсьцьдзесят рублёў арэнды плацілі за зіму.

— А двор чысьценькі-чысьціutki, хоць абрусом засьцілай. І ўсякая гаспадарская надоба была: варывенька, сьвіронак, прыгрэбнік, паветка. А якое слаўнае гумно было! У якім парадку дзяржаў яго нябожчык Антос! Чысьцей, як у тутэйшых гаспадароў у хаце,—дадае бабка Магда.

Марыся ўспамінае, як нехта кінуў ёй на сходзе.

— У яе цэлая скрыня тканіны.

Так, зайздросьцяць яны Марысіным тканінам,—аддай ім і тканіну за хлеб, за бульбу, як прышлося аддаць мануфактуру, што выдалі ў школе. Бачылі тутэйшыя жанкі, якія тканіны ткуць у Горадзеншчыне, пазіралі ды галовамі ківалі, не давалі веры Марысі, што гэта яна выткала, што так у Горадзеншчыне ткуць палотны—фабрычныя тканіны ды годзе! Нічога тут рабіць ня ўмеюць. Нават гной на поле вывезьці лянуюцца,—выганы і двары гноем завалены. Бачыла Марыся, якія палотны ткуць тутэйшыя жанчыны—вузенькія-вузенькія, дзьве пядзі, ня болей.

— І хто ведае,—кажа бабка Магда,—ці астаўся там дом цяпер?

— Можа і дому няма,—уздыхае Марыся.

— А вы-ж ніякіх вестак ня маеце адтуль?—пытае настаўніца.

— Пісалі адтуль. Яшчэ летась увосень быў ліст. Пісалі, што ўсё цэла. У доме жыве брат нябожчыка Антоса.

— Ну, калі там жыве брат мужа, то дом будзе цэлы,—запакойвае бабак і Марысю Ёрына:—вернецца, будзеце жыць там.

— Калі-ж адгэтуль выберамся?.. Эх, выбрацца-б адгэтуль, скарэй-бы выбрацца!

На дварэ каля хаты Лідачка, меншая Марысіна дачка, бегает.
— Лідачка! хадзі сюды: сукеначку прымераем!— кліча яе настаўніца.

Лідачка бяжыць, на ганак узьлятае, каля мацеры туліцца. Ірына Данілаўна прымярае дзяўчынцы сукеначку. Марыся і бабкі глядзяць. Ліда на сёмым небе ад радасьці. І бабкі веселяюць, на яе гледзячы. Сукеначка якраз ёй прыходзіцца.

— Ну, вот у Лідачкі сукенка будзе, — кажа настаўніца: — ня новая, брат, але што-ж ты зробіш?

— Яна яшчэ лепш за новую, — адзваецца Ліда.

Ці многа трэба для дзіцячага шчасьця?

Х

— Ну, я цяпер вольны чалавек! — гаворыць Астас Ірыне: — цяпер, брат, тут работу распачну. Трэба залацінцам школу адбудаваць, да так адбудаваць, каб яны помнілі нас. Глядзі!

І паказвае Астас жонцы паперу такую, дзе значыцца, што панскі дом, панскі сад, і зямля ў садзе, і сенакос увесь замацован за школаю.

— Вось гэта добра, — кажа Ірына: — трэба школу абсталяваць, скарыстаць гэты выпадак... А ў мяне новая школа ёсьць: дзяўчаты за навуку бяруцца.

— Валяй, валяй, засявай, брат, навуку! А вась ведаеш ты, што я табе сказаць хачу?

— Што?

— Хачу варэньне з буракоў зварыць!

— А бадай цябе! А я думала ты нешта цікавейшае скажаш.

— Покі што больш цікавейшага няма. Цягні сюды буракі, чысьць іх і харашэнька вары.

Адразу Астас да справы прыступае. Буракі цукровыя ўдваіх скрабуць, рэжуць на буйныя кускі, у вялізны чыгун кладуць. А калі ўпарыліся буракі, на тарцы садралі і сок выгналі. Раскладае Астас агонь на дварэ, бурачны сок на агні выварвае, покі ён густым ня робіцца. Дадае туды тоўчаных дзікіх груш, і варэньне гатова. Есьць варэньне. Астас жонку, дзяцей частуе і продукцыю сваю хваліць. І варэньне, праўда, салодкае, але-ж вельмі бураком аддае.

Час тады цяжкі быў, беднасьць была, было голадна. І ня меў Астас хлеба ні горкага прасянога, ні аўсянага аўсочастага. На Украіну паваліў народ. На вагонах і пад вагонамі рынуліся мяшэчнікі за пудам хлеба.

Аглядае Астас маемасьць школьную. Багата яна. Агарадзіць толькі трэба, бо ўся маемасьць марна прыойдзе.

Ні мінуцы дома не сядзіць Астап. Цяпер ён больш па сяле пакручваецца. То з тым, то з другім вядзе гутарку, каб зацікавіць грамаду школаю, грунт падгатаваць для далейшай работы. А то проста зьбяруцца грамадою сяляне на выгане і давай Астапа штурмаваць рознымі пытаннямі: а што гэта такое камунія? а што гэта за людзі такія большавікі? а чаму гэта хлеба няма? чаму на мужыка так многа павіннасьцяй навальваецца? чаму так часта рэквізыцыі робяцца?

Тлумачыць Астап, разьясьняе сэнс рэволюцыі і характар яе. І даводзіць, чаму так сталася, што такая беднасьць настала.

За кароткі час пазнаёміўся Астап з сялянамі, і яны яго ведаюць, нават і любяць яго, бо ён чалавек просты, пагаварыць з імі любіць і калі каму што трэба напісаць, то ніколі не адмовіць. Часта да яго і самі заходзяць і жонку яго добра ведаюць.

Праз колькі дзён па просьбе Астапа склікае сход старшыня. Гаворыць Астап на сходзе.

— Справа такая, таварышы! У вас ёсьць школа. Вашы дзеці будуць вучыцца ў ёй. Пры цары вас дзяржалі ў цемнаце, вам папы чмуцілі галовы, каб вы былі пакорным стадам, каторае лёгка стрыгчы. Вы бачылі царскі парадак, вы пазнаёміліся і з дзянікінскімі парадкамі. Хто-ж даў вам зямлю, зрабіў вас яе сапраўдным гаспадаром? А каб быць гэтым гаспадаром, каб умець сваімі рукамі будаваць сабе жыцьцё, трэба навука, не такая, што цар праз папоў даваў, а такая навука, што навучыла-б вас, як жыцьцём сваім кіраваць, як трэба наладзіць гаспадарку сваю; каб з яе карысьць была,— нам трэба школа.

Савецкая ўлада вам гэтую школу дае. Школа ваша запушчана, бедна, няма нават печы, вокны не ў парадку. Дом трэба адстроіць. Адстроіць-жа яго можна. Новая ўлада ўсімі спосабамі дапаможа вам, але і вы павінны ўнесці сваю долю працы. Пры школе ёсьць сад, ёсьць зямля. На гэтай зямлі і ў гэтым садзе вашы дзеці будуць вывучаць і гаспадарскую справу, каб стаць багатымі і культурнымі людзьмі. Але сад трэба абгарадзіць, бо за год, за два яго зьнішчыць скаціна. А між тым гэта—грамадзкае дабро. У вас ёсьць настаўніца. Яна сядзіць бяз хлеба. Ваш абавязак—памагчы ёй. Я ведаю, што вы людзі добрыя (некаторыя слухачы пры гэтым уздыхнулі), што вы гатовы падзяліцца апошнім кускам хлеба. Але і самі вы бедны, хлеба ў вас няма, няма солі, і дзёгцю нават няма памазаць калёсы.

— Гэта праўда, што і дзёгцю няма!—вырываецца шчыры голас.

Дзёгаць—балочае месца ў сялян.

— Да так ужо калёсы рыпяць, што можа і за граніцаю чуцьно.

— Далі-б свабодны правоз, і самі былі-б з хлебам і другіх завалілі-б хлебам.

— Парадак, парадак, таварышы!—робіць увагу старшыня.
— Аб чым-жа мая просьба да вас?—пытае Астап і дастае з кішэні паперу. Сяляне напружана чакаюць.

— Я выстараўся вам гэтую паперку ў лясьніцтве. Лясьніцтва адпускае вам дзесяць кубічных сажняў патрэбнага для гарадзьбы матэрыялу. Нам астаецца толькі насеч і вывезьці з лесу. А лес тут—рукою падаць.

— А хто карыстацца будзе садам? там пладоў, падзі, тысяч дзьве будзе?—чуецца голас натоўпу.

— А сенакос у садзе каму?

— А хто будзе карыстацца садам, калі па ім будзе скаціна гуляць? Хто зьніме сенакос, калі яго стравіце коньмі?—пытае і Астап.

Сход маўчыць.

— Вы пытаецеся, хто будзе карыстацца садам і сенакосам? Школа ваша. Сад і сенакос аддамо ў арэнду, каб прывесьці ў парадак школу, дзе будуць вучыцца вашы дзеці. Я ў вас хлеба не прашу, зямлі не дабіваюся. З мяне будзе досыць і тае зямлі, што ў садзе. Я нават падзялюся гэтай зямлёю з бежанкаю, каторую вы несправядліва пакрыўдзілі. Я—чалавек, я хачу, таксама, як і вы ўсе, жыць, хачу мець на чым пасадзіць хоць мерку бульбы. Калі вы не агародзіце саду, сад пяройдзе ў саўхоз, а ваша школа многа страціць. Калі вы дапусьціце да гэтага, то вашы дзеці асудзяць вас, што вы не захацелі пакінуць ім добрую школу. Дык давайце-ж, таварышы, агародзім сад, не дапусьцім, каб ён зьнішчыўся. Вы гэтым і мне дапаможаце і для сябе зробіце добрую справу.

— Ну, як сход?—пытае старшыня.

— Ясна, што сад агародзіць трэба,—выступае Марак:—такі сад! Не агародзіш—за год прападзе гэтае культурнае месца, Т. інструктар стараецца для нас. Нашы дзеці падвучыліся, многа падвучыліся. А ў школу хадзілі толькі два месяцы. І мануфактуркі для нашых дзяцей пастараліся. Дык трэба школу і т. інструктара паддзяражаць. І для каго мы старацца будзем? для сябе! Тут мы якраз маем прыклад таго, калі дзьве „проблемы“ сходзяцца ў адну.

— А пэўна трэба агародзіць!—раптам выскаквае Зьмітро Мігун, энэргічна хватаючы з зубоў люльчку. Ён адзін на ўсю акругу курыць люльчку, мае стрэльбу і любіць хадзіць на палываньне. Жыве ён на канцы вуліцы, воддаль ад саду і з гэтага саду карысьці для яго мала, а глядзець, як жыўціца каля саду Сусла і ўсе, хто бліжэй, ня вельмі цікава.

— Глядзець праціўна! Была агарожа, дык зьнішчылі, дубы павысякалі, проста—цьфу!

— Трэба агародзіць!—гудуць галасы.

— Я, як старшыня, павінен сказаць, што ёсць прадпісаньне, каб сад агарадзіць, каб сады захоўваць. Трэба загарадзіць і—квіта! Хто за тое, каб агарадзіць? падымайце рукі!

— Што тут яшчэ рукі!—крычыць шавец Акім:—агарадзіць і баста!

І пастанову такую піша сакратар—агарадзіць сад безадкладна.

XI

Да ўсходу сонца падымаецца Астап, забірае курэцкія прылады і рыдлёўку, займае постаць зьлеглай за зіму зямлі і рэжа скібу за скібаю, рэжа заложна, упарта. І так слаўна работа йдзе, захапляе Астапа, як-бы разам з гэтым запахам сьвежай зямлі выходзяць і чары яе, і ўлада яе над чалавекам. Пройдзе раз, прыпыніцца, разagne сьпіну ды навакола гляне, паслухае. Гамоніць вёска, тарахцяць калёсы, падпяваючы самым сабе скрыпуча-жаласную песьню. Шчабечуць пташкі ў кустох, шнуруюць шэранькія верабейчыкі, сварацца, учубкі бяруцца. За садам у возеры качкі крычаць. Заложную, аднатонную песьню, песьню-згоду, песьню-калыханку плюскоча вада ў ставох каля мліна. А дрэвы стаяць нярухліва. Залатыя ўсьмешкі сонца разліваюцца баграю на шэрых верхавінах дубоў, на ліпах, на салямяных стрэхах беласьценных хатак. І нейкая радасьць ахінае Астапа ў гэты час абуджэньня зямлі.

Астап ізноў бярэцца за рыдлёўку, і сьвежыя грудкі чорнай пахучай зямлі куляюцца і куляюцца пад рыдлёўкаю Астапа, а мысьлі яго снуюцца далёка-далёка. Гэтая зямля і работа на ёй напамінае яму аб другой зямлі, аб зямлі Наднямоньня, сьветлай, пшчанай, беднай, але дарагой і роднай сэрцу. Ляцяць яго мысьлі туды, на зямлю свае айчыны. Няволіць яго чужая зямля, nelаскава яна для яго.

— Ты гэтак і ўсю Куршчыну перакапаеш.

Астап падымае вочы: на дарожцы з вёдрамі стаіць Ёрына, усьміхаецца весела. Астап соўвае са лба шапку, мокры лоб абцірае.

— Можа дзе золата пан закапаў,—жартуе Астап:—адкапаю, купім тады самаход, абаб'ём курскі прах ад ног нашых і паедзем на сваю Беларусь.

— Ну, то дай мне рыдлёўку: я пашукаю панскіх скарбаў, а ты схадзі вады прынясі.

— З царства сьветлых мар і прыгожага сьпеньня ты пераносіш мяне, о, фэя, у шэрую курскую рэчаіснасьць!—робленым трагічным тонам гаворыць Астап і перадае Ёрыне рыдлёўку, а

сам бярэ вёдры, шпурыяе аб землю карэмысла, бо ня любіць яго: зроблена яно так, што зарубкі для вёдзер прыходзяцца на самым жа карэмысьле, і вёдры трэба падымаць вельмі высока. Бярэ вёдры проста за восілка і йдзе аж за кухню, дзе калодзеж, а Ірына капае зямлю. Калодзеж досыць далёка, але вада ў ім чыстая, крынічная. Астап прыносіць воду, ставіць вёдры на дарожцы і кажа Ірыне:

— А ведаеш, Ірына, аб чым я думаў, нясучы ваду?

— Можа зноў аб варэньні бурачным?

— Не, я думаў аб тым, як-бы гэта было добра, каб мне паставілі на стол скавараду скварак, каб яны плавалі ў сале!

— Не, брат, на скваркі ты ўжо прычыні губу,—з ноткаю засмучэньня адказвае Ірына:—але я вось што спытаю: ці агародзіць табе сад? Нешта ня чуваць нічога.

— Вось-жа і я думаю над гэтым.—Твар Астапа робіцца сур'ёзным. У Астапа тут і расада засеяна, а па садзе ўсё яшчэ скаціна разгульвае. Раздолье, выгода залацінцам: выпусьціў скаціну з двара—ідзі, мілая, куды хочаш. А яна ў садзе і прыпыніцца.

— Народ у нас такі, каб ён выдушыўся,—кажа Сьцяпан Судзьба на ўвагі Астапа, а сам вечарком азірнецца, зьніме з каня вобруць, накіраваўшы на панскі сад, і шмаргане вобруцьцю, каб конь шпарчэй у сад бег.

Пад вечар ідзе Астап на сяло, аб гарадзьбе гутарку заводзіць, старшыню падганяе.

— Вось я што скажу табе,—кажа да Астапа Зьмітро Мігун:—сад... сад яно добра, агарадзіць яго трэба. Але як вы грамаду на работу паставіце? Сілаю-ж яе вы не пагоніце. Дзесяць згодзіцца, адзін упрэцца і гэтых дзесяць раскідае. Мой гэта сад? да няхай ён згарыць! скажа адзін. Няхай той гародзіць, што пляцень расьцягаў, скажа другі, а трэцім зайздросна стане, каб не пакарыстаўся хто іх працаю. Вось яно што.

Але Астап не адступаецца, надзеі ня траціць, зноў сход склікае, зноў выступае з прамоваю, разаграввае сялянскае сэрца. Тут і сам старшыня не сьцяргеў, закіпяціўся, апошнімі словамі па грамадзе стрэліў, а ў заключэньне застрашыў:

— Кіну к чортавай матары старшынства сваё, каб вы мне тут і не сьмярдзелі і ў поперак горла не станавіліся!

— Дык трэба агарадзіць!—нясецца хваля галасоў.

— Да што трэба? Трэбіць будзем ды трэбіць, а за дзела ніхто не бярэцца!—крычыць абурліва Акім-шавец:—раз трэба, дык давайце цяпер-жа, з гэтага месца, у лес пойдзем хвораст сеч!

Акім-шавец выхватае з-за пояса сякеру, высока трасе яе над галавою, каб усе бачылі, што ён ідзе ў лес матэрыял сячы. Грамада варушыцца, упартасць яе зломана. За шаўцом выступае кульгавы Афонька, за Афонькам Андрэй Бурдач. З дзесятка мужчын у свае двары бягуць па сякеры. Рэшта моцна крычыць, лаецца. Гэты крык і гэтая лаянка зьбіваюцца ў адзін клубок, дзе трудна знайсці пачатак і канец.

— Хадзем!—грымяць галасы.

— Гайда, хлопцы!

У гэты дзень якраз і сьвята прыпала, але гэтае сьвята ні ў адным календары ня значыцца. У вадной, мусібыць, Куршчыне яно і сьвяткуецца, а называецца яно Рухманомі. Гэта такое сьвята, калі ўсё на зямлі рухаецца, і гады з нор вылазяць.

Пазірае Астап на залаціндаў, і сэрца яго радуецца.

— Цяпер і я бачу, што Рухманы—вялікае сьвята, свой сьвяты рух перадало яно ў грэшнае Залаціна.

Сьмяюцца залацінцы.

Але тут ізноў заміна робіцца. Сусла Кандрат ня рухаецца. Папершае, чалавек ён важны, падругое, ня гад-жа ён, каб рухацца з гадамі ў адзін дзень, а патрэняе, ніколі сьпяшацца ня трэба, бо сад гарадзіць—ня тое, што мануфактуру дзяліць, куды Сусла першым прыехаў. Ня рухаецца і яшчэ значная часць грамады.

У той час, калі шавец Акім ужо мінуў грэблю і на гару стаў падымацца, кульгавы Афонька як-бы трохі адставаць пачаў. Ну, гэта можна-б тлумачыць яго кульгавасьцю. Але Андрэй Бурдач і да кузьні не даходзіць і спыняецца. Аглядаецца назад, а за ім ніякага рэзерву няма. Аказваецца „сьвяты“ рух ужо пакінуў залаціндаў. Тыя, што па сякеры пайшлі, асьцярожна з-за вуглоў цікуюць ды паглядаюць, ці йдзе хто ці не. Спыняецца і Акім на гары, назад пазірае. Бачыць—Афонька на камені каля мліна сядзіць, а Андрэй Бурдач каля кузьні на сад глядзіць.

„Выскачыў, як той Піліп з канпель,“ разважае Бурдач каля кузьні і робіць від, што ён у лес і ня зьбіраўся, а каб давесьці гэта, ідзе ў сад і высякае кульку на касьсе.

Палажэньне Акіма-шаўца больш труднае: выперся на гору, як вош на лоб, і з сяла ён усім добра відаць. Адступаць яму нельга. Ён храбра йдзе ў лес: яму якраз лямчыны патрэбны, бо на кадушцы абручы паскідаліся. А Афоньку што? глупства. Папершае, ён—стараж пры школе, яму трэба было прыклад падаць. Падругое, нага яго кульгавая, ён сабе і прысеў на камені, а ў лес не пайшоў, бо грамада не пайшла. А калі шавец не вярнуўся, то ў яго на гэта свае прычыны маюцца.

Так скончыўся дзень „сьвятога“ залацінскага руху па часьці гарадзьбы панскага саду.

Дагдавецца Астап, што ў сялян свая комбінацыя ёсьць: ці ня хочуць яны самі прыбраць сад і сенакос? І ці ня Суслава толькі гэта штучка? І комбінацыя гэтая зараз-жа і выяўляецца.

Назаўтра-ж прыходзяць да Астапа Міканор Катрас, „Іканор“, як завуць яго залацінцы, і Хлёр Драбакін.

— Не агорадзіць вам сад грамада. І работа—плюнуць толькі, але пры вялікай грамадзе толку ня будзе. А трэба падабраць кампанію, двароў дзесяць-пятнаццаць, аддаць ім сад і сенакос на гэтае лета, і за тры дні ўсё гатова будзе.

— Ну, а школе што будзе?—пытае Астап.

— Школе застанецца сад, сенакос, зямля. Не адзін-жа год будзе школа жыць.

— Вы самі сябе акрадаеце, неразумныя вы людзі. Вам школа, я бачу, ні баліць, ні сьмярдзіць, абы толькі сваю вантробу напхаць! Проста крыўда бярэ чалавека, злосьць падшыбае.

Дванаццаць чалавек узяліся сад агарадзіць, дванаццаць двароў садовую куну складаюць: Сусла Кандрат, Судзьба Сьцяпан, Губан Мікіта, Катрас Іканор, Афонька Абалдуй, Андрэй Бурдач, Акім Галаван, Балалайка Кузьма, Калужны Васіль, Шарабан Міхей, Рылач Паўлюк і Барыла Аўсей.

Дагавор напісаў з імі Астап, вытаргаваўшы печ для школы.

Назаўтра-ж работа ідзе. Першым дзелам у свае двары па возу хворасту тарабаныць, а потым ўжо за сад бяруцца.

Глядзіць Астап на гарадзьбу галавою трасе: тандэтная работа, абы з рук збыць.

Дагдавецца Іканор, што хоча Астап сказаць, і сам папярэджвае:

— Дваццаць пяць гадоў плот стаяць будзе!

— Каб вы так пану гарадзілі, то даў-бы вам пан па дваццаць пяць бізуноў.

За тыдзень работы вырас плот, няшчыльны, нямоцны. Але скаціна ўжо ня гуляе па садзе. Цвіце сад, дываном зялёным засьцілаецца. Бела-ружовымі вяночкамі карануюцца яблыні, шлюбнымі вэлюмамі акрываюцца грушы.

З самага ранку да цёмнага вечару капаецца Астап у сваім агародзе, пад шнур выводзіць грады, жалезнымі граблямі разьбівае кожную грудку зямлі. Дзівяцца залацінцы: ніколі ня бачылі яны, каб так чалавек працаваў над зямлёю. У іх, унь, цэлыя горы гною на выгане ляжаць, і нікому ў голаву ня прыдзе вывезьці іх на поле. І чаго толькі не пасеяў у сваім агародзе Астап: бульба, буракі ўсіх гатункаў, гарбузы, баклажаны, салата, морква, цыбуля. А пад гуркі і капусту ўзьдзірае новыя кукі зямлі. А калі надышоў час капусту садзіць,

то нават сяляне зацікавіліся. Але сьмешна ім, чаму так рэдка садзіцца капуста, бо многа прападае зямлі.

— Нічога,—кажа Астap:—весьлей капуста расьці будзе.

Увесь час пагода сухая стаіць. Астap цягае ваду, штодня палівае агарод. Затое-ж ідзе ён, як лепей ня трэба. Лапушыцца капуста, ужо ня згледзіш нідзе пустой зямлі.

— А-а-а! што за капуста!

— Разрабіў агарод!

— Сібірны чалавек!

Дзівяцца і галовамі трасуць.

І сам Астap з уцехаю на свой агарод глядзіць.

— А ведаеш ты што, Ёрына: прамянем свой агарод у канцы лета на каня з павозкаю і дамоў паедзем.

Марыць нават з Ёрынаю пачалі аб звароце ў сваю старану, а ў гэтым звароце ім агарод дапаможа.

У гэтым садзе адбівалася і яшчэ адно жыцьцё—жыцьцё садовага таварыства.

Як толькі на грушах і яблынях зьявілася завязь, зараз-жа ў сад пашыліся дзеці. Наўперад завязь гэтая служыла ім цацкамі, а потым яе пачалі грызьці. Такім парадкам перад садовым таварыствам паўстае пытаньне аб варце саду. Пастанавілі па чарзе вартаваць.

Узброеныя доўгімі кіямі, ходзяць вартаўнікі па садзе. Паяўленьне ў садзе непатрэбнай асобы выклікае ў вартаўнікох страшэннае абурэньне, якое і выліваецца ў адпаведных словах: не для таго-ж яны пот пралівалі, каб усякая „шація“ па садзе хадзіла.

— Новыя паны завяліся, чэрці акаянныя! У сад ужо і носа ня сьмей паказаць, скула вам у горла!—трашчыць каля саду жаночы голас.

— А ты-ж чаму не гарадзіла, каб табе вочы загарадзіла? Толькі ступі сюды, душа з цябе вон: галаву адкручу!—нясецца бас з саду.

— Мазгі табе скруцяцца, акаянны!—жаночы голас аддаляецца.

Галоўная пазыцыя вартаўнікоў—яблыня, што стаіць пры сьцежачцы, па якой носіць воду панскі двор. На гэтай яблыні—скорасьпелыя салодкія яблыкі. З-пад яе-ж і ўся палавіна саду відна, вартаваць лёгка. У кожнага вартаўніка ёсьць і ёмка тычка. Націкаваўшы сьпялейшы яблык, зьбіваюць тычкай, самі частуюцца і добрага чалавека пачастуюць. У палавіне чэрвеня салодкая яблыня стаіць, бы тая жанчына, без пары пахаваўшы сваіх дзяцей, а зямля пад ёю, убітая і стоптаная, чарнее смутнаю плямаю між сакавітай зеленай.

Ад гэтае яблыні, вядуцца паходы на другія гатункі яблык. А іх так многа, што поле дзейнасьці пашыраецца з кожным днём. То там, то сям падымаюцца тычкі ўгору, і бухаюць аб землю яблыккі з лісточкамі і галінкамі, бо ня час яшчэ ім разлучацца з дрэвам. Кандрат Сусла, як ніхто, умее каштаваць яблыккі, бо ні ў каго няма, як у яго, такой важнай міны, калі ён па садзе пахаджае і яблыккі прабуе.

Падасьпелі яблыккі, пачалі іх патроху трасьці, хаваючыся адзін ад другога, і ў мяшках па дамох цягаць.

Весела было ў часе касьбы саду. Касцы і грабцы—яны-ж самі гаспадары тут—трасуць яблыккі, запусьцяць зубы ў яблык, папробуюць—кіслы, гоп аб землю! Увесь сад і дарожкі ў садзе закіданы яблыккімі і грушамі. Прыеліся яблыккі, пачалі ў Астапавы гуркі даведвацца. Ну, адным словам, добра было сад вартаваць. Урэшце, аглядаюцца, што ўжо пладоў у садзе ня так многа застаецца. А калі яшчэ з месяца павартуюць, то і нічога не астанецца там. Дык і пастанову зрабілі: на сьв. Уладзімера фрукты зьнімаць, а праз тыдзень і антонаўкі ўсе атрасаюць. Цяпер у садзе толькі Астап.

XIII

Адзін ходзіць па садзе Астап, як сірата, адзін. Праўда, Марыся зойдзе ці з бабак хто накапаць сабе бульбы: падзяліўся з імі Астап зямлёю ў садзе. Ірына Данілаўна зойдзе часамі, але ёй і дома работа ёсьць, а ў дні адпачынку з дзяўчатамі-падросткамі навукаю займаюцца. Ды яшчэ дзеці бегаюць па садзе, аглядаюць яблыні і грушы, ці не захаваліся там яблычак ці грушка. А калі Астап у другі бок павернецца, то моркву выхвацяць, агурок адарвуць. Часамі яшчэ, па старой памяці, хто-небудзь з вартаўнікоў даведаецца, на капусту падзівіцца. А такой капусты ўва ўсёй акрузе няма. Гэтая капуста—гордасьць Астапава. Соцень шэсьць капусьцяных галоў, як войска, стаіць, прыветна Астапу ўсьміхаецца.

А тымчасам каваль Мамай нешта думае ды паглядае на агарожу. У Мамай-каваля ёсьць сівенькі жарэбчык і цялушачка чырвоненькая. Чаму-ж бы ім не папесьціцца ў садзе? А трава там ужо адростаць пачала, а трава ядка, спажыўная. Вечарком, прыслухаўшыся, аглядзеўшыся, вырывае Мамай кол з плоту і варотцы там робіць. А ў гэтыя варотцы жарэбчык з цялушачкаю назаўтра ў сад ідуць.

Турыць іх адтуль Астап попліскаю, аж сэрца Мамаева баліць. Але Мамай покі што маўчыць: ну, што-ж? ногі маладыя, не адваляцца, калі прабягуць. І рад Мамай, што Астап ня можа

іх дагнаць, каб папледзінаю па баку шмаргануць. І Мікіта Губан, залажыўшы рукі за сьпіну, чагось каля плоту пахаджае, сваю думку думае. Да ці мала чаго можа хадзіць чалавек каля плоту? Бачыць Астап Губана, а Губану здаецца, што гэты дасьціпны чалавек яго мысьлі чытае, бо калі толькі ні пройдзе Губан, ці рана-раненька, ці позна вечарам, заўсёды з гэтым руплівым чортам сустрэнецца. Каля плоту ў садзе дубок стаіць, і на Губана ён даўно глядзіць. Хорошы дубок, а Губан і вакансію знайшоў яму ў сваёй клуні. І вось, як насталі цяжэйшыя ночы, будзіць Губан свайго Косьціка, бяруць пілу, сякеру і ціхенька плот пералазяць. Паслухаў Губан—ціха. У возеры жабы пакрыхтваюць, дзесь у ліпах сава кігае. Глядзіць Губан на дубок, дзе галіны больш зьвесіліся, у які бок латвей паваліць. А калі на дарозе яго падзення стаіць плот, то хіба Губан вінаваты? Да можа яшчэ і не дастане да плоту, а калі дастане, то толькі самым вяршком. Закладае за пута Губан пашматаваныя махрыстыя полі свайго каптана, каб спрытней было завіхацца, бярэ сякеру. Падсякае вострая сталь дубовае цьвёрдае цела.

— Давай пілу!

Шархае піла ўпоперак дуба. Рукі млеюць, горача робіцца. Заціскае дубок пілу, на недарэзанай частцы чуць-чуць ліпіць.

Упіраецца Губан у дуб рукою.

— Вымай пілу!

Дубок нахіляецца, трэсь! Пахіснулася макуша ўгары.

Ш-ш-ш!—як-бы апошняе дыханьне жыцьця выпускае і падае з гукам вобземлю. Хруснуў плот.

— Такі, пада, дастаў да плоту!—гаворыць Губан.

Выходзіць назаўтра Астап у сад, бачыць шырокую дзірку ў плоце, каля плоту—куча дубовых галін, а на роснай зямлі—дзье палоскі сьлядоў ад калёс. А там, з кустоў за капустаю, выходзіць чырвоненькая Мамаева цялушачка, прыпыняецца, падняўшы высока галаву і растапырыўшы вушы. Астап хапае аскабалак, бяжыць капусту ратаваць, аж бачыць—збоку па бульбе пасецца каросьлівы конік Сьцяпана Судзьбы. Мамаева цялушка бяжыць назад у кусты. Злосьць забірае Астапа. Ловіць каня, распутвае, завязвае пута на шыю, выводзіць на віднае месца, задзірае каню галаву і канцом пута за сук прывязвае, а потым бяжыць Мамаевай цялушцы страху задаць. Знаходзіць яе, прэ ў балота пад возера. І толькі праз гадзіну выбавіў яе Мамай з гразі. Пасьля такой расправы з тыдзень ад скаціны было спакойна ў садзе.

Але з гэтага часу пачынаюцца Астапавы згрызоты. Заладзіць плот у вадным месцы, а там, глядзіць, у другім месцы пралом у плоце. Толькі таго і глядзіць Астап, што скаціны ў сад ня пускае, бо яго агарод у гэты галодны час набывае

значэньне вялікай задачы жыцця. Дакладна падлічан Астапам збор з агароду: бульбы пудоў паўтараста, буракоў каля ста пудоў, ды капусты больш за дзевяць пудоў.

Але чорнае ліха чакае Астапа наперадзе.

Захварэла на тыфус Ёрына ў пачатку восені. Адвёз яе Астap у горад, а сам з дзецьмі тут застаецца. Цяпер ён і кухар, і прачка, і агароднік. Цэлы дзень на нагах, а вечарам, палажыўшы спаць сыноў, ідзе ў горад праведаць хворую жонку.

Уздыхнула лягчэй залацінская скаціна: няма ўжо каму ганяць яе з саду.

Пайшоў раз Астap, ужо ўвосень, аглядаць свае плянтацыі, чужы сьвет падняўся. Чуе Астap—грымяць коні ў садзе, пырхаюць, па халоднай зямлі капытамі тухкаюць. Зірнуў і спыніўся. Ляжыць яго капуста, пабітая, пагрызеная, капытамі стоптаная. Агрызкі буракоў з зямлі тырчаць. Пастаяў, паглядзеў Астap, і злосьці на скаціну ўжо няма, а на сэрцы горка-горка. І ня так шкада, што дабро прапала: проста крыўдна, што такая ўдалая капуста так бяз толку згінула. І ўспамінае Астap, колькі сілы патрачана ім у гэтае засушлівае лета, як бараніў, ратаваў ён сваю выхаванку ад гарачага сонца, ад шкоднікаў усякіх. Каля кожнай галоўкі капусты прыложаны рукі. З паўсотні галовак зрэзалі залацінцы, а рэшту коні зьелі.

Завярнуўся Астap, выходзіць з саду.

Ну, што-ж? Няхай ужо даядаюць.

А потым ідзе да старшыні, заклікае з дзсятак мужчын і вядзе іх у сад, пад капусту прыводзіць.

— Вось,—кажа,—прывёў я вас сюды, мужчыны, паглядзець, што вы мне нарабілі, толькі паглядзеце, а больш я вам нічога ня маю сказаць.

Завярнуўся і пайшоў ад іх.

XIV

Стогнуць бабкі на печы. Нядобра ім, падняцца на ногі ня могуць.

— Вады!—раз-по-раз жалабна цягне бабка Магда.

Сухенькая бабка Магда. За гэтае лета асабліва паддалася. Глыбокія маршчыны, як барозны, ляжаць на твары яе. Павярнуцца ня можа яна. Тры дні, як захварэлі бабкі. За два дні да пакроў яшчэ хадзілі з торбамі і кіёчкамі ў Рудавец, у Малья Крукі: і ў адным, і ў другім сяле прастольныя сьвяты. Паджыліся бабкі сім-тым, нават скораму перапала ім.

Згаладаныя бабкі накінуліся на яду, вось і пашкодзіла.

Бабка Наста крыху мацнейшая. Яна церпялівей пераносіць хваробу, ня так стогне, меней непакойць Марысю. Ляжыць спакойна, паварушыцца зрэдка.

Марыся ходзіць за хворымі бабкамі, у твары іх прыглядаецца. „Нядоўга працягне бабка Магда“, думае Марыся: „вочы яе нейк раптам запалі, нос пасінеў і завастрыўся“. І жудасна ёй, бо чуецца ў хаце павяваньне чорных крыльляў зацятанай сьмерці.

— Сагрэй мне чаю, Марыся! Ой, ногі халадзеюць,—скардзіцца, бы дзіця, бабка Магда.

— Маўчы ты ўжо!—часамі адзавецца да яе бабка Наста, і нотка нездаваленьня адчуваецца ў яе голасе.

Марыся глядзіць на панскі дом. У куханьцы Ѐрыны чуць-чуць блішчыць акно.

— Чакайце, я зараз схаджу да настаўніцы, ці няма ў яе чаю.

Марыся йдзе ў куханьку. Дзеці сьпяць. На печы застаюцца бабкі.

Бабка Магда змаўкае, ня стогне.

— Магда!—аклікае яе бабка Наста.

— Што?

— Ну, як табе, можа лягчэй?

— Не!—плаксіва адказвае бабка Магда і стагнаць пачынае.

А потым гаворыць:

— У нас там, дома, у круглай баравіне расьлі зёлкі... Ты ня ведаеш, Наста, як называюцца яны?

— Забылася,— кажа бабка Наста.

— Вось-жа і я забылася. Дык напарыць-бы тых зёлак ды выпіць нанач—і ўсё-б, як рукою, зьяло... Паганы край, тут і зёлкі такія не растуць, я-б назьбірала іх летам.

— І так можа пройдзе.

— Ой, дзе яно табе пройдзе!

І заплакала бабка Магда. Чаго? І сама ня знае чаго. Можа аб тым, што ляжыць хворая на чужыне, а можа ўміраць ня хочацца, ці аб зёлках аб тых плача.

Ѐрына адна з дзецьмі. Перад ёю гарыць самадзелкавая лампачка-бутэлечка з тоненькім кноцікам, прапушчаным разам з трубкаю праз корачак. У бутэлечцы напареткі тры газы. Анцік і Жоржык на печы сядзяць. Ём і спаць ужо пара, але бяз мамы ня хочуць ісьці. Дый холадна ў тым пакойчыку, дзе начуюць.

Цяжка Ѐрыне, асабліва пасья тыфусу. Утамляецца скоро, слабасць адчуваецца. А работы многа: і ў хаце прыбярэ, і дзяцей сваіх даглядзі, і вядзі работу ў школе. А падмацавацца

няма чым. Надыйдзе такая мінута, калі сама сябе пачне вінаваціць Ѐрына: каб яна не захварэла, то Астап даглядзеў-бы свой агарод, а капусту на хлеб можна было-б выменяць, і былі-б яны з хлебам. Бо ці-ж ня крыўдна гэта? Нават плакала Ѐрына, бо ёй так шкода дзяцей сваіх, асабліва Жоржыка. Сёньня забягаў сюды Косьцік Губаноў. Стаў каля печы і жуе хлябок, а Жоржык з печы пазірае на гэты хлябок. Хочацца хлопчыку хлеба—ня памятае дзіця, калі пробавала яго. Пазірае з такою прагавітасьцю, з такім засмучэньнем у дзіцячых вочках, што сэрца перавярнулася ў Ѐрыны, пазіраючы на сваё дзіця.

— Мама!—аклікае Жоржык матку:—ну, а там, у бабулі Ганны, ці ёсьць хлеб?

„Там“—гэта той край, аб якім марыць Астап, Ѐрына, Марыся і іх дзеці. І чым больш яны жывуць тут, тым мілей і даражэй становіцца для іх гэтае „там“. Хоць і бедны той край, але ў ім ёсьць хлеб, і людзі ў ім добрыя.

— Там, сыноч, ёсьць хлеб. Паедзем туды вясною.

— А чаму, мама, у Косьціка ёсьць хлеб, а ў нас няма?

Уваходзіць Марыся.

— Ну, як вашы хворыя?—пытае Ѐрына.

— Непадумецца, мусіць, бабка Магда.

Ѐрына расказвае Марыся аб сваіх назіраньнях, аб тых страшных прыметах, што кладзе сьмерць, каб людзі ведалі час яе прыходу.

Ѐрына грэе самавар. У куханьцы ціха. Цьмяна блішчыць гаворка. У куткох цёмна-цёмна. Марыся і Ѐрына гавораць ціхенька, гавораць, як цяжка жыць. Проста ім страшна, як падумаюць, што наперадзе восень, а там зіма. Як перакідаць іх? А за акном глуха і мёртва. Аголеньня дубы і топалі шумяць воражагрозна, і так няпрыятна далятае сюды жудасны крык савы з ліпавых прысад! Перад акном мільгае цень-постаць каня і чалавека. Гэта Сьцяпан Судзьба вядзе ў сад каня. Хоць травы там ужо і няма, але зацішней у кустох ад ветру і холаду.

Ѐрына заварвае замест чаю дробна пакрышаных сухіх буракоў.

Марыся бярэ гэты „чай“, ідзе да хворых бабак.

Абедзьвюм бабкам за ноч зрабілася шмат горай. Распаліла іх гарачка. То тая, то другая штось гавораць з гарачкі... Жутка і страшна Марысі.

На другі дзень цэлая чарада жанок таўчэцца каля хаты, дзе жылі панскія слугі, і выказваюць спагаданьне Марысі: паміралі абедзьве бабкі. І ўсё нейк зрабілася борзда і проста.

Убраны бабкі ў іх лепшае сьвяточнае адзеньне.

— Ты-бы, мілая, адзела іх папрасьцей. Нагараваліся яны, галубачкі, на гэтым сьвеце: і так гасподзь іх прызнае,—гаворыць да Марысі Пятроўна.

Зьмітро Мігун, пухкаючы люлечку, узьдзірае дошкі ў падвале панскага дому: сам старшыня распарадзіўся пахаваць бабак на грамадзкі кошт.

Перабыта зіма. Настае новая вясна.

Грэе сонейка. Цёпла, добра на сьвежым паветры.

Марыся і Ёрына сядзяць на горачцы за панскім садам, сядзяць на дубовых пнёх, на сонцы грэюцца. Астап усю зіму служыў у горадзе. Толькі сьвятымі днямі забягаў сюды. Цяпер ён у Курск паехаў—пропуск узяць на праезд у Беларусь.

Ёрына і Марыся сядзяць моўчкі: многа ўжо перагаворана за гэты час; сядзяць і штось думваюць.

— Ну, з чым-жа Астап вернецца?—гаворыць Ёрына.

— Эх, каб выехаць адгэтуль!—вырываецца з сэрца Марысі. І глядзіць за возера.

А там, як дзьве нацягнутыя струны, ляжыць дарога і так моцна-моцна заве:

Туды, на захад!

КНИГА ПЕРВАЯ

ЗЪМЕСТ

	<i>Стар.</i>
1. Хаім Рыбс	3
2. Курская аномалія	11
3. Царскія грошы	20
4. Называецца зарабіў	27
5. З боку жыцця	34
6. Агатка	40
7. Дзядзькаў сьведка	45
8. Прокурор	51
9. Колектыў пана Тарбецкага	70
10. На прасторы жыцця	92
11. Туды, на захад	183

ВЫПУСКА ДА ДРУКУ

1. Уладзіслаў Шкляр
2. Ян Шкляр
3. Там, на захадзе
4. Яна на падрыхтоўцы

КНІГІ ТАГО-Ж АУТАРА:

1. **Апавяданьні.** Зборнік расказаў у прозе. Выданьне 1908 г. (Распрадана).
2. **Другое чытаньне.** Выд. 1908 г.
3. **Песьні жалбы.** Зборнік вершаў. Выд. 1910 г. (У продажы няма).
4. **Родныя зьявы.** Расказы ў прозе. Выд. 1912 г. (Распрадана).
5. **Батрак.** Апавяданьне вершам.
6. **Прапаў чалавек.** Апавяданьне вершам. Выд. 1912 г.
7. **Тоўстае палена.** Апавяданьне. Выд. 1912 г.
8. **Антось Лата.** Драма ў 2 актах. Выд. 1918 г.
9. **Водгульле.** Зборнік вершаў. Выд. „Сав. Белар.“ 1922 г.
10. **Новая зямля.** Поэма. Выд. „Сав. Белар.“ 1923 г. (Распрад.).
11. **У палескай глушы.** Аповесьць. Выд. Б. Клецкіна. (Распрадана).
12. **Першыя крокі.** Апов. для дзяцей. Выд. Дзярж. Выд. 1924 г.
13. **Крок за крокам.** Апов. Выд. Дзярж. Выд. 1924 г.
14. **На рубяжы.** Апов. Выд. Дзярж. Выд. 1924 г.
15. **У ціхай вадзе.** Зборнік апав. Выд. Дзярж. Выд. 1924 г.
16. **Сымон Музыка.** Поэма. Выд. Дзярж. Выд. 1925 г.
17. **Казкі жыцьця.** Апов. Выд. Дзярж. Выд. 1926 г.
18. **Мэтодыка роднае мовы.** Выд. Дзярж. Выд. 1926 г.

РЫХТУЮЦА ДА ДРУКУ:

1. **У глыбі Палесься.** Аповесьць.
2. **На шляхох волі.** Поэма.
3. **Там, на Захадзе.** Драма.
4. **„Вайна да пабеднага канца“.** Драма.

1904 -

Бел. адрес
— 1894 г.

B0000002484 14 1